

IRENE

INNOVATIVE RELIGIOUS EDUCATION NETWORK:
EDUCATING TO THE RELIGIOUS DIVERSITY

ΔΙΚΤΥΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ:
ΕΚΠΑΙΔΕΥΟΝΤΑΣ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ
ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ

ISBN 978-618-84373-7-1

Erasmus+

IRENE

**INNOVATIVE
RELIGIOUS
EDUCATION
NETWORK:
EDUCATING TO THE
RELIGIOUS
DIVERSITY**

Η υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την παραγωγή αυτού του βιβλίου δεν συνιστά έγκριση του περιεχομένου του, το οποίο αντικατοπτρίζει μόνο τις απόψεις των συγγραφέων και η ΕΕ δεν μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνη για οποιαδήποτε χρήση των πληροφοριών που περιέχονται σε αυτό.

Θεσσαλονίκη, 2023

ISBN 978-618-84373-7-1

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Δίκτυο για την ανανέωση της θρησκευτικής εκπαίδευσης: εκπαιδευοντας στη θρησκευτική ετερότητα

Erasmus +

Strategic Partnerships

Key Action 2 - Sector: Adult Education

PROJECT NUMBER: 2020-1-RO01-KA204-080071 period: 11/2020 - 4/2023

ΕΤΑΙΡΟΙ

Asociatia Vasiliada, Craiova, Romania

Istituto di Studi Ecumenici San Bernardino, Italy

Fondatsiya za regionalno Razvitie, Bulgaria

ITA-Suomen Yliopisto, Joensuu, Finland

Eesti Evangeelne Luterlik Kirik - Usuteaduse instituut, Tallinn, Estonia

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Θεσσαλονίκη, Ελλάδα.

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Diana Petrova Tyurkedzhieva,
Andrian Aleksandrov, Liina Kilemit,
Triin Käpp, Silja Härm
Ilmo Pellikka, Timo Tossavainen, Antti Juvonen,
Risto Aikonen, Athanasios Stogiannidis, C. N.
Tsironis, Enzo Pace, Brunetto Salvarani, Călina Gelu.

ΕΠΙΜΕΛΗΤΕΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Παναγιώτης. Αρ. Υφαντής

Καθηγητής

Θεολογική Σχολή

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Νικόλαος Μαγγιώρος

Καθηγητής

Θεολογική Σχολή

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	3
Θρησκευτική Εκπαίδευση για την Ισότητα, την Ανεκτικότητα/Ανοχή, τον Διάλογο και το σχηματισμό της Ευρωπαϊκής Ταυτότητας.....	13
Μαθαίνοντας από τη διαφορετικότητα και την Εκπαίδευση στον Πλουραλισμό: Προκλήσεις και Προοπτικές.....	33
Θρησκευτική ποικιλομορφία και πολυπολιτισμικότητα στην Εσθονία.....	51
Χριστιανικά σχολεία στην Εσθονία.....	65
Η θρησκευτική εκπαίδευση στα εσθονικά σχολεία γενικής εκπαίδευσης.....	82
Η Σημασία της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στα σχολεία της Ανώτερης και Κατώτερης Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της Φινλανδίας (Λύκειο και Γυμνάσιο).....	95
Διδασκαλία της Θρησκείας των Μειονοτήτων Μια Ορθόδοξη Προοπτική...	107
Η θρησκευτική ετερότητα και ο πολιτισμικός πλουραλισμός στην Ελλάδα: Χαρτογράφηση της κατάστασης και εκπαιδευτικές προοπτικές.....	123
<i>Η θρησκευτική ετερότητα ως πολιτική, εκπαιδευτική και θεολογική συνθήκη. Η Ορθόδοξη θρησκευτική εκπαίδευση σε διάλογο με την Γερμανική Παιδαγωγική του Dietrich Benner's Allgemeine Pädagogik</i>	<i>143</i>
Εκπαιδεύοντας στον Διαθρησκευτικό Διάλογο.....	158
Θρησκευτική ετερότητα και πλουραλισμός στην Ιταλία.....	167
Μερικές σκέψεις για τη δημόσια θεολογία. Προέλευση, τάσεις και βασικές ιδέες.....	182
Σύντομοι προβληματισμοί σχετικά με τις μεθόδους και τις τεχνικές διδασκαλίας του Μαθήματος των Θρησκευτικών.....	206

With the support of the
Erasmus+ Programme
of the European Union

IRENE Innovative Religious Education
NEtwork: educating to the religious diversity

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Συμπεράσματα.....240

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. Το πρόγραμμα IRENE

Το ερευνητικό πρόγραμμα IRENE αποτελεί μέρος του διετούς προγράμματος IRENE Δίκτυο Καινοτόμου Θρησκευτικής Εκπαίδευσης: εκπαιδύοντας στη θρησκευτική ετερότητα, Δίκτυο για την Ανανέωση της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης: Διδάσκοντας τη θρησκευτική Ετερότητα, που είναι κομμάτι του Erasmus+ και χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και περιλαμβάνει επιστήμονες από τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία, την Ιταλία, την Ελλάδα, την Εσθονία και τη Φινλανδία.

Το πρόγραμμα IRENE αναλύει το πώς η θρησκευτική εκπαίδευση και ο θρησκευτικός εγγραμματισμός και πιο συγκεκριμένα, η εκπαίδευση στη διαφορετικότητα και ο θρησκευτικός πλουραλισμός εφαρμόζονται και καλλιεργούνται στα συμμετέχοντα Μέλη Κράτη. Επιπρόσθετα, προτείνει διδακτικές μεθόδους και μαθησιακά εργαλεία καθώς επίσης και ένα κοινό εκπαιδευτικό πρόγραμμα που θα βοηθήσει όλους εκείνους που ασχολούνται με τη θρησκευτική διαφορετικότητα.

Ειδικότερα, το πρόγραμμα έχει τους ακόλουθους στόχους:

- Να βελτιώσει τις διδακτικές μεθόδους των διδασκόντων το Μάθημα των Θρησκευτικών, και των ποιμένων που αντιμετωπίζουν τη διαφορετικότητα και την πολυπολιτισμικότητα.
- Να διευκολύνει την ανταλλαγή εμπειριών, γνώσης και καινοτόμων μεθόδων γύρω από τη θρησκευτική εκπαίδευση.
- Να αυξήσει τις ψηφιακές, κοινωνικές κ μαθησιακές δεξιότητες όπως επίσης και τη γνωστική επάρκεια των συμμετεχόντων τις σχετικές με την πολυπολιτισμικότητα.
- Να προωθήσει, σε τοπικό επίπεδο, διαθρησκευτικές πρακτικές που αντιμετωπίζουν τη θρησκευτική διαφορετικότητα και τον κοινωνικό αποκλεισμό.
- Να εκπαιδεύσει καθηγητές/επαγγελματίες της θρησκευτικής εκπαίδευσης προκειμένου να αναλάβουν έναν περισσότερο ενεργό ρόλο στην κοινωνία.
- Να δημιουργήσει μεταξύ των μελών του Προγράμματος ένα βιώσιμο δίκτυο διευρυμένων συνεργασιών με στρατηγικούς στόχους.

Τα παραπάνω αποτελούν μέρος μιας ευρύτερης εκπαιδευτικής πολιτικής της ΕΕ, βασίζονται σε ένα ισχυρό νομικό πλαίσιο και προωθούν τον Ευρωπαϊκό τρόπο

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ζωής. Πολλοί διεθνείς και Ευρωπαϊκοί οργανισμοί αναγνωρίζουν την ανάγκη να βελτιώσουν τη γνώση τους για τις θρησκείες και τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και να εστιάζουν στην εκπαίδευση των νέων ανθρώπων. Οι νέοι άνθρωποι μπορούν να συμβάλλουν στον αγώνα κατά της μισαλλοδοξίας και των διακρίσεων, εφόσον εκπαιδευτούν σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο και σε θέματα που σχετίζονται με τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα. Ταυτόχρονα, η ανάπτυξη εθνικών εκπαιδευτικών πολιτικών και στρατηγικών θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει μέτρα που προωθούν μια καλύτερη κατανόηση των διαφορετικών πολιτισμών, εθνικοτήτων, θρησκειών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων (βλ. Απόφαση Αρ. 13/06 για το συνδυασμό μισαλλοδοξίας και διακρίσεων και της προώθησης αμοιβαίου σεβασμού και κατανόησης).

Η πηγή έμπνευσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι «η θρησκευτική και ουμανιστική κληρονομιά, από τις οποίες αναπτύχθηκαν οι παγκόσμιες αξίες των απαραβάτων και αναπαλλοτριώτων δικαιωμάτων του ανθρώπου, η ελευθερία, η δημοκρατία, η ισότητα και η ισχύς του νόμου» (βλ. Προοίμιο της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης).

Είναι καλά γνωστό πως η Συνθήκη της Λισαβόνας (2007) ξεκίνησε το διάλογο ανάμεσα στην ΕΕ και τις Εκκλησίες, τις θρησκευτικές κοινότητες και τις θρησκευτικές πεποιθήσεις. Το Άρθρο 10 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης δηλώνει πως ο σκοπός της Ένωσης είναι να καταπολεμήσει κάθε είδος διάκριση που βασίζεται στα «φύλο, φυλετική ή εθνική προέλευση, θρησκεία ή πίστη, αναπηρία, ηλικία ή σεξουαλικό προσανατολισμό». Επιπρόσθετα, το άρθρο 17 δηλώνει πως «η ένωση σέβεται και δεν προκαταλαμβάνει το στάτους των Μελών Κρατών υπό το καθεστώς εθνικού νόμου εκκλησιών και θρησκευτικών ενώσεων ή κοινοτήτων, φιλοσοφικών και μη-ομολογιακών οργανισμών» και «αναγνωρίζοντας την ταυτότητά τους και την ιδιαίτερη συμβολή τους, η Ένωση θα διατηρήσει έναν ανοικτό, διαφανή και κανονικό διάλογο με τις εκκλησίες και τους οργανισμούς».

II. Περιγραφή του e-book

Το e-book περιλαμβάνει δεκατρία άρθρα (3 από την Εσθονία και 2 από τους υπόλοιπους εταίρους) και θα χρησιμοποιηθεί ως εκπαιδευτικός οδηγός. Έχει συνταχθεί τόσο στα Αγγλικά όσο και τις γλώσσες των εταίρων. Το ένα από τα δύο άρθρα που παρουσιάζονται από τους εταίρους, καλύπτει θέματα όπως: θρησκευτική ετερότητα και πολυπολιτισμικότητα, δια-πολιτισμική επικοινωνία, δια-θρησκευτικός διάλογος, θρησκευτική ταυτότητα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μέθοδοι της θρησκευτικής εκπαίδευσης, «δημόσια θεολογία» κ.ά. Το άλλο άρθρο βασίζεται γενικά

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

στα αποτελέσματα κάποιας προηγούμενης συγκριτικής μελέτης (IO1)¹, εφαρμοσμένης σε τοπικό επίπεδο, και περιγράφει κυρίως τις καλύτερες πρακτικές και διδακτικές μεθόδους που χρησιμοποιούνται σε εθνικό επίπεδο.

Κάποια από τα άρθρα είναι αφιερωμένα στην έννοια της καλούμενης «δημόσιας θεολογίας», που σχετίζεται με την κοινωνική διάσταση της Χριστιανικής πίστης. Είναι ένα νέο στοιχείο και ένα από τα πιο χρήσιμα θέματα ενδιαφέροντος του θεολογικού στοχασμού των πρόσφατων δεκαετιών, που προκύπτει από την ανάγκη να διατυπωθούν δόγματα και αρχές της πίστης έτσι ώστε να μπορέσουν να ανταποκριθούν σε κοινωνικά ζητήματα, στην πολιτική ζωή, και την πραγματικότητα του σύγχρονου κόσμου. Η «δημόσια θεολογία» είναι μια συγκεκριμένη πρόταση που μετακινείται ακριβώς σε αυτή την κατεύθυνση. Ο όρος αναφέρεται στη δουλειά κάποιων θεολόγων που παρακολουθούν και συμμετέχουν και στην κοινωνική και πολιτική ζωή. Η ιδέα μιας «δημόσιας θεολογίας» εκφράζει την επιθυμία να μπορέσει αυτή να κατευθύνει τον θεολογικό στοχασμό για την κοινωνικο-πολιτική ζωή της πλουραλιστικής κοινωνίας, χωρίς να αυτοπεριορίζεται στα μέλη της Χριστιανικής κοινότητας. Πίσω από αυτή τη διατύπωση κρύβεται μια βαθιά διαίσθηση, μια ενδιαφέρουσα και αυθεντική γραμμή προβληματισμού για την κοινωνία και τον πολιτισμό, όπου ζούμε σήμερα. Την ίδια στιγμή, το εύρος των πιθανών προσεγγίσεων δικαιολογεί την ποικιλία των χρήσεων του τίτλου «δημόσια θεολογία» και δηλώνει πως αυτή η έκφραση δεν είναι μοναδική. Για αυτό το λόγο, η Ευρωπαϊκή προστιθέμενη αξία είναι μεγάλης σπουδαιότητας στη

¹ Η συγκριτική μελέτη κάλυψε υπάρχουσες ομολογίες/θρησκείες και εκπαιδευτικά ιδρύματα που ασχολούνται με τη θρησκευτική εκπαίδευση στις πόλεις-εταίρους/κοινότητες και ανέλυσε τις πρακτικές τους στο πεδίο της διαπολιτισμικής επικοινωνίας και των μεθόδων εκπαίδευσης, μαζί με την υπάρχουσα επάρκειά τους στην κοινωνική, ψηφιακή, παιδαγωγική, ιστορική, πολιτισμική και θεολογική ηγεσία. Βασισμένη στις πληροφορίες που συλλέχθηκαν, συντάχτηκε μια αφηγηματική έκθεση που παρέχει πληροφορίες για τις διδακτικές μεθόδους, τη γνώση και τις πρακτικές των ομάδων-στόχων που ενεπλάκησαν στην έρευνα, συγκρίνοντας ταυτόχρονα τη δυναμική της μαθησιακής διαδικασίας των χωρών που συμμετέχουν στο Πρόγραμμα και συμπεριλαμβάνοντας τις πληροφορίες για τις εκπαιδευτικές μεθόδους και τις ικανότητες όσων απάντησαν. Συνεπώς, η μελέτη παρείχε μια καλύτερη γνώση για το ποιες μέθοδοι χρησιμοποιούν οι ερωτηθέντες σε τοπικό επίπεδο, προκειμένου να διαχειριστούν τη θρησκευτική ετερότητα και να διεξάγουν διαπολιτισμική επικοινωνία και εκπαίδευση, ποιες είναι οι τρέχουσες ικανότητες και οι εκπαιδευτικές ανάγκες τους και ποιες καινοτόμες εκπαιδευτικές μέθοδοι χρησιμοποιούνται από αυτούς σε τοπικό επίπεδο για να διδάξουν τη θρησκεία. Οι συλλεχθείσες πληροφορίες συγκρίθηκαν και συνοψίστηκαν σε μια αφηγηματική έκθεση που θα χρησιμοποιηθεί ως βάση για την επεξεργασία του πιλοτικού εκπαιδευτικού προγράμματος και του εκπαιδευτικού υλικού της ηλεκτρονικής πλατφόρμας. Η συγκριτική μελέτη ανέλυσε τόσο την κατάσταση της θρησκευτικής εκπαίδευσης όσο και τις εκπαιδευτικές μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν από τους εκπαιδευτές και τους διδάσκοντες το Μάθημα των Θρησκευτικών στις χώρες που συμμετείχαν στο Πρόγραμμα, καθώς και τις εκπαιδευτικές ανάγκες των συμμετεχόντων στο πεδίο της διαθρησκευτικής και διαπολιτισμικής εκπαίδευσης ενηλίκων.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

σύγκριση -τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη- των διαφορετικών τρόπων κατανόησης της «δημόσιας θεολογίας» στις διάφορες χώρες και κοινωνίες. Ένα άλλο καινούριο στοιχείο είναι η ιδέα της θρησκευτικής ταυτότητας και το να υπάρχει ή όχι ως ένα δομικό στοιχείο της ταυτότητας της ΕΕ. Πρακτικά παραδείγματα επίσης προσφέρονται για αυτό τον σκοπό.

Το κοινό (target group) στο οποίο απευθύνεται αυτό το e-book συνθέτουν επαγγελματίες θεολόγοι, καθηγητές του Μαθήματος των Θρησκευτικών, σπουδαστές ανθρωπιστικών σπουδών, θεολογίας κλπ, ποιμαντικοί λειτουργοί, το ιερατείο, ενεργά μέλη θρησκευτικών κοινοτήτων, ενορίες, συνάξεις και όλοι όσοι αντιμετωπίζουν πολυπολιτισμικές και διαθρησκειακές προκλήσεις στην καθημερινή τους εργασία.

III. Στόχοι

Αυτό το e-book στοχεύει στη διεύρυνση της πρόσβασης σε νέες ιδέες και έννοιες, οι οποίες σχετίζονται με τον τρόπο που οι παραπάνω αναφερόμενες ομάδες ανταποκρίνονται σε σύγχρονα κοινωνικά ζητήματα. Είναι μία προσπάθεια να προταθούν εκπαιδευτικά μονοπάτια σε όσους έρχονται σε επαφή με την πολυπολιτισμικότητα στην καθημερινή τους εργασία και οι οποίοι κρατούν έναν κεντρικό ρόλο στην διαπολιτισμική επικοινωνία και τον διαθρησκειακό διάλογο, προκειμένου να οικοδομηθεί κοινωνική σταθερότητα σε τοπικό επίπεδο. Αυτές οι νέες μορφές άτυπης εκπαίδευσης παρουσιάζονται για πρώτη φορά σε μια τέτοια συλλογική μορφή, με στόχο να βοηθήσουν την επαγγελματική εξέλιξη των ενδιαφερόμενων. Αυτή η προσέγγιση στοχεύει στο να τους βοηθήσει να αυξήσουν τις γνώσεις τους μετατρέποντάς τους σε δυνατούς ηγέτες στην καθημερινή τους εργασία, βελτιώνοντας τις πολυπολιτισμικές τους δεξιότητες για να διαχειριστούν καλύτερα ανθρώπους με διαφορετικό εθνοτικό, πολιτισμικό και θρησκευτικό υπόβαθρο. Με αυτόν τον τρόπο θα αναπτύξουν τις κοινωνικές και αστικές τους δυνατότητες, τις πολυπολιτισμικές και ηγετικές τους δεξιότητες και θα χρησιμεύσουν ως εργαλείο για να εκπαιδεύσουν τους εκπαιδευτές, να θεραπεύσουν τη διαπολιτισμική επικοινωνία και να δημιουργήσουν τις συνθήκες εκείνες στις οποίες θα βελτιωθεί ο κοινωνικός διάλογος και θα ενθαρρυνθεί η ανεκτικότητα και ο σεβασμός για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Αυτό το e-book θα διανεμηθεί ευρέως μέσω των Πανεπιστημιακών δικτύων των εταίρων που συμμετέχουν στο Πρόγραμμα, συμπεριλαμβανομένων προπτυχιακών και μεταπτυχιακών Προγραμμάτων Σπουδών, ακαδημαϊκών δικτύων κ.ά. Θα δημοσιευθεί στην ηλεκτρονική πλατφόρμα και στις ιστοσελίδες των εταίρων και θα παρουσιαστεί σε διεθνή προγράμματα, σεμινάρια και συνέδρια καθώς επίσης και σε μετόχους και ιδιαίτερα σε εκείνους που ασχολούνται με τη θρησκευτική ετερότητα και αντιμετωπίζουν πολυπολιτισμικές και διαθρησκειακές προκλήσεις, στην Καθολική και

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

την Ορθόδοξη Εκκλησία, τη Λουθηρανική Εκκλησία και άλλες θρησκευτικές κοινότητες.

IV. Περιεχόμενα του βιβλίου

Όπως ήδη σημειώθηκε, κάθε χώρα-εταίρος του Προγράμματος IRENE συμβάλλει σε αυτό το e-book με 2 άρθρα εκτός της Εσθονίας που συμβάλλει με 3. Τα περιεχόμενα του βιβλίου έχουν ως εξής (αναφέρουμε το ονοματεπώνυμο και τον ακαδημαϊκό τίτλο του συγγραφέα, τον τίτλο του άρθρου και τον κύριο σκοπό του):

1.Βουλγαρία

1.1

Συγγραφέας: Diana Petrova Tyurkedzhieva, υπ. Διδάκτωρ

Τμήμα Ευρωπαϊκών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Σόφιας «Άγιος Κλήμης της Αχρίδας».

Τίτλος: «Θρησκευτική Εκπαίδευση για Ισότητα, Ανεκτικότητα, Διάλογο και Διαμόρφωση Ευρωπαϊκής Ταυτότητας»

Σκοπός: Το άρθρο παρουσιάζει το θρησκευτικό χάρτη της Βουλγαρίας, αναφερόμενο στην επικρατούσα Ορθόδοξη Εκκλησία ως κλειδί και πρωτεύον συστατικό της εθνικής ταυτότητας των περισσότερων πολιτών. Επιπρόσθετα, εξετάζει πώς οι τοπικές συνθήκες διαφέρουν ανατακλώμενες υπό την προοπτική των διαφορετικών ερευνητικών προσεγγίσεων και αναλύει την εκπαίδευση για την ισότητα ως μία μέθοδο μεταμόρφωσης των θρησκευτικών αξιών, η οποία οικοδομεί την ανεκτικότητα και την αμοιβαία κατανόηση.

1.2

Συγγραφέας: Andrian Aleksandrov, Θεολογική Σχολή, Πανεπιστήμιο της Σόφιας

Τίτλος: «Μαθαίνοντας από τη Διαφορετικότητα και την Εκπαίδευση στον Πλουραλισμό: Προκλήσεις και Προοπτικές»

Σκοπός: Το άρθρο εξηγεί γιατί οι αξίες όπως ανεκτικότητα, κατανόηση των δικαιωμάτων στην έκφραση και στις πεποιθήσεις και εκπαίδευση στον διάλογο είναι ιδιαίτερες σημαντικές όψεις της θρησκευτικής εκπαίδευσης στη Βουλγαρία, όπου για δύο δεκαετίες διαπιστώθηκε μια αποδυνάμωση της τοπικής ταυτότητας που επέτρεψε τη συνύπαρξη διαφόρων νέων θρησκειών και εθνικοτήτων. Αναγνωρίζει τη σημασία της κατανόησης και του σεβασμού στην τοπική και διεθνή πολιτισμική ποικιλότητα ως μια σχετικά νέα προσέγγιση στις τοπικές διδακτικές παραδόσεις στη Βουλγαρία και τέλος, παρουσιάζει συστηματικά τα παιδαγωγικά αποτελέσματα και τις εκπαιδευτικές ανάγκες της διδασκαλίας της διαφορετικότητας και του πλουραλισμού.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

2. Εσθονία

2.1

Συγγραφέας: PhD Liina Kilemit, Θεολογικό Ινστιτούτο της Εσθονικής Ευαγγελικής Λουθηρανικής Εκκλησίας

Τίτλος: «Θρησκευτική ετερότητα και πολυπολιτισμικότητα στην Εσθονία»

Σκοπός: Το άρθρο παρέχει μια σύντομη επισκόπηση της θρησκευτικής και πολιτιστικής ποικιλομορφίας στην Εσθονία. Περιγράφει την κατανομή του εσθονικού πληθυσμού μεταξύ διαφορετικών εθνοτικών και θρησκευτικών ομάδων και εξετάζει πώς διαφέρουν οι στάσεις απέναντι στη θρησκεία μεταξύ των μεγάλων εθνοτικών ομάδων του πληθυσμού της χώρας. Παρά τον σχετικά υψηλό βαθμό εθνοτικής και θρησκευτικής ποικιλομορφίας στην εσθονική κοινωνία, οι σχέσεις μεταξύ θρησκευτικών οργανώσεων μπορούν να θεωρηθούν ειρηνικές και μάλλον συνεργατικές. Γι' αυτό το παράδειγμα της Εσθονίας έχει μεγάλο ενδιαφέρον και για άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

2.2.

Συγγραφέας: Triin Käär, PhD,

Τίτλος: «Χριστιανικά σχολεία στην Εσθονία»

Σκοπός: Το κείμενο χωρίζεται σε τρία μέρη, που αντιστοιχούν στους στόχους του: Πρώτον, την περιγραφή της Εσθονικής κοινωνίας από την άποψη ενός παραδείγματος· δεύτερον, μια επισκόπηση των χριστιανικών σχολείων και τον ρόλο τους στην Εσθονία και, τρίτον, μια εξήγηση της έννοιας της πνευματικής εκπαίδευσης, η οποία χρησιμοποιείται ως συνώνυμο της «χριστιανικής εκπαιδευτικής αξίας» στο Εσθονικό πλαίσιο.

2.3.

Συγγραφέας: Silja Härm, PhD, Θεολογικό Ινστιτούτο της Εσθονικής Ευαγγελικής Λουθηρανικής Εκκλησίας

Τίτλος: «Η θρησκευτική εκπαίδευση στα εσθονικά σχολεία γενικής εκπαίδευσης»

Σκοπός: Το άρθρο εξετάζει τη θρησκευτική εκπαίδευση σε σχολεία γενικής εκπαίδευσης, που χρηματοδοτούνται από δήμους της Εσθονίας και την κεντρική κυβέρνηση. Παρουσιάζει μια σύντομη επισκόπηση της ανάπτυξής τους τα τελευταία 30 χρόνια, των εθνικών προγραμμάτων των μαθημάτων και των προβλημάτων που σχετίζονται με τη θρησκευτικά αμερόληπτη διδασκαλία. Η συζήτηση καλύπτει επίσης πιθανές μελλοντικές προοπτικές της θρησκευτικής εκπαίδευσης στην Εσθονία.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

3. Φινλανδία

3.1.

Συγγραφέας: Ismo Pellikka, Timo Tossvainen, Antti Juvonen

Πανεπιστήμιο Ανατολικής Φινλανδίας, Τμήμα Εφαρμοσμένης Εκπαιδευτικής Επιστήμης και Εκπαίδευσης Δασκάλων

Τίτλος: «Η σημασία της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στα Φινλανδικά σχολεία της ανώτερης και κατώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης»

Σκοπός: Το άρθρο εξετάζει τις διαφορές μεταξύ κοριτσιών και αγοριών στη Φινλανδία, με τις προτιμήσεις, το ενδιαφέρον και την αντίληψη της σημασίας και της χρησιμότητας της μελέτης της θρησκείας. Η μελέτη αποτελεί μέρος ενός μεγάλου διεθνούς πολυεπιστημονικού ερευνητικού προγράμματος με θέμα τα κίνητρα. Τα δεδομένα συλλέχθηκαν με χρήση ερωτηματολογίου που βασίστηκε στο Διαδίκτυο με βάση τη θεωρία προσδοκίας-αξίας των Eccles και Wigfield. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της μελέτης, η θρησκεία είναι κάπως πιο σημαντική για τα κορίτσια παρά για τα αγόρια. Η αντίληψη των κοριτσιών για την καλοσύνη τους ως μαθητές θρησκευτικών επίσης ποικίλλει περισσότερο μεταξύ διαφορετικών τάξεων από ό,τι μεταξύ εκείνων και των αγοριών. Η επίδραση του μεγέθους των παρατηρούμενων διαφορών κυμάνθηκε από μικρή έως μεσαία.

3.2

Συγγραφέας: Risto Aikonen, Σχολείο Εφαρμοσμένης Εκπαιδευτικής Επιστήμης και Εκπαίδευσης Δασκάλων, Πανεπιστήμιο Ανατολικής Φινλανδίας, Joensuu Campus

Τίτλος: «Διδάσκοντας τη Θρησκεία των Μειονοτήτων – Μια Ορθόδοξη Προοπτική»

Σκοπός: Το άρθρο αναλύει συνοπτικά τις σημερινές θρησκείες στη Φινλανδία, οι οποίες κυρίως αποτελούν τη βάση της θρησκευτικής εκπαίδευσης στο σχολικό περιβάλλον και τη νομική βάση για τη διδασκαλία διαφορετικών θρησκειών και πεποιθήσεων στα σχολεία και γενικότερα σε διάφορα εκπαιδευτικά πλαίσια, και την εφαρμογή της διδασκαλίας αυτής. Εξετάζει επίσης την ανάπτυξη του προγράμματος σπουδών της θρησκευτικής εκπαίδευσης στο φινλανδικό σχολικό σύστημα και ιδιαίτερα πώς το πρόγραμμα σπουδών της Ορθόδοξης θρησκείας έχει αλλάξει ακολουθώντας άλλες εξελίξεις. Επίσης, η εργασία εστιάζει στην εισαγωγή της εφαρμογής της θρησκευτικής εκπαίδευσης στη Φινλανδία και σε ορισμένα αποτελέσματα σχετικά με τις απόψεις των γονέων, των κηδεμόνων και των εκπαιδευτικών σχετικά με το τρέχον πρόγραμμα σπουδών της θρησκευτικής εκπαίδευσης. Παρουσιάζονται επίσης πρόσφατα ευρήματα έρευνας για το Φινλανδικό μοντέλο θρησκευτικής εκπαίδευσης για να καταδειχθεί η σημασία της διδασκαλίας των μειονοτικών θρησκειών.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

4. Ελλάδα

4.1

Συγγραφέας: Δρ. Αθανάσιος Στογιαννίδης, Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ

Τίτλος: «Η θρησκευτική ετερότητα ως πολιτική, εκπαιδευτική και θεολογική συνθήκη. Η Ορθόδοξη θρησκευτική εκπαίδευση σε διάλογο με την Γερμανική Παιδαγωγική του Dietrich Benner's Allgemeine Pädagogik»

Σκοπός: Το άρθρο εστιάζει στη σημασία του διαλόγου με τη θρησκευτική ετερότητα ως συστατικό στοιχείο τόσο του δημόσιου χώρου όσο και της παιδαγωγικής διαδικασίας που πραγματώνεται στο πλαίσιο της διδασκαλίας του Μαθήματος του Θρησκευτικών. Αναλύει την έννοια του δημόσιου χώρου ως τρόπου ύπαρξης, ο οποίος συγκροτείται χάρη στη συνάντηση των ετεροτήτων. Επιπροσθέτως, το άρθρο επιχειρεί να συνδέσει τον βασικό σκοπό του Μαθήματος των Θρησκευτικών με τη σημερινή πρόκληση για συμμετοχή στη δημόσια λειτουργία της Θρησκείας. Τέλος, προσεγγίζει την έννοια της θρησκευτικής ετερότητας μέσα από την οπτική της Ορθόδοξης θεολογικής σκέψης και ζωής.

4.2

Συγγραφέας: Χ. Ν. Τσιρώνης, Θεολογική Σχολή, ΑΠΘ

Τίτλος: «Η θρησκευτική ετερότητα και ο πολιτισμικός πλουραλισμός στην Ελλάδα: Χαρτογράφηση της κατάστασης και εκπαιδευτικές προοπτικές»

Σκοπός: Το άρθρο παρουσιάζει και μελετά τη θρησκευτική ετερότητα και τον πολιτιστικό πλουραλισμό στην Ελλάδα, εμβαθύνοντας στον προβληματισμό και τα συμπεράσματα της συγκριτικής μελέτης (IO1) του Προγράμματος IRENE. Η Εκκλησία της Ελλάδας (Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία) είναι η μεγάλη πλειοψηφική εκκλησία στην Ελλάδα, ενώ παλαιότερες και νεότερες θρησκευτικές κοινότητες υπάρχουν στη χώρα, αλλά και ένας απροσδιόριστος αριθμός ανθρώπων που δεν έχουν σχέση με κάποια θρησκευτική κοινότητα. Το ελληνικό κράτος διασφαλίζει την πρόσβαση στην εκπαίδευση για όλα τα παιδιά ανεξάρτητα από την εθνοτική τους καταγωγή ή την πολιτιστική και θρησκευτική τους ένταξη. Το άρθρο εστιάζει στη χαρτογράφηση της πολιτισμικής και θρησκευτικής ετερότητας στην ελληνική εκπαίδευση και στις σχετικές προκλήσεις σε ένα σύγχρονο, δημοκρατικό και χωρίς αποκλεισμούς σχολείο.

5. Ιταλία

5.1

Συγγραφέας: Brunetto Salvarani, Θεολογική Σχολή της Εμίλια Ρομάνια

Τίτλος: «Εκπαιδευοντας για τον Δια-θρησκευτικό Διάλογο»

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Σκοπός: Το άρθρο εξηγεί πώς η εκπαίδευση μπορεί να παίζει βασικό ρόλο στη σημερινή διαδικασία της πολυπολιτισμικότητας στη δυτική κοινωνία. Μελετώντας συγκεκριμένα κείμενα της Λατινικής Εκκλησίας από τους πρώτους αιώνες μέχρι σήμερα, προτείνει τέσσερα πιθανά μοντέλα διαλόγου: το διάλογο στην καθημερινή ζωή, το διάλογο των πράξεων / έργων, το διάλογο των θρησκευτικές ανταλλαγών και το διάλογο της πνευματικότητας και των μυστηρίων. Από αυτά τα μοντέλα προκύπτουν συγκεκριμένες μεθοδολογικές αρχές για μια γόνιμη εκπαίδευση στον διαθρησκευτικό διάλογο, όπως η μη αποποίηση της ίδιας ταυτότητας: η ωρίμανση μιας νέας στάσης απέναντι άλλες θρησκείες, η ομαδική εργασία σε έναν συγκεκριμένο τομέα, η αντιμετώπιση προβλημάτων και η άδικη διάκριση ως μέρος του σχεδίου για μια παγκόσμια ηθική.

5.2

Συγγραφέας: Enzo Pace, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, Νομικές και Διεθνείς Σπουδές, Πανεπιστήμιο της Πάδοβα

Τίτλος: «Θρησκευτική ετερότητα και πλουραλισμός στην Ιταλία»

Σκοπός: Το άρθρο αναλύει την έννοια της υπερ-διαφορετικότητας, που αποδεικνύεται ένα χρήσιμο εργαλείο για την καλύτερη κατανόηση του τι συμβαίνει στην εκκοσμικευμένη Ευρώπη. Εξηγεί επίσης τη διαφορά μεταξύ διαφορετικότητας και πλουραλισμού, καθώς όπου υπάρχει διαφορετικότητα, δεν υπάρχει απαραίτητα και μια θετική πολιτική πρακτική. Επιπροσθέτως, εγείρει το βασικό ερώτημα του πώς μπορεί να είναι διαχειρίσιμη αυτή η ετερότητα των θρησκευτικών διαφορών, για να καταλήξει στο συμπέρασμα πως, σε αντίθεση με τις εθνικές πολιτικές κάθε Ευρωπαϊκής χώρας, η πολιτική πρακτική ενός ενεργού θρησκευτικού πλουραλισμού μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικότερα τοπικά/παγκόσμια, σε μεγάλες και μεσαίου μεγέθους Ευρωπαϊκές πόλεις.

6.Ρουμανία

6.1

Συγγραφέας: Καθ. Călina Gelu, Τμήμα Θεολογίας, Πανεπιστήμιο της Κραϊόβα

Τίτλος: «Μερικές σκέψεις για τη δημόσια θεολογία. Προέλευση, τάσεις και βασικές ιδέες»

Σκοπός: Το άρθρο αναφέρεται σε και αναλύει το νόημα και τη χρησιμότητα της δημόσιας θεολογίας στο πλαίσιο της σύγχρονης πολυπολιτισμικής κοινωνίας. Οι ρίζες της δημόσιας θεολογίας μπορούν να αναχθούν πίσω στον άγιο Αυγουστίνο, που ετοίμασε το δρόμο για μια ανοιχτή συζήτηση πάνω στη Χριστιανική θεολογία της δημόσιας ζωής, ενώ διαφορετικές εκδοχές της δημόσιας θεολογίας αναπτύχθηκαν και από τους ηγέτες της Μεταρρύθμισης. Το άρθρο εστιάζει κυρίως πάνω στις σύγχρονες

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

εκφράσεις και απαιτήσεις της δημόσιας θεολογίας, όπως η ηθική αναδόμηση της σύγχρονης κοινωνίας, της κοινωνικής δικαιοσύνης, της υπεράσπισης και προώθησης της ανθρώπινης ελευθερίας, της αλληλεγγύης, της κοινωνικής συμφιλίωσης. Ο ρόλος της δημόσιας θεολογίας στην κατανόηση και απεύθυνση των προβλημάτων που αναδύονται στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης είναι ιδιαίτερος.

6.2

Συγγραφέας: Καθ. Călina Gelu, Τμήμα Θεολογίας, Πανεπιστήμιο της Κραϊόβα

Τίτλος: «Σύντομοι προβληματισμοί σχετικά με τις μεθόδους και τις τεχνικές διδασκαλίας του Μαθήματος των Θρησκευτικών»

Σκοπός: Όπως αναφέρεται και στον τίτλο, το άρθρο προτείνει μεθόδους και τεχνικές για τη διδασκαλία του Μαθήματος των Θρησκευτικών. Αυτές οι τεχνικές και τα μεθοδολογικά εργαλεία βασίζονται κυρίως πάνω στις εκπαιδευτικές ανάγκες και τις κοινωνικές και πολιτιστικές συνθήκες της Ρουμανίας. Ωστόσο, μπορούν να είναι χρήσιμες και σε άλλα εκπαιδευτικά Ευρωπαϊκά περιβάλλοντα, χτίζοντας για παράδειγμα συνεργατικές σχέσεις, στη βιωματική μάθηση, στη χρήση των νέων τεχνολογιών, στην ανάπτυξη ψηφιακών δεξιοτήτων, στις εικονικές μαθησιακές πλατφόρμες. Επιπλέον, το άρθρο τονίζει τη σπουδαιότητα της διαθεματικότητας και της ποικιλίας των μεθόδων για την έρευνα της θρησκείας.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Θρησκευτική Εκπαίδευση για την Ισότητα, την Ανεκτικότητα/Ανοχή, τον Διάλογο και το σχηματισμό της Ευρωπαϊκής Ταυτότητας

Diana Petrova Tyurkedzhieva

Υπ. Διδάκτωρ

Τμήμα Ευρωπαϊκών Σπουδών

Πανεπιστήμιο “St. Kliment Ohridski” Σόφιας

Βουλγαρία

Περίληψη: Παρά τη θρησκευτική ποικιλομορφία της Βουλγαρίας, η πλειοψηφία των Βουλγάρων συσχετίζουν την θρησκευτική τους ταυτότητα με εθνικούς, εθνοτικούς και πολιτισμικούς δεσμούς. Η Ορθοδοξία θεωρείται ως βασικό και πρωταρχικό συστατικό της εθνικής ταυτότητας από τη μεγάλη πλειοψηφία εκείνων που αυτοπροσδιορίζονται ως Ορθόδοξοι Χριστιανοί. Μετά την πτώση του ολοκληρωτικού καθεστώτος, στη Βουλγαρία μεταρρυθμίσεις που έθεσαν σε πράξη νέες συμπεριληπτικές πολιτικές εισάγοντας τη θρησκευτική εκπαίδευση στα δημόσια σχολεία της χώρας, αναδιαμόρφωσαν το θρησκευτικό και πολιτισμικό τοπίο προς την διαφορετικότητα, αν και όχι ιδιαίτερα πλουραλιστική με ευρωπαϊκούς και διεθνείς όρους. Η θρησκευτική εκπαίδευση έχει μεγάλη σημασία για τη βασική εκπαίδευση, δεδομένης της σχέσης της με το κοινωνικό περιβάλλον, τη θρησκευτική ανεκτικότητα, την αναγνώριση δικαιωμάτων και ελευθεριών και το σεβασμό της θρησκευτικής ταυτότητας του κάθε πολίτη. Αυτό το άρθρο εξετάζει πώς οι τοπικές θρησκευτικές συνθήκες ποικίλλουν στις προοπτικές ερευνητικών προσεγγίσεων και εστιάζει στο ρόλο που η θρησκευτική εκπαίδευση θα μπορούσε να παίζει στη δόμηση ανεκτικότητας, αλληλοκατανόησης και μιας σπουδαιότερης Ευρωπαϊκής ταυτότητας.

Λέξεις-κλειδιά: Θρησκεία, Θρησκευτική Εκπαίδευση, Ανεκτικότητα, Θρησκευτική ταυτότητα, Ευρωπαϊκή ταυτότητα, Εθνική ταυτότητα, Πλουραλισμός.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Εισαγωγή

Η πολιτική κατεύθυνση της Βουλγαρίας αποκρυσταλλώθηκε μετά το 1989, όταν οι οικονομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις στις πρώην κομμουνιστικές χώρες, καθώς και ένας πολιτικός αναπροσανατολισμός προς μια πλουραλιστική δημοκρατία και μια οικονομία της αγοράς, άρχισαν να κερδίζουν ευρεία στήριξη. Το 1995, η Βουλγαρία άρχισε τη διαδικασία ένταξης στην ΕΕ μέσω μιας αίτησης κατά προτεραιότητα το 1995. Ωστόσο, η αίτηση αναστάλη έως το 1997 εξαιτίας της ανάγκης να αναπτύξει η χώρα πολιτικές μετάβασης. Η χώρα πράγματι ανέλαβε έναν μεγάλο αριθμό μεταρρυθμίσεων κατά τη δεκαετία του 2000 προκειμένου να προετοιμαστεί για την ιδιότητα μέλους της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένων της ενοποίησης των δημοκρατικών συστημάτων, της εγκαθίδρυσης της ισχύος του νόμου, της αναγνώρισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της δέσμευσης για την προσωπική ελευθερία έκφρασης και της εγκαθίδρυσης μιας λειτουργικής οικονομίας της ελεύθερης αγοράς.

Η Βουλγαρία εισήλθε ως κράτος-μέλος στην ΕΕ την 1^η Ιανουαρίου, 2007, κατά την πέμπτη ευρωπαϊκή διεύρυνση. Η χώρα ανέλαβε την Προεδρία του Συμβουλίου της ΕΕ το 2018, υπό το σύνθημα «Η Ενότητα Είναι Δύναμη». Κατά τη διάρκεια της προεδρίας της, οι προτεραιότητες της χώρας επικεντρώθηκαν στην τοπική σταθερότητα, στην ασφάλεια, στην ευρωπαϊκή ενσωμάτωση, στο μέλλον και τους/ις νέους/ες της Ευρώπης και στην ψηφιακή οικονομία.

Κάποια από τα σπουδαιότερα βήματα που έκανε η Βουλγαρία μετά την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος στο δρόμο προς τη δημοκρατία και τους Κανόνες Δικαίου ήταν να θεσπίσει το νέο της Σύνταγμα το 1991 και να επικυρώσει αμφότερα το *Συνέδριο για την Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των Θεμελιωδών Ελευθεριών* το 1992, και τη *Σύμβαση-Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων* (Национален статистически институт, 2021) το 1999.

Το θρησκευτικό τοπίο στη Βουλγαρία

Το παραδοσιακό θρήσκευμα της Βουλγαρίας είναι ο Ορθόδοξος Χριστιανισμός, με περισσότερο από το 75% του πληθυσμού ή 4.219.270 ανθρώπων να αυτοπροσδιορίζονται ως Ορθόδοξοι, σύμφωνα με τα στοιχεία της πρόσφατης απογραφής από το 2021. Με 638.708 πιστούς, η Μουσουλμανική κοινότητα -η οποία αντιπροσωπεύεται κυρίως από Τούρκους βουλγαρικής καταγωγής- είναι η δεύτερη μεγαλύτερη θρησκευτική μειονότητα στη Βουλγαρία. Ο αριθμός των Εβραίων

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

σύμφωνα με την απογραφή είναι 1.736. Το μερίδιο του πληθυσμού που ανήκει σε άλλες ομολογίες είναι 6.451 ενώ 1.036.944 άνθρωποι δεν ανήκουν σε καμία ομολογία, δεν αυτοπροσδιορίζονται ή ήταν απρόθυμοι στο να απαντήσουν. Πληροφορίες για 616.681 ανθρώπους λείπουν στην εθνική απογραφή του 2021¹. Το ερώτημα για το αν ανήκουν σε διαφορετικές ομολογίες δεν εμφανίζεται στις πληροφορίες της εθνικής απογραφής του 2021². Η απάντηση στο ερώτημα αυτό μπορεί να εξαχθεί κυρίως από πληροφορίες της απογραφής που διεξήχθη το 2011, σύμφωνα με την οποία ο αριθμός των ανθρώπων που ανήκουν σε διαφορετικές Χριστιανικές/ Μουσουλμανικές ομολογίες έχει ως εξής: πληθυσμός Ορθόδοξων Χριστιανών – 4.374.135 άνθρωποι, Προτεστάντες – 64.476 άνθρωποι, Καθολικοί – 48.945 άνθρωποι, Μουσουλμάνοι – Σουνίτες – 546.004 άνθρωποι, Μουσουλμάνοι-Σίιτες – 27.402 άνθρωποι, Αρμένιοι Αποστολικοί – 1.715 άνθρωποι³.

Ο αριθμός των επισήμως εγγεγραμμένων θρησκευτικών οργανισμών στη Βουλγαρία αρχίζοντας από τον Ιούνιο 2022 είναι 210, σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία από τη Διεύθυνση Θρησκευτικών Ζητημάτων⁴. Εξαιτίας της έλλειψης εθνικών στατιστικών πέρα από τις επίσημες πληροφορίες που παρείχε η απογραφή του 2011, είναι δύσκολο να ορισθεί ο ακριβής αριθμός των μελών των διαφόρων θρησκευτικών ομολογιών στη Βουλγαρία σήμερα, αν και μπορούμε να αντλήσουμε από τις υπάρχουσες πληροφορίες άλλων μελετών προκειμένου να απαντήσουμε εν μέρει στην ερώτηση της ακριβούς θρησκευτικής εικόνας στη Βουλγαρία. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τη Μελέτη πάνω στις Ευρωπαϊκές Αξίες που έγινε το 2017, στην ερώτηση «Σε ποια θρησκευτική ομολογία ανήκετε;» (E13A) η διανομή των Βουλγάρων πολιτών αποτυπώθηκε σε 79,5% Ορθόδοξους (902 από τους 1560 αποκριθέντες), σε 1,3% Καθολικούς (15 από τους 1560), σε 18,3% Μουσουλμάνους (207 από τους 1560)⁵. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που λήφθηκαν από μία μελέτη που έγινε από το Ερευνητικό Κέντρο Pew πάνω στη θρησκευτική συμπεριφορά στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη το 2017, μια μεγάλη πλειοψηφία από Βούλγαρους αυτοπροσδιορίζεται ως Ορθόδοξοι Χριστιανοί (75%), με απαντήσεις που δήλωναν πως το να είσαι Ορθόδοξος είναι ένα σημαντικό στοιχείο της Βουλγαρικής ταυτότητας. Η

¹ Население по вероизповедание, статистически райони и области към 7.09.2021. НСИ, 2022. <https://www.nsi.bg/bg> [21.01.2023].

² Μετά την πτώση του κομμουνισμού συλλέχθηκαν νέα στοιχεία σχετικά με τους θρησκευτικούς δεσμούς των πιστών, τα οποία είχαν σκοπίμως αφαιρεθεί από το Κομμουνιστικό καθεστώς μετά την τελευταία απογραφή.

³ Βλ. περισσότερα στο: <https://www.nsi.bg/Census/StrReligion.htm> [21.01.2023].

⁴ Дирекция по вероизповеданията към Министерски съвет. Виж повече на: <http://veroizpovedania.government.bg/docs> [21.01.2023].

⁵ European Value Study. Fifth wave, 2017-2018. <https://europeanvaluesstudybg.wordpress.com/> [21.01.2023].

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

έλλειψη ερευνών πριν το 1991 δυσχεραίνει τον καθορισμό της έκτασης της αύξησης των θρησκευτικών δεσμών του πληθυσμού από τότε. Πληροφορίες από την ίδια έρευνα δείχνουν πως το ποσοστό των Μουσουλμάνων είναι υψηλότερο από εκείνο των Χριστιανών σε όρους σπουδαιότητας της θρησκείας στη ζωή τους¹. Η ανάλυση μιας αντιπροσωπευτικής μελέτης που διεξήχθη από την Alpha Research Agency δείχνει πως το 89,1% των συμμετεχόντων αυτοπροσδιορίζονται ως Ορθόδοξοι Χριστιανοί και 19,9% ως «Δεν είμαι πιστός ή άθεος» (από 1.033 συνεντεύξεις που έγιναν στο πλαίσιο της έρευνας)².

Επίσημως αναγνωρισμένες θρησκείες στη χώρα δικαιούνται δημόσιας στήριξης υπό τη μορφή καταναμημένης επιδότησης από τον κρατικό προϋπολογισμό, όπου τα ποσά συζητούνται από σχετικές κοινοβουλευτικές επιτροπές και έπειτα εγκρίνονται και ψηφίζονται ως μέρος του κρατικού προϋπολογισμού.

Θρησκευτική Εκπαίδευση στη Βουλγαρία – Μια σφαιρική εικόνα

Το θέμα της θρησκευτικής εκπαίδευσης αντιμετωπίστηκε με τρόπο ριζικό από το κομμουνιστικό καθεστώς. Κατά τη διάρκεια εκείνης της εποχής η εκπαίδευση γινόταν “με βάση την επιστήμη” και ερμηνεύτηκε ως αθεϊστική και αντι-θρησκευτική. Η πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος το 1989 ξεκίνησε μια διαδικασία ριζικής μεταμόρφωσης σε όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής. Η Βουλγαρική Ορθόδοξη Εκκλησία (BOC) βρέθηκε αντιμέτωπη με την πρόκληση του νέου της κοινωνικού ρόλου και με το πώς θα εκπληρώσει την αποστολή της, αντιμετωπίζοντας μια επεκτεινόμενη παγκοσμιοποίηση και μια πολιτική, πολιτισμική και θρησκευτική ποικιλομορφία σε αυτό το νέο σκηνικό. Οι πολιτικές αλλαγές τροφοδότησαν με ελπίδες κάποιους Βούλγαρους, πως η θρησκευτική εκπαίδευση θα επανεισαχθεί στο σχολείο. Κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου η ιδέα της θρησκευτικής εκπαίδευσης έγινε θέμα έντονης συζήτησης τόσο σε ακαδημαϊκούς όσο και σε πολιτικούς κύκλους. Αρχικά, αυτό κατέληξε σε ένα διχασμό της κοινής γνώμης σχετικά με τη θρησκευτική εκπαίδευση: από τη μία, υπήρχε μία ριζική άρνηση της ανάγκης για θρησκευτική εκπαίδευση στα δημόσια σχολεία· από την άλλη, υπήρχε μια ακραία επιβεβαίωση της σπουδαιότητας της θρησκευτικής εκπαίδευσης. Η ανησυχία ήταν για το πόσο θρησκευτικό περιεχόμενο μπορεί να συμπεριληφθεί στη διαδικασία μάθησης, είτε ως μέρος της εγγκυκλίου παιδείας είτε ως extracurricular δραστηριότητα, χωρίς αυτό να

¹ Pew Research Centre. Religious landscape and Central and Eastern Europe, 2017.

² Мнозинство и малцинства. Нагласи към различните. Доклад – анализ от национално представително проучване, Алфа Рисърч, 2019-2020. <https://alpharesearch.bg/> [23.01.2023].

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

παραβιάζει τα δικαιώματα των ατόμων εκείνων που δεν επιθυμούν να λάβουν θρησκευτική εκπαίδευση.

Η θρησκευτική εκπαίδευση αρχικά δεν εισήχθη εξαιτίας του κοσμικού χαρακτήρα των σχολείων. Η κατάσταση βελτιώθηκε σταθερά μετά το 1996. Η θρησκευτική εκπαίδευση προσφέρθηκε στα σχολεία για πρώτη φορά ως επιλεγόμενο μάθημα υπό την ονομασία “Θρησκευτικά” από το Υπουργείο Παιδείας με την υπ’ αριθμόν Νο 06-000-159/28.08.1997 Διαταγή. Το μάθημα άρχισε να διδάσκεται από θεολόγους σε πλήθος σχολείων ανά τη χώρα από την ακαδημαϊκή χρονιά 1997-1998¹. Το 2003 έγιναν αλλαγές στη Δημόσια Εκπαιδευτική Πράξη Εφαρμογής των Κανονισμών. “Σε κοσμικά σχολεία, η θρησκεία μπορεί να διδαχθεί σε τάξεις οργανωμένες για υποχρεωτικά ή επιλεγόμενα μαθήματα”, σύμφωνα με μια νέα παράγραφο (Παρ. 3) που προστέθηκε στο Άρθρο 4 των Κανονισμών², συμπεριλαμβανομένης και μιας πρότασης του 2003 του Υπουργείου Παιδείας για τη διδασκαλία Θρησκείας-Χριστιανισμού και Θρησκείας-Ισλάμ³.

Το ζήτημα της θρησκευτικής εκπαίδευσης σταδιακά έσβησε και τότε μόνο αναδυόταν για συζήτηση, σε διάφορες συναντήσεις επιτροπών καθώς και στο Κοινοβούλιο⁴, αλλά με μικρό αντίκτυπο. Παρά τη θετική στάση και αντιμετώπιση τόσο από την κυβέρνηση όσο και από την ΒΟΕ (Βουλγαρική Ορθόδοξη Εκκλησία), η υποχρεωτική θρησκευτική εκπαίδευση παραμένει μέχρι σήμερα ως μια σύσταση.

Για πρώτη φορά το 2018 περισσότερο λεπτομερή προγράμματα σπουδών (I-XII τάξεις) για το μάθημα «Θρησκεία» (Χριστιανισμός-Ορθοδοξία), «Θρησκεία» (Ισλάμ) και «Θρησκεία» (μη ομολογιακή διδασκαλία) αναπτύχθηκαν και εισήχθησαν από το Υπουργείο Παιδείας⁵. Τα νέα προγράμματα βασίζονται στην αρχή της ελευθερίας συνειδήσεως, η οποία υποδηλώνει το δικαίωμα κάθε ανθρώπου να επιλέγει τον τρόπο που διαμορφώνει την κοσμοθεωρία του/της και δομεί τα ηθικά θεμέλια της προσωπικότητάς του/της. Έτσι, δημιουργήθηκαν ευκαιρία για τους σπουδαστές να μάθουν για τη θρησκεία τους και να αποκτήσουν γνώση πάνω στην ιστορία και τη φύση

¹ Denev, I., Groß, E., Eds. International Symposium on Religious Education in Bulgaria: Religious Education within the Context of the Common European Home. Sofia, 2004, σ. 20-22.

² Правилник за прилагане на Закона за народната просвета <https://www.lex.bg/laws/ldoc/-12809727> [12.12.2021]

³ Инструкция № 2 от 23.06.2003 г. за провеждане на обучението по учебен предмет „Религия“ издадена от министъра на образованието и науката.

⁴ <http://parlament.obshtestvo.bg/sessions/203> [12 Деκεμβρίου 2021, 2:47]

⁵ Заповед № ΡΔ09-1474/24.07.2018 на министъра на образованието и науката. <https://web.mon.bg/bg/98> [21.01.2023].

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

των παγκόσμιων θρησκειών. Το μάθημα «Θρησκεία» και στις τρεις αυτές μορφές της διδασκαλίας του στοχεύει να οικοδομήσει αξίες και αρετές όπως και να επηρεάσει θετικά τον θρησκευτικό διάλογο και τον αμοιβαίο σεβασμό. Το θέμα είναι μεγάλης σημασίας για την κοσμική εκπαίδευση, δεδομένης της σχέσης του με το κοινωνικό περιβάλλον, τη θρησκευτική ανεκτικότητα, την αναγνώριση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών του ατόμου, την ισότητα των θρησκειών και της οικοδόμησης σεβασμού για την θρησκευτική ταυτότητα κάθε πολίτη¹.

Σύμφωνα με πληροφορίες των ειδικών του Υπουργείου Παιδείας, η θρησκευτική εκπαίδευση διδάσκεται σε 147 σχολεία της χώρας, με μόνο 12.000 εγγεγραμμένους μαθητές έως αυτή τη στιγμή², σε σύνολο 565.000 μαθητών κατά τη σχολική χρονιά 2020/2021³. Παρά τη θετική στάση (όπως αυτή εκφράζεται από την κυβέρνηση και την BOE) αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός πως το μάθημα παραμένει μάθημα επιλογής στα σχολεία – αυτή η φράση σχετίζεται άμεσα με την αντιδημοτικότητα και τη διαδεδομένη δυσαρέσκεια για τη θρησκευτική εκπαίδευση, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα και τα υψηλά ποσοστά ανεργίας μεταξύ των απόφοιτων θεολογίας. Ανεξάρτητα από τις αλλαγές στο Καταστατικό της Εκκλησίας⁴ που έγινε από την Ιερά Σύνοδο της Βουλγαρικής Ορθόδοξης Εκκλησίας το 2018 με την εισαγωγή νέων πολιτιστικών και εκπαιδευτικών εννοιών και στρατηγικών, καθώς και από τις άλλες μεταρρυθμίσεις που ακολούθησαν την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος, διάφορες κοινωνιολογικές έρευνες επιβεβαιώνουν την παρατήρηση πως «η θρησκευτική κουλτούρα των Βουλγάρων δεν είναι ακόμη υψηλή»⁵.

Σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους

Παρά το διαχωρισμό της Εκκλησίας από το Κράτος που έγινε κατά τη φάση μετάβασης από τη μοναρχική στη δημοκρατική διακυβέρνηση το 1945, η θρησκευτική ζωή στη Βουλγαρία κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού καθεστώτος ρυθμιζόταν από δύο κυβερνητικά σώματα – την Επιτροπή για τα Ζητήματα της Βουλγαρικής

¹ Βλ. περισσότερα στο: Учебни програми по религия. I-XII клас. Приложение № 1. <https://web.mon.bg/bg/98> [21.01.2023].

² Интервю с Коста Костов, главен експерт в Дирекция „Съдържание на предучилищното и училищното образование в министерство на образованието и науката. See more at: <https://bnr.bg/horizont/post/101303019> [23.01.2023].

³ Образованието в Република България през учебната 2020/2021 г. Преброяване 2021. НСИ. www.nsi.bg [21.01.2023].

⁴ Статут на БПЦ. <https://bg-patriarshia.bg/statute> [21.01.2023].

⁵ Донкова, Ж. Вероизповеданията в Република България пред прага на Европейския съюз, 2006. <https://www.svet.bg/вероизповеданията-в-българия/> [12.12.2021].

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Ορθόδοξης Εκκλησίας και των Θρησκευτικών Λατρευτικών Ομάδων του Υπουργείου Εξωτερικών και την Επιτροπή Θρησκευτικών Λατρευτικών Ομάδων και Θρησκειών στο Συμβούλιο των Υπουργών, που αντικαταστάθηκαν μετά το 1989 από τη Θρησκευτική Διεύθυνση του Υπουργικού Συμβουλίου.

Η προέλαση του Κομμουνισμού έβαλε τέλος σε όλες τις αυτόνομες θρησκευτικές δραστηριότητες. Η φιλανθρωπική δραστηριότητα των θρησκειών αντιμετωπιζόταν ως παράγοντας κινδύνου για την προώθηση ξένων συμφερόντων και συνεπώς, η περιουσία, η εμπειρία και οι ευθύνες όλων των ομολογιών μεταφέρθηκαν στη νέα κυβέρνηση και έπειτα διαμορφώθηκαν από τη νέα κοινωνική και αθεϊστική ιδεολογία.

Η πτώση του σοσιαλιστικού καθεστώτος έφερε και την ΒΟΕ σε δύσκολη θέση. Γενιές Βουλγάρων είχαν παρέλθει χωρίς να έχουν συνειδητοποιήσει πως η ΒΟΕ ήταν ένας ζωντανός, δραστήριος θεσμός με έναν δημόσιο σκοπό. Στερημένη από θρησκευτική εγγραμματοσύνη¹ η Βουλγαρική κοινωνία δεν ένιωσε την ανάγκη για θρησκευτική εκπαίδευση παρά μόνο πρόσφατα. Ο επιθετικός αθεϊσμός της κομμουνιστικής ιδεολογίας, σύμφωνα με την Karamelska, μετέτρεψε την Εκκλησία σε «έναν διακοσμητικό θεσμό με καμία σημαντική επιρροή στην κοινωνική συμπεριφορά των πολιτών, ενώ οι λειτουργίες της μειώθηκαν στην αναπαραγωγή ενός υπαρξιακού και χωρίς κόπο «οίκου» ή ενός φολκλόρ Χριστιανισμού². Αυτές είναι, κατά τη γνώμη της, οι κύριες αιτίες για την αποσταθεροποίηση της πίστης και την ανεπάρκεια του εκκλησιαστικού οργανισμού απέναντι στις νέες μορφές δημοσιότητας³. Από την άλλη μεριά, ο μακροχρόνιος χωρισμός Κράτους και Εκκλησίας (πρόσφατα επιτρεπτός στο Βουλγαρικό Σύνταγμα) καθυστέρησε σημαντικά την επανένταξη της πνευματικής διάστασης στη δημόσια ζωή.

Κατά τη διάρκεια αυτής της μεταβατικής περιόδου η ΒΟΕ ήταν βαθιά πολιτικοποιημένη, κάτι που προκάλεσε περαιτέρω διαιρέσεις σε πιστούς και μη πιστούς⁴. Η νέα Βουλγαρική κυβέρνηση εγκαθίδρυσε ένα Συμβούλιο Θρησκευτικών

¹ Симонова, Г. Относно добротворството в минало време и възможното му възкресение днес. <https://liternet.bg/publish26/gatia-simeonova/sveta-marina.htm> [21.01.2023].

² Карамелска, Т. Православни ценности и социално участие. В: Фотев, Г. Европейски ценности в днешното българско общество. София, 2018. <https://europeanvaluesstudybg.files.wordpress.com/2018/01/172-196.pdf>, с. 175 [21.01.2023]

³ Ο.π.

⁴ Aleksandrov, A. Religious education in Bulgaria: Past and Present. – In: R. Aikonen, A. V. Aleksandrov (Eds.). Proceedings of Orthodox Christian Religious Education Association [OCREA]: Methods of teaching in religious education: Learning by heart, or by experience? Sofia, 2015, σσ. 86–96.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Ζητημάτων το 1991. Το Συμβούλιο αυτό άρχισε να μεταρρυθμίζει τους θρησκευτικούς θεσμούς στη χώρα. Το 1992 διακήρυξε ως παράνομη την εκλογή του Πατριάρχη Βουλγαρίας Μαξίμου αφού είχε διοριστεί στη θέση του με αντικανονικό τρόπο από το κομμουνιστικό καθεστώς. Το γεγονός αυτό προκάλεσε μια διαίρεση ανάμεσα στους επισκόπους, κάτι που κατέληξε τελικά στον σχηματισμό μιας Εναλλακτικής Συνόδου¹. Η επίσημη Αγία Σύνοδος της Βουλγαρικής Ορθόδοξης Εκκλησίας ανακήρυξε τη νέα Σύνοδο σχισματική. Το 1998 συγκλήθηκε στη Σόφια της Βουλγαρίας μία *Πανορθόδοξη Εκκλησιαστική Σύνοδος* για να σταματήσει το κανονικό προηγούμενο και να θεραπεύσει τις πνευματικές συνέπειες που θεωρούνταν μια υποβάθμιση της εικόνας της Εκκλησίας, βεβήλωση της πίστης, και ακοινωνησία. Το Συμβούλιο Θρησκευτικών Ζητημάτων ξεκίνησε μεταρρυθμίσεις στους θρησκευτικούς θεσμούς της χώρας. Στο μεταξύ οι μέχρι τότε εγγεγραμμένες θρησκείες υπερέβαιναν τις 100², καθώς ο νόμος όριζε πως όλες οι θρησκείες πρέπει να διοικούνται από μία κρατική επιτροπή ή διεύθυνση³. Πολλές θρησκευτικές ομάδες προερχόμενες από την ίδια ομολογία ή θρησκεία μπόρεσαν να εγγραφούν στην νέα Πράξη για τις Θρησκευτικές Μειονότητες, αν και η Εναλλακτική Σύνοδος και οι Παλαιοημερολογίτες Ζηλωτές παρέμεναν εκτός⁴. Αυτό οφειλόταν στον σημαντικό κοινωνικο-πολιτισμικό αντίκτυπο των εναλλακτικών εκκλησιαστικών δομών, που είχαν διαδοθεί έως τα μέσα της πρώτης δεκαετίας του 21ου αιώνα. Περαιτέρω, ακολουθώντας την εφαρμογή της Πράξης η Εναλλακτική Σύνοδος άρχισε να διώκεται, και τη νύχτα της 20^{ης} προς 21^{ης} Ιουλίου 2004 (γνωστή ως η Βουλγαρική Νύχτα των Κρυστάλλων), ιερείς της Εναλλακτικής Συνόδου εκδιώχθηκαν από περίπου 250 εκκλησίες και άλλα κτήματά τους, για τα οποία η Ιερά Σύνοδος ισχυριζόταν πως κατείχαν παρανόμως, καταλήγοντας τελικά σε μια νομική υπόθεση στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων το 2009, χωρίς όμως σημαντικές κοινωνικές επιπτώσεις.

Η ΒΟΕ έπαιξε επίσης έναν σημαντικό ρόλο στην αποτροπή της επικύρωσης της *Συμφωνίας της Ισταμπούλ*, καθώς και στο κάλεσμα τερματισμού των τοπικών LGBT

¹ Μέχρι την αλλαγή της πολιτικής εξουσίας στη χώρα και την ανάσχεση και τον ανασχεδιασμό των ιερών τόπων, μια Εναλλακτική Ορθόδοξη Σύνοδος είχε αρχίσει να σχηματίζεται για να αντικαταστήσει την κανονικώς νόμιμη σοσιαλιστική έτσι ώστε η τοπική εκκλησία να μείνει χωρίς αρχιερείς και σύνοδο, με αποτέλεσμα να προκύψει ένα εκκλησιαστικό δίκτυο 200 περίπου ενοριών και μοναστηριών που λειτουργούσαν νόμιμα. Ανάλογες διαδικασίες συνέβησαν και κατά την ίδια χρονική περίοδο αλλά και αργότερα σε άλλες ομολογίες, αλλά επειδή χάθηκαν τα αρχεία, πρέπει να διερευνηθούν επαρκώς και να διερευνηθούν ανεξάρτητα.

² Донкова, Ж. Ibid., 2006. <https://dveri.bg/a9y4p> [12.06.2021]

³ Беров, Х. Държавна и вероизповедания – нормативна уредба на религията и религиозните общности в България. София, 2009.

⁴ Ό.π.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

παρελάσεων pride τα τελευταία χρόνια. Ακόμη, κατά τη διάρκεια της προσφυγικής κρίσης, η BOE επέδειξε την ικανότητά της καλώντας να σταματήσει η είσοδος των μεταναστών ως απειλή προς τη Βουλγαρική εθνική ταυτότητα και την κυριαρχία του κράτους. Παρόλα αυτά, αυτές οι πράξεις όχι μόνο δεν κατέστρεψαν ολοκληρωτικά τη θεσμική εικόνα της BOE ως μιας **glocal** (παγκόσμια-τοπική) ομολογιακής οντότητας, αλλά αντιθέτως υποστηρίχθηκαν ευρέως από την κοινωνία, που διερμήνευσε τη λειτουργία της ως σημαντικό παράγοντα με μια πατριωτική προοπτική.

Η θετική εικόνα της BOE, που καθιερώθηκε ως σωτήρας του Βουλγαρικού λαού κατά τη διάρκεια των πέντε αιώνων Οθωμανικής τυραννίας, θα μπορούσε να εξηγήσει τα παραπάνω φαινόμενα¹. Παρά τις πολυάριθμες προκλήσεις, η Βουλγαρική Ορθόδοξη Εκκλησία συνεχίζει να απολαμβάνει το παραδοσιακά υψηλό επίπεδο δημόσιας αξιοπιστίας². Η ταπεινότητα και η υπομονή που επέδειξε στην αφοσίωσή της προς όλους τους θεσμούς κοινής ωφέλειας, χωρίς ταυτόχρονα να θέσει σε συμβιβασμό τη φύση της βαθύτερης αποστολής της που ήταν προσανατολισμένη στους πιστούς, και στο ότι αρνήθηκε χορηγίες από πηγές ασυμβίβαστες με την Ορθοδοξία, είναι οι βασικές αιτίες για το αποτέλεσμα αυτό.

Θρησκευτική εκπαίδευση στη Βουλγαρία – εκπαίδευση για την ισότητα και το σχηματισμό ταυτότητας

Κατά τη διάρκεια της Σοβιετικής περιόδου η θρησκευτική εκπαίδευση εξαιρέθηκε από το σχολικό πρόγραμμα σπουδών και η θρησκεία παρέμεινε μια ιδιωτική οικογενειακή υπόθεση. Παρόλα αυτά, άνθρωποι κάθε εθνικότητας και θρησκευτικού υπόβαθρου συνυπήρξαν ειρηνικά στη Βουλγαρία, παραδοσιακά αντιστεκόμενοι στη θρησκευτική προπαγάνδα. Γι' αυτό άλλωστε και η θρησκευτική εκπαίδευση στη Βουλγαρία θεωρείται συχνά ως μέσο σχηματισμού ταυτότητας μάλλον παρά ως μια ομολογιακή πρακτική, ενώ η γνώση της στατιστικά κυρίαρχης *Ανατολικής Ορθόδοξης Χριστιανικής* πίστης γίνεται αντιληπτή από τον τοπικό πληθυσμό ως στοιχείο μιας εθνικιστικής και εθνοτικής πατριωτικής ανατροφής, συγκρίσιμης με κάθε άλλη στην οποία εκθέτονταν οι νέοι σε προηγούμενες περιόδους.

Κατά τη διάρκεια των διαδικασιών μετάβασης, η θρησκευτική εκπαίδευση ήταν μία από τις πιο σημαντικές πτυχές της ανάκτησης των θρησκευτικών δικαιωμάτων ως κομμάτι της προετοιμασίας της Βουλγαρίας για την ένταξή της στην ΕΕ. Η άνοδος της

¹ Kalkandjieva, Daniela. Religion and Forced Displacement in Bulgaria, 2020. <https://fpc.org.uk/religion-and-forced-displacement-in-bulgaria/> [23.10.2021].

² Η Βουλγαρική Ορθόδοξη Εκκλησία είναι ο θεσμός με τα υψηλότερα διαπιστευτήρια ανάμεσα στον πληθυσμό, <https://www.diakonia.bg/българската-православна-църква-е-инс/> [23.08.2019]

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

πολυπολιτισμικότητας όχι μόνο εφοδίασε την πλειοψηφία με μεγαλύτερες δυνατότητες εξάσκησης της θρησκευτικής ελευθερίας, αλλά επίσης ενδυνάμωσε και τις πρότερα πολιτισμικά περιθωριοποιημένες εθνικές θρησκευτικές μειονότητες. Παρόλα αυτά, η θρησκευτική εκπαίδευση δεν ενσωματώθηκε ακόμη πλήρως στην εκπαίδευση των πολιτών, παρά το γεγονός ότι η Βουλγαρία είναι μέλος της ΕΕ από το 2007. Ένας λόγος για αυτό θα μπορούσε να είναι και το ότι η θρησκευτική εκπαίδευση είναι σημαντική μόνο για το χτίσιμο μιας θρησκευτικής ταυτότητας, και για την εξισορρόπηση των υπόλοιπων ταυτοτήτων καθώς και για την αποφυγή ανταγωνιστικών ή συγκρουσιακών ταυτοτήτων. Επιπρόσθετα, πολλοί ερευνητές αντιμετώπισαν την Ορθόδοξη Εκκλησία πρωτίστως ως ένα κοινωνικό εργαλείο για λαϊκιστικούς σκοπούς και για μεμονωμένες κοινωνικές επιδιώξεις, και ότι αυτό που μπορεί να θεωρηθεί ως μια επιφανειακή κοινοτική έκφραση είναι μάλλον οι θρησκευτικές τελετές παρά μια αληθινή κοινωνική επιρροή και μια αποστολή που βασίζεται στην πίστη¹. Ατυχώς, οι κριτικές απόψεις εκ των έδων δεν χαίρουν πάντα εμπιστοσύνης προκειμένου να χτιστεί μια θετική εικόνα για την εκκλησία και τη θρησκεία.

Το κάλεσμα για την εδραίωση μιας δημοκρατικής κοινωνικής τάξης και της αποϊδεολογικοποίησης της εκπαίδευσης, όπως επίσης και για το ξεπέρασμα κάθε ανάμνησης και υπενθύμισης της καταπιεστικής πολιτιστικής πολιτικής του κομμουνιστικού καθεστώτος, κατέληξε στον αποκλεισμό κάποιων θρησκευτικών παραδόσεων ως κληρονομιά της εθνικής ζωής. Ως αποτέλεσμα αυτής της συνθήκης, αναπτύχθηκε μια νέα προσέγγιση στη θρησκευτική εκπαίδευση.

Στις μέρες μας, εκτός από τη θρησκευτική εκπαίδευση που θεωρείται ως επιλεγόμενο μάθημα στο δημόσιο σχολείο, πολλές θρησκευτικές ενορίες και ακόμη και μοναστήρια οργανώνουν δραστηριότητες για παιδιά και λιγότερο συχνά, για ενήλικες. Υπάρχουν ακόμη δύο θεολογικά σεμινάρια στη Σόφια και στη Φιλιππούπολη. Επίσης, κάποια δημόσια σχολεία συμπεριλαμβάνουν στο πρόγραμμα σπουδών τους θέματα πνευματικότητας και υλικής εκκλησιαστικής κληρονομιάς. Κάποια νηπιαγωγεία στη Βουλγαρία προσφέρουν μια ποικιλία καθημερινών δραστηριοτήτων για όσα παιδιά ενδιαφέρονται για τη θρησκευτική εκπαίδευση, ενώ κάποιες ενορίες οργανώνουν νηπιαγωγείο και καθημερινές δραστηριότητες και υπηρεσίες φύλαξης παιδιών, ενώ ταυτόχρονα αναπτύσσουν κοινωνικά έργα με στόχο την κοινωνική ενσωμάτωση

¹ Карамелска, Православни ценности и социално участие. В: Фотев, Г. Европейски ценности в днешното българско общество. София, 2018, p. 195. <https://europeanvaluesstudybg.files.wordpress.com/2018/01/172-196.pdf> [21.01.2023].

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

παιδιών με ειδικές ανάγκες και παιδιών από μειονότητες. Επίσης, εγκαθιδρύθηκαν μουσουλμανικά σχολεία κατοίκων και ένα Ισλαμικό ινστιτούτο.

Κάποιες θρησκευτικές κοινότητες και δημόσιοι Χριστιανικοί οργανισμοί πήραν την ευθύνη της εκπαίδευσης και της ανατροφής της νεολαίας σύμφωνα με τις παραδοσιακές αξίες και την παραδοσιακή ταυτότητα, εισάγοντας επιπλέον πώς κάποιες άλλες κυρίαρχες ομολογίες κατανοούνται γενικώς και εκφράζονται στη Βουλγαρία, σ' ένα κλίμα θρησκευτικής ελευθερίας και προστασίας βασικών δικαιωμάτων. Η διά βίου μάθηση και οι διεθνείς κινητικότητες συντέλεσαν επίσης στην κοινωνικο-πολιτισμική αναμόρφωση όπως και στην αναγνώριση της ανάγκης σεβασμού των δικαιωμάτων κάποιων θρησκευτικών ομάδων. Μικρότερες θρησκευτικές κοινότητες επέδειξαν μια ισχυρή επιθυμία για κρατικά επιχορηγούμενη θρησκευτική εκπαίδευση με ομολογιακό χαρακτήρα, η οποία είχε ήδη προηγουμένως οργανωθεί για τα μέλη τους.

Δεν υπάρχει αμφιβολία πως η σύγχρονη εκπαίδευση μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ένα αποτελεσματικό εργαλείο για την καταπολέμηση της προκατάληψης, του εχθρικού λόγου, της αποξένωσης, του αποκλεισμού και της περιθωριοποίησης, όπως και για να ενισχύσει την κοινωνική ενότητα και συνοχή. Πιστεύουμε ότι αυτός ο στόχος είναι απόλυτα εφαρμόσιμος στις νέες τοπικές παιδαγωγικές και εκπαίδευσης ενηλίκων προσεγγίσεις, καθώς επίσης και για την ανάπτυξη της πνευματικότητας των παιδιών μέσω της ενδυνάμωσης των κοινωνικών τους δεξιοτήτων. Η BOE, καθώς επίσης και τα ενεργά μέλη των θρησκευτικών κοινοτήτων της Βουλγαρίας, θα μπορούσαν να διαδραματίσουν έναν σημαντικό ρόλο βοηθώντας στην εφαρμογή καινοτόμων πρακτικών θρησκευτικής εκπαίδευσης και εκπαίδευσης διδασκόντων στα πανεπιστήμια, τα σχολεία, τα νηπιαγωγεία, τα κοινοτικά κέντρα, τις εκκλησίες και τα μοναστήρια της Βουλγαρίας, ακόμη κι αν δεν εφαρμόζονται ακόμη σε εθνικό επίπεδο. Φυσικά, πρέπει να αποδώσουμε την καθυστέρηση στην εγκαθίδρυση των διαφόρων εθνικών πολιτικών που αφορούν τη θρησκευτική εκπαίδευση και τη «σιωπή της εκκλησίας»¹.

Ωστόσο, αυτό δεν εξυπνοεί μια πολιτιστική αφομοίωση, μια αδιαφορία για τα θετικά πολιτιστικά επιτεύγματα, ή μια δυσανάλογη κοινωνική εμπλοκή της Εκκλησίας. Επιπλέον, είναι πιθανό να προσαρμοστεί η εμπειρία της Ρουμανίας και της Ελλάδας, ως Βαλκανικές Ορθόδοξες χώρες-μέλη της ΕΕ, των οποίων η θρησκευτική εκπαίδευση μπορεί να ειπωθεί ως αρκετά αποτελεσματική με όρους συμπεριληπτικών πολιτικών πρακτικών, κοινωνικής ειρήνης και πολιτιστικού εμπλουτισμού της Ευρωπαϊκής

¹ Ο.π., σ. 175-177.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ταυτότητας¹. Υποθέτουμε επίσης πως δεν μπορούμε να αλλάξουμε το σχέδιο της ζωής μας ή την ποιότητα των πολιτικών μας αν δεν αρχίσουμε να προσέχουμε και να δίνουμε αξία στους γύρω μας ως συνεργάτες και συναδέλφους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να μην υπάρχει καλύτερος εκπαιδευτικός στόχος από αυτόν που έθεσε η UNESCO – πως οι χώρες θα πρέπει να παράσχουν τα ελάχιστα στάνταρντ εκπαίδευσης και να εξασφαλίζουν τη θρησκευτική και ηθική εκπαίδευση των παιδιών τους σύμφωνα με τις πεποιθήσεις τους². Σε αυτό το πλαίσιο, η διδασκαλία της Ανατολικής Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας προσφέρει μια ποικιλία επιλογών. Τα εγχειρίδια της Βουλγαρικής Συνόδου³, που εκδόθηκαν πρόσφατα (με κρατική επιχορήγηση) αποτελούν επίσης ευνοϊκές και πολύτιμες πηγές με υψηλά στάνταρντ και χρησιμοποιούνται ως εναλλακτικό διδακτικό υλικό και από κάποιες άλλες θρησκευτικές κοινότητες.

Συχνά παραβλέπουμε πόσα λίγα γνωρίζουμε και κατανοούμε από τον πολιτισμό και την κληρονομιά των άλλων ιδίως σε ό,τι αφορά τη θρησκευτική εκπαίδευση στις εκκλησίες και τα σχολεία. Οι προσπάθειες των ειδικών να μετριάσουν την ένταση μεταξύ των πολιτισμών και να ενθαρρύνουν τους Ευρωπαίους πολίτες να αντιμετωπίσουν την πλούσια διαφορετικότητα των ταυτοτήτων ως ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της ενότητας, η οποία είναι πρωτίστως πολιτιστική, θα μπορούσαν να βοηθήσουν τους ανθρώπους να ξεχάσουν τα στερεότυπα και τις ιδέες της κυριαρχίας, τα σύνορα, τη γκετοποίηση, την πόλωση κ.λπ. Σ' αυτό το τόσο σύνθετο glocal (παγκόσμιο-τοπικό) πλαίσιο, η Βουλγαρική πρακτική συνίσταται στο να υπολογίζεται ο ρόλος της Εκκλησίας στη θρησκευτική εκπαίδευση, να προσαρμόζονται οι μέθοδοί της σε διάφορες καταστάσεις και περιπτώσεις διαφορετικότητας και στην εξισορρόπηση της αναδημιουργίας των παραδόσεων της (τρόπος ζωής, ιεροτελεστίες, έθιμα, τελετουργίες, εορταστικές εκδηλώσεις, φιλανθρωπίες και λειτουργικές πρακτικές) ως ζωντανή κληρονομιά, σύμφωνα με τις πραγματικές κοινοτικές και κοινωνικές απαιτήσεις.

Ωστόσο, στις μέρες μας φαίνεται πως το κοινωνικό περιβάλλον μας πηγαίνει σταδιακά προς μια θετική κατεύθυνση και αναδύεται μια τοπική κουλτούρα ανοχής. Κάτι τέτοιο φαίνεται όχι μόνο από τις στατιστικές, αλλά και από τις αληθινές εμπειρίες ζωής των πιστών καθημερινών ανθρώπων που έχουν γίνει λιγότερο εχθρικοί απέναντι σε μετανάστες, πιο ουδέτεροι στο συνολικό φάσμα των LGBT θεμάτων, ή πραγματικά

¹ Advisory Council of Experts on Freedom of Religion or Belief. <https://www.osce.org/odihr/25454> [21.10.2021].

² Βλ. περισσότερα στο: <https://www.coe.int/bg/web/compass/education> [21.01.2023].

³ <https://bg-patriarshia.bg/> [21.01.2023].

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

συμπονετικοί απέναντι σε όλους όσοι δυσκολεύονται, παρά την ανικανότητα της εκκλησίας να προσαρμοστεί στις ανάγκες τους.

Η θρησκευτική ταυτότητα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής ταυτότητας

Η πιο πρόσφατη Ευρωπαϊκή Μελέτη Αξιών (EVS) στη Βουλγαρία (2017-2018) πάνω στους θρησκευτικούς δεσμούς δείχνει μια σημαντική ανοδική τάση στον προσανατολισμό προς τη θρησκεία. 22.1% Ορθόδοξοι απάντησαν πως η θρησκεία είναι πολύ σημαντική στην προσωπική τους ζωή, 45.4% είπαν πως είναι αρκετά σημαντική. 7.8% των Ορθόδοξων απάντησαν πως η θρησκεία δεν είναι σημαντική στη ζωή τους. Από τους Μουσουλμάνους που απάντησαν, 39.5% είπαν πως η θρησκεία είναι πολύ σημαντική, 44.4% είπαν πως είναι κάπως σημαντική και μόνο 2.9% απάντησαν πως η θρησκεία δεν είναι σημαντική¹. Ανάμεσα στους Καθολικούς, η θρησκεία είναι σημαντική για το 60% των αποκριθέντων, 26.7 λένε πως είναι λίγο σημαντική, και 6.% απαντούν πως η θρησκεία δεν είναι σημαντική στην προσωπική τους ζωή. Το 60% (5 από τους 1.560) των Προτεσταντών θεωρούν πως η θρησκεία είναι πολύ σημαντική και 40% τη θεωρούν λίγο σημαντική².

Μόνο 2.4% (37 από τους 1.560 ερωτηθέντες) μετέχουν σε θρησκευτικές ακολουθίες περισσότερο από μία φορά την εβδομάδα (Q15), 9,6% (150 από τους 1.560) μία φορά το μήνα, και 7.2% (113 από τους 1.560) μία φορά το χρόνο. Οι απαντήσεις στην ερώτηση «*Άσχετα από το αν μετέχετε ή όχι σε θρησκευτικές ακολουθίες, θα περιγράφατε τον εαυτό σας ως θρησκευόμενο,»* είναι ενθαρρυντικές – 61.5% των αποκριθέντων (960 από τους 1560) αυτοπροσδιορίζονται ως θρησκευόμενοι, και 3 % περιγράφουν τον εαυτό τους ως συνειδητά άθεο³ (οι συνειδητοί άθεοι είναι 4% σύμφωνα με τα στοιχεία του τέταρτου μέρους της έρευνας το 2008 και 5.6% σύμφωνα με τις ίδιες πληροφορίες από το τρίτο μέρος της έρευνας του 1999⁴). Αυτό δείχνει μια θετική τάση στη στάση και τη συνείδηση των Βουλγάρων απέναντι στην εγκατάλειψη του αθεϊσμού, που τους είχε νωρίτερα υποβληθεί κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού καθεστώτος και μια εμβάθυνση στους θρησκευτικούς δεσμούς άσχετα από τη θρησκευτική ομολογία.

¹ European Value Study. Fifth wave, 2017-2018. <https://europeanvaluesstudybg.wordpress.com/> [30.08.2021].

² Ο.π. (βλ. περισσότερα στο: Фотев, Г. Европейските ценности. Новата констелация. София, 2019 г).

³ European Value Study. Fifth wave, 2017-2018. <https://europeanvaluesstudybg.wordpress.com/> [30.08.2021].

⁴ Карамелска, Т. Ibid., σ. 178.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Ένα άλλο ενδιαφέρον συμπέρασμα κάποιων Βούλγαρων ερευνητών είναι ο διαφορετικός τρόπος που γίνονται αντιληπτές οι ιδιωτικές ταυτότητες. Η Ganeva θεωρεί ότι οι κοινωνικές ταυτότητες (εθνική, εθνοτική και θρησκευτική) δεν είναι το ίδιο σημαντικές για την πλειοψηφία του πληθυσμού της Βουλγαρίας αλλά και για τις μειονότητες και τους μετανάστες διαφόρων εθνοτήτων¹. Η θρησκευτική πίστη των Βουλγάρων τοποθετείται φυσιολογικά μετά την εθνική και την εθνοτική τους ταυτότητα. Για τις μειονοτικές ομάδες, η εθνοτική ταυτότητα συχνά προτεραιοποιείται σε σχέση με την εθνική τους ταυτότητα, ενώ η πλειοψηφία του πληθυσμού βλέπει την εθνική ταυτότητα ως την πιο σημαντική². Η Kabakchieva θεωρεί πως οι Βούλγαροι αποτελούν μια ενιαία κοινότητα με ισχυρή αίσθηση εθνικής ταυτότητας³ ανεξάρτητα από το αν η ταυτότητα αυτή είναι εθνοτική ή πολιτική. Υποστηρίζει επίσης πως η ταυτότητα της Μουσουλμανικής κοινότητας είναι περισσότερο πολιτική, ενώ η ταυτότητα της Ορθόδοξης Χριστιανικής κοινότητας είναι περισσότερο εθνοτική, και πως «αυτή η διαφορά αποτελεί ήδη από μόνη της ένα πρόβλημα, επειδή δείχνει ότι η γενική αντίληψη της εθνικής ταυτότητας κατανοείται διαφορετικά από τις δύο μεγαλύτερες θρησκευτικές ομάδες της Βουλγαρίας»⁴.

Ήδη όμως με την έλλειψη ενός εθνικού δείκτη και ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος, είναι δύσκολο να πούμε μέχρι ποίου σημείου οι άνθρωποι καταλαβαίνουν το ερώτημα της Βουλγαρικής προέλευσης ως εθνοτικής, εθνικής ή αστικής έννοιας, καθώς και πώς οι Βούλγαροι καταλαβαίνουν την έννοια της θρησκείας μετά από μια περίοδο κομμουνισμού, όπου ο αθεϊσμός ήταν ευρέως διακηρυγμένος.

Στη Δυτική Ευρώπη, οι ομολογίες έχουν τη δυνατότητα να παίξουν έναν σημαντικό ρόλο στο σχηματισμό της εθνικής και της Ευρωπαϊκής ταυτότητας. Η Kabakchieva και άλλοι Ευρωπαίοι ερευνητές πιστεύουν πως η Ευρωπαϊκή ταυτότητα βασίζεται στη Χριστιανική πίστη, ως σ' έναν πρωταρχικό πολιτιστικό κώδικα αλλά και ως τη δημιουργία και το μοίρασμα κοινών πολιτιστικών αξιών, που πρόσφατα οδήγησαν στον σχηματισμό μιας κοινής νοοτροπίας. Από την άλλη, οι συνεχιζόμενες προσπάθειες των ηγετών της Ευρωπαϊκής Ένωσης να θεσμοθετήσουν την ιδέα της Ευρωπαϊκής ιθαγένειας, όπως επίσης και το γεγονός πως όλα τα κράτη-μέλη της ΕΕ έχουν ίδια δικαιώματα ανεξάρτητα από το πού βρίσκονται, ενδυναμώνει την ιδέα της

¹ Ганева, З. Социални идентичности и психично благополучие. София, 2010 г.
<http://www.elbook.eu/images/book10.pdf> [30.08.2021].

² Ο.π.

³ Кабакчиева, П. Ibid., σσ. 257–278.

<https://europeanvaluesstudybg.files.wordpress.com/2018/01/257-278.pdf> [30.07.2021].

⁴ Ο.π.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Ευρωπαϊκής Ένωσης ως μιας πολιτικής κοινότητας που αποδυναμώνει την εθνική ταυτότητα¹.

Η συζήτηση πάνω στην πολιτιστική Ευρωπαϊκή ταυτότητα αντανakλά επίσης στη συζήτηση για τα δικαιώματα των μεταναστών και για την ανεκτικότητα απέναντι στους ξένους. Η Kabakchieva υποστηρίζει πως η Ευρωπαϊκή πολιτιστική ταυτότητα δηλαδή η ταυτότητα που βασίζεται σε κοινές ρίζες και ιστορία είναι αρκετά πιο περιοριστική και μισαλλόδοξη απέναντι στους ξένους². Αν και οι θεσμοί της ΕΕ παίζουν έναν σπουδαίο ρόλο στην κατασκευή της Ευρωπαϊκής ταυτότητας, εγγυώμενοι την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ελευθεριών ως μία από τις βασικές αρχές της Ευρωπαϊκής ιθαγένειας, αυτό δε σημαίνει πως οι ίδιες αρχές εφαρμόζονται εξίσου σε μετανάστες και ξένους³.

Για τους Βούλγαρους, επίσης, κάποιιοι ερευνητές θεωρούν πως έχουν δημιουργήσει έναν μύθο για την ανεκτικόσή τους στον οποίο πιστεύουν οι ίδιοι, αλλά ο εθνοκεντρισμός, ο ρατσισμός, ο σεξισμός και η πολιτική δυσανεκτικότητα εξακολουθούν να επικρατούν στη συμπεριφορά τους, όπως και στην καθημερινή πολιτική συζήτηση που γίνεται στα ΜΜΕ της χώρας, ιδίως όταν αφορά τις αξίες του Δυτικού πολιτισμού και των κοινωνιών⁴. Παρόλα αυτά, η ανοχή απέναντι σε άλλες θρησκείες, εθνότητες ή μετανάστες αυξήθηκε με τα χρόνια, αν και οι διακρίσεις και ο διαχωρισμός των Ρομά συνεχίζει να παραμένει υψηλός. Τα αποτελέσματα μιας ποσοτικής μελέτης που διενεργήθηκε από την Alpha Research (2019-2020) στη Βουλγαρία δείχνει υψηλά επίπεδα ανοχής απέναντι σε διαφορετικές θρησκευτικές κοινότητες, με εξαίρεση αυτή των Ρομά – το μίσος απέναντί τους είναι 21.6% σε σύνολο 1033 συνεντεύξεων ενώ απέναντι σε άλλες ομάδες είναι σημαντικά χαμηλότερο⁵. Επιπροσθέτως, η ένταξη της Βουλγαρικής ταυτότητας στην ΕΕ δημιούργησε σημαντικά προβλήματα στην κοινωνική ενασχόληση των πιστών και στην αντίστασή τους στην εγκαθίδρυση νέων συμπεριληπτικών πολιτικών. Μία από τις συνέπειες αυτής της αντίστασης θα μπορούσε να είναι το γεγονός πως οι μειονότητες των Ρομά στη Βουλγαρία δεν έχουν ακόμη αποκτήσει σημαντική κοινωνική επιφάνεια ως μια ακόμη πολιτιστική ομάδα, με δικαίωμα σε μια συγκεκριμένη έκφραση της πίστης και του τρόπου ζωής της, που βρίσκονται έξω από

¹ Ο.π. σ. 260-261.

² Ο.π., σ. 257-261.

³ Ο.π.

⁴ Τομοβα, II. 2009. Различните – между стигмата и признаването. Във: Фотев, Г. Европейските ценности в днешното българско общество. София, 2009, σ. 119 –153.

⁵ Μνοζινство и малцинства. Нагласи към различните. Доклад – анализ от национално представително проучване, 2019-2020. <https://alpharesearch.bg/> [посетен на 23.01.2023].

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

την παραδοσιακή γειτονιά¹, και στο ότι η ψυχολογία των πατριωτών² αντιμετωπίζει σοβαρές προκλήσεις έπειτα από τρεις δεκαετίες κοινωνικής μεταμόρφωσης.

Το συμπέρασμα που μπορούμε να βγάλουμε ως αποτέλεσμα αυτής της ανάλυσης είναι πως η πλειοψηφία των Βουλγάρων δεν ενδιαφέρονται πολύ για τη θρησκεία. Οι θρησκευτικοί δεσμοί των Βουλγάρων συνδέονται σταθερά με το πολιτιστικό τους ή πολιτικό τους ανήκειν, ενώ η θρησκεία καθαυτή κατανοείται μάλλον ως αστική παρά λαϊκή με όρους πνευματικής έκφρασης και τρόπου ζωής. Οι θρησκείες άρχισαν πρόσφατα να αντιμετωπίζονται από διαφόρους κοινωνικούς κύκλους ως μορφές εθνικής ταυτότητας, βασισμένες στην ιστορική και θρησκευτική κληρονομιά, και στις αναδημιουργημένες παραδοσιακές εορτές, τρόπους ζωής και τελετές. Παρόλα αυτά, η προσωπική αναγνώριση των Ορθόδοξων παραδόσεων και των σχέσεων με την Ορθόδοξη Χριστιανική ταυτότητα αυξήθηκε τα πρόσφατα χρόνια, παρά τον σημαντικό αριθμό των ανθρώπων που δηλώνουν πως ανήκουν σε ομολογίες με αφηρημένες ταυτότητες, χωρίς να είναι θρησκευτικές³ όπως για παράδειγμα χωρίς να είναι πιστοί ή σταθεροί στον εκκλησιασμό – διαδικασίες που μπορούν να παρατηρηθούν και σε άλλα Ορθόδοξα ή διεθνή πλαίσια.

Με την εναλλαγή ανάμεσα στην μετα-σοσιαλιστική προοπτική πάνω στη σοβιετικής επιρροής εκκλησιαστική κληρονομιά των αθεϊστικών κομμουνιστικών καθεστώτων σε κάποιες χώρες της Νοτιο-ανατολικής Ευρώπης και την αναγνώριση των θετικών όψεων της πολιτισμικής παράδοσης και της επαρκούς μετάδοσής της, οι Βούλγαροι πολίτες θα πρέπει να αναπτύξουν μια νέα θρησκευτική ταυτότητα μέσα στο πλαίσιο μιας ευρέως αναγνωρισμένης Ευρωπαϊκής ταυτότητας, που δε θα απορρίπτεται πια.

Συμπέρασμα

Ο πλουραλισμός είναι μια παγκόσμια αξία και όχι απλώς μια αντίδραση στις θρησκείες, όπως συνήθως γίνεται αντιληπτός από τους πιστούς λόγω του πιθανού κινδύνου της μεταστροφής, ή απλώς επειδή μπερδεύει τους ανθρώπους σχετικά με τις διαφορετικές πεποιθήσεις και κοσμοθεωρίες.

Χωρίς καμία αμφιβολία, η θρησκευτική εκπαίδευση σήμερα μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να καταπολεμήσει τις διακρίσεις, τον εχθρικό λόγο, την

¹ Βλ. επίσης: Фотев, Г. Съседството на религиозните общности в България. София, 2000 г.

² Βλ. επίσης: See also: Петкова, Д. Религиозни идентичности в постмодерния свят. Интеркултурни и комуникационни аспекти. София, 2020.

³ Με εξαίρεση τις Προτεσταντικές ομολογίες (μισές από τις οποίες αντιπροσωπεύονται στατιστικά από πιστούς πολίτες Ρομά), οι οποίες για τους θεολόγους μπορεί να δείχνουν αποτελεσματική εκπαίδευση, ποιμαντική φροντίδα, και κοινωνική αποστολή, όπως επίσης και να δείχνουν και ενότητα στη δημόσια και κοινή γνώμη άποψη των μελών της θρησκευτικής κοινότητας.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

αποξένωση, τον αποκλεισμό, και την περιθωριοποίηση, όπως επίσης και για να ενισχύσει την κοινωνική ενσωμάτωση και συνοχή. Τόσο η ΒΟΕ, που έχει μια μακρά ιστορία λαϊκής δημοφιλίας, όσο και τα ενεργά μέλη άλλων θρησκευτικών κοινοτήτων στη Βουλγαρία μπορούν να παίξουν έναν σημαντικό ρόλο στη δημιουργία περιεκτικών πολιτικών, που καλλιεργούν την ανοχή και τον σεβασμό για τα δικαιώματα των μειονοτήτων και άλλων περιθωριοποιημένων ομάδων. Η θρησκευτική εκπαίδευση είναι μεγάλης σημασίας στα δημόσια σχολεία προσφέρει μια ποικιλία επιλογών και η θρησκευτική εκπαίδευση μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε μια ποικιλία συνθέσεων. Η θρησκευτική εκπαίδευση είναι μεγάλης σημασίας για την κοσμική εκπαίδευση, δεδομένης της σχέσης της με το κοινωνικό περιβάλλον, τη θρησκευτική ανεκτικότητα, την αναγνώριση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών του ατόμου, την ισότητα των θρησκειών και την οικοδόμηση σεβασμού για τη θρησκευτική ταυτότητα κάθε πολίτη¹

Η θρησκευτική εκπαίδευση στη Βουλγαρία θα μπορούσε να προσαρμοστεί στις μεθόδους διδασκαλίας σε διαφορετικές περιστάσεις και περιπτώσεις διαφορετικότητας, εξισορροπώντας τις ανανεωμένες παραδόσεις ως ζωντανή κληρονομιά, που βασίζεται πάνω στις πραγματικές απαιτήσεις της κοινότητας και της κοινωνίας. Προωθώντας μια κουλτούρα προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων, διαλόγου και προστασίας των μειονοτήτων, θα μπορούσε να μετατραπεί σε ένα ισχυρό εργαλείο, εξισορροπώντας την κληρονομιά του παραδοσιακού εθνικισμού και πατριωτισμού.

Σε ό,τι αφορά την Ευρωπαϊκή ταυτότητα και αυτοσυνειδησία, οι θρησκευτικές ομολογίες παίζουν έναν σημαντικό ρόλο στο σχηματισμό τόσο της εθνικής όσο και της Ευρωπαϊκής ταυτότητας στην Ευρώπη. Οι Βούλγαροι πολίτες θα μπορούσαν επίσης να αναπτύξουν μια νέα ταυτότητα μέσα στο πλαίσιο μιας ευρέως αποδεκτής Ευρωπαϊκής ταυτότητας που δε θα απορρίπτεται. Ταυτόχρονα, οι εντάσεις σε ό,τι αφορά διαφορετικές κουλτούρες πρέπει να επιλύονται έτσι ώστε οι πολίτες της ΕΕ να αντιμετωπίζουν την ποικιλομορφία των ταυτοτήτων ως μία από τις βασικές ποιότητες της ενότητας, η οποία είναι πρωτίστως πολιτισμική. Αυτό θα βοηθήσει να ξεπεραστούν στερεότυπα και ιδέες όπως αυτή της κυριαρχίας, των ορίων, της γκετοποίησης, της πόλωσης κ.λπ..

¹ Виж повече в: Учебни програми по религия. I-XII клас. Приложение № 1. <https://web.mon.bg/bg/98> [21.01.2023].

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Έτσι, η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να γίνει μια πραγματική ένωση, με την ενσωμάτωση της πλειοψηφίας του Βαλκανικού Ανατολικού Ορθόδοξου Χριστιανισμού και θα μπορούσε ακόμη να εμπλουτιστεί από την ενδεχόμενη συμμετοχή στην ΕΕ κρατών όπως η Σερβία και η Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας. Ενώ η Κροατία έγινε μέλος το 2013, η ενδεχόμενη παρουσία της Αλβανίας, του Μαυροβούνιου και της Τουρκίας στο μέλλον, πιθανότατα να εξευρωπαϊσει τη μουσουλμανική πίστη και να εμπλουτίσει τη διαφορετικότητα περισσότερο ακόμη και από ό,τι η συμβίωση με τους μετανάστες.

Βιβλιογραφία

1. Беров, Х. Държава и вероизповедания – нормативна уредба на религията и религиозните общности в България. София, 2009.
2. Ганева, З. Социални идентичности и психично благополучие. София, 2010 г. <http://www.elbook.eu/images/book10.pdf>.
3. Дирекция по вероизповеданията към Министерски съвет. Виж повече на: <http://veroizpovedania.government.bg/docs>.
4. Донкова, Ж. Вероизповеданията в България, 2014. <https://www.svet.bg/вероизповеданията-в-българия/>.
5. Донкова, Ж. Вероизповеданията в Република България пред прага на Европейския съюз, 2006. <https://dveri.bg/a9y4p>.
6. Изследване на европейските ценности. Пета вълна, 2017-2018. <https://europeanvaluesstudybg.wordpress.com/>.
7. Инструкция № 2 от 23.06.2003 г. за провеждане на обучението по учебен предмет „Религия“ издадена от министъра на образованието. Виж повече в: Учебни програми религия-ислям. I-XII клас. Приложение II. <https://web.mon.bg/bg/98>.
8. Интервю с Коста Костов, главен експерт в Дирекция „Съдържание на предучилищното и училищното образование в министерство на образованието и науката. Виж повече на: <https://bnr.bg/horizont/post/101303019>.
9. Кабакчиева, П. Национална идентичност и европейско гражданство. Във: Фотев, Г. Европейските ценности в днешното българско общество. София, 2009.
10. Карамелска, Т. Православни ценности и социално участие. Във: Фотев, Г. Европейски ценности в днешното българско общество. София, 2018. <https://europeanvaluesstudybg.files.wordpress.com/2018/01/172-196.pdf>.
11. Мнозинство и малцинства. Нагласи към различните. Доклад – анализ

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

- от национално представително проучване. Алфа Рисърч, 2019-2020.
<https://alpharesearch.bg/>.
12. Население по вероизповедание, статистически райони и области към 7.09.2021. Данни на НСИ, 2022. <https://www.nsi.bg/bg>
 13. Национален статистически институт. <https://www.nsi.bg/Census/StrReligion.htm>.
 14. Образованието в Република България през учебната 2020/2021 г. Преброяване 2021 г. Национален статистически институт. www.nsi.bg.
 15. Правилник за прилагане на Закона за народната просвета <https://www.lex.bg/laws/ldoc/-12809727>.
 16. Преброяване 2011 (окончателни данни). Национален статистически институт. www.nsi.bg/census2011.
 17. Петкова, Д. Религиозни идентичности в постмодерния свят. Интеркултурни и комуникационни аспекти. София, 2020.
 18. Симеонова, Г. Относно добротворството в минало време и възможното му възкресение днес. <https://liternet.bg/publish26/gatia-simeonova/sveta-marina.htm>.
 19. Томова, И. 2009. Различните – между стигмата и признаването. Във: Фотев, Г. Европейските ценности в днешното българско общество. София, 2009.
 20. Устав на БПЦ, <https://bg-patriarshia.bg/statute>.
 21. Учебни програми по религия. I-XII клас. <https://web.mon.bg/bg/98>.
 22. Фотев, Г. Съседството на религиозните общности в България. София, 2000.
 23. Фотев, Г. Европейските ценности. Новата констелация. София, 2019.
 24. Aleksandrov, A. Religious education in Bulgaria: Past and Present. – In: R. Aikonen, A. V. Aleksandrov (Eds.). Proceedings of Orthodox Christian Religious Education Association [OCREA]: Methods of teaching in religious education: Learning by heart, or by experience? Sofia, 2015.
 25. Denev, I., Groß, E., Eds. International Symposium on Religious Education in Bulgaria: Religious Education within the Context of the Common European Home (In Bulgarian). Sofia, 2004.
 26. Galabova, L. K. (2020). Religious Socialisation of Children and Youth in Eastern Orthodox Christian Church as Educational and Pastoral Challenge of Sharing of Cultural Practices. Central European Journal of Educational Research, 2(2), 1–16. Available at: <https://ojs.lib.unideb.hu/CEJER/article/view/7909/7228>.
 27. Kalkandjieva, Daniela. Religion and Forced Displacement in Bulgaria,

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

2020. <https://fpc.org.uk/religion-and-forced-displacement-in-bulgaria/>.
28. Pew Research Centre. Religious landscape and Central and Eastern Europe, 2017.
29. <https://www.diakonia.bg/българската-православна-църква-е-инс/>.
30. <https://www.coe.int/bg/web/compass/education>.
31. <https://bg-patriarshia.bg/>.
32. <https://europeanvaluesstudybg.files.wordpress.com/2018/01/257-278.pdf>.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Μαθαίνοντας από τη διαφορετικότητα και την Εκπαίδευση στον Πλουραλισμό: Προκλήσεις και Προοπτικές

Andrian Aleksandrov

Θεολογική Σχολή
Πανεπιστήμιο της Σόφιας

Περίληψη

Η ανεκτικότητα, η κατανόηση των δικαιωμάτων για την ελευθερία έκφρασης και πεποιθήσεων και η εκπαίδευση στον διάλογο είναι όλες σημαντικές πτυχές της θρησκευτικής εκπαίδευσης, ειδικά μέσα στο σύνθετο παγκόσμιο περιβάλλον στο οποίο ζούμε τις τελευταίες δύο δεκαετίες, όπου η τοπική ταυτότητα έχει ατονήσει για να επιτρέψει τη συνύπαρξη διαφόρων νέων θρησκειών και εθνοτήτων. Τις παραπάνω πτυχές της εκπαίδευσης έρχεται να υποστηρίξει η διά βίου μάθηση, αν και τέτοιες εκπαιδευτικές προοπτικές διαφέρουν ελαφρά από την κατά τόπους κατανόηση της ομολογιακής θρησκευτικής διδασκαλίας. Τα αποτελέσματα της συγκριτικής μελέτης που διεξήχθη ως μέρος του διεθνούς προγράμματος IRENE, που χρηματοδοτήθηκε από το πρόγραμμα Erasmus + της ΕΕ και εφαρμόστηκε σε έξι ευρωπαϊκές χώρες, δείχνει πως η κατανόηση και ο σεβασμός της *τοπικής και παγκόσμιας πολιτιστικής διαφορετικότητας* είναι μια σχετικά νέα προσέγγιση στις τοπικές εκπαιδευτικές παραδόσεις της Βουλγαρίας. Αν και η Βουλγαρική εθνική ταυτότητα συχνά προβάλλεται και γίνεται κατανοητή μέσα από το πρίσμα της κυρίαρχης θρησκείας δηλαδή του Ορθόδοξου Χριστιανισμού, τελευταία έχει δώσει δείγματα εξέλιξης προς μια μεγαλύτερη παρουσία στην κοινότητα και στην κοινωνία, όπως επιβεβαιώνεται εκ των έδρων. Η μελέτη αυτή είναι μια συστηματοποίηση των παιδαγωγικών αποτελεσμάτων και των εκπαιδευτικών αναγκών για τη διδασκαλία της διαφορετικότητας και του πλουραλισμού, που προκύπτει από συνεντεύξεις με δέκα διακεκριμένους Βούλγαρους καθηγητές θρησκευτικών και επαγγελματίες θεολόγους με μακρά εμπειρία στην κανονική και προχωρημένη θρησκευτική εκπαιδευτική πρακτική, που έχουν ένα υψηλό επίπεδο ανταπόκρισης και ικανότητας αναστοχασμού του έργου τους.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Λέξεις-κλειδιά: θρησκευτική διαφορετικότητα, θρησκευτική εκπαίδευση, εκπαίδευση διδασκόντων, ομολογιακή Εκπαίδευση, Συγκριτική θρησκευτική εκπαίδευση, παιδαγωγική, θρησκεία και πίστη, εκπαίδευση ενηλίκων, πολυπολιτισμικότητα, εκπαίδευση στη διαφορετικότητα, ανεκτικότητα, ανθρώπινα δικαιώματα, εκκλησιαστικές κοινότητες.

Εισαγωγή:

Το άρθρο αυτό συντάχθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος *IRENE (Innovative Religious Education Network: educating to the religious diversity project/Πρόγραμμα Καινοτόμου Δικτύου Θρησκευτικής Εκπαίδευσης: εκπαιδεύοντας για τη θρησκευτική διαφορετικότητα)* και χρηματοδοτήθηκε με την υποστήριξη του προγράμματος ERASMUS+ της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το πρόγραμμα απευθύνεται σε καθηγητές θρησκευτικών και επαγγελματίες της θρησκευτικής παιδαγωγικής και της εκπαίδευσης στο διάλογο. Συγκεντρώνει τον κατάλληλο συνδυασμό συμπληρωματικών οργανισμών που προέρχονται από διάφορους τομείς: το Ινστιτούτο Θεολογίας EELC, Εσθονία (Institute of Theology of the EELC, Estonia)· το Πανεπιστήμιο της Ανατολικής Φινλανδίας (University of Eastern Finland, UEF)· το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ελλάδα (Aristotle University of Thessaloniki, Greece)· την οργάνωση Βασιλιάδα Ρουμανία, που ιδρύθηκε από την αρχιεπισκοπή Ολτένιαν, Ρουμανία, (Vasiliada Association, Romania)· το Ινστιτούτο Οικουμενικών Σπουδών San Bernardino, της επαρχίας Sant'Antonio των Ελάσσωνων Αδελφών, Βενετία, Ιταλία, ένα ινστιτούτο που ανήκει στη δικαιοδοσία του Sant'Antonio da Padova των Φραγκισκανών Αδελφών, (Istituto di Studi Ecumenici San Bernardino della Provincia Sant'Antonio dei Frati Minori, Venice, Italy)· το Ίδρυμα Περιφερειακής Ανάπτυξης, που φιλοξενεί το τοπικό Ευρωπαϊκό Άμεσο Κέντρο Πληροφοριών στο Βιδίνιο Βουλγαρίας (EUROPE DIRECT Information Centre), έναν από τους περιφερειακούς εταίρους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στη Βουλγαρία. Ένας από τους κύριους στόχους του προγράμματος είναι να βελτιώσει τις μεθόδους θρησκευτικής εκπαίδευσης που αφορούν τη διαφορετικότητα, την πολυπολιτισμικότητα και την πάλη έναντι του κοινωνικού αποκλεισμού σε τοπικό επίπεδο, όπως και να διευκολύνει την ανταλλαγή εμπειριών και τη μετάδοση καινοτόμου γνώσης και εκπαιδευτικών μεθόδων ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς καθηγητές θρησκευτικών και επαγγελματιών θεολόγων.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Η λευκή βίβλος του προγράμματος διαπολιτισμικού διαλόγου «Ζώντας μαζί ως ίσοι στη διαφορετικότητα» το 2010 ('Living together as equals in diversity') επιβεβαιώνει πως το κοινό μας μέλλον εξαρτάται από την ικανότητά μας να προστατεύουμε τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη δημοκρατία και τον κανόνα δικαίου και να ενθαρρύνουμε την αμοιβαία κατανόηση και τον σεβασμό (Prgic, 2018). Η ιδέα της ενότητας των πολιτών της ΕΕ δημιουργεί μια θετική στάση απέναντι στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων των παιδιών και αναγνωρίζει τον ρόλο των δασκάλων, των γονέων, των ΜΜΕ και των νέων ανθρώπων στη θρησκευτική διάσταση του διαπολιτισμικού διαλόγου και της εκπαίδευσης. Το Άρθρο 10 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων επισημαίνει πως «όλοι έχουν το δικαίωμα της ελευθερίας στη σκέψη, τη συνείδηση και τη θρησκεία. Αυτό το δικαίωμα συμπεριλαμβάνει και την ελευθερία να αλλάξει κανείς θρησκεία ή θρησκευτική πίστη καθώς και την ελευθερία να εκφράζει τη θρησκεία ή την πίστη του, είτε ατομικά είτε στο πλαίσιο της κοινότητας, είτε δημόσια είτε ιδιωτικά, στη λατρεία, τη διδασκαλία, τη θρησκευτική πρακτική, τη διατήρηση». Το Άρθρο 14 του Χάρτη εγγυάται επίσης το δικαίωμα των γονέων να διασφαλίσουν πως τα παιδιά τους θα διδαχθούν και θα εκπαιδευτούν σύμφωνα με τις θρησκευτικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές πεποιθήσεις τους και συμφώνως προς τους εθνικούς νόμους (Prgic, 2018).

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών, οι σημερινές διεθνείς πολιτικές για τα ανθρώπινα δικαιώματα που υιοθετήθηκαν από τη Βουλγαρική νομοθεσία είχαν μικρό αντίκτυπο σε τοπικές πολιτικές ή στη βελτίωση του θρησκευτικού εκπαιδευτικού συστήματος. Αν και εφαρμόστηκαν κάποιες διεθνείς κατευθυντήριες γραμμές τόσο σε ομολογιακές (διδασκαλία/μάθηση της θρησκείας) όσο και σε συγκριτικές (διδασκαλία/μάθηση για τη θρησκεία) διδακτικές πρακτικές, κάποιιοι ειδικοί ακόμη επιχειρηματολογούν πάνω στο κατά πόσο οι κανονικές ομολογιακές τάξεις θα έπρεπε να επικεντρώνονται περισσότερο στη μη-θεολογική εκπαίδευση ως μια εναλλακτική με περισσότερες επιλογές.

Σκοπός αυτού του άρθρου είναι να δώσει μια καλύτερη κατανόηση του θρησκευτικού τοπίου της Βουλγαρίας, επικεντρώνοντας συγκεκριμένα πάνω στη σημερινή κατάσταση της θρησκευτικής διδασκαλίας στη Βουλγαρία και στον ρόλο που αυτή θα μπορούσε να διαδραματίσει στο χτίσιμο ανεκτικότητας, σεβασμού για τα ανθρώπινα δικαιώματα και διαφορετικότητας. Εξετάζει επίσης τις ανάγκες εκπαίδευσης όσων εμπλέκονται επαγγελματικά στη διδασκαλία της θρησκείας στη Βουλγαρία έτσι ώστε να μπορέσουν να διαχειριστούν καλύτερα τη διαφορετικότητα στη σχολική αίθουσα. Τα ευρήματα της Συγκριτικής μελέτης που έγινε ως μέρος του προγράμματος IRENE

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

στη Βουλγαρία, στην Εσθονία, στη Ρουμανία, στην Ελλάδα, στην Φινλανδία και στην Ιταλία, καθώς και η συσχέτισή τους με τις κατευθυντήριες γραμμές του Τολέδο πάνω στη διδασκαλία για τις θρησκείες και τις πεποιθήσεις στα δημόσια σχολεία, είναι κάποιες από τις βασικές γραμμές αυτού του άρθρου. Ο κύριος σκοπός της Συγκριτικής μελέτης ήταν να αναλύσει και να συγκρίνει την κατάσταση της θρησκευτικής εκπαίδευσης και των διδακτικών μεθόδων όλων των έξι χωρών-εταίρων του προγράμματος IRENE και να περιγράψει τις εκπαιδευτικές τους ανάγκες στο πεδίο της διαθρησκευτικής και διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Στη Βουλγαρία, δέκα ημιδομημένες συνεντεύξεις καθηγητών οι οποίοι διδάσκουν θρησκευτικά σε διάφορες μορφές έγιναν μέσα σε μια περίοδο τριών μηνών (Μάρτιος-Μάιος 2021). Οι συνεντευξιαζόμενοι είναι αντιπρόσωποι της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου της Σόφιας “St. Kliment Ohridski” (Faculty of Theology of Sofia University “St. Kliment Ohridski”), Χριστιανοί Ορθόδοξοι θεολόγοι με μακρά διδασκαλική εμπειρία, ερευνητές της θρησκείας και ειδικοί παιδαγωγοί (καθηγητές πανεπιστημίου, υποψήφιοι διδάκτορες, αντιπρόσωποι ενοριακών κέντρων, δάσκαλοι κ.λπ.). Τα ευρήματα της έρευνας μάς έδωσαν μια καλύτερη κατανόηση των τύπων των στρατηγικών που χρησιμοποιούνται σε τοπικό επίπεδο, οι οποίες αντιμετωπίζουν τη θρησκευτική διαφορετικότητα και αναλαμβάνουν τη διαπολιτισμική επικοινωνία και εκπαίδευση. Τα ευρήματα συμπεριλαμβάνουν επίσης τις υπάρχουσες ικανότητες των ερωτώμενων και τις εκπαιδευτικές τους ανάγκες και σκιαγραφούν πρακτικές για διαπολιτισμική επικοινωνία και διδακτικές μεθοδολογίες.

Το θρησκευτικό τοπίο και η ταυτότητα

Η εθνική και θρησκευτική σύνθεση των Βουλγάρων είναι 6.916 εκατομμύρια άνθρωποι (<https://www.nsi.bg>, 2021) από τους οποίους το 82% είναι βουλγαρικής εθνικότητας (4,374.135 Ορθόδοξοι Χριστιανοί, σύμφωνα με τα τελευταία στοιχεία του Εθνικού Στατιστικού Ινστιτούτου) (<https://www.nsi.bg>, 2019), 10% τουρκικής εθνικότητας (της δεύτερης μεγαλύτερης μειονοτικής ομάδας που αυτοπροσδιορίζονται ως Μουσουλμάνοι) (<https://www.nsi.bg>, 2019), ακολουθούμενοι από τους Προτεστάντες στο 1.1 % και τους Ρωμαιοκαθολικούς στο 0.8 %. Σχεδόν το 95 % των Μουσουλμάνων ταυτοποιούνται ως Σουνίτες, οι περισσότεροι από τους υπόλοιπους ως Σίτες με μια μικρή μερίδα Αχμαντί. Οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί της Αρμενικής Αποστολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, οι Εβραίοι, οι Μάρτυρες του Ιεχωβά, τα μέλη της Εκκλησίας του Ιησού Χριστού, οι Sri Chinmoy, και άλλες ομάδες αντιστοιχούν στο 0.2 % του πληθυσμού (Αναφορά στη Διεθνή Θρησκευτική Ελευθερία: Βουλγαρία 2020,

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Report on International Religious Freedom: Bulgaria, 2020). Οι Ρομά, που δηλώνουν πιστοί και του Ισλάμ και του Χριστιανισμού, αντιστοιχούν στο 4.4 % περίπου του πληθυσμού.

Το Βουλγαρικό Σύνταγμα εγγυάται τη θρησκευτική ελευθερία και συνείδηση. Οι θρησκευτικές ομάδες μπορούν να εξασκούν τη λατρεία, ακόμη κι αν δεν είναι καταγεγραμμένες, αν και οι καταγεγραμμένες ομάδες απολαμβάνουν προνομίων. Ο Ανατολικός Ορθόδοξος Χριστιανισμός είναι η παραδοσιακή θρησκεία της χώρας και η Βουλγαρική Ορθόδοξη Εκκλησία (BOE) εξαιρείται της καταγραφής, σύμφωνα με τον νόμο. Οι θρησκευτικοί οργανισμοί μπορούν να τελούν θρησκευτικές ακολουθίες, να διατηρούν οικονομικά βιβλία, να έχουν ιδιοκτησία, και να προμηθεύουν ιατρικές, κοινωνικές και εκπαιδευτικές υπηρεσίες εάν καταχωρηθούν. Μη καταχωρημένες θρησκευτικές ομάδες μπορούν να εξασκούν την πίστη τους, αλλά δεν απολαμβάνουν των ίδιων δικαιωμάτων με τις καταγεγραμμένες θρησκευτικές ομάδες, όπως πρόσβαση σε κυβερνητική χρηματοδότηση και το δικαίωμα να κατέχουν ιδιοκτησία, να ανοίξουν τραπεζικούς λογαριασμούς και λοιπά. Το Σύνταγμα απαγορεύει τις θρησκευτικές διακρίσεις και εντέλλεται το κράτος να βοηθά στην προώθηση της ανεκτικότητας και του σεβασμού για τους πιστούς διαφορετικών ομολογιών, όπως επίσης τόσο για τους πιστούς όσο και για τους μη πιστούς (Report on International Religious Freedom: Bulgaria, 2020).

Παρά την υπάρχουσα κοινωνική και πολιτιστική διαφορετικότητα, η βουλγαρική εθνική ταυτότητα συχνά κατανοείται και ερμηνεύεται μέσα από τον φακό της κυρίαρχης θρησκείας, που είναι ο Ορθόδοξος Χριστιανισμός, και κάθε άλλη ομολογία υποχρεώνεται να ανταγωνιστεί τη θρησκεία της πλειοψηφίας εξαιτίας της ιστορικά κυρίαρχης θέσης της στη χώρα. Κάποιοι μελετητές πιστεύουν πως τέτοιες αντιλήψεις αποτελούν σοβαρές προκλήσεις για μια κοινωνία με περιορισμένη εμπειρία στη διαφορετικότητα και τη δημοκρατία (Kalkandjieva, 2015). Η Kalkandjieva πιστεύει επίσης πως οι Βούλγαροι δυσκολεύονται να διακρίνουν ανάμεσα στην κοσμικότητα, στον λαϊκισμό και στον αθεϊσμό. Ταυτόχρονα, “τείνουν να χαρακτηρίζουν κάθε επικριτική στάση απέναντι στη θρησκεία και τους θρησκευτικούς θεσμούς ως κομμουνιστικό κατάλοιπο”. Αλλαγές στις θρησκευτικές πεποιθήσεις αντιμετωπίζονται επίσης με σκεπτικισμό από την βουλγαρική κοινωνία, κάτι που μπορεί να θεωρηθεί ως αποστασία ή ως κάτι ασυμβίβαστο με τη Βουλγαρική ταυτότητα σε κάποιες περιπτώσεις (Kalkandjieva, 2015). Τα ΜΜΕ έχουν συχνά παίξει σημαντικό ρόλο στον σχηματισμό ανάλογων στάσεων. Ακόμη και μετά την πτώση του κομμουνισμού, μέχρι το 1996 για παράδειγμα, τα ΜΜΕ παρέμειναν εξαιρετικά εχθρικά απέναντι στις τουρκικές μειονότητες και τη μειονότητα των Ρομά. Επιπρόσθετα, οι βουλγαρικής

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

καταγωγής Τούρκοι αντιμετώπιζονταν με δυσπιστία λόγω του παρελθόντος (π.χ., ως απειλή προηγούμενων ιστορικών εδαφικών διεκδικήσεων), ενώ η μειονότητα των Ρομά είχε παγιδευτεί σ' έναν φαύλο κύκλο ακραίας φτώχειας, που ήταν ταυτόχρονα αίτιο και αποτέλεσμα της σημερινής τους κατάστασης (Βουλγαρία: Ένα μοντέλο πολυπολιτισμικής κοινωνίας; / Bulgaria: A model for multi-cultural society?, 2002).

Παρόλα αυτά, από το 1989 η Βουλγαρία έχει ξεκινήσει ποικίλες πολιτικές μεταρρυθμίσεις για να προστατεύσει τα δικαιώματα των μειονοτήτων και των άλλων θρησκειών της χώρας, όπως είναι η υιοθέτηση των Κριτηρίων της Κοπεγχάγης (Copenhagen Criteria) πάνω στο σεβασμό και την προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτήτων το 1996. Επιπρόσθετα, η ειρηνική μετάβαση της Βουλγαρίας στα χρόνια που ακολούθησαν το 1989, συχνά συνδέθηκε με την ιδέα του αποκαλούμενου “Βουλγαρικού εθνοτικού μοντέλου” (“Bulgarian ethnic model”)¹, το οποίο προκάλεσε πολλούς διαφορετικούς επιστημονικούς και πολιτικούς κύκλους να το συνδέσουν με Βουλγαρικές παραδόσεις εθνοτικής και θρησκευτικής ανεκτικότητας. Η υπόθεση αυτή οδήγησε κάποιους παρατηρητές να αναφέρονται στο Βουλγαρικό εθνοτικό μοντέλο μιλώντας για “μια ιδεολογία” που τροφοδοτείται από το διαδεδομένο αυτό στερεότυπο για την απουσία του ρατσισμού από τη Βουλγαρία (Rechel, 2007).

Ωστόσο, οι υπάρχουσες διακρίσεις ενάντια σε κάποιες άλλες ομολογίες και μειονοτικές ομάδες, όπως πολλοί μελετητές πιστεύουν, δεν είναι ένα πολιτικό πρόβλημα που μπορεί να διορθωθεί μόνο διαμέσου του νόμου. Απαιτείται κοινωνική αναδιαμόρφωση, πολιτιστικές και γενεαλογικές μετατοπίσεις, βελτιώσεις στην εκπαίδευση και αποτελεσματική ηγεσία που θα αλλάξει την κοινή γνώμη. Αυτό το εθνο-ψυχολογικό γεγονός είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την ανάπτυξη διαφορετικών προσεγγίσεων που αφορούν τη θρησκευτική εκπαίδευση στη Βουλγαρία.

Η κατάσταση της θρησκευτικής εκπαίδευσης στη Βουλγαρία

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, η θρησκευτική εκπαίδευση στη Βουλγαρία προχώρησε μέσα από πολλά διαδοχικά στάδια, από την Ιστορία των Θρησκειών, την Ηθική, τον Ορθόδοξο Χριστιανισμό και το Ισλάμ. Το μάθημα των Θρησκευτικών εισήχθη αρχικά στα βουλγαρικά σχολεία το 1997, λίγα χρόνια μετά την πτώση του

¹ Ο Rechel διακρίνει τρεις συνδηλώσεις που συνδέονται με την ιδέα του “Βουλγαρικού εθνοτικού μοντέλου: “η πρώτη συνδέεται με την ειρηνική μετάβαση της χώρας στα χρόνια μετά το 1989, που διέφερε από τις εξελίξεις στην πρώην Γιουγκοσλαβία: η δεύτερη αναφέρεται στην επιτυχή πολιτική συμμετοχή της Τουρκικής μειονότητας κάτι που έπαιξε σταθεροποιητικό ρόλο στη μετα-κομμουνιστική Βουλγαρία: και η Τρίτη είναι η σύνδεσή του με παραδόσεις εθνοτικής και θρησκευτικής ανεκτικότητας (Rechel, 2007).

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

κομμουνιστικού κόμματος, ως προαιρετικό μάθημα που δημιουργήθηκε πρωτίστως για Ορθόδοξους μαθητές από τη Β΄ ως την Δ΄ δημοτικού και που ένα χρόνο αργότερα επεκτάθηκε στις πρώτες οχτώ τάξεις. Μαθήματα για το Ισλάμ εισάχθηκαν επίσης το 1999. Η Πράξη για τις Θρησκευτικές Ομολογίες του 2002 (Religious Denominations Act, 2002) προμήθευσε μια νομική βάση για τη δημιουργία θρησκευτικών σχολείων. (Αναφορά για τη Διεθνή Θρησκευτική Ελευθερία, Βουλγαρία 2013/Report on International Religious Freedom – Bulgaria, 2013). Μαθητές και των δώδεκα τάξεων είχαν πρόσβαση σε προαιρετικά μαθήματα για την Ορθοδοξία και το Ισλάμ, ήδη από το 2003. (Kalkandjieva, 2015).

Το 2007 η βουλγαρική κυβέρνηση πρότεινε ένα μη ομολογιακό, ουδέτερο θρησκευτικό εκπαιδευτικό σύστημα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα μια επίσημη αντίδραση από την Αγία Σύνοδο της Βουλγαρικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, η οποία πρότεινε ένα πρόγραμμα σπουδών για μια ομολογιακή θρησκευτική εκπαίδευση που θα περιέκλειε τόσο την ισχυρή χριστιανική πλειοψηφία της χώρας όσο και τη μεγαλύτερη μειονοτική ομάδα των Μουσουλμάνων της Βουλγαρίας (η τελευταία, ισχυρά αντιπροσωπευόμενη και επιδοτούμενη από κάποια πολιτικά κόμματα που θα οργάνωναν αντίστοιχα θρησκευτικά μαθήματα). Ωστόσο, καμία από τις δύο προτάσεις δεν έλαβε χρηματοδότηση, αν και πολλά εκπαιδευτικά εγχειρίδια εκδόθηκαν λίγα χρόνια αργότερα.

Ακόμη δυσαρεστημένοι με την κατάσταση, η Αγία Σύνοδος της Ορθόδοξης Εκκλησίας και η Μεγάλη Μουφτεία, έκαναν προσπάθειες να πείσουν το Υπουργείο Επιστημών και Εκπαίδευσης να κάνει το μάθημα των Θρησκευτικών υποχρεωτικό για όλους τους μαθητές. Πρωτοβουλίες όπως μια εθνική πορεία διαμαρτυρίας που οργανώθηκε από την Αγία Σύνοδο το 2010 για την υποστήριξη της θρησκευτικής εκπαίδευσης στα σχολεία ενίσχυσαν αυτές τις προσπάθειες. Κληρικοί και κάτοικοι Ορθόδοξων επισκοπών συμμετείχαν στην πορεία (Kalkandjieva, 2015).

Σήμερα, τα δημόσια σχολεία όλων των επιπέδων προσφέρουν και στις δώδεκα τάξεις του σχολείου ένα προαιρετικό θρησκευτικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα που καλύπτει τον Χριστιανισμό και το Ισλάμ, με μη ομολογιακή διδασκαλία για τους υπόλοιπους μαθητές. Αυτό το πρόγραμμα σπουδών καλύπτει τις ιστορικές, φιλοσοφικές και πολιτιστικές όψεις της θρησκείας, καθώς επίσης και τις ηθικές αξίες των διαφόρων θρησκευτικών ομάδων. Όλες οι επίσημα καταγεγραμμένες θρησκευτικές ομάδες μπορούν να ζητήσουν ώστε να συμπεριληφθούν σ' αυτό το πρόγραμμα σπουδών και οι δικές τους απόψεις. Ακόμη κι έτσι, τα θρησκευτικά μαθήματα συνεχίζουν να

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

προσελκύουν ένα μικρό ποσοστό μαθητών: μόλις 1% του μαθητικού σώματος εγγράφεται σε αυτά. (Αναφορά για τη Διεθνή Θρησκευτική Ελευθερία, Βουλγαρία 2013/Report on International Religious Freedom – Bulgaria, 2013).

Διδάσκοντας τη διαφορετικότητα και την ανεκτικότητα

Οι Κατευθυντήριες Γραμμές του Τολέδο για την Διδασκαλία σχετικά με τις Θρησκείες και τις Πεποιθήσεις στο δημόσιο σχολείο (OSCE/ODIHR, 2007) διακρίνουν τόσο τη θετική αξία της διδασκαλίας της θρησκείας η οποία δίνει έμφαση στο σεβασμό για το δικαίωμα ελευθερίας όλων στη θρησκεία και τις πεποιθήσεις, όσο και το ότι η διδασκαλία για τις θρησκείες και τις πεποιθήσεις μπορεί να μειώσει τις επιζήμιες παρεξηγήσεις και τα στερεότυπα. Οι Αρχές που δημοσιεύθηκαν τη χρονιά ένταξης της Βουλγαρίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση εξερευνούν με λεπτομέρεια τον σημαντικό ρόλο της εκπαίδευσης των διδασκόντων, ιδιαίτερα για τη διδασκαλία σχετικά με τις θρησκείες και τις πεποιθήσεις, λόγω των υψηλών απαιτήσεων που ένα τέτοιο πρόγραμμα σπουδών θέτει για τις γνώσεις ενός διδάσκοντα, τη συμπεριφορά και την επάρκειά του (OSCE/ODIHR, 2007).

Το έγγραφο προτείνει ότι η προετοιμασία των διδασκόντων πρέπει να βασίζεται σε δημοκρατικές αρχές και αρχές ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και πως όλοι οι μελλοντικοί διδάσκοντες θρησκευτικών πρέπει να είναι αφοσιωμένοι στις αρχές της ελευθερίας της θρησκείας και των πεποιθήσεων, στην ευαισθησία σε θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στην εκπαίδευση για αμοιβαία ανοχή και κατανόηση. Δίνει επίσης έμφαση στη σπουδαιότητα της εφαρμογής της προ- και της εν υπηρεσία προετοιμασίας των διδασκόντων και τονίζει τη σημασία της συμπερίληψης περιεκτικών και καλά υποστηριζόμενων σχετικών επιμορφωτικών προγραμμάτων για να εξασφαλίσει επιτυχείς καινοτομίες στην επιμόρφωση των διδασκόντων και μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα. Οι Αρχές διακρίνουν ανάμεσα στη θετική αξία της θρησκευτικής εκπαίδευσης, η οποία προωθεί το σεβασμό στο δικαίωμα του καθενός στην ελευθερία της θρησκείας και των πεποιθήσεων και στο γεγονός ότι η διδασκαλία για τις θρησκείες και τις πεποιθήσεις συμβάλλει στη μείωση επιζήμιων στερεοτύπων και παρεξηγήσεων.

Εξαιτίας του ισχυρισμού πως τα δικαιώματα των παιδιών και γενικώς τα ανθρώπινα δικαιώματα (γενικά και θρησκευτικά) πρέπει να είναι σεβαστά παντού, είναι ζωτικής σημασίας τα κράτη-μέλη της OSCE να υιοθετήσουν τις Αρχές του Τολέδο στα δημόσια σχολεία τους. *“Η διδασκαλία για τις θρησκείες και τις πεποιθήσεις πρέπει να παρέχεται με τρόπους που είναι δίκαιοι, ακριβείς και βασισμένοι σε υγιή ευρυμάθεια. Οι μαθητές πρέπει να μαθαίνουν για τις θρησκείες και τις πεποιθήσεις σε ένα περιβάλλον που σέβεται*

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

τα ανθρώπινα δικαιώματα, τις θεμελιώδεις ελευθερίες και τις αστικές αξίες (OSCE/ODIHR, 2007, 16)” τονίζει η πρώτη Αρχή του Τολέδο. Τα ελληνικά διδακτικά εγχειρίδια, τα οποία έγιναν αποδεκτά με πολλή προσοχή και τροποποιήθηκαν έτσι ώστε τα περιεχόμενά τους να μην κάνουν διακρίσεις και να είναι φιλικά σ’ ένα ευρύ φάσμα νέων και ενηλίκων πολιτών, ήταν ένα καλό παράδειγμα του σεβασμού αυτής της Αρχής. Πολλά διδακτικά εγχειρίδια βρίσκονται επίσης διαδικτυακά και είναι προσβάσιμα σε μαθητές με ειδικές ανάγκες τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ρουμανία.

Ένα από τα πρώτα αποτελέσματα της συγκριτικής μελέτης που έγινε στη Βουλγαρία στο πλαίσιο του προγράμματος IRENE είναι πως οι Ορθόδοξοι πιστοί με δυσκολία καταλαβαίνουν ανθρώπους που ανήκουν σε άλλες ομολογίες. Σ’ αυτή την κατάσταση, είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς πως κάποιος θα μπορούσε να διδάξει θρησκευτική ανοχή χωρίς να έχει γνώση άλλων παραδόσεων και θρησκειών ή ακόμη αν είναι απρόθυμος να τις συναντήσει ή να μάθει έμμεσα από αυτές για άλλες υποκοινοπολιτισμικές και εκπαιδευτικές συστήματα. *“Η Ποιότητα των προγραμμάτων σπουδών στην περιοχή της διδασκαλίας για τις θρησκείες και τις πεποιθήσεις μπορεί να συνεισφέρει αποτελεσματικά στους εκπαιδευτικούς σκοπούς των Κατευθυντήριων Αρχών του Τολέδο μόνο αν οι διδάσκοντες είναι εκπαιδευμένοι επαγγελματικά να χρησιμοποιούν τα προγράμματα σπουδών και να δέχονται συνεχιζόμενη επιμόρφωση για την περαιτέρω ανάπτυξη της γνώσης και της επάρκειάς τους σ’ ό,τι αφορά αυτό το μάθημα. Κάθε βασική εκπαιδευτική επιμόρφωση πρέπει να πλαισιώνεται και να αναπτύσσεται σύμφωνα με δημοκρατικές αρχές και αρχές ανθρωπίνων δικαιωμάτων και να βλέπει με διορατικότητα την πολιτιστική και τη θρησκευτική διαφορετικότητα στην κοινωνία (OSCE/ODIHR, 2007, 16).”*, λέει η βασική Αρχή Εννέα.

Κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών, εξαιτίας της αυξημένης κινητικότητας και της εντατικοποιημένης παγκόσμιας επικοινωνίας, η πολιτιστική σημασία της μονιμότητας σε ένα τόπο έχει μειωθεί, επιτρέποντας τη συνύπαρξη πολυάριθμων θρησκειών από όλο τον κόσμο. Ωστόσο, τα θρησκευτικά δικαιώματα συχνά αναδύονται σε Βουλγαρικές θρησκευτικές κοινότητες, τόσο για θετικούς όσο και για αρνητικούς λόγους, κάτι που επίσης έχει αποκτήσει διαφορετικές συνδηλώσεις με μια θεολογική προοπτική. Από την άποψη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ελευθεριών, η κατανόηση και ο σεβασμός της τοπικής και παγκόσμιας πολιτιστικής διαφορετικότητας είναι μάλλον μια καινούρια προσέγγιση στις τοπικές Βουλγαρικές παραδόσεις της καλής γειτονίας. Ο σεβασμός, από την άλλη, για τα θρησκευτικά δικαιώματα του άλλου, είναι ένα κρίσιμο συστατικό ενός πολυπολιτισμικού διαλόγου και μια σημαντική επάρκεια που πρέπει να κατέχουν οι διδάσκοντες των

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Θρησκευτικών προκειμένου να συμβαδίζουν με τις σύγχρονες εκπαιδευτικές πρακτικές. Είναι δύσκολο να περιμένει κανείς απ' αυτούς να διδάξουν αποτελεσματικά τους άλλους αν οι ίδιοι δεν έχουν πρώτα μια πλήρη κατανόηση της διαφορετικότητας μέσα σ' ένα παγκόσμιο πλαίσιο, καθώς επίσης και μέσα απ' τον στόχο της δικής τους εκπαίδευσης (Спирова, 2005; Маринова-Легкоступ, 2016), την οποία αντιμετωπίζουν ως διαλογική και περιεκτική (Μαρινοβα-Легкоступ, 2012).

Παρόλα αυτά, η μελέτη του προγράμματος IRENE δείχνει πως η πολιτισμική ποικιλία στο σχολικό περιβάλλον έχει τη σημασία της για κάποιες περιπτώσεις. Στη Βουλγαρία, είναι συχνό για κάποιους δασκάλους να διδάσκουν τα Θρησκευτικά τόσο στο σχολείο όσο και στην εκκλησία. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, είτε κανείς αναπτύσσει ένα πρόγραμμα σπουδών ή επιλέγει διδακτικό υλικό, οι δάσκαλοι να λαμβάνουν υπόψη τους τις θρησκευτικές ή μη πεποιθήσεις των μαθητών τους προκειμένου να αποφεύγουν τη χρήση ανακριβούς ή προκατειλημμένου υλικού, ειδικά αν αυτό προωθεί αρνητικά στερεότυπα. Οι νεοφερμένοι θα αισθάνονται μεγαλύτερη άνεση, θα είναι ικανοί να αλλάξουν ή να χαρούν πιο αποτελεσματικά στο μέλλον, και θα είναι ικανοί να ατενίσουν τις νέες κοινωνικές έννοιες του Κράτους και της Εκκλησίας (Кокудев, 2019) αν η θρησκεία διδάσκεται με πιο ουδέτερο τρόπο στην εκκλησία και/ή στο τζαμί, και ταυτόχρονα με όλη της τη δυναμικότητα (Марченко, 2015).

να άλλο εύρημα της μελέτης του προγρ. IRENE αφορά τη σχέση μεταξύ των διδασκόντων των θρησκευτικών και των ενήλικων μαθητών τους. Σε κάποιες περιπτώσεις, όταν οι δάσκαλοι έχουν για μαθητές ενήλικες, μοιάζει δύσκολο να δημιουργήσουν μια σχέση ισότητας. Σε αυτές τις περιπτώσεις, δάσκαλοι-μαθητές ή διάλογος μαθητή-μαθητή μπορεί εύκολα να εξελιχθεί από ένα ηθικό επίπεδο σε μια τραυματική και γεμάτη διακρίσεις συζήτηση. Κάποιος μπορεί να ψάξει για μια εξήγηση στους ανείπωτους κανόνες συμπεριφοράς της εκκλησίας, οι οποίοι δεν είναι σαφώς διατυπωμένοι επειδή υποτίθεται πως τους εμπεριέχει η πίστη. Οι παρατηρήσεις αποκαλύπτουν πως κάποιιοι θρησκευόμενοι άνθρωποι τείνουν να συμπεριφέρονται με υπεροψία και ανωτερότητα επειδή ανήκουν σε μια συγκεκριμένη ενορία ή μοναστική κοινότητα και πως λόγω της πίστης τους διεκδικούν καλύτερα και για περισσότερο τη θεία φώτιση.

Ακολουθώντας την κλασική παιδαγωγική φιλοσοφία της μάθησης των ίδιων των μαθητευόμενων και μέσω των καλών επαφών που αναπτύχθηκαν με τους μαθητές, η εκπαίδευση εμπλέκει και την ικανότητα όχι μόνο να σέβεται, αλλά επίσης να δίνεις

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

φωνή στους άλλους, συμπεριλαμβανομένων μαθητών κάθε ηλικίας. Αντί να εστιάζουμε στις διαφορές, θα πρέπει να επικεντρώνουμε στις ομοιότητες των διαφορετικών πολιτισμών, των εορτών και των τρόπων ζωής, καθώς και στο πώς οι άνθρωποι του κόσμου εξασκούν την ελευθερία της πίστης και της θρησκείας τους.

Δεξιότητες και Προσόντα των διδασκόντων

Στη Βουλγαρία, οι δεξιότητες και τα προσόντα που απαιτούνται για να διδάξει κανείς για τις θρησκείες ή τις θρησκευτικές πεποιθήσεις διαφέρουν, ανάλογα με το αν πρόκειται για ομολογιακή διδασκαλία που προσφέρεται από συγκεκριμένη εκκλησιαστική ενορία ή κοινότητα ή για συγκριτική θρησκευτική διδασκαλία στο δημόσιο σχολείο. Ένας τίτλος (πτυχίο, μεταπτυχιακό, διδακτορικό, ή πανεπιστημιακή ειδίκευση) από κάποιο διαπιστευμένο πανεπιστήμιο (Σχολή/Τμήμα Θεολογίας) είναι το καλύτερο προαπαιτούμενο για έναν διδάσκοντα για να εργαστεί σε κάποιο δημόσιο σχολείο της χώρας. Οι Χριστιανοί άλλων ομολογιών ή κάθε μέλος άλλης θρησκευτικής ομάδας θα πρέπει επίσης να αποκτήσει δίπλωμα από τα ίδια εκπαιδευτικά ιδρύματα προκειμένου να μπορεί να διδάξει.

Η μελέτη του προγράμματος IRENE επιβεβαιώνει πως οι περισσότεροι καθηγητές Θρησκευτικών, όπως πολλοί σε άλλες Ορθόδοξες χώρες, είναι κυρίως ειλικρινείς πιστοί, αλλά προτιμούν να διδάσκουν για τη θρησκεία στα δημόσια σχολεία φαινομενολογικά, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη την πίστη τους. Από την άλλη, τα ευρήματα της μελέτης δείχνουν πως υπάρχει μια έλλειψη καταρτισμένου και με τα κατάλληλα προσόντα προσωπικού για να διδάξει τη θρησκεία στα δημόσια σχολεία επειδή οι απόφοιτοι των θεολογικών Σχολών στη Βουλγαρία δεν έχουν πλήρη επαγγελματικά δικαιώματα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, το μάθημα να διδάσκεται συχνά από θεολογικά καταρτισμένους παιδαγωγούς ή ειδικούς ανθρωπιστικών σπουδών που είναι κανονικοί δάσκαλοι άλλων μαθημάτων και για αυτόν τον λόγο είναι πιο πιθανό να διδάσκουν τη θρησκεία με οποιονδήποτε τρόπο, που μπορεί να συγκρούεται με την Τρίτη βασική Αρχή του Τολέδο που λέει ότι *“η διδασκαλία των θρησκειών και των πεποιθήσεων είναι μια σημαντική ευθύνη των σχολείων, αλλά ο τρόπος με τον οποίο η διδασκαλία αυτή γίνεται δε θα πρέπει να υποσκάπτει ή να αγνοεί τον ρόλο της οικογένειας και θρησκευτικών ή άλλων οργανισμών/or belief organizations στη μετάδοση αξιών στις επερχόμενες γενεές* (OSCE/ODIHR, 2007, 16).

Ένας από τους εκπαιδευτικούς στόχους του προγράμματος IRENE είναι να αναπτύξει ισορροπημένες και λεπτομερείς πληροφοριακές, επικοινωνιακές, και τεχνικές δεξιότητες και μέσα από τη δημιουργία ψηφιακού χώρου για online επικοινωνία και για την

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ανταλλαγή καινοτόμων πρακτικών στη διδασκαλία της θρησκείας και του διαλόγου. Όπως δείχνει η μελέτη μας, μια σημαντική δυσκολία που αντιμετωπίζουν οι καθηγητές είναι η έλλειψη εμπειρίας σε περιοχές όπου οι μαθητές είναι σημαντικά πιο προχωρημένοι, όπως είναι τα ψηφιακά μέσα, η τεχνολογία της πληροφορίας, ο τρόπος ζωής των εφήβων, το εκκλησιαστικό ήθος κ.λπ..

Κατέστη σαφές από τα ευρήματα της *Συγκριτικής μελέτης* ότι οι περισσότεροι δάσκαλοι θρησκευτικών θα ήθελαν να εμβαθύνουν τις ψηφιακές τους ικανότητες, εν μέρει επειδή δεν είχαν εκτιμήσει σωστά το πλήθος των πληροφοριακών, επικοινωνιακών και τεχνολογικών δεξιοτήτων που απαιτούνται στην καθημερινή τους ζωή, στις διδακτικές πρακτικές ή στην εξομολόγηση. Για παράδειγμα, ορισμένοι από τους ερωτηθέντες παραδέχονται ότι δεν έχουν αρκετή εμπιστοσύνη στις ικανότητές τους να βρουν κατάλληλο εκπαιδευτικό υλικό στο διαδίκτυο και τόνισαν την ανάγκη η νέα τεχνολογία και τα μέσα να ενσωματωθούν στην εκπαίδευση παιδιών και ενηλίκων. Ωστόσο, ενώ μερικοί από τους συμμετέχοντες έχουν αναπτύξει εξαιρετικές δεξιότητες ψηφιακής επικοινωνίας (ιδιαίτερα εκείνοι που διδάσκουν επίσης και σε άλλους κλάδους) και έχουν μεταφέρει επιτυχώς τα μαθήματα της ενόριας και τη φοίτησή τους στο Διαδίκτυο από την έναρξη της πανδημίας COVID-19, άλλοι απλώς αρνούνται να επικοινωνήσουν διαδικτυακά, αποδεικνύοντας χαμηλό επίπεδο κοινωνικής δέσμευσης στη νέα ψηφιακή κοινωνία.

Τέλος, εκείνοι που αποδείχθηκαν εθισμένοι στην ψηφιακή επικοινωνία επέμεναν στη σύλληψη της στιγμής για να εγκαταστήσουν ένα online θρησκευτικό εκπαιδευτικό σύστημα προκειμένου να ξεπεράσουν πρακτικά φράγματα που επί δεκαετίες εμπόδισαν την ανάπτυξη ενός τέτοιου ψηφιακού πεδίου.

Ένα ακόμη σημαντικό προσόν για έναν διδάσκοντα των θρησκειών ή των πεποιθήσεων είναι η απόκτηση μιας κοινωνικής δεξιότητας. Γιατί θα 'πρεπε να προτεραιοποιούνται οι κοινωνικές δεξιότητες; Επειδή είναι από τα σημαντικότερα συστατικά της εκπαιδευτικής διαμεσολάβησης ανάμεσα στους επιμορφωτές και στους μαθητές. Οι απαιτήσεις του περιβάλλοντος των σχολείων, των κολλεγίων και των εκκλησιών είναι τόσες πολλές που οποιοσδήποτε διδάσκει ή μαθαίνει για τη θρησκεία με οποιονδήποτε τρόπο με δυσκολία θα μπορεί να αναφερθεί σε ηθικούς κώδικες, συμπεριφορές, αξίες, ή αρετές, αν είναι κοινωνικά αναλφάβητος.

Η απόκτηση λειτουργικών δεξιοτήτων για την προστασία των ανθρωπίνων και των θρησκευτικών δικαιωμάτων, διαπολιτισμικών, διομολογιακών και διαθρησκειακών

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

επικοινωνιακών δεξιοτήτων, ο σεβασμός των άλλων θρησκειών και η ικανότητα κατανόησης της εκκλησιαστικής αντίληψης της ανθρώπινης αξιοπρέπειας βρίσκονται ανάμεσα στις κορυφαίες δεξιότητες που αναγνωρίζονται από τους ερωτηθέντες της μελέτης του προγράμματος IRENE. Γιατί η ανάπτυξη αυτών των δεξιοτήτων είναι τόσο σημαντική στη διδασκαλία των θρησκευτικών; Πρώτον, επειδή είναι πιο ουδέτερες στο βασίλειο της εκπαίδευσης και δεν εμπλέκουν απευθείας την ομολογιακή επιλογή. Δεύτερον, οι διδάσκοντες είναι εκείνοι που πρέπει να μιλούν την αργκό ή τη γλώσσα των παιδιών και της νεολαίας· αυτοί διδάσκονται και καλούνται να παρατηρούν, να γνωρίζουν, να εκτιμούν, να διαγιγνώσκουν, να αλλοιώνουν και να διαχειρίζονται τα συγκεκριμένα στοιχεία ανάπτυξης των μαθητευόμενων στο καλύτερο των δυνατοτήτων τους. Τέλος, επειδή οι διδάσκοντες είναι προσωπικά υπεύθυνοι να εγκαταστήσουν λειτουργικές απαιτήσεις και να συνεργαστούν με τους συναδέλφους τους, τους μαθητές και τους γονείς. Η απόκτηση ανάλογων προσόντων απαιτεί την ανάπτυξη ενός συστήματος το οποίο θα μεταμορφώνει τη γνώση σε κοινωνικές δεξιότητες (Γιορβα, 2002, 304–305), την κοινωνική πληροφορία σε συμπεριφορά, και την αξιολόγηση των διδασκόντων (Γιορβα, 2002, 534–540) σε παιδαγωγικές και επικοινωνιακές δεξιότητες, σε ικανότητες αμοιβαίων σχέσεων και σε συνεργατική κοινωνική συμμετοχή.

Μια άλλη πρόσκληση που αντιμετώπισαν οι ερωτηθέντες της μελέτης του προγράμματος IRENE είναι η περιορισμένη τους γνώση και η συμπεριφορά τους απέναντι σε διεθνείς θρησκευτικές και πολιτισμικές παραδόσεις αλλά και παραδόσεις νέων μεταναστών, στις αρετές, στην εθνολογική κοινωνική ψυχολογία, στον εξισοροπημένο εθνικισμό και πατριωτισμό, και στον σεβασμό για άλλες παραδοσιακές και νέες θρησκευτικές πρακτικές και στις ιδιαίτερες λεπτομέρειές τους, και στο δυναμισμό του ήθους τους. Αν κοιτάξουμε πίσω στη σοβιετική εποχή, όταν όλες οι υπάρχουσες ομολογίες ήταν κοινωνικά διαχωρισμένες στην ιδιωτική ζωή και στο δημόσιο χώρο, μπορούμε να καταλάβουμε τις ανησυχίες των συνεντευξιαζόμενων μας. Η γνώση των άλλων θρησκειών και η ομολογιακή και πολιτισμική αντιγραφή ήταν περιορισμένες, με αποτέλεσμα να καταλήγει στη σημερινή παρανόηση της θρησκευτικής κληρονομιάς μόνο ως υλικού, μιας ψυχαγωγίας ή μιας τουριστικής ατραξιόν. Για αυτό επίσης οι τοπικές συζητήσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις νέες παραδόσεις μερικές φορές παραβλέπουν τα θρησκευτικά και τα θεολογικά τους θεμέλια. Σε τέτοιες περιπτώσεις, το θρησκευτικό αίσθημα, οι ταυτότητες, οι τρόποι ζωής, και οι κοσμοθεωρίες επηρεάζονται αρνητικά. Φυσικά, το επόμενο λογικό βήμα θα ήταν να τονιστεί η σπουδαιότητα της ανάπτυξης γνώσης και συγκεκριμένης

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

συμπεριφοράς απέναντι στις διεθνείς θρησκευτικές και πολιτισμικές παραδόσεις, τις αρετές/virtues, την εθνολογική κοινωνική ψυχολογία, και ούτω καθεξής, δίνοντας προτεραιότητα στην αναβίωση των θεμελιωδών ομολογιακών αξιών, αν και αυτό ίσως παραμερίσει τον εξίσου σημαντικό παιδαγωγικό στόχο της διαπολιτισμικής έρευνας, πληροφόρησης, και προσανατολισμού σε συγκριτικές και σχετικιστικές θρησκείες. Αυτό το βήμα θα μπορούσε να γίνει ένα χρήσιμο εργαλείο για να βοηθήσει τους δασκάλους να αναπτύξουν υψηλές κοινωνικές δεξιότητες, μια ικανότητα να συμπάσχουν με τους ανθρώπους όλων των πίστεων και των υποβάθρων και την ικανότητα να εμπνέουν γνήσια ανάλογες πολιτισμικές θεάσεις. Αυτό συνεπάγεται όχι μόνο την ανάπτυξη ανεκτικότητας και την υποστήριξη παραδόσεων καλής γειτονίας, αλλά ακόμη και την αναγνώριση της ποικιλίας, της συμβίωσης και του πλουραλισμού ως υπάρχουσες κοινωνικές αρετές.

Χάρη στο πρόγραμμα Erasmus+ της ΕΕ, που επέτρεψε πολλούς διδάσκοντες και μαθητές να ταξιδέψουν και να μάθουν για διάφορους πολιτισμούς και θρησκείες της Ευρώπης, διαπολιτισμικές προοπτικές αντιπροσωπεύτηκαν και εφαρμόστηκαν στο πεδίο της εκπαίδευσης. Επιπλέον, οι βουλγαρικές τάξεις έγιναν περισσότερο διαφοροποιημένες κατά την τελευταία δεκαετία, και ως αποτέλεσμα, όλοι οι συμμετέχοντες στη μελέτη μας ανυπομονούν να συμμετάσχουν στο πρόγραμμα IRENE για να μάθουν περισσότερα για το πολιτισμικό υπόβαθρο των άλλων και να αναπτύξουν τις διαπολιτισμικές επικοινωνιακές τους δεξιότητες. Αν ένας άνθρωπος είχε ήδη παρόμοιες εμπειρίες, αυτή η ανοιχτότητα επιτρέπει τη βελτίωση και την αναπλαισίωση μιας δυνατότερης αστικής ταυτότητας, συμπεριλαμβανομένης και μιας ισχυρότερης θρησκευτικής ταυτότητας επιπλέον μιας φυσικής ή επιβεβλημένης αφομοίωσης. Πράγματι, κάποιοι διδάσκοντες δυσκολεύονται να αναπτύξουν συμπεριφορές ανεκτικότητας και πολιτισμικής εγρήγορσης προς τη διαφορετικότητα σε κοσμοθεωρίες, τρόπους ζωής, εκφράσεις, και πρακτικές, εν μέρει λόγω μιας έλλειψης επαρκούς εκπαίδευσης, κυρίως σε διεθνές επίπεδο. Πολύ συχνά αφού τους γίνει μια εισαγωγή στη διεθνή γραμματεία για τα ανθρώπινα δικαιώματα, αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην κατανόησή της, επειδή χρειάζονται παραδείγματα που θα τους κάνουν ικανούς να συγκρίνουν την κατανόησή τους με ορισμένες ειδικές περιπτώσεις από την προσωπική τους εμπειρία και να ελέγξουν τη γνώση τους στην πράξη. Συνεπώς, τέτοια ανοχή και πολιτισμική αφύπνιση μπορεί να αναπτυχθεί και μέσα από την ενθάρρυνση των διδασκόντων να συμμετάσχουν σε διάφορες εκπαιδευτικές κινητικότητες ή πρωτοβουλίες προγραμμάτων εξωτερικού, που θα τους επιτρέψουν να αλληλεπιδράσουν με ανθρώπους από διαφορετικά πολιτισμικά και

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

θρησκευτικά περιβάλλοντα ή να εγγραφούν σε διεθνή προγράμματα εκπαίδευσης στη διαφορετικότητα και στον διάλογο.

Ως αποτέλεσμα της *Συγκριτικής μελέτης του προγράμματος IRENE*, συμπεράναμε πως το ενδιαφέρον των διδασκόντων για τη διά βίου μάθηση είναι πολύ υψηλό. Οι περισσότεροι από όσους απάντησαν ανυπομονούν να συμμετάσχουν σε οποιοδήποτε δωρεάν σεμινάριο ή κάποια κινητικότητα, ακόμη και για ένα μεγαλύτερο χρονικό διάστημα και να παρακολουθήσουν μια εκπαίδευση μεγαλύτερων απαιτήσεων. Όλοι οι συνεντευξιζόμενοι υποστήριξαν την ιδέα να γίνουν μέλη ενός ψηφιακού χώρου όπου μπορούν να μοιραστούν πληροφορίες, καλές διδακτικές πρακτικές, διδακτικό υλικό κ.ά..

Η ομάδα έρευνας του προγράμματός μας βρίσκεται κοντά στο ευγενές και αισιόδοξο συμπέρασμα πως κάποιοι από τους Βούλγαρους δασκάλους θρησκευτικών αγνοούν πιθανώς τις πολιτιστικές και εκπαιδευτικές απαιτήσεις, ειδικά στις περιοχές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των κοινωνικών δεξιοτήτων. Οι θεολόγοι χρειάζονται καταρχάς ενθάρρυνση για να φτάσουν στο πλήρες δυναμικό τους και για να ευαισθητοποιηθούν για τη σπουδαιότητα της συνέχισης της βελτίωσης των δεξιοτήτων τους. Και μία από τις στρατηγικές επίτευξης αυτού του κρίσιμου τοπικού στόχου είναι να εξασφαλιστεί πως έχουν δίκαια δικαιώματα εργασίας έτσι ώστε να μπορέσουν να κατακτήσουν ένα πραγματικό πεδίο εξάσκησης στο οποίο να μαθαίνουν και να ανταλλάσσουν εμπειρία συγκρίσιμη στο διεθνές ανάλογο παρόμοιων κοινωνικών πραγματικοτήτων.

Αποτελέσματα και Προοπτικές

Σε κάθε χώρα, περιοχή, εκκλησία, ή ενορία όπου οι δάσκαλοι αρνούνται να μάθουν και να προσαρμοστούν και να εφαρμόσουν παιδαγωγικές προσεγγίσεις που συγχρονίζονται με τις σύγχρονες κοινωνικο-πολιτιστικές απαιτήσεις, οι καινοτομίες στη θρησκευτική εκπαίδευση στη διαφορετικότητα θα θέτουν μια σημαντική πρόκληση. Η εκπαίδευση στον θρησκευτικό πλουραλισμό δεν είναι εύκολη για όσους καλούνται να εκπαιδεύσουν παιδιά, νέους, ενήλικες κι ακόμη και ηλικιωμένους στα ανθρώπινα δικαιώματα. Πρέπει πρώτα να αντιληφθούν τα δικαιώματα και τις ελευθερίες τους, και μετά να τα απολαύσουν πραγματικά έως ότου μπορέσουν να αισθανθούν ικανοί να εμπνεύσουν τις παγκόσμιες ανθρώπινες αξίες στους μαθητές τους. Οι καινοτομίες χρειάζονται ενεργούς δασκάλους που είναι διατεθειμένοι να εμπλέξουν ιδανικά λειτουργικά μοντέλα εκπαιδευτικών τεχνολογιών ακόμη και στο πεδίο της θρησκείας τα οποία θα μπορούσαν να ωφελήσουν τις τοπικές κοινότητες.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Αυτό θα σήμαινε πρώτα την εμπλοκή ερευνητών στην εξέταση σοβαρών τοπικών πρακτικών και στη συγκέντρωση επαρκών πληροφοριών για την παραγωγή συστηματικών διαθεματικών διδακτικών και μεθοδολογικών αποτελεσμάτων και τη δοκιμή τους με καινοτόμες πρακτικές σε έναν περιεκτικό τρόπο και τέλος την παρουσίαση εκπαιδευτικών συστημάτων σε παιδαγωγούς που είναι πραγματικά διατεθειμένοι να τα εφαρμόσουν.

Ακολουθώντας τέτοιες τεχνολογίες επιμόρφωσης δασκάλων και εργαζόμενοι πάνω στην ανάπτυξη πραγματικών μοντέλων και πρακτικών, μέσα από αυτή την εργασία παρουσιάσαμε τους συγκεκριμένους εκπαιδευτικούς στόχους των ερωτηθέντων μας οι οποίοι με το πέρας του προγράμματος θα καταλήξουν στην επεξεργασία των υψηλής ποιότητας εκπαιδευτικών υλικών και καλών πρακτικών, σχεδιασμένων να συμβάλλουν στην τοπική βελτίωση της διδασκαλίας της διαφορετικότητας και του πλουραλισμού άμεσα αλλά και εγκάρσια μέσα στο Βουλγαρικό Ορθόδοξο Χριστιανικό περιβάλλον.

Βιβλιογραφία

1. **Гюрова, В.** 2011. *Андрогогията в шест въпроса*. София, Екс Прес.
2. **Гюрова, В.** 2002. *Културата по правата на детето – шанс и предизвикателство за учителите*. София, Комливес ЛМ.
3. **Кокудев, С., прот.** 2019. Еклисиологичните предпоставки на „основи на социалната концепция на Руската православна църква“ – няколко въпроса за размисъл. *Християнство и култура*, № 10 (147), с. 75–81, https://hkultura.com/images/br/2019/147/2019_147.pdf (07.08.2021)
4. **Марченко, Л. А.** 2015. *Реализация педагогического потенциала православной воскресной школы*. Диссертация. Московский гуманитарный университет, http://ens.mil.ru/files/morf/military/files/Dissertaciya_Marchenko.pdf (last visited on 7.08.2021)
5. **Маринова-Легкоступ, М.** 2016. Катехизацията на възрастни като актуален проблем на Църквата. В: ПБФ-ВТУ, Съст., *50 години ВТУ (1963–2013)*. Велико Търново, УИ, с. 7–12.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

6. **Маринова-Легкоступ, М.** 2012. *Религиозното обучение: диалог и инклузия*. Велико Търново, Фабер.
7. **Спирова, П. К.** 2005. Провеждане на вероучителни занимания с възрастни в енорийска среда: дидактични и методологични проблеми. *Духовна култура*, № 9, с. 12–20.
8. **Статистика.** 2019, 2.
https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/publications/sp_2_19.pdf
(09.08.2021)

In latin

1. Advisory Council of Experts on Freedom of Religion or Belief. 2007. *Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools*. Organization for Security and Co-operation in Europe – Office for Democratic Institutions and Human Rights, 27 November. Available: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/e/29154.pdf> (09.12.2021).
2. CHARTER OF FUNDAMENTAL RIGHTS OF THE EUROPEAN UNION (2000/C 364/01). [text_en.pdf \(europa.eu\)](https://www.europa.eu) (09.09.2021).
3. Kalkandjieva, D. The encounter between the religious and the secular in post-atheist Bulgaria <https://o-re-la.ulb.be/index.php/analyses/item/1243-the-encounter-between-the-religious-and-the-secular-in-post-atheist-bulgaria> , (11.09.2021).
4. Prpic, Martina. Religion and Human Rights (briefing). European Parliament, 2018. [Religion and human rights \(europa.eu\)](https://www.europa.eu) (11.07.2021).
5. Rechel, B. The “Bulgarian Ethnic Model” – Reality or Ideology? *Europe-Asia Studies*. Vol. 59, No. 7. Nov. 2007, 1201-1215.
<https://www.jstor.org/stable/20451435> (9.12.2021).
6. 2020 Report on International Religious Freedom: Bulgaria. Bulgaria - United States Department of State, (9.12.2021).
7. **Bulgaria: A model for multi-cultural society?**, 2002
<https://www.euractiv.com/section/enlargement/opinion/bulgaria-a-model-for-multi-cultural-society> , (20.12.2021).
8. <https://www.nsi.bg> , (20.12.2021).

With the support of the
Erasmus+ Programme
of the European Union

IRENE Innovative Religious Education
NEtwork: educating to the religious diversity

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Θρησκευτική ποικιλομορφία και πολυπολιτισμικότητα στην Εσθονία

PhD Liina Kilemit

Θεολογικό Ινστιτούτο

της Εσθονικής Ευαγγελικής Λουθηρανικής Εκκλησίας

1. Εισαγωγή

Αυτό το άρθρο δίνει μια σύντομη επισκόπηση της θρησκευτικής και πολιτιστικής ποικιλομορφίας στην Εσθονία. Για τον σκοπό αυτό, περιγράφει την κατανομή του πληθυσμού της Εσθονίας μεταξύ διαφορετικών εθνοτικών και θρησκευτικών ομάδων και επίσης εξετάζει πώς διαφέρουν οι συμπεριφορές απέναντι στη θρησκεία μεταξύ των μεγάλων εθνοτικών ομάδων της χώρας. Ορισμένες από τις προκλήσεις και τις ευκαιρίες που σχετίζονται με τη θρησκευτική και πολιτιστική ποικιλομορφία αναφέρονται επίσης εν συντομία. Πρέπει να σημειωθεί ότι, παρά τον σχετικά υψηλό βαθμό εθνικής και θρησκευτικής ποικιλομορφίας στην κοινωνία μας, οι σχέσεις μεταξύ θρησκευτικών οργανώσεων εδώ, για παράδειγμα, μπορούν να θεωρηθούν ειρηνικές και μάλλον συνεταιριστικές. Έτσι, η Εσθονική εμπειρία μπορεί επίσης να ενδιαφέρει τους εκπροσώπους άλλων χωρών που διαβάζουν αυτή τη συλλογή άρθρων. Ελπίζουμε επίσης ότι αυτό το ολοκληρωμένο άρθρο θα βοηθήσει στην καλύτερη κατανόηση του δεύτερου άρθρου μας σε αυτό το βιβλίο σχετικά με τη μελέτη της θρησκευτικής εκπαίδευσης.

Οι πηγές των πληροφοριών που χρησιμοποιούνται στο άρθρο είναι κυρίως τα στοιχεία της απογραφής του Στατιστικού Γραφείου της Εσθονίας και της κοινωνικο-θρησκευτικής έρευνας παρακολούθησης "Για τη ζωή, τη θρησκεία και τη θρησκευτική ζωή" του Εσθονικού Συμβουλίου Εκκλησιών. Οι έρευνες πληθυσμού πραγματοποιούνται κάθε πέντε χρόνια στο πλαίσιο της τελευταίας παρακολούθησης. Έχουν ένα μεγάλο μέγεθος δείγματος και έτσι παρέχουν εκτεταμένες πληροφορίες σχετικά με τις θρησκευτικές και ιδεολογικές απόψεις του τοπικού πληθυσμού. Το Εσθονικό Συμβούλιο Εκκλησιών ως οργανισμός θα συζητηθεί λεπτομερέστερα αργότερα στο άρθρο. Προς το παρόν, πρέπει να αναφερθεί εν συντομία ότι είναι μια ανεξάρτητη και εθελοντική ένωση χριστιανικών εκκλησιών και εκκλησιάσματος, ο

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

στόχος της οποίας είναι να συμβάλει στην πνευματική ανάπτυξη της κοινωνίας με βάση τις χριστιανικές αρχές¹. Αντιπροσωπεύει τις χριστιανικές εκκλησίες στις σχέσεις τους με το κράτος και συμβάλλει στην οικογενειακή συνεργασία μεταξύ των διαφόρων ομολογιών.

2. Εθνική κατανομή του πληθυσμού της Εσθονίας

Σύμφωνα με την τελευταία απογραφή το 2011, οι Εσθονοί αντιπροσώπευαν το 69,72% του μόνιμου πληθυσμού της Εσθονίας². Αυτό σημαίνει ότι σχεδόν το 30% του πληθυσμού αποτελείται από εκπροσώπους άλλων εθνοτικών ομάδων, οι πιο πολυάριθμες από τις οποίες είναι οι σλαβικές εθνοτικές ομάδες: Ρώσοι, Ουκρανοί, Λευκορώσοι. Από αυτούς, η μεγαλύτερη ομάδα αποτελείται από Ρώσους, οι οποίοι αποτελούν το 25,2% του πληθυσμού της Εσθονίας³. Άλλες εθνικές ομάδες εκτός από τους Σλάβους περιλαμβάνουν τους Φινλανδούς (0,59%), τους Τάταρους (0,15%), τους Εβραίους (0,15%), τους Λετονούς (0,14%), τους Λιθουανούς (0,13%) και τους Πολωνούς (0,13%)⁴.

Η εθνική σύνθεση της Εσθονίας άλλαξε σημαντικά κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα. Πριν από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η χώρα μας ήταν σχεδόν μονο-εθνοτική: το 88% του πληθυσμού ήταν Εσθονοί⁵. Ως αποτέλεσμα του πολέμου, των αποδράσεων, των απελάσεων και της μετανάστευσης κατά τη διάρκεια της σοβιετικής κατοχής, το ποσοστό των Εσθονών μειώθηκε σημαντικά και το ποσοστό των Σλάβων μεταναστών από την Ανατολή αυξήθηκε. Η σύνθεση των μειονοτήτων άλλαξε επίσης. Ενώ πριν από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο οι κύριες μειονότητες ήταν οι Ρώσοι, οι Γερμανοί και οι Σουηδοί, μετά τον πόλεμο έφυγαν οι Γερμανοί και οι Σουηδοί και αντικαταστάθηκαν από Σλάβους (κυρίως Ρώσους) μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση⁶. Πολλές πρώην βιομηχανικές περιοχές και μεγαλύτερες πόλεις εξακολουθούν να έχουν υψηλό ποσοστό Ρώσων και σε ορισμένες πόλεις της Βορειοανατολικής Εσθονίας, οι Εσθονοί αποτελούν μειοψηφία.

¹ Ιστοσελίδα Εσθονικού Συμβουλίου Εκκλησιών. <http://www.ekn.ee/english.php>, 02.08.2021.

² Wikipedia. https://et.wikipedia.org/wiki/Eesti_rahvastik#Rahvuslik_koostis, 02.08.2021.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

⁵ Estonian Statistical Office website, <https://vana.stat.ee/60202>, 04.08.2021.

⁶ Tiit, Ene-Margit. Which nationalities live in Estonia? <https://www.stat.ee/et/uudised/millised-rahvused-elavad-eestis>, 02.08.2021.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Το άνοιγμα του 21ου αιώνα στην Ευρώπη και μάλιστα στον υπόλοιπο κόσμο, είναι πιθανό να διαφοροποιήσει περαιτέρω την εθνική σύνθεση του πληθυσμού της Εσθονίας. Υπάρχουν σήμερα περίπου 200 εθνότητες που ζουν στην Εσθονία. Βεβαίως, μερικοί από αυτούς εκπροσωπούνται από λίγους μόνο ανθρώπους¹. Οι κύριες μειονότητες παρέμειναν οι ίδιες. Αυτοί είναι κυρίως οι Σλάβοι, με ένα αυξανόμενο ποσοστό Ουκρανών². Ωστόσο, υπάρχει ένας αυξανόμενος αριθμός ανθρώπων ασιατικής και αφρικανικής προέλευσης, για παράδειγμα, που έχουν έρθει εδώ για δουλειά ή σπουδές. Στο μέλλον, είναι πιθανή η αύξηση του ποσοστού του πληθυσμού ξένης προέλευσης, γεγονός που θα προκαλέσει τη χώρα μας να αντιμετωπίσει τη θρησκευτική και πολιτιστική ποικιλομορφία με την ευρύτερη έννοια. Αυτό ισχύει και για τις εκκλησίες και τη διδασκαλία της θρησκείας.

3. Θρησκευτική κατανομή του πληθυσμού της Εσθονίας

Οι Εσθονοί ήταν ιστορικά κυρίως Λουθηρανοί. Από τις μειονότητες, ωστόσο, που βρίσκονται εδώ, οι Σλάβοι είναι κυρίως ορθόδοξοι. Οι Γερμανοί, οι Φινλανδοί και οι Λετονοί είναι κυρίως Λουθηρανοί. Οι Πολωνοί και οι Λιθουανοί είναι Καθολικοί. Οι Τατάροι είναι μουσουλμάνοι. Και οι Εβραίοι είναι Εβραίοι. Οι Εσθονοί που ζουν σε ορισμένες περιοχές της Εσθονίας, όπως η Setomaa στη νοτιοανατολική γωνία της Εσθονίας, στις παράκτιες περιοχές της κομητείας Rärnu και στο νησί Kihnu, ήταν ορθόδοξοι. Η σημερινή εικόνα παρουσιάζει μεγαλύτερη θρησκευτική ποικιλομορφία, με την πλειοψηφία του πληθυσμού να μην δηλώνει καμία θρησκεία. Οι διεθνείς συγκριτικές μελέτες όπως η «Μελέτη των Ευρωπαϊκών Αξιών» έδειξαν ότι ο πληθυσμός της Εσθονίας και ειδικότερα οι Εσθονοί έχουν ένα από τα υψηλότερα ποσοστά στην Ευρώπη ανθρώπων που απομακρύνονται από τον παραδοσιακό χριστιανισμό³.

Στις απογραφές του 2000 και του 2011 του Στατιστικού Γραφείου της Εσθονίας, ήταν και πάλι δυνατό να τεθούν ερωτήσεις σχετικά με τη θρησκευτική αυτοδιάθεση των ανθρώπων μετά από ένα διάλειμμα 66 ετών⁴. Αυτό θα ήταν αδιανόητο στις απογραφές της Σοβιετικής εποχής, καθώς οτιδήποτε σχετικό με τη θρησκεία αποκλειόνταν από τη

¹ Ibid.

² Ibid.

³ Για περισσότερες λεπτομέρειες βλέπε π.χ. Jaanus, Eva - Liisa; Unt, Marge (2012). Religiousness of Estonians in the European context. *Step down among the people. Articles and discussions on the Spirituality of the Estonian Population* (ed. E. Jõks), 213-229.

⁴ Tiit, Ene-Margit. Attitudes of the Estonian population towards religion. *Estonian Church*. <http://www.eestikirik.ee/uploads/2013/09/Eesti-elanike-suhtumine-usku.pdf> , 26.04.2018.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

δημόσια σφαίρα ή στιγματιζόταν. Παρόλο που οι ερωτήσεις ήταν μόνο δύο σχετικά με τη θρησκεία των ανθρώπων, σε μια απογραφή η εικόνα σχετικά με την θρησκεία είναι αναπόφευκτα κάπως περιορισμένη σε σύγκριση με τις κοινωνιολογικές έρευνες της θρησκείας. Το πλεονέκτημα των απογραφών είναι ότι το σύνολο των δεδομένων είναι μεγάλης κλίμακας, κάτι που επιτρέπει την απόκτηση πληροφοριών από μικρότερες θρησκευτικές και εθνικές ομάδες οι οποίες δεν περιλαμβάνονται σε δείγμα έρευνας. Αυτό είναι ένα σημαντικό πλεονέκτημα των απογραφών.

Οι απογραφές έθεσαν δύο ερωτήσεις - αν ο ερωτώμενος πίστευε σε μια συγκεκριμένη θρησκεία¹ και ένα δεύτερο ερώτημα, να καθορίσει τη θρησκεία². Ποια ήταν η κατανομή του πληθυσμού βάσει της θρησκείας το 2000 και το 2011 και ποια ήταν η αλλαγή πάνω από 10 χρόνια; Το 2000 το 29,2% του πληθυσμού της Εσθονίας θεωρούσε ότι ήταν μέλη θρησκείας. Μεταξύ των υπολοίπων, υπήρχαν εκείνοι που ήταν αδιάφοροι στη θρησκεία (34,1%), αθεϊστές (6,1%), εκείνοι που αρνήθηκαν να απαντήσουν στο ερώτημα της θρησκείας (8%) και εκείνοι που δεν μπορούσαν να απαντήσουν (14,6%) ή που απλά δεν απάντησαν σε αυτήν την προαιρετική ερώτηση (8%)³.

Η πιο διαδεδομένη θρησκεία το 2000 ήταν ο Λουθηρανισμός, ο οποίος εκφραζόταν από το 13,6% του πληθυσμού. Η Ορθοδοξία ήρθε δεύτερη με το 12,8% του πληθυσμού. Αυτές ήταν μακράν οι μεγαλύτερες ονομασίες. Ακολούθησαν οι Βαπτιστές, ο Ρωμαιοκαθολικισμός, ο Πεντηκοστιανισμός, οι Παλαιόπιστοι, ο Αντβεντισμός, ο Μεθοδισμός και οι πολυάριθμες μικρές χριστιανικές ονομασίες, των οποίων τα μέλη συχνά δεν επιθυμούν καν να προσδιορίσουν τον εαυτό τους ονομαστικά, αλλά απλώς αποκαλούνται «Χριστιανοί». Η μεγαλύτερη από τις μη χριστιανικές κοινότητες ήταν αυτή των μαρτύρων του Ιεχωβά⁴.

Στην απογραφή του 2011, το ποσοστό των ανθρώπων στον πληθυσμό που είχαν θρησκεία ήταν σχεδόν το ίδιο: 29,3% του πληθυσμού (35,1% όσων ήταν πρόθυμοι και ικανοί να απαντήσουν) δήλωσαν ότι είχαν θρησκεία. Ωστόσο, η κατάταξη των

¹ Ήταν επίσης δυνατό να επιλέξετε να μην απαντήσετε στην ερώτηση θρησκείας.

² Για να προσδιοριστεί η θρησκεία, η πρώτη επιλογή ήταν να χρησιμοποιηθούν απαντήσεις πολλαπλών επιλογών, η δεύτερη επιλογή ήταν να χρησιμοποιηθεί ένας ταξινομητής και η τρίτη επιλογή ήταν να γράψει το κείμενο (το όνομα της θρησκείας) σε ένα ελεύθερο πεδίο. - Οι οδηγίες για την απογραφή του πληθυσμού και τη στέγαση του Στατιστικού Γραφείου της Εσθονίας.

³ Ibid.

⁴ Βάση δεδομένων στατιστικού γραφείου της Εσθονίας. <https://andmed.stat.ee/et/stat>, 05.08.2021.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

πειοιθήσεων είχε αλλάξει. Η Ορθοδοξία είχε ανέβει στην κορυφή της λίστας (16,1%), ενώ το ποσοστό των Λουθηρανών είχε μειωθεί (9,9%). Ο αριθμός των Ορθοδόξων είχε αυξηθεί μεταξύ των Εσθονών και των μη Εσθονών¹. Ο αριθμός των περισσότερων χριστιανικών κοινοτήτων στην Εσθονία δυστυχώς βρίσκεται σε πτωτική τάση. Υπάρχουν, ωστόσο, ορισμένες εξαιρέσεις όπως η Ορθοδοξία, που ήδη αναφέρθηκαν. Υπάρχει επίσης μια θετική τάση στον αριθμό των ελεύθερων και μεμονωμένων χριστιανικών εκκλησιών. Από τις άλλες παγκόσμιες θρησκείες, το Ισλάμ αντιπροσωπεύεται στην Εσθονία από μία εκκλησία. Ωστόσο, εδώ η εκκλησία είναι μικρή, υπάρχουν λίγοι ασκούμενοι μουσουλμάνοι² και δεν συμπεριλαμβάνονται στα στατιστικά στοιχεία της απογραφής. Οι κοινότητες που ασκούν θρησκείες της Άπω Ανατολής είναι επίσης περιθωριακές ως προς το στατιστικό βάρος.

Το πρόβλημα με το ερώτημα της απογραφής, ωστόσο, είναι ότι μετρά την ταυτότητα ενός ατόμου και όχι την υπαγωγή σε κάποια θρησκεία ή την πραγματική θρησκευτική συμπεριφορά. Δεδομένου ότι για τους Εσθονούς Ρώσους η Ορθοδοξία συνδέεται με την εθνική τους ταυτότητα (η σύνδεση της εσθονικής ταυτότητας με τον Λουθηρανισμό δεν εκφράζεται με τόσο άμεσο τρόπο), είναι πιθανό ότι πολλοί ερωτηθέντες που δεν είναι στην πραγματικότητα πολύ θρησκευτικά ενεργοί ή συνδεδεμένοι με την εκκλησία θα αναφέρουν την Ορθοδοξία "δική τους"³. Το ίδιο φαινόμενο είναι πιθανό και με τους Αρμένιους στην Εσθονία και την εκκλησία τους⁴. Στην περίπτωση των Εσθονών, από την άλλη πλευρά, η σύνδεση μεταξύ της εθνικής ταυτότητας και της θρησκείας μπορεί σε κάποιο βαθμό να γίνει εμφανής, όταν το Παγανιστικό κίνημα «maausk» αναφέρεται ως "δική τους" θρησκεία: Όλοι οι ορθόδοξοι που καταγράφονται στην απογραφή μπορεί να μην συμμετέχουν ενεργά σε αυτή την κοινότητα.

Έτσι, ορισμένες εκκλησίες και θρησκευτικά κινήματα οριοθετούνται σαφώς από την εθνικότητα λόγω ιστορικών παραδόσεων: οι θρησκευόμενοι Ρώσοι (και άλλοι σλαβικοί λαοί) είναι πιο πιθανό να ασπαστούν την Ορθοδοξία. Οι Εσθονοί κυρίως τον

¹ Tiit, Ene-Margit. Attitudes of the Estonian population towards religion. Estonian Church. <http://www.eestikirik.ee/uploads/2013/09/Eesti-elanike-suhtumine-usku.pdf>, 26.04.2018.

² Wikipedia. https://et.wikipedia.org/wiki/Islam_Eestis. 04.08.2021.

³ Kilemit, Liina (2013). "What do the latest census data reveal about the faith of Estonians?". Online magazine "Church and Theology". <https://kjt.ee/2013/05/mida-naitavad-viimase-rahvaloenduse-andmed-eestimaalaste-usust/>. 05.08.2021.

⁴ Βάση δεδομένων Στατιστικής Υπηρεσίας της Εσθονίας. <https://andmed.stat.ee/et/stat>. 05.08.2021.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Λουθηρανισμό. Όπως ήδη αναφέρθηκε, το «maausk» ασπάζονται κυρίως οι Εσθονοί, καθώς το κίνημα παρουσιάζεται ως αποκατάσταση της παραδοσιακής αρχαίας εσθονικής θρησκείας. Η αρμενική και η εβραϊκή κοινότητα ορίζονται επίσης εθνικά. Ωστόσο, οι άλλες μεγάλες εκκλησίες και εκκλησίες στην Εσθονία είναι πολυεθνικές και δεν συνδέονται με κάποια συγκεκριμένη εθνική ταυτότητα. Έτσι, για παράδειγμα, η σχέση μεταξύ θρησκείας και εθνότητας δεν ισχύει για τις λεγόμενες νεότερες χριστιανικές κοινότητες όπως οι Αντβεντιστές, οι Μεθοδιστές και οι Βαπτιστές. Όσοι έχουν ενταχθεί σε αυτές τις ονομασίες συνδέονται πιο προσωπικά με αυτές τις ονομασίες σε επίπεδο ατομικής συμπεριφοράς και στάσεων και γι' αυτούς τα αποτελέσματα της απογραφής αντικατοπτρίζουν καλύτερα την πραγματικότητα. Αυτές οι εκκλησίες έχουν σημαντικό αριθμό ανθρώπων ρωσικής υπηκοότητας, έτσι ώστε το έργο των εκκλησιών να εκτελείται μερικές φορές παράλληλα σε πολλές γλώσσες. Ο σχετικά μεγάλος αριθμός των εκκλησιών των Μαρτύρων του Ιεχωβά έχει επίσης σημαντικό αριθμό ρωσόφωνων μελών. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία είναι, φυσικά, μια παγκόσμια εκκλησία και τα μέλη της στην Εσθονία προέρχονται επίσης από πολλά έθνη.

Μιλώντας για την Ορθοδοξία στην Εσθονία, πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχουν δύο ορθόδοξες εκκλησίες στην Εσθονία - η Εσθονική Ορθόδοξη Εκκλησία του Πατριαρχείου της Μόσχας και η Εσθονική Αποστολική - Ορθόδοξη Εκκλησία. Η πρώτη είναι υπό την κανονική δικαιοδοσία του Πατριάρχη της Μόσχας και της Ρωσίας, ενώ η τελευταία είναι μια αυτόνομη εκκλησία υπό τη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης. Ο χώρος και το θέμα αυτού του άρθρου δεν μας επιτρέπουν να ασχοληθούμε με τους λόγους του σχηματισμού των δύο εκκλησιών, αλλά πρέπει να αναφερθεί ότι οι δύο εκκλησίες διαφέρουν από την άποψη της εθνικής τους σύνθεσης: το εκκλησίασμα της Εσθονικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Πατριαρχείου της Μόσχας είναι κατά κύριο λόγο ρωσικό, ενώ εκείνο της Εσθονικής Αποστολικής-Ορθόδοξης Εκκλησίας είναι κατά κύριο λόγο εσθονόφωνοι.

4. Θρησκευτικές πεποιθήσεις του πληθυσμού της Εσθονίας υπό το πρίσμα των κοινωνιολογικών μελετών της θρησκείας

Προκειμένου να ασχοληθούμε με τις εθνικές ομάδες εδώ και τις θρησκευτικές και ιδεολογικές τους συμπεριφορές, πρέπει να στραφούμε στα αποτελέσματα μιας αρκετά

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

πρόσφατης κοινωνιολογικής έρευνας για τη θρησκεία που διεξήγαγε το Εσθονικό Συμβούλιο Εκκλησιών το 2020¹.

Έχει ήδη αναφερθεί ότι, σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής, σχεδόν το ένα τρίτο του πληθυσμού της Εσθονίας πιστεύει σε κάποια θρησκεία. Η ανάλυση των αποτελεσμάτων της κοινωνιολογικής έρευνας των θρησκειών, ωστόσο, αποκαλύπτει μια ακριβέστερη εικόνα των θρησκευτικών ταυτοτήτων των ανθρώπων. Στο ερωτηματολόγιο τους παραχωρήθηκε μια σειρά ταυτοτήτων από τις οποίες θα μπορούσαν να επιλέξουν αυτή που τους ταιριάζει καλύτερα. Ελλείπει μιας προτιμώμενης ταυτότητας από τη λίστα, ήταν σε θέση να προσθέσουν οι ίδιοι. Τα αποτελέσματα ήταν τα εξής: 28% των Εσθονών θεωρούν τους εαυτούς τους πνευματικούς αλλά όχι θρησκευόμενους, 24% μη θρησκευόμενους, 22% αδιάφορους για τη θρησκεία, 39% θρησκευόμενους, 9% θρησκευτικούς ή πνευματικούς αναζητητές, 9% αθεϊστές και 7% τίποτα από τα παραπάνω. Παρόλο που ο αριθμός των ερωτηθέντων που δήλωσαν ρητά ότι ήταν θρησκευόμενοι ήταν χαμηλός για το ερώτημα αυτό, το 63% των ερωτηθέντων δήλωσαν ότι αισθάνθηκαν κοντά στον Χριστιανισμό στην επόμενη ερώτηση. Σύμφωνα με τα στοιχεία του 2020, το 22% του πληθυσμού της Εσθονίας ανήκει σε εκκλησία ή σε θρησκευτικό κίνημα και 57% έχουν βαπτιστεί. Ταυτόχρονα, μόνο το 16% παρακολουθεί εκκλησιαστικές λειτουργίες τουλάχιστον 3-4 φορές το χρόνο².

Προηγούμενες έρευνες έχουν δείξει ότι, για διάφορους ιστορικούς και πολιτιστικούς λόγους, ο αριθμός των ανθρώπων που αποκαλούνται κυριολεκτικά "πιστοί" είναι μικρός και μπορεί να μην αντικατοπτρίζουν πλήρως τον αριθμό των ανθρώπων που πραγματικά συνδέονται με τον Χριστιανισμό, τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό, και πιθανώς να ανήκουν σε κάποια εκκλησία. Σύμφωνα με έρευνες που πραγματοποιήθηκαν από το Εσθονικό Συμβούλιο Εκκλησιών σε διαφορετικά χρόνια, περίπου το 23-25% των ερωτηθέντων προσδιόρισε τους εαυτούς τους ως Χριστιανούς. Επομένως, είναι δύσκολο να πούμε με σιγουριά πόσοι άνθρωποι στην Εσθονία σήμερα μπορούν να θεωρηθούν ότι συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με χριστιανικές εκκλησίες.

¹ Η έρευνα "On Life, Faith and Religion 2020" πραγματοποιήθηκε από την ερευνητική εταιρεία Eesti Uuringukeskus OÜ. Η έρευνα διεξήχθη από 25.11.2020 μέχρι 31.12.2020. Η ηλεκτρονική έρευνα συνδυάστηκε με μια ταχυδρομική έρευνα (n = 1000). Το ερωτηματολόγιο και η έννοια της έρευνας προετοιμάστηκαν από το Εσθονικό Συμβούλιο Εκκλησιών. Ο συγγραφέας αυτού του άρθρου συμμετείχε στην προετοιμασία αυτής της έρευνας ως μέρος μιας ομάδας εμπειρογνομόνων.

² Estonian Council of Churches survey "About Life, Faith, Religious Life 2020". http://www.ekn.ee/doc/uudised/EUU2020_esmased_tulemused.pdf. 08.09.2021.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Το 31% των ερωτηθέντων αισθάνεται κάποια συγγένεια με τον προαναφερθέντα νεο-παγανισμό¹. Δεδομένου ότι μια φιλική προς τη φύση και φιλική προς το περιβάλλον στάση αποδίδεται μερικές φορές στην εκκοσμίκευση, η προσκόλληση σε αυτή τη θρησκεία πιθανώς επίσης διασταυρώνεται με ορισμένες οικολογικές απόψεις και δεν συνεπάγεται αναγκαστικά τη συμμετοχή στην αντίστοιχη θρησκευτική κοινότητα. Οι ανατολικές θρησκείες παρουσιάζουν επίσης ενδιαφέρον για τον λαό μας. Το 24% των ερωτηθέντων «αισθάνονται κοντά τους»².

Αλλά πώς διαφέρουν οι θρησκευτικές και ιδεολογικές στάσεις των μεγαλύτερων εθνικών ομάδων, οι Εσθονοί και οι Ρώσοι; Τα αποτελέσματα των ερευνών της «Ζωή, Πίστη και Θρησκεία» που διεξάγονται κατά τη διάρκεια των ετών δείχνουν ότι οι Ρώσοι εδώ είναι γενικά πιο χριστιανοί από τους Εσθονούς: συνδέονται περισσότερο με τη χριστιανική εκκλησία (ειδικά την ορθόδοξη εκκλησία), οι περισσότεροι είναι βαπτισμένοι, πηγαίνουν πιο συχνά στην εκκλησία και έχουν περισσότερες χριστιανικές θρησκευτικές πεποιθήσεις από τους Εσθονούς. Είναι επίσης πιο συντηρητικοί σε ορισμένα ηθικά ζητήματα και ζητήματα αξιών. Συγκεκριμένα, το Εσθονικό Συμβούλιο Εκκλησιών έχει θέσει κάποιες ερωτήσεις σχετικά με αυτές τις πτυχές στις έρευνες του. Υπάρχει επίσης ένα αναγνωρισμένο ενδιαφέρον για τη στάση των ανθρώπων απέναντι π.χ. στην ευθανασία, στην άμβλωση, στην κλωνοποίηση, στην ομοφυλοφιλία ή στις εξωσυζυγικές υποθέσεις. Οι Εσθονοί, από την άλλη πλευρά, είναι πιο ανοιχτοί στη νέα πνευματικότητα και τις ανατολικές θρησκείες, λιγότερο εμπλεκόμενοι στον Χριστιανισμό και πιο φιλελεύθεροι στα προαναφερθέντα φαινόμενα ζωής και ηθικά ζητήματα³.

Όπως μπορείτε να συμπεράνετε από τα παραπάνω δεδομένα, η επιρροή των χριστιανικών εκκλησιών και των εκκλησιασμάτων στην Εσθονική κοινωνία δεν είναι πολύ ισχυρή σήμερα. Παρά το γεγονός ότι, μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και το τέλος της πολιτικής κατά της εκκλησίας που ασκούσε η κατοχική εξουσία, μια «θρησκευτική έκρηξη» προέκυψε για λίγο στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στα τέλη της δεκαετίας του 1990, όταν μεγάλος αριθμός ανθρώπων προσχώρησε στις εκκλησίες σε μία χρονική στιγμή⁴, αυτή παρέμεινε προσωρινή και η

¹ Ibid.

² Ibid.

³ Έρευνες του Εσθονικού Συμβουλίου Εκκλησιών "About Life, Faith, Religious Life" 2010, 2015.

⁴ Με το τέλος της αθεϊστικής πίεσης, οι εκκλησίες ήταν σε θέση να λειτουργούν ελεύθερα και πάλι και το ενδιαφέρον των ανθρώπων για τις εκκλησίες ήταν υψηλό. Πολλοί που είχαν

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

εκκλησιαστική και η συμμετοχή του εκκλησιάσματος άρχισαν να μειώνονται ξανά τις επόμενες δεκαετίες. Είναι κατανοητό ότι η απο-χριστιανοποίηση της κοινωνίας μας έχει επηρεαστεί πάνω απ' όλα από τις κατά περισσότερο από μισό αιώνα κατασταλτικές αντι-εκκλησιαστικές πολιτικές των αρχών της Σοβιετικής κατοχής, που οδήγησαν στο γεγονός η εχθρική εκκλησία να χάσει τα κοινωνικά της ανοίγματα και την ευκαιρία να κηρύξει το ευαγγέλιο. Από την άλλη πλευρά, ο φόβος της καταστολής οδήγησε τους φοβισμένους ανθρώπους να αποστασιοποιηθούν από την εκκλησία και να μην τολμούν να ωθήσουν τα παιδιά τους στη συναναστροφή με τη χριστιανική πίστη. Ολόκληρες γενιές μεγάλωσαν χωρίς ή με ελάχιστη γνώση του Χριστιανισμού ή με προκαταλήψεις και παρανοήσεις. Έτσι, μπορούμε να πούμε ότι η χριστιανική παράδοση στην Εσθονία ανακόπηκε στο επίπεδο τόσο της κοινωνίας όσο και των οικογενειών, και αυτός είναι ένας από τους κύριους παράγοντες που επηρεάζουν το επίπεδο της εκκοσμίκευσης σήμερα¹. Αλλά όχι μόνο. Τα σημάδια του εκσυγχρονισμού άρχισαν να επικρατούν εδώ ταυτόχρονα με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ακόμη και πριν από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Επιπλέον, ενώ αναφέρθηκε νωρίτερα ότι η μεγαλύτερη θρησκευτικότητα των Ρώσων εδώ υποστηρίζεται από τη σχέση μεταξύ της ορθοδοξίας και της εθνικής τους ταυτότητας, ένας τέτοιος σύνδεσμος δεν είναι τόσο σαφής στην περίπτωση των Εσθονών. Ή αν είναι, εκφράζεται με κάπως διαφορετικό τρόπο. Ο λόγος για αυτό είναι το γεγονός ότι κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, όταν οι Εσθονοί άρχισαν να αναπτύσσουν μια εθνική αυτογνωσία και εθνική πολιτική και πολιτιστική σκέψη, ο κλήρος ελέγχονταν από τη Βαλτική Γερμανία, οι οποίοι αποτελούσαν την ελίτ της κοινωνίας εκείνη την περίοδο. Ο αναδυόμενος Εσθονικός εθνικισμός και η ελεγχόμενη από την ελίτ εκκλησία, παρέμειναν στις αντίθετες πλευρές του κοινωνικού φάσματος, το οποίο δυστυχώς οδήγησε στην περιθωριακή θέση της χριστιανικής εκκλησίας στην αναδυόμενη Εσθονική αυτογνωσία και την εθνική αφήγηση². Δυστυχώς, αυτό εξακολουθεί να επηρεάζει την αυτογνωσία μας σήμερα.

προηγούμενος φοβηθεί να το πράξουν βαφτίστηκαν και δηλώθηκαν. Μεταξύ των Εσθονών, η συμμετοχή των μελών στην Λειτουργία της εκκλησίας συνέβη κάπως νωρίτερα από ό, τι μεταξύ των Ρώσων. Ωστόσο, η "θρησκευτική έκρηξη" ήταν βραχύβια. Από τη μία πλευρά, οι χριστιανικές εκκλησίες δεν μπόρεσαν να προσαρμοστούν τόσο γρήγορα στην αλλαγή της κατάστασης και, από την άλλη πλευρά, αυτό που ειπώθηκε στην εκκλησία ήταν προφανώς απομακρυσμένο και ακατανόητο στις γενιές που είχαν αποξενωθεί από τον Χριστιανισμό εδώ και δεκαετίες και δεν τους ανταποκρινόταν επαρκώς προς αυτούς.

¹ Βλ. Rimmel, A., Altnurme, R. (2018). Religion, State and Atheism. *Estonian History of Church and Religion* (ed. R. Altnurme), 210-224.

² Karo, V. K. (2007). National narratives and religion. *Multi-religious Estonia II: a selection of studies of religion: special edition of Christianity*. (toim L. Altnurme), 13-46 and Vihuri, V.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

5. Προκλήσεις και ευκαιρίες θρησκευτικής ποικιλομορφίας και πολλαπλών πολιτισμικών στην Εσθονία σήμερα

Η αλληλεπίδραση μεταξύ διαφορετικών εθνοτικών και θρησκευτικών ομάδων στη σημερινή Εσθονία μπορεί να περιγραφεί με ασφάλεια ως ειρηνική και μάλλον συνεργατική. Επιτρέψτε μου να αναφέρω εδώ μερικούς από τους μηχανισμούς που το υποστηρίζουν.

Σύμφωνα με το άρθρο 40 του Συντάγματος της Δημοκρατίας της Εσθονίας, ο καθένας έχει ελευθερία συνείδησης, θρησκείας και σκέψης. Η συμμετοχή στις εκκλησίες και τις θρησκευτικές ενώσεις είναι δωρεάν. Δεν υπάρχει εθνική εκκλησία. Ο καθένας έχει την ελευθερία, μόνος ή σε συνεργασία με άλλους, να εκτελεί θρησκευτικές υπηρεσίες, δημόσιες ή ιδιωτικές, εφόσον αυτό δεν βλάπτει τη δημόσια τάξη, την υγεία ή τα ήθη¹. Το Σύνταγμα παρέχει έτσι τη νομική βάση για μια κατάσταση όπου όλοι είναι ελεύθεροι να πιστεύουν σύμφωνα με τη συνείδησή τους, να διακηρύττουν την πίστη τους και να θέτουν όλες τις θρησκείες, ανεξάρτητα από την προέλευση και το υπόβαθρό τους, σε ισότιμη βάση, εκτός αν φυσικά αποτελούν απειλή για την κοινωνία και τα άτομα.

Οι χριστιανικές εκκλησίες που δραστηριοποιούνται στην Εσθονία, καθώς και ορισμένες ενώσεις εκκλησιασμάτων, είναι μέλη του Εσθονικού Συμβουλίου Εκκλησιών, το οποίο διατηρεί θεολογικό διάλογο μεταξύ εκκλησιών μελών του, προωθεί την οικουμενική επικοινωνία και είναι ένας κοινός εταίρος των χριστιανικών εκκλησιών με το κράτος. Το Συμβούλιο Εκκλησιών παρέχει επίσης μια κοινή πλατφόρμα για τις εκκλησίες στο έργο τους. Για παράδειγμα, καλύπτει τομείς όπως είναι τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, η εκπαίδευση, η κοινωνιολογία της θρησκείας, η παρεκτροπή, ο οικουμενισμός, οι αξίες της ζωής και η ηθική, η εργασία των νέων, η κοινοτική εργασία και οι διεθνείς σχέσεις². Δεδομένου του μικρού μεγέθους της Εσθονίας, μπορούμε να οργανώσουμε μεγάλης κλίμακας κοινωνιολογικές μελέτες της θρησκείας που καλύπτουν, για παράδειγμα, ολόκληρη την κοινωνία σε κοινή βάση, καθώς κάτι τέτοιο είναι πιθανό να είναι πέρα από την ικανότητα των μικρότερων θρησκευτικών κοινοτήτων. Ένας οργανισμός όπως το Συμβούλιο των Εκκλησιών θα προωθούσε ευλόγως την αμοιβαία κατανόηση και τη συνεργασία μεταξύ διαφορετικών θρησκευτικών και εθνοτικών ομάδων (π.χ. και οι δύο ορθόδοξες εκκλησίες).

(2012). Estonian and Christianity through the eyes of clergy. *Step down among the people. Articles and reflections on the spirituality of the Estonian population.* (toim E. Jõks), 24–48.

¹ Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Εσθονίας §40, <https://pohiseadus.ee/sisu/3511>. 05.08.2021.

² Ιστότοπος του Εσθονικού Συμβουλίου Εκκλησιών, http://www.ekn.ee/sisu.php?lehe_id=5.08.09.2021.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Λόγω του μεγάλου ποσοστού των μειονοτήτων, η ενσωμάτωσή τους στην Εσθονική κοινωνία αποτέλεσε το επίκεντρο της προσοχής καθ' όλη τη διάρκεια της ανεξαρτησίας της χώρας. Η εκμάθηση της γλώσσας θεωρείται πολύ σημαντική, καθώς η γνώση της Εσθονικής γλώσσας είναι το "κλειδί" για την ενσωμάτωση στην τοπική κοινωνία. Επιτρέπει στους ανθρώπους να συμμετέχουν σε αυτό που συμβαίνει στην κοινωνία και προσφέρει όλες τις διαφορετικές ευκαιρίες συμμετοχής. Είναι επίσης σημαντικό να σημειωθεί ότι η γνώση της γλώσσας επιτρέπει, μεταξύ άλλων, τη συμμετοχή στην εγχώρια πληροφόρηση, η οποία δίνει την κατανόηση των φιλοδοξιών και των αξιών της χώρας καθώς και των ανθρώπων της. Είναι στις περιόδους κρίσης στην κοινωνία που οι ελλείψεις ένταξης γίνονται πιο έντονα αισθητές. Αυτό συνέβη κατά τη διάρκεια της πανδημικής κρίσης Covid-19, όταν οι πληροφορίες σχετικά με τα μέτρα περιορισμού και εμβολιασμού έφθασαν σε ρωσόφωνους ανθρώπους, οι οποίοι, λόγω της έλλειψης γλωσσικών δεξιοτήτων τους, προτιμούσαν να ακολουθούν μόνο τα ρωσικά κανάλια των μέσων ενημέρωσης και επομένως αποκλείστηκαν από την επιχειρησιακή ροή πληροφοριών που είναι απαραίτητες για την κρίση.

Αναφέρθηκε νωρίτερα ότι οι μεγαλύτερες εκκλησίες μας - η Λουθηρανική Εκκλησία και η Ορθόδοξη Εκκλησία του Πατριαρχείου της Μόσχας - είναι σε μεγάλο βαθμό μονο-εθνοτικές από την ιστορική παράδοση. Η κατάσταση είναι διαφορετική, ωστόσο, για τις λεγόμενες νεότερες χριστιανικές εκκλησίες και τα εκκλησιάσματα (ειδικότερα, π.χ. ευαγγελικές ή χαρισματικές ατομικές εκκλησίες και ενώσεις των εκκλησιασμάτων). Ενώ στην υπόλοιπη κοινωνία συχνά μιλάμε για έναν ορισμένο κίνδυνο εθνικού διαχωρισμού (σχολεία ρωσικής γλώσσας, πολιτιστικά ιδρύματα, συλλογικές εργασίες, μια συγκεκριμένη γεωγραφική και χωρική απομόνωση που δημιουργεί μια κατάσταση στην οποία οι άνθρωποι διαφορετικών εθνικοτήτων δεν συναντούν ο ένας τον άλλον πολύ συχνά), η παραπάνω θρησκευτική οργάνωση παρέχει μια πλατφόρμα για διαφορετικές εθνικότητες προκειμένου να ενεργούν μαζί. Οι Χριστιανοί που μετακινούνται εδώ από άλλα μέρη του κόσμου είναι επίσης συχνά διατεθειμένοι να ενταχθούν σε αυτές τις εκκλησίες.

Ο πολιτικός επιστήμονας Alar Kõlv υποστηρίζει στο άρθρο του το 2007 «Πίστη ως υποστηρικτής της ολοκλήρωσης» ότι η θρησκευτική οργάνωση, τόσο ως εκκλησίες όσο και ως αιρέσεις, έχουν τη δυνατότητα να ενεργούν ως ολοκληρωτές και δημιουργοί του κοινωνικού κεφαλαίου εάν είναι επαρκώς ανοιχτοί. Στην Εσθονία, για παράδειγμα, οι Μάρτυρες του Ιεχωβά, οι Πεντηκοστιανοί και οι ελεύθερες εκκλησίες, οι οποίες περιλαμβάνουν τόσο τους Εσθονούς όσο και τους μη-Εσθονούς, ήταν αξιοσημείωτα επιτυχημένοι από αυτή την άποψη. Αυτές οι εκκλησίες θεωρούν ότι η θρησκευτική

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

μετατροπή είναι πιο σημαντική από την κοινοτική σχέση και περιλαμβάνει ανθρώπους διαφορετικών εθνικοτήτων. Ωστόσο, οι μεγαλύτερες εκκλησίες, ειδικά οι Λουθηρανικές και Ορθόδοξες Εκκλησίες, οι οποίες συνδέονται στενότερα με τις εθνικές παραδόσεις, τείνουν να παραμένουν σε διαφορετικές πλευρές της κοινωνίας. Η Ένωση Βαπτιστών ενώνει τόσο τις ρωσικές όσο και τις εκκλησίες της Εσθονίας, αλλά οι σχέσεις μεταξύ τους λέγεται ότι είναι αδύναμες. Ωστόσο, ο μέσος ερωτώμενος βλέπει δυνατότητες ενοποίησης στις μεγαλύτερες εκκλησίες¹. Από την άποψη αυτού του άρθρου, αυτή είναι μια σημαντική παρατήρηση, η οποία σίγουρα αξίζει περαιτέρω συζήτηση και προσοχή.

Οι κοινωνιολόγοι, Roots, Lilleoja, Beilmann παρατήρησαν με βάση τα δεδομένα της έρευνας του Integration Monitoring Survey το 2015, ότι η εμπιστοσύνη των ανθρώπων άλλων εθνοτήτων σε σχεδόν όλους τους εσθονικούς κοινωνικούς θεσμούς, είναι χαμηλότερη από αυτή των Εσθονών, με εξαίρεση τις τοπικές κυβερνήσεις, που τις εμπιστεύονται στον ίδιο βαθμό με τους Εσθονούς, και την Εκκλησία, η οποία είναι πολύ περισσότερο αξιόπιστη². Αν και είναι πιθανό ότι από τους «εκκλησιαστικούς» ανθρώπους άλλων εθνικοτήτων αναφέρονται κυρίως στην Ορθόδοξη Εκκλησία, τα αποτελέσματα της έρευνας είναι επίσης αξιοσημείωτα υπό το πρίσμα του γενικού επιπέδου της εκκοσμίκευσης στην Εσθονική κοινωνία. Η εκκλησία είναι μια εξουσία της οποίας η άποψη ακούγεται σ' αυτή την ομάδα της κοινωνίας και αυτή η γνώση μπορεί να αποδειχθεί σημαντική σε στιγμές κρίσης στην κοινωνία, όταν είναι απαραίτητο να αντιμετωπιστούν οι άνθρωποι εκτός του χώρου πληροφοριών της Εσθονίας. Ο συγγραφέας αυτού του άρθρου πιστεύει επίσης ότι αυτή η έρευνα αξίζει περισσότερη προσοχή και συζήτηση στο μέλλον.

Στην κοινωνιολογική έρευνα των θρησκειών του 2015, το Εσθονικό Συμβούλιο Εκκλησιών ενδιαφέρεται για το βαθμό στον οποίο ο πληθυσμός της Εσθονίας υποστηρίζει τη συμμετοχή και τον ρόλο των χριστιανικών εκκλησιών σε ορισμένα κοινωνικά ζητήματα. Διαπιστώθηκε ότι, γενικά, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων είναι εξίσου θετική για τον κοινωνικό ρόλο της εκκλησίας σήμερα³. Ωστόσο, ορισμένοι μη-Εσθονοί εξέφρασαν το φόβο ότι η συμμετοχή μόνο μιας εκκλησίας, της Λουθηρανικής

¹ Kilp, Alar (2007) "Faith as a promoter of integration" - Eesti Päevaleht. 28.09.18.

² Ave Roots, Laur Lilleoja, Mai Beilmann (2016) "Networked society as a missiology Opportunity. Descriptive part" - *Where are you going, Mariana? Quo vadis Terra Mariana*. Ed. E. Jõks. Estonian Council of Churches. 321-336.

³ Δυστυχώς, αυτός ο ρόλος εξακολουθεί να είναι μάλλον μέτριος.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Εκκλησίας, θα οδηγούσε σε μεγαλύτερη εθνική πόλωση της κοινωνίας και σε περαιτέρω διαιρέσεις στην κοινωνία. Έτσι, σε εκείνες τις περιπτώσεις όπου οι Ρώσοι δεν υποστήριζαν τη συμμετοχή της Εκκλησίας στις υποθέσεις της κοινωνίας, εξακολουθούσε να αποτελεί ζήτημα ολοκλήρωσης και όχι στάση κατά της εκκλησίας. Απλά θέλουν να συμμετέχουν περισσότερο. Δεύτερον, στην περίπτωση των μη-Εσθονών, είναι εντυπωσιακό ότι η (Ορθόδοξη) εκκλησία αναμένεται να διατηρήσει μια ορισμένη απόσταση, να παραμείνει έξω από την κοινωνία, να επικεντρωθεί στη δική της αποστολή και τους στόχους, αλλά ακόμα και σε αυτή την περίπτωση, η στάση απέναντι στην εμπλοκή της εκκλησίας δεν αποτελεί απόρριψη της εκκλησίας¹.

6. Συνομίζοντας

Αυτό το άρθρο έδωσε μια σύντομη επισκόπηση των εθνοτικών και θρησκευτικών τμημάτων της Εσθονίας, το υπόβαθρό τους και συζήτησε πολύ σύντομα τις προκλήσεις της θρησκευτικής ποικιλομορφίας και της πολυπολιτισμικότητας στην Εσθονία σήμερα.

Η Εσθονική κοινωνία είναι για ιστορικούς λόγους αρκετά εκκοσμικευμένη και ο ρόλος των χριστιανικών εκκλησιών στην κοινωνία δεν είναι μεγάλος. Ωστόσο, η αξιοπιστία των εκκλησιών ως κοινωνικών θεσμών είναι σημαντική. Αυτό δίνει στις εκκλησίες μια πλατφόρμα για να έχουν λόγο στις υποθέσεις της κοινωνίας. Οι κοινωνιολογικές έρευνες της θρησκείας δείχνουν ότι αν και η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού της Εσθονίας δεν θεωρείται θρησκευόμενη, η στάση απέναντι στην εκκλησία και οι δραστηριότητές της στην κοινωνία είναι γενικά θετική.

Οι μεγαλύτερες εκκλησίες μας, όπως οι Λουθηρανικές και Ορθόδοξες Εκκλησίες, είναι παραδοσιακά εθνικές εκκλησίες, πράγμα που σημαίνει ότι αποτελούνται κατά κύριο λόγο από μια εθνικότητα. Αντίθετα, τα νεότερα χριστιανικά δόγματα, οι ομοσπονδίες εκκλησιασμάτων και τα μικρότερα μεμονωμένα εκκλησιάσματα είναι συχνά αρκετά πολυεθνικά, παρέχοντας μια εξαιρετική πλατφόρμα για την αλληλεπίδραση μεταξύ διαφορετικών εθνοτικών ομάδων, γεγονός που συμβάλλει σε μια πιο συνεκτική κοινωνία.

Η σχετική εξουσία και η αξιοπιστία των εκκλησιών στην κοινωνία και η πολιτιστική και εθνική ποικιλομορφία ορισμένων ονομασιών απεικονίζονται δυνητικά ως

¹ Kilemit, Liina (2018) "Estonians and non-Estonians expectations of the social role of churches in Estonia - two different visions?". Online magazine "Church and Theology". <https://kjt.ee/2018/09/eestlaste-ja-mitte-eestlaste-ootused-kirikute-sotsiaalsele-rollile-eestis-kas-kaks-erinevat-nagemust/>. 05.08.2021.

With the support of the
Erasmus+ Programme
of the European Union

IRENE Innovative Religious Education
NEtwork: educating to the religious diversity

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

συνδετικοί κρίκοι και συμβιβαστικοί παράγοντες της κοινωνίας, οι οποίοι πρέπει να αξιοποιηθούν περισσότερο προς όφελος της κοινωνίας στο σύνολό της.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Χριστιανικά σχολεία στην Εσθονία

Triin Käpp, PhD

Περίληψη

Αυτό το άρθρο αποτελείται από τρία μέρη: Πρώτον, μια περιγραφή της Εσθονικής κοινωνίας από την άποψη ενός παραδείγματος. Δεύτερον, μια επισκόπηση των χριστιανικών σχολείων και τον ρόλο τους στην Εσθονία και, τρίτον, μια εξήγηση της έννοιας της πνευματικής εκπαίδευσης, η οποία χρησιμοποιείται ως συνώνυμο της «χριστιανικής εκπαιδευτικής αξίας» στο Εσθονικό πλαίσιο. Το άρθρο βασίζεται στη διδακτορική διατριβή μου, " *Christian Values Education in Christian Schools and the Role of the Christian Schools in Estonian Society in the 21st Century*" ("Εκπαίδευση χριστιανικών αξιών στα χριστιανικά σχολεία και ο ρόλος των χριστιανικών σχολείων στην Εσθονική κοινωνία στον 21ο αιώνα").

Εσθονική κοινωνία και αξίες

Μπορεί να ειπωθεί για το κράτος της Εσθονίας ότι είναι μια δημοκρατική κοινωνία που διακρίνεται για αρκετά αξιακά γνωρίσματα. Ο Οργανισμός Έρευνας και Ανάπτυξης (World Values Survey) τοποθετεί την Εσθονία μεταξύ των κοσμικών-ορθολογικών χωρών¹, ενώ η τοπική έρευνα "Self. World. Media" ("Εαυτός. Κόσμος. ΜΜΕ") επιβεβαιώνουν ότι οι Εσθονοί δίνουν προτεραιότητα στη σωματική ευεξία και σε ένα ασφαλές περιβάλλον². Και οι δύο έρευνες οδηγούν στο συμπέρασμα ότι, ενώ ο ρόλος της αυτο-έκφρασης ως σημαντικής αξίας αυξάνεται αργά στην Εσθονική κοινωνία, η κλίμακα εξακολουθεί να σταθμίζεται σε μεγάλο βαθμό προς τις αξίες επιβίωσης.

Ωστόσο, η δημοκρατία δεν είναι κάτι που προσφέρεται με έναν σαφή ορισμό. Για να κατανοήσουμε καλύτερα τη στάση του Εσθονικού κράτους προς τη δημοκρατία, εξέτασα το Σύνταγμα το οποίο, ενώ είναι ένα θεμελιώδες έγγραφο της κρατικής εξουσίας, αποτελεί επίσης συμβιβασμό μεταξύ διαφορετικών και περιστασιακά αντικρουόμενων αξιών. Για παράδειγμα, στην παρουσίασή του "Values in the

¹ World Values Survey „Findings and insights“, <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp> Accessed on 14 May 2019.

² Peeter Vihalemm ja Anu Masso, „Mina. Maailm. Meedia“ metoodikast“, *Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu „Mina. Maailm. Meedia.“ 2002–2014 tulemused.* (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2017), 96–97.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Constitution of the Republic of Estonia” (“Αξίες στο Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Εσθονίας”)¹, ο Hent Kalmo έχει παρατηρήσει τη δυσκολία περιορισμού του Συντάγματος σε μεμονωμένες αξίες. Εάν υπάρχει κάποια αναφορά σε αυτές, είναι μόνο στο προοίμιο, το οποίο δηλώνει ότι το κράτος της Εσθονίας βασίζεται στην ελευθερία, τη δικαιοσύνη και το κράτος δικαίου, αλλά γίνεται εμφανές σε μια ευρύτερη προοπτική ότι το Σύνταγμα είναι ένα έγγραφο που προωθεί διάφορες αξίες και συχνά επίσης ένας συμβιβασμός που μπορεί να υπερασπιστεί πολλαπλές αντικρουόμενες αξίες. Για παράδειγμα, ο Kalmo χρησιμοποιεί τις συζητήσεις σχετικά με τον νόμο περί εταιρικής σχέσης, ο οποίος φαίνεται να προστατεύει τις φαινομενικά αντικρουόμενες αξίες της λεγόμενης «παραδοσιακής» οικογένειας και το απαραβίαστο της οικογενειακής ζωής του καθενός, ανεξάρτητα από τη μορφή του (αναφέρεται στα §§ 26 και 27 του Συντάγματος)².

Είναι μια σαφής απεικόνιση του παράδοξου αξίας που είναι εγγενές στη δημοκρατία, δηλαδή, μια πραγματική δυνατότητα υποστήριξης ενός ευρέος φάσματος διαφορετικών αξιών. Αυτό αντικατοπτρίζεται επίσης στον τομέα της εκπαίδευσης. Τα σχολεία και η κοινωνία είναι πολύ στενά συνδεδεμένα και η κατανόηση των αξιών μιας κοινωνίας μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να σχηματίσουν υποθέσεις σχετικά με τις αξίες που προωθούνται στα σχολεία ή μπορούν να δώσουν τους λόγους μεμονωμένα σχολεία να επιλέξουν τις αξίες που διευκολύνουν την κίνηση προς μια επιθυμητή κατεύθυνση. Δεδομένου ότι το ερώτημα εάν τα σχολεία ασκούν μεγαλύτερη επιρροή στην κοινωνία ή είναι πιο πιθανό να επηρεαστούν από την κοινωνία, δεν μπορεί ποτέ να απαντηθεί πλήρως, θεωρείται καλύτερα ως διαδικασία συνεχούς αλληλεπίδρασης.

Προκειμένου να κατανοήσουμε ειδικότερα τη δημοκρατία στον 21ο αιώνα, θα ήθελα να επισημάνω δύο ακόμη σημαντικές πτυχές: (1) τις σχέσεις εξουσίας μεταξύ πλειοψηφιών και μειονοτήτων και (2) τον α-πολιτισμό.

Το ζήτημα των πλειοψηφιών και των μειονοτήτων μπορεί να εξεταστεί στο επίπεδο των ομάδων ή των ατόμων, με αμφότερες τις πλευρές να έχουν συνδέσεις με το σχολικό πλαίσιο. Στην εκπαίδευση, υπάρχουν πολλές συζητήσεις σχετικά με την παροχή ίσου

¹ Στις 28 Νοεμβρίου στο κοινό συνέδριο “Rahva tahe – seadustega kujundatav või väljendatav?” του Πανεπιστημίου του Τάρτου Centre for Ethics and the Office of the Chancellor of Justice. Η παρουσίαση μπορεί να προβληθεί κατόπιν αιτήματος στο <https://www.uttv.ee/naita?id=21168>.

² Hent Kalmo, „Väärtustest Eesti Vabariigi põhiseaduses“ (joint conference “Rahva tahe – seadustega kujundatav või väljendatav?” of the University of Tartu Centre for Ethics and the Office of the Chancellor of Justice, Tallinn, 28 November 2014), <https://www.eetika.ee/et/28-november-2014>.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

περιεχομένου σε μια κατάσταση όπου οι μαθητές έχουν διαφορετικές ατομικές ανάγκες, γεγονός που οδηγεί πάντα στο ερώτημα σχετικά με την εξασφάλιση μιας δίκαιης προσέγγισης που θα εξυπηρετούσε τις αναπτυξιακές ανάγκες κάθε μαθητή. Το Εσθονικό Δίκτυο Σχολείων βασίζεται στην αρχή της παροχής σε όλους τους κατοίκους της χώρας ίσης πρόσβασης στην εκπαίδευση. Υπεύθυνοι για τη διαχείριση των περισσότερων σχολείων είναι οι κατά τόπους δήμοι, αλλά υπάρχουν και ορισμένα κρατικά σχολεία (κρατικά ανώτερα σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης) που υπάγονται διοικητικά στο Υπουργείο Παιδείας. Τα ιδιωτικά σχολεία μπορούν να συμπληρώσουν την εκπαίδευση με ορισμένες ιδεολογικές ή παιδαγωγικές πτυχές (π.χ. Christian Worldview, Waldorf Education) και να προσφέρουν θέματα που δεν μπορούν να διδαχθούν σε δημόσιο σχολείο (π.χ. δογματική θρησκευτική εκπαίδευση)¹. Ως αποτέλεσμα, η μορφή ενός ιδιωτικού σχολείου είναι ο μόνος τρόπος για να δημιουργηθεί μια χριστιανική/θρησκευτική σχολή στην Εσθονία. Υπήρχαν 58 ιδιωτικά σχολεία με διαφορετικούς προσανατολισμούς στην Εσθονία στο σχολικό έτος 2021/22, γεγονός που αντιπροσώπευε το 11% όλων των σχολείων της Εσθονίας (517 σχολές γενικής εκπαίδευσης)².

Στο πλαίσιο των χριστιανικών σχολείων, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τον πληθυσμό και την απογραφή στέγασης του 2011, οι αυτοαναφερόμενοι Χριστιανοί αποτελούν το 28% του πληθυσμού³ και το 19% των ανθρώπων περιγράφουν τον εαυτό τους ως θρησκευόμενους, σύμφωνα με την Έρευνα "Ζωή, Θρησκεία και Θρησκευτική Ζωή 2020"⁴. Με στατιστικούς όρους, αποτελούν προφανώς μειοψηφία.

Ο όρος «α-πολιτισμός» δημιουργήθηκε από τον Jo Cairns⁵ σε σχέση με τις πολυπολιτισμικές δημοκρατικές κοινωνίες του 21ου αιώνα όπου συνυπάρχουν διαφορετικοί πολιτισμοί, αλλά δεν υπάρχει ενιαία εγγενής κουλτούρα που να διέπει το κράτος - δεν μπορεί να ειπωθεί ότι όλες οι ομάδες ανθρώπων μοιράζονται τις ίδιες αξίες και βασίζονται σε παρόμοιες βασικές αρχές. Δεν υπάρχει «κοινή συνείδηση»⁵. Ο

¹ §1(7,8) του εθνικού προγράμματος σπουδών για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση §11(5) του νόμου περί Ιδιωτικών Σχολών.

² Ιστοσελίδα στατιστικών του Υπουργείου Εκπαίδευσης και Έρευνας, www.haridussilm.ee, Πρόσβαση στις 21 Οκτωβρίου 2020.

³ Statistikaamet „Rahva ja eluruumide loendus 2011“, <https://www.stat.ee/rel2011>. Πρόσβαση στις 20 Σεπτεμβρίου 2017.

⁴ http://www.ekn.ee/doc/uudised/EUU2020_esmased_tulemused.pdf.

⁵ Cairns, Jo; Faith Schools and Society; Continuum International Publishing Group; New York, USA, 2009, 34.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Sanjay Seth κάνει ένα βήμα παραπέρα, εικάζοντας αν θα ήταν πιο λογικό να περιγράψουμε μια φιλελεύθερη κοινωνία ως μια συλλογή ατόμων που επιλέγουν τη δική τους κουλτούρα σε αυτή την κοινωνία, αλλά σημειώνει ότι μια τέτοια λύση θα αγνοούσε το ρόλο του πολιτισμού στη διαμόρφωση ενός ατόμου ως ένα όλον και, ως εκ τούτου, είναι πιθανώς ανακριβής¹.

Η πολυπλοκότητα της κατάστασης συνοψίστηκε από τον Andrew Wright ο οποίος γράφει ότι "δεδομένης της πληθώρας των επιλογών και των εναλλακτικών που βρίσκονται μπροστά μας, είναι όλο και πιο δύσκολο να κατανοήσουμε έναν διαφορετικό και σύνθετο κόσμο. Αυτό οδήγησε, ίσως αναπόφευκτα, στην κατάρρευση ενός μόνο κοινού υψηλού πολιτισμού και του κατακερματισμού του σε ένα ευρύ φάσμα λαϊκών πολιτισμών"². Χωρίς την εκτίμηση του υψηλού πολιτισμού έναντι του λαϊκού πολιτισμού, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η απουσία μιας καθορισμένης πολιτιστικής πεποίθησης οδηγεί σε κατακερματισμό της κοινωνίας.

Και τα δύο ζητήματα είναι σημαντικά στο πλαίσιο της χριστιανικής εκπαίδευσης, καθώς οι χριστιανοί και τα χριστιανικά σχολεία αποτελούν μειοψηφία στην Εσθονία και, σε μια πολιτισμική κοινωνία, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να ρωτήσουμε ποιος είναι υπεύθυνος για την καθιέρωση των αξιών μιας συγκεκριμένης ομάδας συμφερόντων. Καθώς το περιεχόμενο της σχολικής εκπαίδευσης θέτει το θεμέλιο για ολόκληρη την κοινωνία και οι σφαίρες αξίας του σχολείου και της κοινωνίας δεν μπορούν να διαφέρουν πολύ στην ουσία τους, είναι σημαντικό από την άποψη αυτή να εξεταστούν οι αποφάσεις που λαμβάνονται από τα σχολεία και οι ευκαιρίες που έχουν.

Εάν δεχτούμε το επιχείρημα ότι μία από τις μεγαλύτερες εκπαιδευτικές κρίσεις του παρόντος σχετίζεται με το γεγονός ότι το σχολείο δεν συνδέεται πλέον με μια συγκεκριμένη κοινότητα και το σύστημα αξιών του³, μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι ο α-πολιτισμός είναι ταυτόχρονα πρόβλημα και μια ευκαιρία. Είναι ένα πρόβλημα, επειδή οι αξίες μας μπορεί να είναι αρκετά διαφορετικές μεταξύ τους

¹ Sanjay Seth, „Liberalism and the Politics of (Multi)Culture: Or, Plurality Is Not Difference“, *Postcolonial Studies* 4, nr 1 (april 2001), 70–71, <https://doi.org/10.1080/13688790120046889>.

² Andrew Wright, *Religion, education, and post-modernity* (London ; New York: RoutledgeFalmer, 2004), 3.

³ Hargreaves, *Changing teachers, changing times*, 58. „«The decline of the Judaeo-Christian tradition is the prime purpose underpinning schooling and teaching in a context of greater religious, cultural and ethnic diversity penetrating questions about the moral purposes of education. One of the greatest educational crises of the postmodern age is the collapse of the common school: a school tied to the community and having a clear sense of the social and moral values it should instill.»

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

και πρέπει να μάθουμε πώς να ζούμε δίπλα - δίπλα με ανθρώπους που έχουν διαφορετικές αξίες. Αντίθετα, η κάποια-κουλτούρα μπορεί να δημιουργήσει μια αίσθηση εκρίζωσης ή έλλειψης λαβής λόγω της απουσίας ενός κοινού κοινωνικού πλαισίου για πράγματα που πρέπει να εκτιμηθούν περισσότερο. Ωστόσο, όσον αφορά το ζήτημα της πλειοψηφίας, δημιουργεί επίσης την ευκαιρία να δοθεί περισσότερη ελευθερία στις μειονότητες, επιτρέποντάς τους να βασίζονται στη δική τους κοσμοθεωρία, πράγμα που θα πρέπει πράγματι να ενθαρρυνθεί σε μια φιλελεύθερη δημοκρατία. Υπάρχει ισχυρός σύνδεσμος με το σχολικό δίκτυο, διότι, γενικά, το σχολικό σύστημα τείνει να διαμορφώνεται από την πλειοψηφία και η επιλογή μεγαλύτερης διαφοροποίησης (περισσότερη προσοχή για τις μειονότητες) παρέχεται επί του παρόντος από την ιδιωτική εκπαίδευση. Στο πλαίσιο της χριστιανικής εκπαίδευσης, ο Χριστιανισμός ως κοσμοθεωρία μπορεί να θεωρηθεί ότι παρέχει ένα είδος βάσης και ένα πιο συγκεκριμένο σύνολο αξιών, παρόλο που τα πράγματα δεν είναι ασπρόμαυρα μέσα στον Χριστιανισμό, όπως παρατηρούσα προηγουμένως.

Η Έρευνα "Ζωή, Θρησκεία και η Θρησκευτική Ζωή 2015" προσφέρει μια αξιόπιστη εικόνα των χριστιανικών σχολείων και της θρησκευτικής εκπαίδευσης γενικότερα, στην Εσθονική κοινωνία. Πρέπει να γίνει δεκτό ότι τα χριστιανικά σχολεία εξακολουθούν να είναι ένα μάλλον νέο φαινόμενο και πρέπει να γίνουν ένα πιο καθιερωμένο κομμάτι του εκπαιδευτικού τοπίου. Ελπίζω ότι οι επόμενες έρευνες θα προσθέσουν περισσότερο υλικό για σύγκριση ώστε να διαπιστωθεί εάν υπάρχει αύξηση της ευαισθητοποίησης κατά τη διάρκεια των ετών. Ο φόβος της πλήσης εγκεφάλου εξακολουθεί να υπάρχει στην κοινωνία και, περιέργως, τα χριστιανικά σχολεία θεωρούνται επίσης ως θεσμικά όργανα που επιβάλλουν μια αυστηρότερη πειθαρχία. Ωστόσο, η επικρατούσα παρατήρηση είναι η έλλειψη πληροφοριών που αντικατοπτρίζει και τις δύο, στις απαντήσεις όπου οι ερωτηθέντες παραδέχονται την άγνοια τους και τις ημι-μυθικές απόψεις για την πλήση εγκεφάλου και λοιπά. Αυτό, με τη σειρά του, αντιστοιχεί στην τοποθέτηση της Εσθονίας σ' εκείνη τη γωνία του κόσμου που εμφανίζεται από τον Οργανισμό Έρευνας και Ανάπτυξης. Θα ήταν πολύ σημαντικό να επαναληφθεί η έρευνα μετά από ένα σημαντικό αριθμό τάξεων που θα έχουν τελειώσει τις σπουδές τους (για πολλά σχολεία, το 2022 είναι το έτος που οι πρώτοι μαθητές τους ολοκληρώνουν το πρόγραμμα σπουδών), πράγμα που θα σήμαινε ότι ένα μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας θα είχε ένα είδος εμπειρίας με τα χριστιανικά σχολεία. Επιπλέον, μια επαναλαμβανόμενη έρευνα θα έδειχνε εάν και σε ποιο βαθμό η

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Εσθονία έχει μετατοπιστεί από την επιβίωση προς την αυτο-έκφραση στην κλίμακα των παγκόσμιων αξιών και πώς αυτό επηρέασε το περιεχόμενο αξίας της εκπαίδευσης.

Αυτή είναι η γενική εικόνα των αξιών στην Εσθονία όπου τα χριστιανικά σχολεία με τις αξίες τους αποτελούν μέρος του συνόλου.

Χριστιανικά σχολεία στην Εσθονία

Υπάρχουν συνολικά 12 χριστιανικά ιδιωτικά σχολεία στην Εσθονία, τα οποία στην πλειοψηφία τους προσφέρουν βασική εκπαίδευση, αλλά όλο και περισσότερο κινούνται προς το να γίνουν ανώτερα σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Στο σχολικό έτος 2021/2022, αυτά τα σχολεία έχουν συνολικά 2.571 φοιτητές, συμπεριλαμβανομένων 265 παιδιών που πηγαίνουν από το νηπιαγωγείο στα σχολεία¹. Η θρησκευτική χριστιανική εκπαίδευση είναι δυνατή μόνο σε ιδιωτικά σχολεία. Η θρησκευτική εκπαίδευση ως θέμα επιλογής μπορεί να διδαχθεί στη γενική εκπαίδευση, αλλά είναι διαθέσιμη μόνο σε ορισμένα σχολεία. Κατά συνέπεια, μόνο ένα δευτερεύον μέρος της Εσθονικής κοινωνίας έχει πρόσβαση στη χριστιανική εκπαίδευση και είναι σημαντικό να ρωτήσετε: ποιος είναι ο ρόλος των μειονοτικών χριστιανικών σχολείων, πώς τα χριστιανικά σχολεία προετοιμάζουν τα παιδιά για να ζήσουν και να ανταπεξέλθουν σε μια α-πολιτισμική πολυπολιτισμική φιλελεύθερη κοινωνία και εάν και πώς η ανάπτυξη της ταυτότητας ενός παιδιού συνδέεται με την εξέλιξή του ως πολίτη σε μια φιλελεύθερη κοινωνία²;

Το ζήτημα της αναγκαιότητας των χριστιανικών σχολείων στο πλαίσιο της φιλελεύθερης δημοκρατίας τείνει να παράγει δύο διαφορετικές απόψεις:

- Τα χριστιανικά σχολεία δεν πρέπει να υπάρχουν, επειδή ένας τέτοιος διαχωρισμός δεν είναι σύμφωνος με τις φιλελεύθερες αξίες.
- Τα χριστιανικά σχολεία είναι απαραίτητα, καθώς είναι ο μόνος τρόπος για να εξασφαλιστεί ότι τα άτομα με διαφορετικές κοσμοθεωρίες έχουν την ευκαιρία να εκπαιδευτούν τα παιδιά τους ανάλογα.

Αυτή η διαφορά των απόψεων προκαλείται σε μεγάλο βαθμό από τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους οι φιλελεύθερες αξίες ερμηνεύονται. Όπως είδαμε προηγουμένως, είναι δύσκολο να προσφέρουμε έναν ξεκάθαρο ορισμό του

¹ <http://www.kristlik.edu.ee/kool/> Πρόσβαση στις 04-02-2022

² Baker, *Swimming against the tide*, 11.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

φιλελευθερισμού. Περιγράφω την φιλελεύθερη δημοκρατία κυρίως ως τρόπο διακυβέρνησης που βασίζεται προφανώς στις αξίες, αλλά ταυτόχρονα δεν απαιτεί μια θεμελιώδη φιλοσοφική λύση, αλλά μάλλον τείνει να οδηγήσει σε μια πολιτισμική λύση. Επιπλέον, όπως δηλώνεται στο Σύνταγμά μας ότι έχουμε την ελευθερία της θρησκείας και την ελευθερία σκέψης στο κράτος μας¹, δεν μπορούμε να περιμένουμε από όλους να έχουν μια ενιαία, καθολικά εφαρμόσιμη κοσμοθεωρία. Αντ' αυτού, η φιλελεύθερη δημοκρατία θα πρέπει να εξασφαλίσει την ύπαρξη διαφόρων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων με διαφορετικές κοσμοθεωρίες και επομένως το επιχείρημα ότι τα χριστιανικά σχολεία δεν είναι συνεπή με τις φιλελεύθερες αξίες, αντικρούεται από μόνο του.

Για την πρώτη γνώμη, το ζήτημα αφορά τον διαχωρισμό - υπάρχει ο φόβος ότι τα παιδιά στα χριστιανικά σχολεία γαλουχούνται σε μια «φούσκα», που δεν έχει επαφή με την «πραγματική ζωή». Σε αυτό το πλαίσιο, η «πραγματική ζωή» γίνεται κατανοητή ως ένας κόσμος όπου οι άνθρωποι έρχονται σε επαφή με διαφορετικούς πολιτισμούς σε καθημερινή βάση και ζουν δίπλα τους. Εάν όλα τα παιδιά των χριστιανικών οικογενειών φτάσουν σε ανώτερες σπουδές μέσα σε χριστιανικά σχολεία, αυτό σημαίνει ότι (α) δεν έχουν καμία ευκαιρία να μελετήσουν και να ζήσουν παράλληλα με τα παιδιά που έχουν διαφορετικές κοσμοθεωρίες και, ότι (β) οι άλλοι δεν έχουν καμία ευκαιρία να μάθουν για τη χριστιανική κοσμοθεωρία. Επιπλέον, σε συνομιλίες αντιμετώπισα το φόβο ότι ένα χριστιανικό σχολείο καλλιεργεί τα μονοπολιτισμικά παιδιά που θα βρίσκονται σε ευάλωτη θέση ως ενήλικες και ενδεχομένως αυτό να έχει καταστρεπτικές επιπτώσεις στην κοινωνία.

Το κύριο επιχείρημα των υποστηρικτών της δεύτερης γνωμοδότησης βασίζεται στην ελευθερία της συνείδησης, της θρησκείας και της σκέψης που προέρχεται από τα ανθρώπινα δικαιώματα² και όπως υποδεικνύεται παραπάνω, οι γονείς έχουν το προνόμιο να λαμβάνουν αποφάσεις σχετικά με την εκπαίδευση των παιδιών τους³. Εάν ένας γονέας προτιμά το παιδί του να ανατραφεί σε μια σφαίρα αξίας που είναι παρόμοια τόσο στο σπίτι όσο και στο σχολείο, πρέπει να έχουν μια πραγματική επιλογή και

¹ §40 του Συντάγματος της Δημοκρατίας της Εσθονίας.

² §40 του Συντάγματος της Δημοκρατίας της Εσθονίας.

³ §37 του Συντάγματος της Δημοκρατίας της Εσθονίας.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

πρόσβαση σε σχολεία που ορίζουν τον εαυτό τους μέσω των κοσμοθεωριών. Προς το παρόν, αυτό εξασφαλίζεται κυρίως μέσω ιδιωτικών σχολείων στην Εσθονία¹.

Στη σχετική μου μελέτη, εξέτασα το ζήτημα πιο συγκεκριμένα από τέσσερις προοπτικές και προσπάθησα να συγκεντρώσω μια ευρύτερη εικόνα. Ρώτησα: "Ποιος είναι ο ρόλος των χριστιανικών σχολείων στον 21ο αιώνα στην Εσθονία

- σύμφωνα με τους ηγέτες των σχολείων
- σε σχέση με τα αποτελέσματα της Έρευνας "Η ζωή, η θρησκεία και η θρησκευτική ζωή του 2015"
- σε σχέση με τις αξίες που εκτιμήθηκαν στην Εσθονία
- σε σύγκριση με άλλες χώρες;"

Σύμφωνα με τους ηγέτες των χριστιανικών σχολείων, τα χριστιανικά σχολεία είναι σημαντικά στην κοινωνία μας για να παρέχουν στις χριστιανικές οικογένειες μια επιλογή να ευθυγραμμιστούν οι αξίες στο σπίτι και στο σχολείο, όπου το παιδί ξοδεύει το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας και να γεμίσει το κενό σε μια κατάσταση όπου οι γονείς θα ήθελαν το παιδί τους να λάβει θρησκευτική εκπαίδευση αλλά δεν μπορούν να την παράσχουν μόνοι τους λόγω έλλειψης εμπειρίας. Και στις δύο περιπτώσεις, η απόκτηση αντίστοιχου λεξιλογίου και το θάρρος και η ελευθερία για τη χρήση αυτού του λεξιλογίου διαδραματίζει σημαντικό ρόλο. Ωστόσο, η στοχευμένη ομάδα δεν περιορίζεται σε παιδιά από χριστιανικές οικογένειες. Η ευθυγράμμιση των αξιών φαίνεται συχνά μέσα από μια ευρύτερη προοπτική. Το υπόβαθρο εδώ αποτελεί ένα κοινωνικό κενό, μια περίοδο κατά την οποία οι χριστιανικές αξίες δεν εκφράζονταν η οποία δημιούργησε ένα έλλειμμα βασικών γνώσεων σχετικά με τη θρησκεία.

Τα αποτελέσματα της Έρευνας "Ζωή, Θρησκεία και Θρησκευτική Ζωή 2015" αποκαλύπτουν μια προσεκτική στάση απέναντι στα χριστιανικά σχολεία. Λίγο λιγότερο από το ήμισυ των ερωτηθέντων ήταν υποστηρικτικοί ή μάλλον υποστηρικτικοί των χριστιανικών σχολείων και σχεδόν οι μισοί από αυτούς ήταν

¹For Για παράδειγμα, οι αρχές της Ένωσης Εσθονικών Χριστιανικών Σχολών, <http://www.kristlik.edu.ee/new/mtu/>. Πρόσβαση στις 4 Οκτωβρίου 2017. Σε αυτό το πλαίσιο, είναι επίσης σημαντικό να διαφοροποιηθούν τα σχολεία με κοσμοθεωρία και οι αξίες που διατυπώνονται από τα σχολεία. Τα σχολεία της Εσθονίας πρέπει να έχουν ένα αναπτυξιακό σχέδιο, το οποίο καθορίζει τις αξίες του σχολείου. Κατά συνέπεια, όλα τα σχολεία έχουν συντάξει μια δήλωση των αξιών τους, αλλά τα ιδιωτικά σχολεία τείνουν να αναγνωρίζουν τον εαυτό τους πιο άμεσα ως σχολεία που βασίζονται σε μια ορισμένη κοσμοθεωρία.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Χριστιανοί. Κάθε πέμπτος ερωτώμενος θα ήταν έτοιμος να στείλει το παιδί του σε χριστιανικό σχολείο και 2/3 από αυτούς τους ερωτηθέντες ήταν Χριστιανοί.

Η πνευματική εκπαίδευση, η γνώση του Θεού, οι πληροφορίες για τον Χριστιανισμό, η Βίβλος και τα θρησκευτικά έθιμα, η δέσμευση με ηθικά και θρησκευτικά θέματα αναγνωρίστηκαν ως τα κύρια πλεονεκτήματα των χριστιανικών σχολείων. Αντίθετα, όσοι προτιμούσαν να αποφεύγουν τα χριστιανικά σχολεία δεν ήθελαν να επιβληθούν θρησκευτικά θέματα στα παιδιά τους, δεν ζούσαν σε χριστιανική οικογένεια ή απλά δεν το θεωρούσαν απαραίτητο και είχαν περιορισμένη γνώση για τα σχολεία.

Πώς ταιριάζει αυτό με τη γενική εκτίμηση της αξίας στην Εσθονία; Η πρώτη απάντηση δίνεται από την προαναφερθείσα Έρευνα "Ζωή, Θρησκεία και Θρησκευτική Ζωή 2015" (EUU 2015), όπου οι ερωτηθέντες δίσταζαν σχετικά με την αναγκαιότητα των χριστιανικών σχολείων. Λίγο λιγότερο από τους μισούς ερωτηθέντες πίστευαν ότι είναι απαραίτητες, πράγμα που έχει νόημα αν εξετάσουμε τη θέση μας στον Inglehart-Welzel χάρτη των παγκόσμιων αξιών. Η σαφής τοποθέτησή μας στον τομέα της κοσμικής-ορθολογικής και στον τομέα επιβίωσης, δείχνει ότι οι θρησκευτικές επιλογές δεν αποτελούν προτεραιότητα στην κοινωνία μας, με μόνο το 18,8% των ερωτηθέντων να λένε ότι η θρησκευτικότητα είναι ένα σημαντικό χαρακτηριστικό που πρέπει να καλλιεργηθεί στα παιδιά. Αυτό το υπόβαθρο συμβάλλει στην κατανόηση του ελαφρού σκεπτικισμού για τα χριστιανικά σχολεία ή την έλλειψη συνειδητοποίησης της σημασίας τους, που αντικατοπτρίζεται στα αποτελέσματα του EUU 2015. Μερικές φορές, τα χριστιανικά σχολεία θεωρούνται μέσω ενός φακού του κληρικού Χριστιανισμού - η στάση απέναντί τους είναι θετική, αλλά οι άνθρωποι εξακολουθούν να προτιμούν να επιλέξουν ένα διαφορετικό εκπαιδευτικό ίδρυμα για τα δικά τους παιδιά.

Σε μια α-πολιτισμική ή πολυπολιτισμική κοινωνία, υπάρχουν δύο επιλογές για την εκπαίδευση: είτε δημιουργούν διαφοροποιημένα σχολεία για όλες τις πολιτιστικές ομάδες είτε προσπαθούν να υποστηρίξουν την ανάμειξη των πολιτισμών. Η πρώτη θέση δίνει έμφαση στην ευθυγράμμιση των αξιών στο σπίτι και στο σχολείο, ενώ η δεύτερη δίνει προτεραιότητα στην εμπειρία της λειτουργίας σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία. Το ζήτημα αυτό δεν είναι επί του παρόντος ιδιαίτερα υψηλό στην Εσθονική Δημόσια Ατζέντα, αλλά με βάση την εμπειρία άλλων χωρών, τα πιθανά προβλήματα μπορούν να συσχετιστούν με τα δύο, τον διαχωρισμό στα χριστιανικά σχολεία (με τους χριστιανούς να συγκεντρώνονται και να μην αντιμετωπίζουν εκπροσώπους άλλων

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

κοσμοθεωριών) και με την απουσία των χριστιανών από δημοτικά σχολεία (μη χριστιανά παιδιά δεν συναντούν τους χριστιανούς συνομηλίκους τους). Αυτό το ζήτημα πρέπει να αναγνωριστεί, αλλά λαμβάνοντας υπόψη τον οριακό ρόλο των χριστιανικών σχολείων αυτή τη στιγμή, δεν χρειάζεται να είναι υπερβολικά υπογραμμισμένο. Είναι επίσης σημαντικό να θεωρηθεί ότι, εκτός από τα παιδιά από χριστιανικές οικογένειες, τα χριστιανικά σχολεία περιλαμβάνουν μαθητές από ένα ευρύ φάσμα οικογενειακών υποβάθρων. Η άλλη πτυχή αυτού του ζητήματος είναι η ανάπτυξη της ταυτότητας ενός παιδιού με τη μορφή ολοκληρωμένης εικόνας, η οποία είναι ευκολότερη όταν το παιδί αποκτά τις σταθερές ρίζες, υποστηριζόμενη από την ευθυγράμμιση των αξιών στο σπίτι και στο σχολείο. Σε μια πολιτισμική κοινωνία, αυτή η προσέγγιση υποστηρίζει μια πιο συγκεκριμένη «σταθερότητα» των παιδιών. Σχετικά με την κλίμακα αδύναμων και ισχυρών θέσεων των θρησκευτικών σχολείων, που αναπτύχθηκαν από τους Johan de Jong και Ger Snik¹, τα χριστιανικά σχολεία της Εσθονίας μπορούν να ταξινομηθούν ως μέτριες θρησκευτικές σχολές. Τα σχολεία βασίζονται σε μια συγκεκριμένη θρησκευτική παράδοση, αλλά παρέχουν επίσης ευρύτερη γνώση άλλων θρησκειών και διαφορετικών θρησκευτικών προσεγγίσεων, γεγονός που υποστηρίζει τη μελλοντική παρουσία των μαθητών σε ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον και την αντιμετώπισή του από αυτούς.

Συμπερασματικά, μπορεί να ειπωθεί ότι τα χριστιανικά σχολεία διαδραματίζουν πολύπλευρο ρόλο στην Εσθονία και διαφορετικοί ενδιαφερόμενοι μπορούν να έχουν αποκλίνουσες προοπτικές από αυτή την άποψη. Σε γενικές γραμμές, η ύπαρξή τους αυξάνει τις επιλογές που παρέχονται στους γονείς στην επιλογή ενός εκπαιδευτικού δρόμου για τα παιδιά τους. Για πολλές οικογένειες, τα χριστιανικά σχολεία καλύπτουν ένα κοινωνικό κενό, καθώς αυτοί δεν θα μπορούσαν να παρέχουν στα παιδιά τους θρησκευτική εκπαίδευση. Όντας ένα πλήρες και ίσο μέρος του σχολικού δικτύου της Εσθονίας σύμφωνα με τον νόμο περί ιδιωτικών σχολείων, τα χριστιανικά σχολεία μπορούν επίσης να χρησιμεύσουν ως ένα είδος εργαστηρίου, δοκιμάζοντας διαφορετικές προσεγγίσεις στην παροχή εκπαίδευσης. Σύμφωνα με το EEU 2015, η παροχή γνώσεων σχετικά με τη θρησκεία θεωρήθηκε ως η κύρια δύναμη των χριστιανικών σχολείων, αλλά δυστυχώς, αυτό το ερώτημα δεν συμπεριλήφθηκε πλέον

¹ Jong, Johan De, ja Ger Snik. „Why Should States Fund Denominational Schools?“ *Journal of Philosophy of Education* 36, nr 4 (2002): 573–87.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

στη νέα έρευνα και δεν υπάρχουν αντίστοιχες πληροφορίες για το 2020. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί, κάπως αμφιλεγόμενα, ότι τα χριστιανικά σχολεία στο εσθονικό πλαίσιο μπορούν συχνά να είναι πιο πολυπολιτισμικά από ό,τι σε άλλες χώρες, επειδή τονίζουν τα ζητήματα της εκπαίδευσης και της ταυτότητας και παρέχουν στα παιδιά ένα ασφαλές περιβάλλον με θρησκευτικό λεξιλόγιο, το οποίο στη συνέχεια μπορούν να χρησιμοποιήσουν για να εκφράσουν και να μοιραστούν τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις με τους συνομηλίκους τους, ενώ η ευκαιρία αυτή συνήθως δεν είναι διαθέσιμη στα δημοτικά σχολεία. Σε μια κοινωνία που μπορεί να περιγραφεί μέσω των λέξεων-κλειδιών της «φιλελεύθερης δημοκρατίας» και του «α-πολιτισμού», η χριστιανική εκπαίδευση είναι μια πιθανή προσέγγιση μεταξύ θρησκευτικά και πολιτισμικά άλλων.

Πνευματική εκπαίδευση

Η θρησκεία διαδραματίζει σχετικά περιθωριακό ρόλο στην κοινωνία στο σύνολό της. Ωστόσο, η σχετική σημασία των χριστιανικών σχολείων αυξάνεται σταδιακά και θεωρούνται απαραίτητα για την κοινωνία λόγω ενός χαμηλού επιπέδου γενικού θρησκευτικού αλφαριθμητισμού. Αυτός ο όρος δεν χρησιμοποιείται μόνο στο στενό χριστιανικό (σχολικό) πλαίσιο, αλλά έχει αποκτήσει ευρύτερη χρήση¹. Αυτή η έκφραση δεν μπορεί να βρεθεί στον Εσθονικό λεξικό συνωνύμων, κάτι που φαίνεται να δείχνει ότι είναι ένας σχετικά πρόσφατος όρος. Ταυτόχρονα, οι ιδέες για την εκπαίδευση και τη φροντίδα του πνεύματος κάποιου είναι παρούσες για μεγάλο χρονικό διάστημα, συμπεριλαμβανομένου και ενός από τα κείμενα της Εσθονίας, το μυθιστόρημα "Άνοιξη" του Oskar Luts.

Τα χριστιανικά σχολεία χρησιμοποιούν τον όρο «πνευματική εκπαίδευση» ως μια σημαντική έννοια που σχετίζεται με τις αξίες της εκπαίδευσης, συχνά ως συνώνυμο των χριστιανικών αξιών της εκπαίδευσης. Ενώ η θρησκευτική εκπαίδευση διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην πνευματική εκπαίδευση, δεν περιορίζεται αποκλειστικά σε αυτόν τον τομέα. Για παράδειγμα, το αναπτυξιακό σχέδιο της Λουθηρανικής Σχολής του Αγίου Πέτρου του Τάρτου δηλώνει :

"Εκπαίδευση χριστιανικών αξιών ή πνευματική εκπαίδευση: Το σχολείο του Αγίου Πέτρου παρέχει πνευματική εκπαίδευση που:

¹ Για παράδειγμα, στον ιστότοπο του Petrone Print <https://petroneprint.ee/lasteraamatud/sari-mis-opetab-ajalugu-ja-annab-hingeharidust/> καθώς επίσης Teataja <https://virumaateataja.postimees.ee/2266931/kultuur-reaktor-tostab-kilbile-hingehariduse>.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

- βασίζεται στη χριστιανική ηθική και τις ανθρώπινες αξίες και καθιερώνει τα θεμέλια για την ανάπτυξη κοινωνικά υπεύθυνων ατόμων που σέβονται τις αρχές της κοινωνίας των πολιτών
- παρουσιάζει τη χριστιανική κουλτούρα, την Λουθηρανική παράδοση, την Εσθονική πολιτιστική κληρονομιά και την ιστορία του ιστορικού σχολείου του Αγίου Πέτρου."¹

Το σχέδιο ανάπτυξης του σχολείου Kaarli καθορίζει:

«Προσπαθούμε προς την πνευματική ανάπτυξη - την εκπλήρωση της εσωτερικής πνευματικής εκπαίδευσης».²

Ως εκ τούτου, με βάση την προοπτική των χριστιανικών σχολείων, θα πρότεινα τον ακόλουθο ορισμό της πνευματικής εκπαίδευσης: η πνευματική εκπαίδευση σημαίνει όλα όσα είναι επιπλέον στη γνώση στο σχολείο, συμπεριλαμβανομένης της δέσμευσης με τις πεποιθήσεις και τις αξίες των μαθητών και την απάντηση στις ερωτήσεις τους σχετικά με το να υπάρχεις ως άνθρωπος και σχετικά με το ενεργείς σε αυτόν τον κόσμο που δημιουργήθηκε από το Θεό.

Ο αγγλικός όρος «πνευματική εκπαίδευση» χρησιμοποιείται ως το πλησιέστερο ισοδύναμο με τον Εσθονικό όρο «hingeharidus». Ωστόσο, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η έννοια της πνευματικότητας μπορεί να γίνει κατανοητή διαφορετικά σε διαφορετικούς πολιτισμούς και θα πρέπει να προσεγγιστεί με ορισμένες επιφυλάξεις. Για παράδειγμα, ο καναδός ερευνητής Joyce E. Bellous γράφει για την πνευματική εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς ως κάτι που μας βοηθά να δημιουργήσουμε συνδέσεις μεταξύ μας και με τον κόσμο. Σύμφωνα με αυτήν, ο σκοπός της πνευματικής εκπαίδευσης είναι να εξοπλίσει τους ανθρώπους με εργαλεία πνευματικής αυτο-έκφρασης μέσω λέξεων, συναισθημάτων, συμβόλων και δράσης.³

Ένα άλλο ζήτημα αφορά το ερώτημα εάν η πνευματική εκπαίδευση συνδέεται αναγκαστικά με μια θρησκευτική ονομασία ή μπορεί να είναι «θρησκευτικά ουδέτερη». Μια σημαντική συζήτηση σε αυτό το θέμα πραγματοποιήθηκε στη

¹ Tartu Luterliku Peetri Kooli arengukava 2016–2019 http://www.luterlik.edu.ee/wp-content/uploads/2016/03/TLPK-arengukava_2016-2019-1.pdf.

² Kaarli kooli arengukava 2016–2019, <https://www.kaarlikool.ee/wp-content/uploads/2017/10/KAARLI-KOOLI-ARENGUKAVA-2016-2019.pdf>.

³ Joyce E. Bellous, „An Inclusive Spiritual Education“, *International Journal of Children's Spirituality* 24, nr 4 (2. oktoober 2019), 389–400, <https://doi.org/10.1080/1364436X.2019.1675603>.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

δεκαετία του 1990 στο Ηνωμένο Βασίλειο, όπου η πνευματική εκπαίδευση έχει αναγνωριστεί ως σημαντικός στόχος της εκπαίδευσης¹. Σε αυτό το πλαίσιο, θα ήθελα να απεικονίσω τις διαφορετικές προσεγγίσεις στην πνευματική εκπαίδευση συνοψίζοντας τον ειρμό των σκέψεων που αναπτύχθηκαν από ορισμένους συγγραφείς, δηλαδή τους Nigel Blake, David Carr και Jeff Lewis.

Ο David Carr ενδιαφέρεται κυρίως για την έννοια της λέξης «πνευματικός», η οποία δεν προσφέρεται σε μια σαφή λύση, επειδή είναι πράγματι μια πολύ περίπλοκη έννοια. Συγκεκριμένα, τονίζει τη σύνδεσή της με το υπερβατικό και υποστηρίζει ότι η πνευματική εκπαίδευση πρέπει να περιορίζεται σε συγκεκριμένα θέματα, δεν μπορεί να είναι κάτι καθολικό ή ολιστικό². Έτσι, ο Carr θα επέτρεπε την πνευματική εκπαίδευση στα σχολεία, αλλά μόνο ως ένα από τα θέματα μεταξύ άλλων, όχι ως κάτι γενικό.

Ο Nigel Blake αντλεί μια αρκετά ισχυρή διαχωριστική γραμμή μεταξύ πνευματικής εκπαίδευσης και άλλων ειδών εκπαίδευσης, υποστηρίζοντας ότι η πνευματικότητα και η σχολική εκπαίδευση δεν μπορούν ποτέ να συμβαδίζουν, επειδή βασίζονται σε αντιφατικές ιδέες και η πνευματικότητα πρέπει πάντα να συνδέεται με συγκεκριμένες θρησκευτικές πεποιθήσεις. Ανήκει στη διδασκαλία και τις παραδόσεις των εκκλησιών και των μοναστηριών, οι οποίες δεν είναι κατάλληλες στο πλαίσιο των δημόσιων σχολείων³. Από τη μία πλευρά, αυτές οι δύο θέσεις μπορούν να θεωρηθούν παρόμοιες: η πνευματική εκπαίδευση πρέπει να διατηρείται ξεχωριστή. Είναι συγκρίσιμη με μια διαφοροποίηση μεταξύ ιερού και κοσμικού. Από την άλλη πλευρά, είναι πολύ διαφορετικές όσον αφορά τις απόψεις τους σχετικά με την πνευματική εκπαίδευση και αν έχει μια θέση στα σχολεία ή όχι. Ομοίως, ο Pike υποστηρίζει ότι όλα τα προβλήματα που σχετίζονται με τη χριστιανική εκπαίδευση μπορούν να μειωθούν στο ερώτημα εάν ο κόσμος μπορεί να χωριστεί σε ιδιωτικές και δημόσιες σφαίρες, με τη θρησκεία να βρίσκεται αποκλειστικά στην ιδιωτική σφαίρα⁴.

Η τρίτη θέση αντιπροσωπεύεται από τον Jeff Lewis, του οποίου το επιχείρημα βασίζεται στην ολιστική διάσταση της πνευματικής εκπαίδευσης. Σύμφωνα με τον ίδιο,

¹ Elise Nemliher, „Spirituaalsuse arengu toetamine koolis – Eesti ja Inglismaa õppekavade sisuanalüüs ja võrdlus“ (Magistritöö, Tartu, Tartu Ülikool, 2017), 11–13.

² David Carr, „Towards a Distinctive Conception of Spiritual Education“, *Oxford Review of Education* 21(1) (1995), 83–98.

³ Nigel Blake, „Against Spiritual Education“, *Oxford Review of Education* 22(4) (1996), 443–456.

⁴ Mark A. Pike, „The Challenge of Christian Schooling in a Secular Society“, *Journal of Research on Christian Education* 13, nr 2 (september 2004): 149–66, <https://doi.org/10.1080/10656210409484967>.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

η πνευματικότητα δεν πρέπει να γίνει κατανοητή ως ξεχωριστή κατηγορία, αλλά ως χαρακτηριστικό ή φαινόμενο. Συνοψίζει τις απόψεις του με την ιδέα ότι η πνευματική εκπαίδευση δεν πρέπει να περιορίζεται στον τομέα της θρησκευτικής εκπαίδευσης, της ηθικής ή των τεχνών. Αντ' αυτού, είναι κάτι που περιλαμβάνει κάθε μαθητή στο σύνολό του και υποστηρίζει την ακαδημαϊκή και κοινωνική πρόοδο και είναι επομένως απαραίτητη ή ακόμη και αναπόφευκτη στο πλαίσιο της εκπαίδευσης.¹

Η ιδέα του Lewis είναι αρκετά παρόμοια με την προσέγγιση των χριστιανικών σχολείων που βασίζεται επίσης σε μια ολιστική άποψη του ανθρώπου. Στην περίπτωση των επιχειρημάτων από τους Carr και Blake, είναι σημαντικό να δούμε τόσο την ανάγκη για σαφήνεια της σκέψης όσο και τον κίνδυνο να εμπλακεί σε μια απλή πτυχή της έννοιας. Ο Εσθονικός όρος «Hingeharidus» δεν έχει ακόμη υποβληθεί σε μια τέτοια συγκεκριμένη συζήτηση για να διευκολύνει τις ερωτήσεις σχετικά με το πού, από ποιον και πώς μπορεί ή πρέπει να μορφωθεί το πνεύμα ή αν η «εκπαίδευση» είναι ακόμη και η πιο κατάλληλη λέξη στο πλαίσιο αυτό. Κατά τη γνώμη μου, η κοινωνία το αντιλαμβάνεται κυρίως ως μια έννοια που αντιμετωπίζει τον άνθρωπο στο σύνολό του και παρέχει μια πιθανή απάντηση στην ερώτηση σχετικά με άλλους σκοπούς της εκπαίδευσης πέρα από την παροχή θεωρητικών γνώσεων. Στην αρχή του κεφαλαίου, έγραψα για τη διασύνδεση μεταξύ εκπαίδευσης και ανατροφής. Ομοίως, η πνευματική εκπαίδευση διευρύνει την προοπτική της εκπαίδευσης συμπληρώνοντας την παροχή γνώσης με μια άλλη διάσταση - δέσμευση με πεποιθήσεις και αξίες των μαθητών. Η ιδιαίτερη εφαρμογή αυτής της έννοιας στην Εσθονική Πολιτιστική σφαίρα είναι ένα ενδιαφέρον ερευνητικό ερώτημα από μόνο του, το οποίο θα αξίζει μια ευρεία έρευνα και θα ήταν πολύ κατάλληλη ως θέμα για την επόμενη φάση της Έρευνας «Ζωή, Θρησκεία και Θρησκευτική Ζωή».

Θα μπορούσε να ειπωθεί στο συμπέρασμα ότι μια προσέγγιση πνευματικής εκπαίδευσης έχει συνδεθεί στενά με τους στόχους των βασικών σχολείων και των ανώτερων σχολείων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης², εστιάζοντας τόσο στην εκπαίδευση όσο και στην ανατροφή των μαθητών - αντανακλώντας και οι δύο μία ολιστική απεικόνιση των μαθητών. Κατά τη γνώμη μου, η Εσθονία έχει υιοθετήσει μια ολιστική έννοια της πνευματικής εκπαίδευσης με βάση την ιδέα της Παύλειας ιδέας για τη

¹ Jeff Lewis, „Spiritual Education as the Cultivation of Qualities of the Heart and Mind. A Reply to Blake and Carr“, *Oxford Review of Education* 26(2) (2000), 362–383.

² §3 του εθνικού προγράμματος σπουδών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και το άρθρο 3 του εθνικού προγράμματος σπουδών για τα ανώτερα σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

φροντίδα εξίσου του ανθρώπινου πνεύματος, της ψυχής και του σώματος (Α' Θεσσ.5:23).

Πώς σχετίζεται η πνευματική εκπαίδευση με την εκπαίδευση των χριστιανικών αξιών; Είναι συνώνυμες ή είναι η εκπαίδευση των χριστιανικών αξιών μια ευρύτερη ιδέα, με την πνευματική εκπαίδευση να είναι μόνο μία πιθανή μεθοδολογία;

Όπως παρατήρησα παραπάνω, από την άποψη των χριστιανικών σχολείων, η πνευματική εκπαίδευση σημαίνει κάτι που είναι επιπλέον γνώση στο σχολείο, συμπεριλαμβανομένης της δέσμευσης με τις πεποιθήσεις και τις αξίες των παιδιών και την απάντηση στις ερωτήσεις τους σχετικά με την ύπαρξη ως ανθρώπων και για τη δράση σε αυτόν τον κόσμο που δημιουργήθηκε από το Θεό. Σε αυτό το πλαίσιο, είναι σημαντικό να δούμε τις ομοιότητες και τις διαφορές μεταξύ της πνευματικής εκπαίδευσης και της οικοδόμησης χαρακτήρων. Από τη μία πλευρά, οι προσεγγίσεις είναι μάλλον παρόμοιες - δεν υπάρχουν μέθοδοι που μπορούν να εφαρμοστούν με ομοιόμορφο τρόπο και ο στόχος είναι μάλλον μια ολιστική άποψη του ανθρώπου. Από την άλλη πλευρά, τα ίδια τα ονόματα υπογραμμίζουν τις διαφορές στην έμφαση-πνευματική εκπαίδευση και οικοδόμηση χαρακτήρων. Σε σύγκριση με την έννοια του χαρακτήρα, η έννοια του πνεύματος έχει έναν πιο διαχρονικό χαρακτήρα τόσο στη γλώσσα της Εσθονίας όσο και στη χριστιανική προοπτική. Ως εκ τούτου, η έννοια της πνευματικής εκπαίδευσης είναι καλύτερη για τη χριστιανική εκπαίδευση, αλλά δεν σημαίνει ότι δεν μπορεί να περιλαμβάνει πτυχές της οικοδόμησης χαρακτήρων. Η πνευματική εκπαίδευση, όπως το έχω καθορίσει σε αυτή τη μελέτη, ενσωματώνεται στην ουσία της και είναι πιθανό να διευκολύνει την εφαρμογή ή τον συνδυασμό όλων των διαφορετικών μεθόδων της εκπαίδευσης αξιών. Κατά συνέπεια, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως η μόνη προσέγγιση της άσκησης αξιών της εκπαίδευσης. Αντίθετα, μοιάζει με την έννοια της ενσωμάτωσης της ηθικής εκπαίδευσης που πρότείνει ο Berkowitz και ο Bier.

Είναι επίσης σημαντικό να ορίσουμε την κεντρική αξία της πνευματικής εκπαίδευσης. Εάν η υπακοή είναι η κεντρική αξία στην καταπολέμηση, η αυτογνωσία στην διευκρίνιση των αξιών, η δικαιοσύνη στη γνωστική προσέγγιση και η φροντίδα στην οικοδόμηση χαρακτήρων¹, τότε ποια είναι η κεντρική αξία της πνευματικής

¹ Schihalejev ja Jung, „Erinevad väärtuskasvatustlikud lähenemised“, 20.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

εκπαίδευσης; Με βάση τον ορισμό μου, προτείνεται ότι υπάρχουν δύο τιμές: **ακεραιότητα και ισορροπία**. Εξετάζοντας τις κεντρικές αξίες των διαφορετικών προσεγγίσεων στις αξίες της εκπαίδευσης και τη μελέτη τους στο πλαίσιο της χριστιανικής δεοντολογίας, το συμπέρασμα φαίνεται να επιβεβαιώνει αυτό που έγραψα παραπάνω, δηλαδή ότι η διευκρίνιση των αξιών είναι η τελευταία από την εκπαίδευση των χριστιανικών αξιών, η κατήχηση βασίζεται κυρίως στο πρότυπο της Παλαιάς Διαθήκης των Δέκα Εντολών, η υποκείμενη αμεροληψία της γνωστικής προσέγγισης μπορεί να εξεταστεί από την άποψη των Δέκα Εντολών, καθώς και της Παύλειας θεολογίας και η φροντίδα ως θεμελιώδες στοιχείο της οικοδόμησης χαρακτήρων είναι πιο ορατή στο πλαίσιο της επί του Όρους Ομιλίας. Η ακεραιότητα και η ισορροπία, ως τα κύρια χαρακτηριστικά της πνευματικής εκπαίδευσης φέρουν τις προαναφερθείσες αξίες μαζί και τις συμπληρώνουν με μια υπερβατική διάσταση (πνεύμα, ψυχή και σώμα). Ως εκ τούτου, πιστεύω ότι η πνευματική εκπαίδευση είναι μια πολύ κατάλληλη προσέγγιση για την εκπαίδευση στις χριστιανικές αξίες και συχνά χρησιμοποιούνται ως συνώνυμες στο πλαίσιο των εσθονικών χριστιανικών σχολείων, παρόλο που σε μια ευρύτερη προοπτική, η εκπαίδευση των χριστιανικών αξιών μπορεί επίσης να περιλαμβάνει άλλες πιθανές προσεγγίσεις.

Συμπέρασμα

Η Εσθονία είναι μια φιλελεύθερη δημοκρατία όπου η θρησκεία διαδραματίζει σχετικά περιθωριακό ρόλο στην κοινωνία στο σύνολό της. Ωστόσο, η σχετική σημασία των χριστιανικών σχολείων αυξάνεται σταδιακά και θεωρούνται απαραίτητα για την κοινωνία λόγω ενός χαμηλού επιπέδου γενικού θρησκευτικού αλφαριθμητισμού. Η έννοια της πνευματικής εκπαίδευσης χρησιμοποιείται συχνά και σημαίνει όλα όσα είναι επιπλέον στη γνώση στο σχολείο, συμπεριλαμβανομένης της δέσμευσης για τις πεποιθήσεις και τις αξίες των μαθητών και την απάντηση στις ερωτήσεις τους σχετικά με την ύπαρξή τους ως ανθρώπων και του τρόπου που ενεργούν σε αυτόν τον κόσμο που δημιουργήθηκε από το Θεό.

With the support of the
Erasmus+ Programme
of the European Union

IRENE Innovative Religious Education
NEtwork: educating to the religious diversity

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Η θρησκευτική εκπαίδευση στα εσθονικά σχολεία γενικής εκπαίδευσης Silja Härm

Υπάρχουν πολλά μοντέλα θρησκευτικής εκπαίδευσης στην Ευρώπη, ανάλογα με τη χώρα. Σε όλες τις περιπτώσεις, οι ρίζες τους ανάγονται στην αντίστοιχη τοπική ιστορία της θρησκείας και της εκπαίδευσης. Αυτό το άρθρο εξετάζει τη θρησκευτική εκπαίδευση σε σχολεία γενικής εκπαίδευσης¹, που χρηματοδοτούνται από δήμους της Εσθονίας και την κεντρική κυβέρνηση. Παρουσιάζει μια σύντομη επισκόπηση της ανάπτυξής τους τα τελευταία 30 χρόνια, των εθνικών προγραμμάτων των μαθημάτων και των προβλημάτων που σχετίζονται με τη θρησκευτικά αμερόληπτη διδασκαλία. Η συζήτηση καλύπτει επίσης πιθανές μελλοντικές προοπτικές της θρησκευτικής εκπαίδευσης στην Εσθονία.

Η θρησκευτική εκπαίδευση από την αποκατάσταση της ανεξαρτησίας έως το 2010

Η παροχή εκπαίδευσης για τη θρησκεία ξεκίνησε ξανά λίγο πριν την αποκατάσταση της ανεξαρτησίας της Εσθονίας². Πολλά σχολεία εισήγαγαν ένα νέο προαιρετικό μάθημα θρησκευτικής εκπαίδευσης, το οποίο τότε ονομαζόταν συνήθως *usuõpetus*. Τυπικό για τα προγράμματα σπουδών εκείνης της περιόδου, δεν περιελάμβανε περιγραφές προαιρετικών μαθημάτων. Ενώ τα σχολεία είχαν πρόσβαση σε συμβουλευτικά μαθήματα θρησκευτικής εκπαίδευσης, το περιεχόμενο του μαθήματος ήταν ως επί το πλείστον ακανόνιστο και διέφερε μεταξύ των σχολείων. Η πρόθεση ήταν να συνεχιστεί η θρησκευτική εκπαίδευση από το σημείο που είχε διακοπεί με την κατοχή του 1940. Ενώ η Εσθονική θρησκευτική εκπαίδευση της δεκαετίας του 1930 επικεντρώθηκε στον Χριστιανισμό, τα αναλυτικά προγράμματα της περιόδου αυτής περιελάμβαναν ήδη πληροφορίες για άλλες θρησκείες.

¹ Υπάρχει μια διάκριση στην εσθονική ορολογία και νομοθεσία μεταξύ «ομολογιακής θρησκευτικής εκπαίδευσης» (*usuõpetus*, διδασκαλία κυρίως μιας θρησκείας) και «μη ομολογιακών θρησκευτικών σπουδών» (*usundiõpetus*, παρουσίαση διαφορετικών θρησκειών, με βάση μια πλουραλιστική προσέγγιση· ο όρος χρησιμοποιείται από το 2010 στα εθνικά προγράμματα σπουδών για να αναφέρεται στο μάθημα που καλύπτει διαφορετικές θρησκείες). Επιπλέον, ο γενικός όρος «θρησκευτική εκπαίδευση» (*religiooniõpetus*: διδασκαλία μιας ή περισσότερων θρησκειών στο σχολείο) χρησιμοποιείται για την κάλυψη τόσο των ομολογιακών όσο και των μη ομολογιακών μορφών σπουδών.

² Για μια πιο εκτεταμένη μελέτη της θρησκευτικής εκπαίδευσης στην Εσθονία, βλέπε Schihalejev 2014.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Στις αρχές της δεκαετίας του 2000, ο Pille Valk δημιούργησε την έννοια της θρησκευτικής εκπαίδευσης για τα εσθονικά σχολεία και ένα μοντέλο για την ανάπτυξη ενός αναλυτικού προγράμματος μαθημάτων, το οποίο επέτρεψε την απάντηση σε ερωτήσεις σχετικά με τη φύση, τις γενικές αρχές, τους στόχους, το περιεχόμενο και την οργάνωση της θρησκευτικής εκπαίδευσης (Valk 2002: 47–52· Valk 2010: 531–532). Η ιδέα αναπτύχθηκε υπό το πρίσμα του μετακομμουνιστικού πλαισίου και έθεσε τα θεμέλια για τον εκσυγχρονισμό και την εναρμόνιση της θρησκευτικής εκπαίδευσης. Η έμφαση μετατοπίστηκε από τη θρησκευτική εκπαίδευση που επηρεάστηκε από τον Χριστιανισμό στις μη ομολογιακές θρησκευτικές σπουδές.

Η εναρμόνιση της πρακτικής της θρησκευτικής εκπαίδευσης υποστηρίχθηκε περαιτέρω από την κατάρτιση των δασκάλων θρησκευτικής εκπαίδευσης. Οι πρώτοι δάσκαλοι της θρησκείας στην Εσθονία μετά την αποκατάσταση της ανεξαρτησίας εκπαιδεύτηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1990 στη Φινλανδία. Στη συνέχεια, άνοιξαν προγράμματα για δασκάλους θρησκείας στη θεολογική σχολή του πανεπιστημίου του Tartu, που επανιδρύθηκε το 1991, και σε ιδιωτικές θεολογικές Σχολές. Στις τελευταίες, η κατάρτιση των εκπαιδευτικών παρέμεινε ένα προσωρινό φαινόμενο (Schihalejev 2014: 92–94).

Ωστόσο, για πολλά χρόνια, υπήρχαν έντονες συζητήσεις στα μέσα ενημέρωσης σχετικά με το περιεχόμενο και τη συνάφεια της θρησκευτικής εκπαίδευσης. Τα διαφορετικά μέρη είχαν μάλλον διαφορετικές υποκείμενες έννοιες σχετικά με τη φύση της θρησκευτικής εκπαίδευσης (Altnurme 2006: 87–88). Κάποιοι φοβήθηκαν ότι θα ήταν ομολογιακή θρησκευτική εκπαίδευση και αναφέρθηκε και το θέμα της θρησκευτικής προκατάληψης των δασκάλων. Η κυρίαρχη κοινή γνώμη ήταν ότι εάν το μάθημα διδάσκεται από χριστιανούς κληρικούς ή χριστιανούς δασκάλους, θα επιχειρήσουν να προσηλυτίσουν τα παιδιά στον Χριστιανισμό (Valk 1999). Ωστόσο, μια μελέτη του Valk σχετικά με τις στάσεις και τις προσδοκίες των μαθητών, των δασκάλων και των διευθυντών σχολείων σε σχέση με τη θρησκευτική εκπαίδευση, που διεξήχθη στις αρχές της δεκαετίας του 2000, έδειξε μια ευρεία συναίνεση μεταξύ των δασκάλων σχετικά με την καταλληλότητα του μοντέλου των μη ομολογιακών θρησκευτικών σπουδών για τα σχολεία της Εσθονίας. (Valk 2003; 2018).

Προγράμματα θεμάτων θρησκευτικής εκπαίδευσης το 2010/2011

Το εκπαιδευτικό πρότυπο της Εσθονίας έχει καθιερωθεί με εθνικά προγράμματα σπουδών που βασίζονται σε μια παράδοση που χρονολογείται εδώ και έναν ολόκληρο αιώνα. Το 2010 εισήχθη ένας διαχωρισμός μεταξύ βασικών σχολείων και σχολείων ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και υιοθετήθηκαν νέα εθνικά προγράμματα σπουδών, τα οποία θα χρησιμοποιούνταν από τα σχολεία για την ανάπτυξη των δικών

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

τους προγραμμάτων σπουδών. Για πρώτη φορά, τα εθνικά προγράμματα σπουδών περιελάμβαναν και περιγραφή της θρησκευτικής εκπαίδευσης ως προαιρετικό μάθημα. Τα αντίστοιχα θεματικά προγράμματα βασίζονται στο μοντέλο της συμφραζόμενης προσέγγισης, που δημιουργήθηκε από τη Valk και αναπτύχθηκαν από τα θεματικά της προγράμματα. Το θεματικό πρόγραμμα των θρησκευτικών για τα βασικά σχολεία καθορίζει τρία μαθήματα: «Εθιμα, Ιστορίες και Αξίες» στο πρώτο στάδιο, «Αξίες και Επιλογές» στο δεύτερο στάδιο και «Ένας Κόσμος, Διαφορετικές Θρησκείες» στο τρίτο στάδιο σπουδών (Εθνικό Πρόγραμμα Σπουδών Βασικών Σχολείων 2011). Το αναλυτικό πρόγραμμα για τα σχολεία της ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης περιλαμβάνει δύο μαθήματα 35 ωρών: «Ανθρωπισμός και Θρησκεία» και «Το Θρησκευτικό Τοπίο της Εσθονίας» (Εθνικό Πρόγραμμα Σπουδών για τα σχολεία ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης 2011). Μπορούν να συμπληρωθούν με άλλα, πιο ολοκληρωμένα μαθήματα.

Η γενική περιγραφή του θέματος στο αναλυτικό πρόγραμμα τόσο για τα βασικά σχολεία όσο και για τα σχολεία ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης προσδιορίζει ότι το μάθημα παρέχει μια εισαγωγή σε διαφορετικές θρησκείες χωρίς να διαφημίζει κάποια συγκεκριμένη θρησκεία. Στόχος είναι να βελτιωθεί η κατανόηση του ρόλου της θρησκείας στην κοινωνία, τον πολιτισμό και τις ατομικές ζωές. Οι γενικές αρχές της ύλης του μαθήματος διευκρινίζουν ότι:

- 1) η βασική αρχή είναι η αναγνώριση της ελευθερίας της θρησκείας και της σκέψης.
- 2) οι μαθητές δεν αναμένεται να αποδεχτούν κάποια συγκεκριμένη κοσμοθεωρία ως κανόνα.
- 3) οι μαθητές δεν καθοδηγούνται προς την αποδοχή μιας συγκεκριμένης θρησκείας.
- 4) η εκμάθηση για διαφορετικές θρησκείες και κοσμοθεωρίες βασίζεται σε μια «ισορροπημένη επιστημονική προσέγγιση».
- 5) το θέμα δεν μπορεί να θεωρηθεί ως διαφήμιση «οποιασδήποτε συγκεκριμένης εκκλησίας, εκκλησίας ή άλλης θρησκευτικής ένωσης» (Εθνικό Πρόγραμμα Σπουδών για Βασικά Σχολεία 2011; Εθνικό Πρόγραμμα Σπουδών για Σχολεία ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης 2011).

Τα μαθησιακά περιεχόμενα των προγραμμάτων σπουδών για τα βασικά σχολεία και τα σχολεία ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αναμένεται να αποτελέσουν ένα ολοκληρωμένο σύνολο. Για παράδειγμα, η εστίαση του μαθήματος 3ου σταδίου του βασικού σχολείου «Ένας κόσμος, διαφορετικές θρησκείες» είναι η εκμάθηση για τις κύριες θρησκείες του κόσμου. Το μάθημα καλύπτει την προέλευσή τους, τις κύριες μορφές, τις τελετουργίες και την πολιτιστική παραγωγή τους, καθώς και τις κύριες απόψεις της διδασκαλίας και της ηθικής τους διδασκαλίας. Τουλάχιστον πέντε κύριες θρησκείες μελετώνται με μεγαλύτερη λεπτομέρεια (Εθνικό Πρόγραμμα

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Σπουδών για Βασικά Σχολεία 2011). Αυτό το μάθημα παρέχει βασικές γνώσεις για τις παγκόσμιες θρησκείες και χρησιμεύει ως εισαγωγή για τα μαθήματα που περιγράφονται στα αναλυτικά προγράμματα για τα σχολεία ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Με βάση ένα μοντέλο ταξινόμησης των τύπων θρησκευτικής εκπαίδευσης ως ομολογιακής και μη ομολογιακής (βλ., π.χ., Cush 2011· Schreiner 2011), οι περιγραφόμενες γενικές αρχές, οι μαθησιακοί στόχοι και τα περιεχόμενα υποδεικνύουν ότι τα εν λόγω αναλυτικά μαθήματα αντιπροσωπεύουν μη ομολογιακή θρησκευτική εκπαίδευση. Το μη ομολογιακό μοντέλο της θρησκευτικής εκπαίδευσης φαίνεται και από τη νομική οργάνωση του μαθήματος. Η εσθονική νομοθεσία δεν παρέχει σε καμία θρησκεία το δικαίωμα να ελέγχει τη θρησκευτική εκπαίδευση στα δημόσια σχολεία (Kiviorg 2013: 94). Η νομική οργάνωση των θρησκευτικών σπουδών εμπίπτει στη δικαιοδοσία της εσθονικής κυβέρνησης μέσω των εθνικών προγραμμάτων σπουδών. Υπάρχει διαφορά στη θρησκευτική εκπαίδευση μεταξύ κρατικών και δημοτικών σχολείων αφενός και ιδιωτικών σχολείων αφετέρου. Από το 2010, η ομολογιακή θρησκευτική εκπαίδευση μπορεί να παρέχεται μόνο σε ιδιωτικά σχολεία¹ σε εθελοντική βάση για μαθητές (Private Schools Act 2010).

Η θρησκευτική εκπαίδευση στην Εσθονία έχει ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό σε σύγκριση με την οργάνωση της θρησκευτικής εκπαίδευσης σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Η συνήθης πρακτική είναι ότι η ομολογιακή θρησκευτική εκπαίδευση παρέχεται ως προαιρετικό μάθημα από διαφορετικές θρησκευτικές κοινότητες, ενώ η μη ομολογιακή θρησκευτική εκπαίδευση παρέχεται από τα σχολεία και την κυβέρνηση ως υποχρεωτικό μάθημα (Schreiner 2007: 11–12). Ενώ το εσθονικό μοντέλο βασίζεται ομοίως στη μη ομολογιακή θρησκευτική εκπαίδευση που παρέχεται από την κυβέρνηση και είναι ένα προαιρετικό μάθημα (βλ. Schihalejev 2015: 98–101).

Η διδασκαλία της θρησκευτικής εκπαίδευσης την τελευταία δεκαετία

Καθώς οι θρησκευτικές σπουδές είναι ένα προαιρετικό μάθημα, ήταν δύσκολο να αποκτηθεί μια επισκόπηση του αριθμού των σχολείων στα οποία προσφέρθηκαν όλα αυτά τα χρόνια (Härm, Schihalejev 2019: 92). Για παράδειγμα, ο τίτλος του θέματος μπορεί να διαφέρει από αυτόν που ορίζει η νομοθεσία. Η υιοθέτηση των νέων προγραμμάτων σπουδών το 2010, όταν το μάθημα ονομάστηκε «θρησκευτικές σπουδές» δημιούργησε σαφήνεια σε νομοθετικό επίπεδο. Ωστόσο, καθώς αυτά τα προγράμματα σπουδών εφαρμόστηκαν σταδιακά, οι τίτλοι του μαθήματος δεν έχουν

¹ Τα συγκεκριμένα μαθήματα θρησκευτικής εκπαίδευσης μπορούν να προσφέρονται με διαφορετικούς τίτλους σε ιδιωτικά σχολεία καθώς και σε δημοτικά και κρατικά σχολεία.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

εναρμονιστεί μεταξύ των σχολείων. Επιπλέον, τα σχολεία μπορούν να προσφέρουν τα δικά τους προαιρετικά μαθήματα, οπότε ένα σχολείο μπορεί να χρησιμοποιήσει, για διάφορους λόγους, έναν άλλο τίτλο για το μάθημα που ασχολείται με διαφορετικές θρησκείες¹. Είναι επίσης πιθανό ένα σχολείο να προσφέρει θρησκευτικές σπουδές ως προαιρετικό μάθημα, αλλά υπάρχει ένας ελάχιστος αριθμός μαθητών που πρέπει να εγγραφούν στο μάθημα για να διδαχθεί σε μια συγκεκριμένη σχολική χρονιά. Ορισμένα σχολεία προσφέρουν μόνο ορισμένα μαθήματα επιλογής κάθε δεύτερο ή τρίτο έτος².

Παρόλο που δεν υπάρχει πλήρης επισκόπηση του αριθμού των σχολείων όπου διδάσκονται θρησκευτικές σπουδές σε κάθε δεδομένη σχολική χρονιά ή των τίτλων που χρησιμοποιούνται για αυτό το μάθημα, είναι αξιοσημείωτο ότι οι θρησκευτικές σπουδές είναι πιο πιθανό να προσφέρονται σε σχολεία ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης παρά στα σχολεία βασικής εκπαίδευσης. Σύμφωνα με το Εσθονικό Εκπαιδευτικό Πληροφοριακό Σύστημα, οι θρησκευτικές σπουδές διδάσκονταν το 2018 με διαφορετικούς τίτλους σε 15-16 σχολεία στο πρώτο, δεύτερο και τρίτο στάδιο σπουδών, αλλά σε 43 σχολεία στο ανώτερο δευτεροβάθμιο στάδιο.

Επιπλέον, έρευνες που πραγματοποιήθηκαν μεταξύ των δασκάλων δείχνουν ότι υπάρχουν περισσότερα από δέκα σχολεία κάθε χρόνο που παρείχαν θρησκευτικές σπουδές, χωρίς αυτό να αντικατοπτρίζεται στο Εσθονικό Εκπαιδευτικό Σύστημα Πληροφοριών (Härm, Schihalejev 2019: 92-95). Οι παραπάνω παρατηρήσεις από μόνες τους θα πρέπει να κάνουν σαφές ότι υπάρχει μεγάλη διακύμανση μεταξύ των σχολείων στην οργάνωση των θρησκευτικών και στην έμφαση των μαθησιακών στόχων.

Για το λόγο αυτό, η Olga Schihalejev έχει περιγράψει την περίπτωση της Εσθονίας ως ένα «φυσικό εργαστήριο» για τη μελέτη των επιπτώσεων των διαφορετικών μοντέλων θρησκευτικής εκπαίδευσης (Schihalejev 2013: 75). Ειδικότερα, η ποικιλομορφία της θρησκευτικής εκπαίδευσης στην Εσθονία είναι κάτι που μπορεί να προσελκύσει διεθνές ενδιαφέρον.

Το Εθνικό Πρόγραμμα Σπουδών του 2010 για τα σχολεία της ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης επιφυλάσσει σημαντικό μέρος του φόρτου των μαθημάτων για προαιρετικά μαθήματα. Ωστόσο, υπήρξαν λίγες μελέτες για τα προαιρετικά μαθήματα που διδάσκονται στην πραγματικότητα. Παρόλα αυτά, τα διαθέσιμα στοιχεία δείχνουν ότι υπάρχουν ορισμένες προκλήσεις³. Μερικές φορές, οι

¹ Η ποικιλομορφία των τίτλων του θέματος μπορεί να είναι μια αντανάκλαση της ποικιλομορφίας των μαθησιακών στόχων και περιεχομένων.

² Όλες αυτές οι επιλογές αντικατοπτρίζονται στο Σύστημα Πληροφοριών για την Εκπαίδευση της Εσθονίας, το οποίο είναι η ανθρώπινη πηγή πληροφοριών για τα κρατικά, δημοτικά και ιδιωτικά σχολεία που προσφέρουν μαθήματα για τη θρησκεία.

³ Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλέπε Härm 2021: 80-104.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

εκπαιδευτικοί στερούνται οποιασδήποτε υποστήριξης με τη μορφή αναλυτικών προγραμμάτων, σχολικών βιβλίων ή μαθησιακών πόρων, για παράδειγμα. Από αυτή την άποψη, η κατάσταση με τα θρησκευτικά είναι σχετικά καλή σε σύγκριση με ορισμένα από τα άλλα μαθήματα επιλογής. Υπάρχουν, τέλος, εθνικά προγράμματα σπουδών που παρουσιάζουν μια κοινή κατανόηση των γενικών αρχών των θρησκευτικών σπουδών για τα σχολεία και την κοινωνία γενικότερα. Υπάρχουν πρωτότυπα εγχειρίδια ή εσθονικές μεταφράσεις μαθησιακών πόρων για διαφορετικά στάδια σπουδών. Ωστόσο, η επίτευξη των μαθησιακών αποτελεσμάτων μπορεί να αποτελέσει πρόκληση στις θρησκευτικές σπουδές ως προαιρετικό μάθημα λόγω των χαμηλότερων κινήτρων των μαθητών σε σύγκριση με τα υποχρεωτικά μαθήματα.

Σε περίπτωση προαιρετικών μαθημάτων, μπορεί να υπάρχει ασυμφωνία μεταξύ της επαγγελματικής αυτονομίας των εκπαιδευτικών και της διαθέσιμης επαγγελματικής υποστήριξης. Ενώ οι δάσκαλοι των θρησκευτικών ως προαιρετικό μάθημα έχουν μεγαλύτερη επαγγελματική αυτονομία σε σύγκριση με τους καθηγητές βασικών μαθημάτων, ειδικά εκείνων όπου απαιτούνται κανονικές εξετάσεις, αυτό συνοδεύεται από προσδοκία υψηλού επιπέδου επαγγελματισμού. Ωστόσο, οι εκπαιδευτικοί μπορεί να στερούνται πόρων που απαιτούνται για υψηλά επαγγελματικά πρότυπα απλώς και μόνο επειδή δεν είναι βασικό μάθημα. Για παράδειγμα, μπορεί να μην έχουν το χρόνο για να παρακολουθήσουν επανεκπαίδευση ή να αποκτήσουν τα απαιτούμενα επαγγελματικά προσόντα.

Επιμόρφωση εκπαιδευτικών για τα θρησκευτικά και η διφορούμενη κατάσταση των δασκάλων της θρησκείας

Στην Εσθονία, τόσο οι εκπαιδευτικοί της βασικής εκπαίδευσης όσο και της ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης απαιτείται να διαθέτουν μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών ή ισοδύναμο προσόν, καθώς και ολοκληρωμένη επαγγελματική κατάρτιση ως δάσκαλοι. Ωστόσο, οι εκπαιδευτικοί προαιρετικών μαθημάτων στα σχολεία ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης απαιτείται μόνο να έχουν τριτοβάθμια εκπαίδευση (Direk-tori, õrpealajuhataja, õpetajate... 2013, § 3 (1) και (2)).

Η ειδική κατάρτιση στη θρησκευτική εκπαίδευση μπορεί να ολοκληρωθεί στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα Θρησκευτικών και Θεολογίας στο Πανεπιστήμιο του Tartu όπου οι μελλοντικοί δάσκαλοι μπορούν να λάβουν κατάρτιση στη θρησκεία και την παιδαγωγική, καθώς και τα επαγγελματικά προσόντα ενός δασκάλου θρησκευτικών. Η Σχολή Θεολογίας και Θρησκευτικών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Tartu προσφέρει επίσης επικαιροποιημένη γνώση και κατάρτιση στη θρησκευτική εκπαίδευση. Για παράδειγμα, οι εργαζόμενοι δάσκαλοι έχουν την ευκαιρία να

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

αποκτήσουν τα επαγγελματικά προσόντα ενός δασκάλου θρησκευτικών σε ένα πρόγραμμα επανεκπαίδευσης. Οι περισσότεροι από τους καθηγητές θρησκευτικών που εργάζονται επί του παρόντος σε σχολεία της Εσθονίας έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους στη θρησκεία ή/και τη θρησκευτική εκπαίδευση τα τελευταία 30 χρόνια στο Πανεπιστήμιο του Tartu ή σε ιδιωτικές θεολογικές σχολές. Ωστόσο, ορισμένοι από αυτούς δεν έχουν επίσημη εκπαίδευση στην ειδικότητα.

Οι Freathy, Parker, Schweitzer και Simojoki έχουν αναπτύξει ένα τριπλό πλαίσιο για την έρευνα της επαγγελματοποίησης των δασκάλων θρησκευτικής εκπαίδευσης (Freathy et al. 2016). Η παρατήρηση των Εσθονών δασκάλων της θρησκείας σε αυτό το πλαίσιο αποκαλύπτει ότι βρίσκονται σε μια διφορούμενη κατάσταση. Το πρώτο επίπεδο αυτού του πλαισίου είναι η θεσμική δομή της κατάρτισης εκπαιδευτικών ΑΕ, συμπεριλαμβανομένων των επίσημων προγραμμάτων σπουδών, που είναι διαθέσιμα στο Πανεπιστήμιο του Tartu. Ωστόσο, τα προσόντα των εκπαιδευτικών προαιρετικών μαθημάτων έχουν μειωθεί τα τελευταία χρόνια – αρκεί να έχουν τριτοβάθμια εκπαίδευση, ανεξαρτήτως ειδικότητας.

Αμφισημίες εμφανίζονται και στο δεύτερο επίπεδο επαγγελματικής αυτοοργάνωσης και επαγγελματικής πολιτικής. Ενώ τα προηγούμενα προγράμματα σπουδών είχαν συμβουλευτικό χαρακτήρα, τα Θρησκευτικά έχουν περιγραφεί ως προαιρετικό μάθημα στα προγράμματα σπουδών του 2010. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό επειδή τα εθνικά προγράμματα σπουδών αποτελούν το θεμέλιο του εκπαιδευτικού προτύπου στην Εσθονία. Ταυτόχρονα, το ότι οι θρησκευτικές σπουδές είναι προαιρετικό μάθημα έχει συνέπειες για ολόκληρη την οργανωτική πλευρά και το καθεστώς του μαθήματος. Ο επαγγελματικός σύλλογος εκπαιδευτικών ΑΕ, που κάποτε ήταν ενεργός οργανισμός, δεν υπάρχει πλέον. Ωστόσο, υπάρχει ένας ιστότοπος για τη θρησκευτική εκπαίδευση (Usundiõpetus 2022). Αποκαλύπτει ότι υπάρχει μια υποτροφία Pille Valk και οι άνθρωποι μπορούν να εγγραφούν σε μια λίστα αλληλογραφίας με δασκάλους θρησκευτικής εκπαίδευσης καθώς και σε μια κοινότητα Facebook. Οι μαθητές μπορούν να συμμετάσχουν σε θεματικούς διαγωνισμούς για τις θρησκευτικές σπουδές (Usundiõpetuse olümpiaad 2022).

Αμερόληπτη διδασκαλία των θρησκευτικών

Η κυρίαρχη έννοια του μαθήματος των Θρησκευτικών στα δημοτικά και κρατικά σχολεία ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της Εσθονίας βασίζεται στο μοντέλο των μη ομολογιακών θρησκευτικών σπουδών, οι οποίες παρουσιάζουν διαφορετικές θρησκείες και πρέπει να διδάσκονται με αμερόληπτο τρόπο. Η τήρηση αυτής της αρχής θεωρείται δεδομένη ακόμη και αν το μάθημα διδάσκεται με διαφορετικό τίτλο. Τι σημαίνει όμως για τους δασκάλους η θρησκευτικά αμερόληπτη και αμερόληπτη

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

διδασκαλία¹; Οι συνεντεύξεις με δασκάλους Θρησκευτικών αποκάλυψαν την ανάγκη να απέχουν από την απαξίωση των διαφορετικών θρησκειών και των εκπροσώπων τους και να δημιουργηθεί μια ανεκτική ατμόσφαιρα στην τάξη. Σύμφωνα με τους δασκάλους, ήταν επίσης σημαντικό οι εκπαιδευτικοί να μη διαφημίζουν τις δικές τους γνώμες ή απόψεις. Επιπλέον, οι ερωτηθέντες δάσκαλοι τόνισαν τις πεποιθήσεις των μαθητών για τη θρησκεία, τονίζοντας την ανάγκη καλλιέργειας μιας ανεκτικής στάσης. Οι ερωτηθέντες δήλωσαν ότι μια θρησκευτική προκατάληψη μπορεί να λάβει τόσο αρνητικές όσο και θετικές μορφές.

Συζητώντας τη θρησκευτικά αμερόληπτη διδασκαλία, οι δάσκαλοι ανέφεραν επίσης το θέμα της ανεκτικότητας. Ενώ παρατήρησαν ότι οι μαθητές τείνουν να γίνονται πιο ανεκτικοί καθώς μεγαλώνουν, διαπίστωσαν επίσης ότι τα σχολεία έχουν ακόμη πολλά να κάνουν σε αυτόν τον τομέα (βλ. Schihalejev et al. 2020: 376).

Οι περισσότεροι από τους μαθητές που παρακολουθούν τα μαθήματα των θρησκευτικών προέρχονται από κοσμικό υπόβαθρο. Δεν είχαν προηγούμενες εμπειρίες με τη θεσμική θρησκεία ή οι εμπειρίες τους ήταν αρνητικές. Μια ιδιαίτερα έντονη προκατάληψη είναι αισθητή σε σχέση με διακριτές θρησκευτικές ομάδες, όπως οι Μάρτυρες του Ιεχωβά. Η ίδια τάξη μπορεί να περιλαμβάνει και λίγους θρησκευόμενους μαθητές. Σύμφωνα με τους δασκάλους, η μισαλλοδοξία εμφανίζεται τόσο μεταξύ των κοσμικών όσο και μεταξύ των θρησκευόμενων νέων. Κατά συνέπεια, στο πλαίσιο της συζήτησης για τη θρησκεία με όσο το δυνατόν πιο ουδέτερο τρόπο, είναι σημαντικό για τους εκπαιδευτικούς να γνωρίζουν πώς να ενεργούν σε μια κατάσταση όπου ορισμένοι μαθητές είναι προκατειλημμένοι ή τείνουν να κοροϊδεύουν διαφορετικές θρησκείες ή τους εκπροσώπους τους. Επιπλέον, η αποτροπή των μαθητών από το να υποτιμούν τους συμμαθητές τους που έχουν φονταμενταλιστικές ή σαφώς διαφορετικές πεποιθήσεις μπορεί να αποτελέσει πρόκληση για τους δασκάλους. Ταυτόχρονα, οι δάσκαλοι γνωρίζουν ότι και αυτοί μπορούν άθελά τους να προσβάλλουν τέτοιους μαθητές.

Μια προηγούμενη μελέτη έδειξε ότι οι μαθητές που έχουν κάνει θρησκευτικές σπουδές τείνουν να είναι πιο ανεκτικοί από άλλους σε θρησκευτικά θέματα (Schihalejev 2009). Ομοίως, οι ερωτηθέντες σημείωσαν ότι η ανοχή των μαθητών τείνει να αυξάνεται κατά τη διάρκεια των θρησκευτικών σπουδών. Αυτό φαίνεται να υποδηλώνει ότι οι εκπαιδευτικοί εστιάζουν στην καλλιέργεια της

¹ Ο συγγραφέας του άρθρου πήρε συνέντευξη από 22 καθηγητές θρησκευτικών στην ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση το 2015 και το 2016 για να αναλύσει τις επαγγελματικές τους επιλογές στο πλαίσιο του εθνικού προγράμματος σπουδών. Οι μισοί από τους ερωτηθέντες είχαν επίσημη εκπαίδευση στη θρησκευτική εκπαίδευση. Ως μέθοδος για την ανάλυση των συνεντεύξεων χρησιμοποιήθηκε η επαγωγική ανάλυση περιεχομένου. Σχετικά με τη μελέτη, βλέπε Härm 2021.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ανεκτικότητας, όπως τονίζεται στα εθνικά αναλυτικά προγράμματα, καθ' όλη τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Στην Εσθονία, η κυρίαρχη έννοια των αμερόληπτων θρησκευτικών σπουδών φαίνεται να βασίζεται στην ιδέα ότι οι δάσκαλοι δεν πρέπει να καθοδηγούν τους μαθητές, ανοιχτά ή σιωπηρά, στην αποδοχή των θρησκευτικών πεποιθήσεων και της κοσμοθεωρίας του δασκάλου. Σύμφωνα με τους ερωτηθέντες, ο πιο διαδεδομένος φόβος είναι ότι ο δάσκαλος των θρησκευτικών αρχίζει να διαφημίζει τον Χριστιανισμό. Από ορισμένες απόψεις, αυτός ο φόβος μπορεί να δικαιολογηθεί, επειδή η κατάσταση στην Εσθονία είναι μοναδική στο ότι οι μη ομολογιακές θρησκευτικές σπουδές συχνά διδάσκονται από κληρικούς διαφορετικών χριστιανικών δογμάτων. Έχουν σπουδάσει χριστιανική θεολογία, συχνά σε κάποιο (ιδιωτικό) ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα όπου η κύρια εστίαση είναι στην εκπαίδευση των εργαζομένων στην Εκκλησία. Έτσι, οι συγκριτικές θρησκευτικές σπουδές μπορούν να αποτελέσουν μόνο ένα μικρό μέρος της εκπαίδευσής τους. Επιπλέον, μόνο ένα μέρος των θεολογικά καταρτισμένων δασκάλων έχει επίσης κατάρτιση στη θρησκευτική εκπαίδευση.

Από τη μία πλευρά, η προκατειλημμένη διδασκαλία συνδέεται με τη θεσμική θρησκεία και την πρόσκληση των μαθητών να ενταχθούν σε μια συγκεκριμένη θρησκευτική κοινότητα. Για παράδειγμα, είναι σχετικά εύκολο να δούμε αν ένας δάσκαλος προτιμά τα δόγματα μιας συγκεκριμένης ομολογίας όταν συζητά για τον Χριστιανισμό. Μια τέτοια ωμή εισαγωγή των μαθητών στη θρησκεία καταδικάστηκε από όλους τους δασκάλους. Από την άλλη πλευρά, η προκατάληψη μπορεί να είναι πιο συγκαλυμμένη και να εμφανίζεται με τρόπους που είναι πιο δύσκολο να παρατηρήσει κανείς ακόμη και στον εαυτό του. Μερικοί από τους ερωτηθέντες γνώριζαν αυτή τη δυνατότητα. Για παράδειγμα, ένας δάσκαλος μπορεί να προωθήσει μια συγκεκριμένη μορφή χριστιανικής αφοσίωσης ή μη χριστιανικές θρησκευτικές πρακτικές, επηρεάζοντας τους μαθητές με αυτόν τον τρόπο. Ωστόσο, οι συνεντεύξεις αποκάλυψαν επίσης ότι η μεροληπτική διδασκαλία μπορεί να λάβει τη μορφή παρουσίας μιας μονόπλευρης εικόνας μιας θρησκείας. Για παράδειγμα, οι δάσκαλοι μπορούν να αφιερώνουν περισσότερο χρόνο σε θέματα που είναι προσωπικά σημαντικά για αυτούς ή να παρουσιάζουν τις ατομικές τους απόψεις για τη θρησκεία ως κάτι που μοιράζονται όλοι. Αυτό μπορεί να αφήσει στους μαθητές την εντύπωση ότι δεν υπάρχουν άλλες απόψεις για τη θρησκεία ή ότι δεν υπάρχουν άλλοι τρόποι συζήτησης για μια συγκεκριμένη θρησκεία. Όλα αυτά είναι πιθανές αποκλίσεις από την αμερόληπτη διδασκαλία, την οποία οι δάσκαλοι μπορεί να μην γνωρίζουν ως τέτοια.

Είναι δύσκολο να αξιολογηθεί, με βάση τις συνεντεύξεις, πώς οι εκπαιδευτικοί καταφέρνουν να επιτύχουν αμερόληπτη διδασκαλία στην πράξη. Ωστόσο, οι συνεντεύξεις έδειξαν ότι, παρόλο που οι δάσκαλοι θεωρούν σωστό να είναι αμερόληπτοι και θα ήθελαν να αποφύγουν την προκατάληψη κατά την παρουσίαση

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

του θέματος, μερικές φορές δεν έχουν τις απαιτούμενες δεξιότητες. Μελέτες αρχαρίων δασκάλων έχουν δείξει ότι ο προβληματισμός σχετικά με τις προσωπικές πεποιθήσεις και την επαγγελματική πρακτική υποστηρίζει την ανάπτυξη επαρκών δεξιοτήτων και στάσεων για αμερόληπτη διδασκαλία (Jackson, Everington 2017: 9). Ως εκ τούτου, η ακούσια προκατειλημμένη διδασκαλία θα μπορούσε να αποτραπεί με την ανάπτυξη δεξιοτήτων αυτο-στοχασμού κατά τη διάρκεια της κατάρτισης και της εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών. Η υπονοούμενη θρησκευτική προκατάληψη στη διδασκαλία θα μπορούσε να μειωθεί, για παράδειγμα, με την επίδειξη της ποικιλομορφίας του θρησκευτικού κόσμου στις θρησκευτικές σπουδές μέσω επισκέψεων μελέτης σε ιερά διαφορετικών θρησκειών και χριστιανικών δογμάτων. Ομοίως, μια ποικίλη επιλογή σχολικών βιβλίων, πηγών μελέτης και βίντεο θα βοηθούσε να αντισταθμιστεί οποιαδήποτε πιθανή προκατάληψη. Οι δάσκαλοι αναζητούν τρόπους πρόληψης της μεροληπτικής διδασκαλίας, αλλά θα επωφεληθούν από τη σχετική υποστήριξη. Αυτά τα θέματα θα πρέπει να καλύπτονται σε πρακτικό επίπεδο στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών, την κατάρτιση και την ανάπτυξη μεθοδολογικών πόρων.

Προοπτικές για το μέλλον

Η μελλοντική μορφή των θρησκευτικών σπουδών στην Εσθονία θα εξαρτηθεί από τις επιλογές που θα γίνουν στη γενική εκπαίδευση και τις τάσεις ανάπτυξης της θρησκευτικής εκπαίδευσης στην Ευρώπη. Σε γενικές γραμμές, υπάρχουν τέσσερις πιθανοί τρόποι ανάπτυξης για τις θρησκευτικές σπουδές στην Εσθονία: οι θρησκευτικές σπουδές παραμένουν προαιρετικό μάθημα, γίνονται υποχρεωτικό μάθημα, αφαιρούνται από το πρόγραμμα σπουδών ή υπάρχει μετάβαση στο μοντέλο της ομολογιακής θρησκευτικής εκπαίδευσης.

Η πρώτη επιλογή παρουσιάστηκε εν συντομία παραπάνω¹. Η δεύτερη, οι υποχρεωτικές θρησκευτικές σπουδές, είναι απίθανη στο εγγύς μέλλον, γιατί είναι πιθανό να συναντήσει την έντονη αντίδραση του κοινού. Ωστόσο, μπορεί να είναι εφικτή μακροπρόθεσμα. Είναι πιθανό η κοινή γνώμη να γίνει πιο ευνοϊκή προς τις υποχρεωτικές θρησκευτικές σπουδές, με αποτέλεσμα να υπάρξει και η πολιτική βούληση για την εφαρμογή τους. Σύμφωνα με την έρευνα «Life, Religion, and Religious Life» (2020) από το Εσθονικό Συμβούλιο Εκκλησιών, το 62% των Εσθονών ερωτηθέντων υποστήριξε τις θρησκευτικές σπουδές ως υποχρεωτικό σχολικό μάθημα που παρουσιάζει διαφορετικές παγκόσμιες θρησκείες. Σύμφωνα με τις τρέχουσες απαιτήσεις, η μετατροπή του σε υποχρεωτικό μάθημα θα σήμαινε ότι οι εκπαιδευτικοί

¹ Σχετικά με τις πιθανές μελλοντικές εξελίξεις που σχετίζονται με τον επαγγελματισμό των εκπαιδευτικών, βλ. Härm 2021: 176.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

θα πρέπει να διαθέτουν αντίστοιχα επαγγελματικά προσόντα. Μια τέτοια εξέλιξη θα ανέβαζε το καθεστώς των θρησκευτικών στα μάτια της ηγεσίας του σχολείου, των μαθητών και των γονέων. Θα εγγυηθεί επίσης την κατάρτιση επαγγελματιών εκπαιδευτικών.

Η τρίτη επιλογή, η εξαφάνιση των θρησκευτικών σπουδών, είναι απίθανη επειδή αρκετά ζητήματα που σχετίζονται με τη θρησκεία έχουν γίνει επίκαιρα στην κοινωνία. Ωστόσο, είναι πιθανό οι θρησκευτικές σπουδές να ενσωματωθούν σε ένα άλλο μάθημα, όπως τα πολιτικά. Αλλά σε αυτή την περίπτωση, προαπαιτούμενο θα ήταν η παροχή κατάρτισης σε δασκάλους Πολιτικών Σπουδών, επειδή δεν έχουν τη γνώση και τις δεξιότητες συζήτησης θρησκευτικών θεμάτων.

Η επέκταση του μοντέλου της ομολογιακής θρησκευτικής εκπαίδευσης από ιδιωτικά σχολεία σε κρατικά και δημοτικά σχολεία θα απαιτούσε ως αφετηρία μια νομοθετική τροποποίηση. Η εφαρμογή της ομολογιακής θρησκευτικής εκπαίδευσης σε αυτά τα σχολεία θα ήταν δύσκολη, επειδή μόνο μια μικρή μειοψηφία νέων έχει ενταχθεί σε μια επίσημη θρησκεία και οι ομάδες μελέτης στην ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση θα περιλάμβαναν στην καλύτερη περίπτωση δύο μαθητές.

Τα σχολεία που θα ήθελαν να προσφέρουν θρησκευτικές σπουδές αλλά δεν μπορούν να βρουν κατάλληλους δασκάλους (ή δεν μπορούν να παρέχουν επαρκείς ώρες μαθημάτων κ.λπ.) θα μπορούσαν να επωφεληθούν από κεντρικά αναπτυγμένα και εφαρμοσμένα διαδικτυακά μαθήματα θρησκευτικών. Μια άλλη πιθανή επιλογή θα ήταν ένας συνδυασμός μαθημάτων επαφής και διαδικτυακών μαθημάτων, για παράδειγμα, ο συνδυασμός διαδικτυακών μαθημάτων με επισκέψεις μελέτης.

Είναι πιθανό ότι το μέλλον των θρησκευτικών σπουδών στην Εσθονία συνδέεται στενά με τη διατήρηση και την ανάπτυξη της εκπαίδευσης και της κατάρτισης των εκπαιδευτικών στη θρησκευτική εκπαίδευση. Ανεξάρτητα από το μοντέλο θρησκευτικής εκπαίδευσης που θα γίνει κυρίαρχο στο μέλλον, η ποιότητα της διδασκαλίας σε σχολικό επίπεδο εξαρτάται από τις γνώσεις και τις δεξιότητες των εκπαιδευτικών ΑΕ.

Βιβλιογραφία

Altnurme, Lea. 2006. *Kristlusest oma usuni: uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. sajandi II poolel*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

- Cush, Denise. 2011. „Without fear or favour: forty years of non-confessional and multy-faith Religious Education in Scandinavia and the UK”. *Religious Education in a plural, secularised society: a paradigm shift*, edd. Leni Franken, Patrick Loobuyck: 69–84. Münster: Waxmann.
- „Direktori, õppealajuhataja, õpetajate ja tugispetsialistide kvalifikatsiooninõuded”. 2013. *Riigi Teataja I*, 5. <https://www.riigiteataja.ee/akt/130082013005> (02.02.2021).
- Elust, usust ja usuelust. 2020. http://www.ekn.ee/doc/uudised/EUU2020_esmased_tulemused.pdf (01.03.2022).
- „Erakooliseadus”. 2010. *Riigi Teataja I*, 41, 240. <https://www.riigiteataja.ee/akt/130052012002> (17.03.2020).
- Freathy, Rob; Parker, Stephen G.; Schweitzer, Friedrich; Simojoki, Henrik. 2016. „Conceptualising and researching the professionalisation of Religious Education teachers: historical and international perspectives”. *British Journal of Religious Education*, 2: 114–129.
- „Gümnaasiumi riiklik õppekava lisa 8, valikõppeaine „Usundiõpetus””. 2011. *Riigi Teataja I*, 2. https://www.riigiteataja.ee/akt/1140/1201/1002/VV2_lisa8.pdf (7.01.2018).
- Härm, Silja; Schihalejev, Olga. 2019. „Isetehtud või riiklik ainekava? Gümnaasiumi usundiõpetuse õpetajate õppesisu valikud”. *Usuteaduslik Ajakiri*, 2: 91–117.
- Härm, Silja. 2021. Eesti gümnaasiumiastme usundiõpetuse õpetajate professionaalsed valikud usundiõpetuse õpetamisel. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/75417/harm_silja.pdf?sequence=1&isAllowed=1 (01.03.2022).
- Inimene ja religioon. 2022. <https://e-oppekeskus.ee/kursused/inimene-ja-religioon/> (01.03.2022).
- Jackson, Robert; Judith Everington. 2017. „Teaching inclusive Religious Education impartially: an English perspective”. *British Journal of Religious Education*, 1: 7–24.
- Kiviorg, Merilin. 2013. „Religious Education in Estonia”. *The Routledge international handbook of Religious Education*, edd. Derek H. Davis, Elena Miroshnikov: 90–99. London; New York: Routledge.
- „Põhikooli riiklik õppekava lisa 9, valikõppeaine „Usundiõpetus””. 2011. *Riigi Teataja I*, 1. <https://www.riigiteataja.ee/akt/1230/4202/1010/1m%20lisa9.pdf#> (7.01.2018).
- Schihalejev, Olga. 2009. *Estonian young people, religion and religious diversity: personal views and the role of the school*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Schihalejev, Olga. 2013. „Religious Education influencing students' attitudes: a threat to freedom?” *Religion in education: innovation in international research*, edd. Joyce Miller, Kevin O’Grady, Ursula McKenna: 75–89. New York; London: Routledge.
- Schihalejev, Olga. 2014. „Religious Education at schools in Estonia”. *Religious Education at schools in Europe. Part 3: Northern Europe*, edd. Martin Rothgangel, Geir Skeie, Martin Jäggle: 75–103. Göttingen: V & R unipress; Vienna University Press.
- Schihalejev, Olga. 2015. „Shifting borders in Religious Education in Estonia”. *Crossings and crosses: borders, educations, and religions in Northern Europe*, edd. Jenny Berglund, Thomas Lundén, Peter Strandbrink: 85–104. Boston; Berlin: de Gruyter.
- Schihalejev, Olga; Kuusisto, Arniika; Vikdahl, Linda; Kallioniemi, Arto. 2020. „Religion and children’s perceptions of bullying in multicultural schools in Estonia, Finland and Sweden”. *Journal of Beliefs & Values*, 3: 371–384.
- Schreiner, Peter. 2007. „Religious Education in the European context”. *Religious Education in Europe: situation and current trends in schools*, edd. Elza Kuyk, Roger Jensen, David Lankshear, Elisabeth Löh Manna, Peter Schreiner: 9–16. Oslo: IKO Publishing House.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Schreiner, Peter. 2011. „Situation and current developments of Religious Education in Europe”. *Religious Education in a plural, secularised society: a paradigm shift*, edd. Leni Franken, Patrick Loobuyck: 17–34. Münster: Waxmann.

Usundiõpetus. 2022. <http://usundiõpetus.weebly.com/> (01.03.2022).

Usundiõpetuse olümpiaad. 2022. <https://www.teaduskool.ut.ee/et/olümpiaadid/usundiõpetuse-olümpiaad> (01.03.2022).

Valk, Pille. 1999. „About some attitudes towards the religion and church in nowadays Estonia from the viewpoint of the preparing RE teachers”. *Religionen in einer sich ändernden Welt: Akten des dritten gemeinsamen Symposiums der Theologischen Fakultät der Universität Tartu und der Deutschen Religionsgeschichtlichen Studiengesellschaft am 14. und 15. November 1997 zu Tartu/Estland*, ed. Manfred Dietrich: 147–156. Münster: Ugarit-Verlag.

Valk, Pille. 2002. *Eesti kooli religiooniõpetuse kontseptsioon*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Valk, Pille. 2010. „Using contextual approach for preparation of the syllabus for inter-religious learning”. *International handbook of inter-religious education. Part one*, edd. Kath Engebretson, Marian de Souza, Gloria Durka, Liam Gearon: 529–548. Dordrecht [etc.]: Springer.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Η Σημασία της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στα σχολεία της Ανώτερης και Κατώτερης Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της Φινλανδίας (Λύκειο και Γυμνάσιο)

ISMO PELLIKKA, TIMO TOSSAVAINEN AND ANTTI JUVONEN

ismo.pellikka@uef.fi

University of Eastern Finland, Department of Applied Educational Science and Teacher Education

Περίληψη

Αυτό το άρθρο εξετάζει τις διαφορές μεταξύ κοριτσιών και αγοριών ως προς τις προτιμήσεις, το ενδιαφέρον και την αντίληψη σχετικά με τη σημασία και τη χρησιμότητα της μελέτης της θρησκείας. Η μελέτη είναι μέρος ενός μεγάλου διεθνούς πολυεπιστημονικού ερευνητικού έργου για τα κίνητρα. Συνολικά συμμετείχαν 1.654 ερωτηθέντες από τις τάξεις 5-9 του δημοτικού σχολείου και της ανώτερης μέσης εκπαίδευσης. Τα δεδομένα συλλέχθηκαν με τη χρήση ερωτηματολογίου βασισμένου στο Διαδίκτυο που στηρίζεται στη θεωρία προσδοκώμενης αξίας των Eccles και Wigfield. Με βάση τα δεδομένα μας, δεν υπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ των κοριτσιών και των αγοριών ως μαθητών του μαθήματος των Θρησκευτικών· μεγαλύτερες διαφορές στις διαφορετικές πτυχές κινήτρων σχετίζονται με το επίπεδο βαθμίδας παρά με το φύλο. Η θρησκεία εκλαμβάνεται ως περισσότερο ενδιαφέρουσα και χρήσιμη καθώς επίσης και περισσότερο δημοφιλής στην ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ωστόσο, η θρησκεία είναι κάπως πιο σημαντική για τα κορίτσια παρά για τα αγόρια. Η αντίληψη των κοριτσιών για την καλοσύνη τους ως μαθητών της θρησκείας ποικίλλει επίσης περισσότερο μεταξύ των βαθμίδων από ό,τι των αγοριών. Το μέγεθος του αποτελέσματος για τις παρατηρούμενες διαφορές κυμαινόταν από μικρό έως μεσαίο.

Λέξεις-κλειδιά

Κίνητρο για μελέτη, συνάφεια διδασκαλίας, θρησκεία

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Εισαγωγή

Πολλές μελέτες έχουν δείξει ότι το κίνητρο για μελέτη έχει άμεση σχέση με την ακαδημαϊκή επίδοση. Το κίνητρο των μαθητών να μελετήσουν ένα θέμα βασίζεται στις αντιλήψεις για το ενδιαφέρον του, τη σημασία, τη χρησιμότητα και την προθυμία να καταβάλουν προσπάθεια για την επίτευξη των στόχων τους, και οι πεποιθήσεις για την επιτυχία αποτελούν επίσης μέρος της δομής κινήτρων τους. (π.χ. Wigfield & Eccles, 2000).

Σε αυτό το άρθρο, εξετάζουμε το κίνητρο των μαθητών της 5ης-9ης τάξης και των μαθητών της ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης να μελετήσουν κυρίως την Ευαγγελική Λουθηρανική θρησκεία.

Το κύριο πρόβλημα στη μελέτη της Ευαγγελικής Λουθηρανικής θρησκείας έχει ως εκ τούτου αναγνωριστεί ως το γεγονός ότι η συνάφεια της διδασκαλίας δεν επιτυγχάνεται πάντα. (Kallioniemi 2007, 48.) Η μελέτη της Ευαγγελικής-Λουθηρανικής θρησκείας είναι σχετική όταν προσφέρει στον μαθητή υλικά για την κατασκευή της δικής του/της ταυτότητας και όταν συνδέεται με την ανάπτυξη όλης της προσωπικότητάς του/της.

Σύμφωνα με τη Hannele Niemi, η υψηλή ποιότητα του ακαδημαϊκού περιεχομένου από μόνη της δεν δίνει νόημα στη μελέτη της θρησκείας. Η μάθηση επηρεάζεται επίσης από το πόσο σημαντική και ουσιαστική θεωρείται η μελέτη, και εάν η μελέτη μπορεί ακόμη και να δημιουργήσει νέες προοπτικές ώστε ο μαθητής να βιώσει τη ζωή του ως ουσιαστική και γεμάτη νόημα. Αυτή η συναισθηματική συνάφεια, περιλαμβάνει την προσκόλληση και τη θετική στάση του μαθητή προς τη μελέτη και τη μάθηση (Niemi 1991, 13-15).

Λαμβάνοντας υπόψη το εύρος του θέματος, θα περιοριστούμε στα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

1. Ποιες είναι οι διαφορές μεταξύ των κοριτσιών και των αγοριών ως προς το τι τους αρέσει στη μελέτη της θρησκείας, ως προς το ενδιαφέρον τους για το αντικείμενο και ως προς πώς το αντιλαμβάνονται ως σημαντικό και χρήσιμο;
2. Τα κορίτσια και τα αγόρια νιώθουν εξίσου καλά στο να το μαθαίνουν;

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Η μελέτη μας είναι μέρος ενός μεγάλου διεθνούς ερευνητικού έργου που διερεύνησε τα κίνητρα των μαθητών της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στα περισσότερα μαθήματα που διδάσκονται στο σχολείο (McPherson & O'Neill, 2010). Το έργο εστίασε κυρίως στη μελέτη των κινήτρων μάθησης της μουσικής σε σχέση με τα άλλα σχολικά μαθήματα, αλλά τα δεδομένα είναι επίσης κατάλληλα για ανεξάρτητη ανάλυση των κινήτρων για μελέτη άλλων μαθημάτων. Τα αποτελέσματα που αναφέρονται σε αυτό το άρθρο είναι νέα.

Θεωρητικό πλαίσιο

Η φόρμα που χρησιμοποιήθηκε για τη συλλογή των δεδομένων της έρευνας βασίζεται στη θεωρία προσδοκώμενης αξίας των Eccles και Wigfield (π.χ. Eccles et al., 1983; Wigfield & Eccles, 2000), σύμφωνα με την οποία το κίνητρο για μελέτη διαμορφώνεται από τις προσδοκίες του ατόμου για επιτυχία και τις αξίες που αποδίδει στην επιτυχία του/της.

Σύμφωνα με τη θεωρία προσδοκώμενης αξίας, οι αξιολογήσεις προσωπικής εργασίας μπορούν να χωριστούν σε τέσσερα μέρη: 1) τη σημασία της επιτυχίας στην εργασία για τον εαυτό του, δηλαδή τη σημασία, την αξία επίτευξης, 2) την εσωτερική αξία κινήτρων, δηλαδή την αξία ενδιαφέροντος, 3) την αξία που σχετίζεται με την επίτευξη μελλοντικών στόχων, δηλαδή τη δυνατότητα αξιοποίησης, την αξία χρησιμότητας.

Λόγω της δομής των δεδομένων μας από τη διεθνή μελέτη των McPherson και O'Neill, το θεωρητικό μας πλαίσιο είναι επομένως διαφορετικό από αυτό που χρησιμοποιήθηκε από την Niemi (1991), αλλά η συναισθηματική συνάφεια μπορεί ωστόσο να ερμηνευτεί ότι καλύπτει τις τρεις πρώτες από τις παραπάνω αξίες, δηλαδή επίτευγμα, ενδιαφέρον και χρησιμότητα.

Μεθοδολογία και δεδομένα έρευνας

Τα ερευνητικά μας δεδομένα συλλέχθηκαν αρχικά για μια μεγαλύτερη διεθνή μελέτη, η οποία διεξήγαγε μια έρευνα κινήτρων για συγκεκριμένο θέμα σε περισσότερους από 24.000 συμμετέχοντες το 2007-2008. Διεξήχθη σε οκτώ χώρες (Βραζιλία, Κίνα, Χονγκ Κονγκ, Ισραήλ, Κορέα, Μεξικό, Φινλανδία, Ισραήλ, Μεξικό και Ηνωμένες Πολιτείες). Ο συνολικός αριθμός των Φινλανδών ερωτηθέντων ήταν 1654.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Στην πράξη, τα δεδομένα συλλέχθηκαν με τη χρήση ερωτηματολογίου στο Διαδίκτυο. Ένας σύνδεσμος προς το ερωτηματολόγιο στάλθηκε μέσω e-mail σε όλα τα σχολεία στη Φινλανδία των οποίων η διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ήταν διαθέσιμη. Λήφθηκαν απαντήσεις από 29 τοποθεσίες σε όλα τα μέρη της Φινλανδίας. Το δείγμα μπορεί επομένως να θεωρηθεί ως στρωματοποιημένο δείγμα. Με βάση τον συνολικό αριθμό των απαντήσεων και τη γεωγραφική κατανομή των τοποθεσιών, το δείγμα μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι μια αρκετά ολοκληρωμένη αντανάκλαση των ιδεών των Φινλανδών μαθητών.

Συνολικά, το ερωτηματολόγιο περιλάμβανε 36 ερωτήσεις για κάθε θέμα. Οι ερωτηθέντες είπαν τη γνώμη τους για αυτές τις δηλώσεις σε μια πεντάβαθμη κλίμακα Likert (1 = «Δεν μου αρέσει καθόλου», 2 = «Μου αρέσει πολύ λίγο», 3 = «Ουδέτερο», 4 = «Μου αρέσει αρκετά», 5 = «Μου αρέσει πολύ»). Επιπλέον, ζητήθηκε η πίστη στην επιτυχία σε μια ποσοστιαία κλίμακα 11 μονάδων.

Όλες οι πτυχές των κινήτρων μετρήθηκαν χρησιμοποιώντας διάφορες ερωτήσεις της κλίμακας Likert. Οι συντελεστές άλφα Cronbach που περιγράφουν τη συνάφεια των απαντήσεων που σχετίζονται με τον ίδιο τομέα κινήτρων ήταν πάνω από 0,8 σε όλες τις περιπτώσεις που εξετάσαμε (το μέγιστο, δηλαδή το σχήμα που περιγράφει την πλήρη συνάφεια, είναι 1), επομένως η εσωτερική συνέπεια της μέτρησης μπορεί να θεωρηθεί αρκετά υψηλή.

Αποτελέσματα

Όπως προτείνουν προηγούμενες μελέτες, η θρησκεία δεν είναι από τα πιο δημοφιλή μαθήματα. Εάν όλα τα μαθήματα ήταν εξίσου δημοφιλή, σε μια κλίμακα από το 1 έως το 9 (1 = πιο δημοφιλές και 9 = λιγότερο δημοφιλές), ο μέσος όρος για κάθε μάθημα θα πρέπει να είναι ακριβώς 5. Στα σημερινά δεδομένα, ο μέσος όρος για τη θρησκεία είναι 6,51, που είναι ο χειρότερος μέσος όρος όλων των μαθημάτων που περιλαμβάνονται. Το πιο δημοφιλές μάθημα είναι η φυσική αγωγή (3,61).

Το Σχήμα 1 δείχνει τη μέση βαθμολογία των απαντήσεων των κοριτσιών και των αγοριών σε διαφορετικά επίπεδα βαθμίδας όταν ρωτήθηκαν σχετικά με την προτίμησή τους για τη μελέτη της θρησκείας σε μια κλίμακα πέντε βαθμών. Αξιοσημείωτα χαρακτηριστικά του γραφήματος είναι η απότομη μείωση της θρησκευτικής τήρησης κατά τη μετάβαση στο γυμνάσιο και το γεγονός ότι για τα κορίτσια, η τήρηση αρχίζει να αυξάνεται μεταξύ της ογδόης και της ενάτης τάξης, ενώ για τα αγόρια είναι μόνο στο τέλος του δημοτικού σχολείου. Στο λύκειο, η διατήρηση των κοριτσιών ποικίλλει

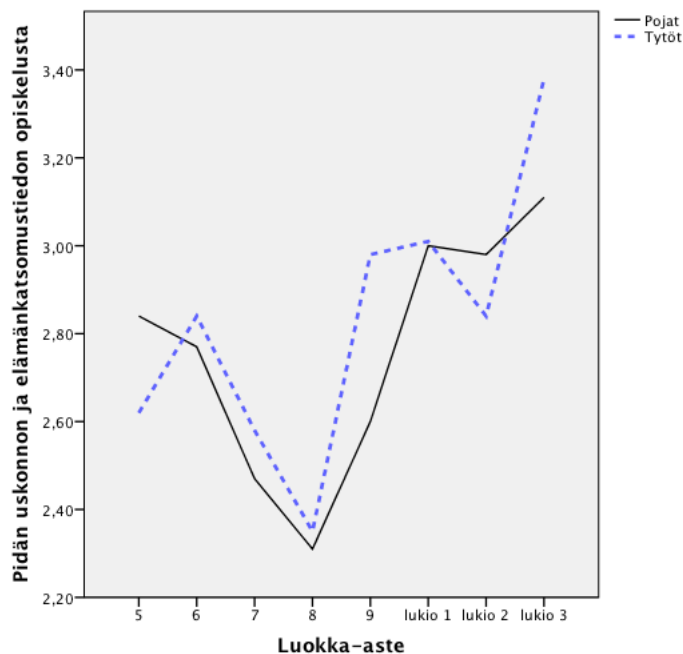

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

περισσότερο από των αγοριών. Το μέγεθος της σημασίας ($h^2 = 0,059$ μέγεθος επίδρασης) των διαφορών στους μέσους όρους βαθμολογίας είναι πλέον μεσαίο.

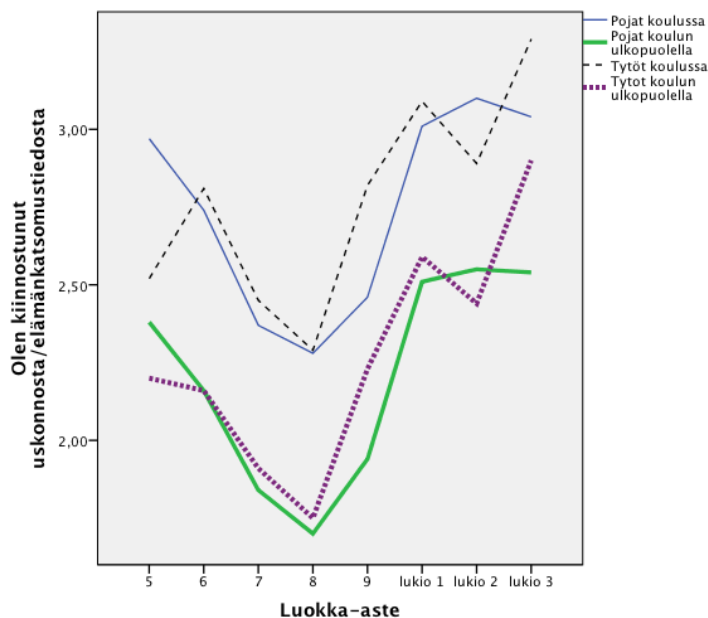
Σχήμα 1: Προτίμηση για τη μελέτη της θρησκείας σε διαφορετικά επίπεδα βαθμίδας («luokka-aste») (n=1648). Άξονας X = επίπεδο βαθμίδας · τάξεις 5-9 κατώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τάξεις 1-3 ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Άξονας Y = Προτίμηση για μελέτη της θρησκείας σε διαφορετικά επίπεδα βαθμίδας.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Σχήμα 2: Ενδιαφέρον κοριτσιών και αγοριών για τη θρησκεία στο σχολείο και εκτός σχολείου (n=1651). Άξονας X = επίπεδο βαθμίδας · τάξεις 5-9 κατώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τάξεις 1-3 ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Άξονας Y = Επίπεδο ενδιαφέροντος κοριτσιών και αγοριών για τη θρησκεία στο σχολείο και εκτός σχολείου.

Το Σχήμα 2 δείχνει το επίπεδο ενδιαφέροντος για τη θρησκεία εντός και εκτός σχολείου. Τα αποτελέσματα κατανέμονται και πάλι ανά φύλο και επίπεδο βαθμίδας. Δεν δείχνει σημαντική διαφορά στην πράξη μεταξύ κοριτσιών και αγοριών και για τις δύο ομάδες, το ενδιαφέρον για το μάθημα μειώνεται αρκετά απότομα στο σημείο μετάβασης στο γυμνάσιο, αλλά για τα κορίτσια αυξάνεται και πάλι περίπου ένα χρόνο νωρίτερα από ό,τι για τα αγόρια. Από την άλλη μεριά, το ενδιαφέρον των αγοριών είναι πιο σταθερό από ό,τι των κοριτσιών στην ηλικία της ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

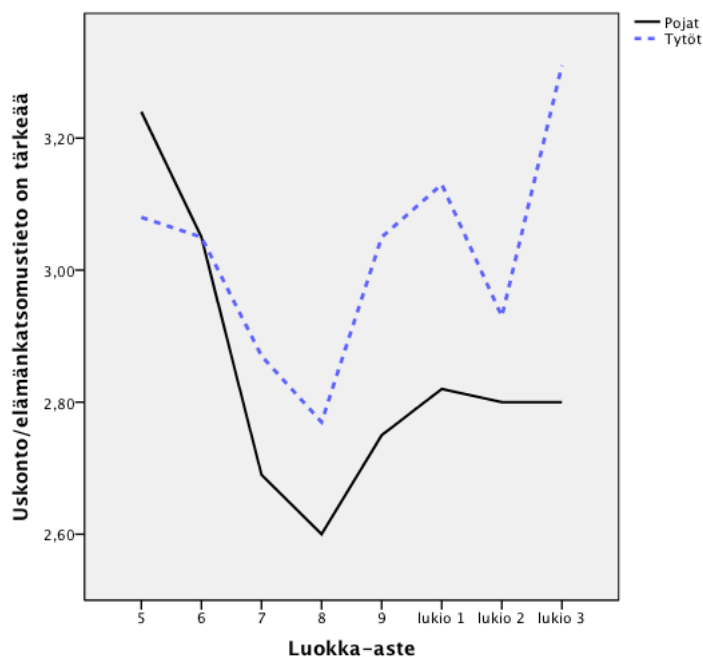

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Εάν ο μέσος όρος των δύο μεταβλητών, η συμπάθεια και το ενδιαφέρον για το μάθημα, συνδυαστούν σε μια κοινή συνοπτική μεταβλητή, εντοπίζεται μια εξαιρετικά σημαντική στατιστικά διαφορά μεταξύ του δημοτικού σχολείου (2,59) και της ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (3,04) ($t(1650) = 7,87, \rho < 0,001$)· το μέγεθος του αποτελέσματος που σχετίζεται με τη διαφορά στους μέσους όρους είναι πλέον μεσαίο ($d = 0,42$).

Το Σχήμα 2 συνοψίζει πόσο σημαντική τα κορίτσια και τα αγόρια αντιλαμβάνονται ότι είναι η θρησκεία. Η μεταβλητή που εμφανίζεται είναι μια αθροιστική μεταβλητή τριών ξεχωριστών κλιμάκων Likert.

Σχήμα 3: Εκλαμβανόμενη σημασία της θρησκείας σε διαφορετικά επίπεδα βαθμίδας (n=1652). Άξονας X = επίπεδο βαθμίδας · τάξεις 5-9 κατώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τάξεις 1-3 ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Άξονας Y = Εκλαμβανόμενη σημασία της θρησκείας σε διαφορετικά επίπεδα βαθμίδας

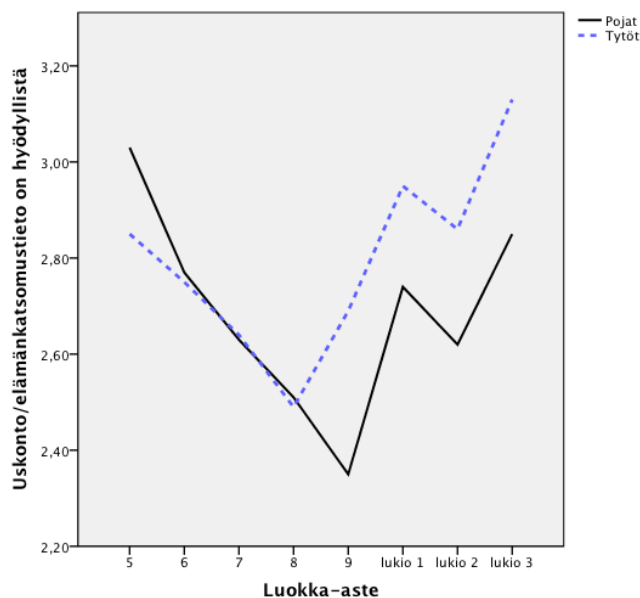

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Σύμφωνα με την εμπειρία των αγοριών, η θρησκεία εξακολουθεί να είναι σημαντική στο τέλος του δημοτικού σχολείου, αλλά όχι μετά. Η διαφορά μεταξύ του μέσου όρου (3,14) και του μέσου όρου (2,71) των τάξεων του δημοτικού σχολείου είναι άκρως σημαντική στατιστικά ($t(709)=5,01$, $p<0,001$). Οι αντιλήψεις των κοριτσιών για τη σημασία του μαθήματος ποικίλλουν ελαφρώς περισσότερο, αλλά στην ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, και ειδικά στο τέλος, το βλέπουν τουλάχιστον εξίσου σημαντικό όσο στην πέμπτη τάξη.

Σχήμα 4: Αντίληψη της χρησιμότητας της θρησκείας σε διαφορετικά επίπεδα βαθμίδας ($n=1641$). Άξονας X = επίπεδο βαθμίδας · τάξεις 5-9 κατώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τάξεις 1-3 ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Άξονας Y = Αντίληψη της χρησιμότητας της θρησκείας σε διαφορετικά επίπεδα βαθμίδας.

Το Σχήμα 4 συνοψίζει τις απαντήσεις στις 4 δηλώσεις χρησιμότητας της κλίμακας Likert σε μια ενιαία συνοπτική μεταβλητή. Δείχνει ότι οι αντιλήψεις των κοριτσιών και των αγοριών για τη χρησιμότητα της θρησκείας ακολουθούν ένα πολύ παρόμοιο μοτίβο με τα προηγούμενα γραφήματα: στην έναρξη της εφηβείας, η αρνητική κριτική για το θέμα αυξάνεται και τα κορίτσια στις ανώτερες τάξεις αντιλαμβάνονται τη χρησιμότητα του μαθήματος ένα χρόνο νωρίτερα.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Το δεύτερο ερευνητικό μας ερώτημα αφορούσε τις αντιλήψεις των μαθητών για την ικανότητα. Το Σχήμα 5 συνοψίζει το άθροισμα δύο μεταβλητών της κλίμακας Likert που το περιγράφουν.

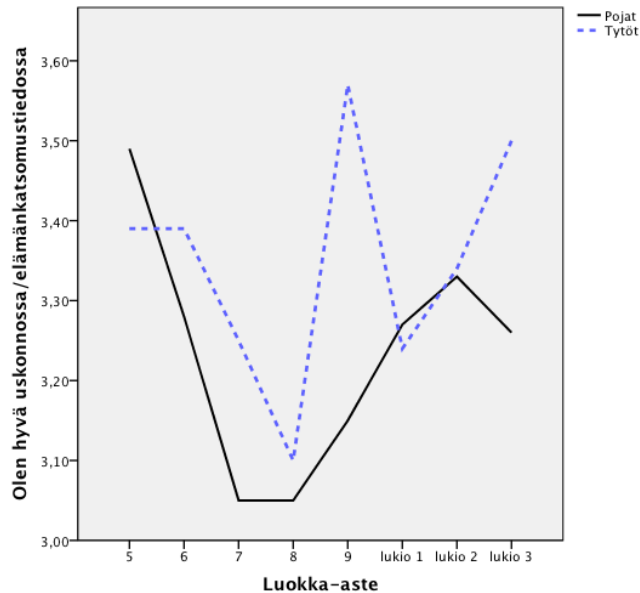
Αυτή η μεταβλητή αντανακλά επίσης την έναρξη της εφηβείας και την ελαφρώς μεγαλύτερη διακύμανση στις αντιλήψεις των κοριτσιών. Ωστόσο, το μέγεθος του αποτελέσματος για τα κορίτσια παραμένει αρκετά μικρό ($f^2 = 0,028$). Εάν τα κορίτσια και τα αγόρια ληφθούν υπόψη χωρίς να υπολογιστεί το επίπεδο της βαθμίδας, ο μέσος όρος για τα κορίτσια (3,33) είναι στατιστικά σημαντικά υψηλότερος από τον μέσο όρο για τα αγόρια (3,21) ($t(1647)=2,92$; $p<0,01$). Αυτή η διαφορά εξηγείται ιδιαίτερος από τις διαφορές στα ποσοστά ολοκλήρωσης της πρωτοβάθμιας και της ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Ωστόσο, δεν υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ των μαθητών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και των μαθητών της ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από αυτή την άποψη.

Σχήμα 5: Οι αντιλήψεις των κοριτσιών και των αγοριών για τη δική τους καλοσύνη ως μαθητές της θρησκείας ($n=1652$). Άξονας X = επίπεδο βαθμίδας ` τάξεις 5-9 κατώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τάξεις 1-3 ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Άξονας Y = Αντιλήψεις κοριτσιών και αγοριών για τη δική τους καλοσύνη ως μαθητών της θρησκείας.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Τέλος, αναλύσαμε τις απαντήσεις των κοριτσιών και των αγοριών σε δύο ερωτήσεις σε κλίμακες (1-5 και 0-100%) για να μετρήσουμε πόσο σίγουροι ήταν για την επιτυχία τους στις θρησκευτικές σπουδές. Οι απαντήσεις ήταν πολύ παρόμοιες με τις παραπάνω.

Αντανάκλαση

Πώς διαφέρουν τα κορίτσια και τα αγόρια ως μαθητές θρησκείας; Αν και βρήκαμε κάποιες στατιστικά σημαντικές διαφορές, ακόμη και πολύ σημαντικές, λόγω του μεγάλου μεγέθους των δεδομένων, στην πράξη οι διαφορές μεταξύ κοριτσιών και αγοριών είναι περισσότερο μέτριες, καθώς το μέγεθος επίδρασης των αποτελεσμάτων ήταν γενικά κατ' ανώτατο όριο μέτριο. Στην πραγματικότητα, αυτό από μόνο του μπορεί να θεωρηθεί σημαντικό αποτέλεσμα, καθώς έχουν βρεθεί μεγάλες πραγματικές διαφορές στα κίνητρα για μελέτη μεταξύ κοριτσιών και αγοριών στα μαθηματικά, για παράδειγμα (π.χ. Κυραγι, 2007).

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Σε αυτή τη μελέτη, οι πιο σημαντικές διαφορές σχετίζονται με την ηλικία των μαθητών. Οι μαθητές λυκείου ενδιαφέρονται περισσότερο για τη θρησκεία και τους αρέσει περισσότερο από τους μαθητές του δημοτικού (Σχήμα 2).

Η επίδραση της σχολικής επιβεβαίωσης μπορεί να είναι μια εξήγηση για την αύξηση της θρησκευτικής τήρησης μετά την 8η τάξη. Σύμφωνα με μια μελέτη της Kati Niemelä (2002), η φοίτηση σε ομολογιακό σχολείο αλλάζει τη στάση των νέων απέναντι στον Χριστιανισμό με πιο θετικό τρόπο. Υπάρχει σαφής θετική επίδραση της φοίτησης σε ομολογιακό σχολείο στη στάση απέναντι στον Χριστιανισμό. Ωστόσο, αυτή η αλλαγή στάσης μπορεί να μην είναι πολύ μεγάλης διάρκειας. (Niemelä, 2002, 183-184).

Ως επεξηγηματικό μοντέλο για τα Σχήματα 1, 2 και 4, πιο ρεαλιστικά προσανατολισμένο περιεχόμενο μπορεί επίσης να παρασχεθεί για το ανώτερο γυμνάσιο. Οι στόχοι της θρησκευτικής εκπαίδευσης στο λύκειο δίνουν έμφαση στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων σκέψης· οι μαθητές θα πρέπει να είναι σε θέση να αξιολογούν τις πολιτιστικές επιπτώσεις των θρησκευμάτων και των ζητημάτων που σχετίζονται με τις θρησκείες, και να κατέχουν τις δεξιότητες συζήτησης που σχετίζονται με αυτές τις ικανότητες. Μέρος του στόχου είναι να βοηθηθούν οι μαθητές να αναπτυχθούν ως άνθρωποι. Επιπλέον, οι μαθητές θα πρέπει να ελέγξουν τους τρόπους κατάκτησης της θρησκευτικής γνώσης και να είναι σε θέση να αξιολογούν κριτικά τη θρησκευτική γνώση. Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι πιο ικανή να επεξεργαστεί τέτοια θέματα.

Είναι προφανές ότι το περιεχόμενο των προγραμμάτων σπουδών της ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αντιστοιχεί καλύτερα τόσο στην ετοιμότητα των μαθητών να σπουδάσουν τουλάχιστον τη θρησκεία όσο και στην ανάγκη τους να βρουν σχετικό περιεχόμενο για την οικοδόμηση της δικής τους ταυτότητας (για αυτή την προβληματική βλέπε Niemi 1991, 84-86). Η έμφαση στην ηθική, τις ηθικές αξίες και τις σχέσεις μεταξύ διαφορετικών συστημάτων πεποιθήσεων και πολιτισμών στο περιεχόμενο της θρησκείας φαίνεται να ανταποκρίνεται στην ανάγκη των μαθητών για ανεξάρτητο και προσωπικό στοχασμό.

Σε γενικές γραμμές, τα αποτελέσματά μας εγείρουν το ερώτημα: υπάρχει κάτι που πρέπει να γίνει για την προσωρινή πτώση των κινήτρων για σπουδές η οποία συναντάται στις ανώτερες τάξεις; Θα ήταν δυνατό να συνδεθεί πιο έντονα η θρησκευτική εκπαίδευση στα σχολεία με τις καθημερινές εμπειρίες των νέων;

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Κατάλογος Πηγών

Eccles, J. S., Adler, T. F., Futterman, R., Goff, S. B., Kaczala, C. M., Meece, J. L. & Midgley, C. (1983). Expectancies, values, and academic behaviors. In J. T. Spence (Ed.) *Achievement and achievement motives*. San Francisco: Freeman, 75-146.

Kallioniemi, A. (2007.) Laadukas katsomusaineiden opetus. (“High quality teaching of religious studies.”) Teoksessa A.Kallioniemi & E. Salmenkivi (toim.) *Katsomusaineiden kehittämishaasteita. Opettajankoulutuksen tutkinno uudistuksen virittämää keskustelua*. Helsingin yliopisto. Soveltavan kasvatustieteen laitos. Julkaisuja 279. Yliopistopaino. Helsinki.

Kupari, P. (2007). Tuloksia peruskoulunuorten asenteista ja motivaatiosta matematiikkaa kohtaan PISA 2003 -tutkimuksessa. (“Results on attitudes and motivation towards mathematics among primary school students in PISA 2003.”) *Kasvatus*, 38(4), 316-328.

McPherson, G. E. & O'Neill, S. (2010). Students' motivation to study music as compared to other school subjects: a comparison of eight countries. *Research Studies in Music Education* 32(2), 155-168.

Niemelä, K. (2002). Hyvä rippikoulu. Rippikoulun laatu ja vaikuttavuus. (“Good confirmation school. Quality and effectiveness of confirmation school.”) *Kirkon tutkimuskeskus. Sarja A Nro 79*. Kirkon tutkimuskeskus. Tampere.

Niemi, H. (1991). Uskonnon didaktiikka. Oppilaista elämän subjekteja. (“Didactics of religion. Students as subjects of life.”) Keuruu.

Wigfield, A., & Eccles, J. S. (2000). Expectancy-value theory of achievement motivation, *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 68-81.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Διδασκαλία της Θρησκείας των Μειονοτήτων – Μια Ορθόδοξη Προοπτική

Risto Aikonen

School of Applied Education Science and Teacher Education
University of Eastern Finland, Joensuu Campus

Περίληψη

Η θρησκευτική εκπαίδευση, η θέση της στο σχολικό σύστημα της κοινωνίας, οι διδακτικοί στόχοι και το περιεχόμενο των προγραμμάτων σπουδών που προσανατολίζονται προς την επίτευξή τους ποικίλλουν μεταξύ των ευρωπαϊκών σχολικών συστημάτων. Αυτή η μεταβλητότητα ενισχύεται περαιτέρω από το μοντέλο της θρησκευτικής εκπαίδευσης και το νομικό καθεστώς των διαφορετικών θρησκειών σε κάθε χώρα. Ως αποτέλεσμα, οι μειονοτικές θρησκείες αντιμετωπίζουν προκλήσεις όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο οι μαθητές διδάσκονται τη δική τους θρησκεία στο σχολείο ως μέρος του εκπαιδευτικού τους προγράμματος. Από την άλλη πλευρά, είναι επίσης σημαντικό τα μέλη των μειονοτικών θρησκειών να μην αναγκάζονται να συμμετέχουν στη διδασκαλία μιας άλλης θρησκείας από τη δική τους. Ως εκ τούτου, είναι σημαντικό το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της κοσμοθεωρίας του σχολείου να λαμβάνει υπόψη τη θρησκευτική και κοσμοθεωρητική ποικιλομορφία με τρόπο που να σέβεται τη διαφορετικότητα, λαμβάνοντας υπόψη τα Δικαιώματα του Παιδιού του ΟΗΕ. Ομοίως, η θρησκευτική εκπαίδευση πρέπει να εξετάζει την ίση ελευθερία της θρησκείας στην πράξη. Αν ερμηνευτεί σωστά, παρατηρεί το δικαίωμα να σκληραγωγείται κανείς για τη θρησκεία του και όχι απλώς το δικαίωμα να μην σκληραίνει τα θρησκευτικά θέματα σε ένα εκπαιδευτικό περιβάλλον. Στη Φινλανδία, η θρησκευτική εκπαίδευση παρέχεται σύμφωνα με το θρησκευτικό δόγμα του μαθητή.

Το άρθρο αναφέρεται στη θρησκευτική εκπαίδευση της Φινλανδίας.

Λέξεις κλειδιά: θρησκευτική ποικιλομορφία, μειονότητες, ορθόδοξη θρησκευτική εκπαίδευση, κατάρτιση εκπαιδευτικών, ομολογιακή εκπαίδευση, συγκριτική θρησκευτική εκπαίδευση, παιδαγωγική, θρησκείες και πεποιθήσεις, πολυπολιτισμικότητα, εκπαίδευση στη διαφορετικότητα, ανεκτικότητα, ανθρώπινα δικαιώματα, εκκλησιαστικές κοινότητες.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Εισαγωγή

Αυτό το άρθρο αποτελεί μέρος του χρηματοδοτούμενου έργου ERASMUS+ που ονομάζεται Καινοτόμο Δίκτυο Θρησκευτικής Εκπαίδευσης: εκπαίδευση στη θρησκευτική ποικιλομορφία (IRENE). Αναλύει συνοπτικά τα τρέχοντα θρησκευτικά στη Φινλανδία, τα οποία αποτελούν τη βάση της θρησκευτικής εκπαίδευσης στο σχολικό περιβάλλον. Εξετάζει επίσης τη νομική βάση για τη διδασκαλία των διαφορετικών θρησκειών και πεποιθήσεων στα σχολεία και τα εκπαιδευτικά πλαίσια γενικότερα, καθώς και την εφαρμογή της. Εξετάζει ακόμη την ανάπτυξη των προγραμμάτων σπουδών της θρησκευτικής εκπαίδευσης εντός του Φινλανδικού σχολικού συστήματος, ιδιαίτερα τον τρόπο με τον οποίο το πρόγραμμα σπουδών της Ορθόδοξης θρησκείας έχει αλλάξει μαζί με άλλες εξελίξεις του προγράμματος σπουδών. Κεντρικό μέρος της διδασκαλίας της θρησκείας είναι η παιδαγωγική εφαρμογή της, λαμβάνοντας υπόψη τις παιδαγωγικές αρχές εντός του μαθήματος. Επίσης, η εργασία εστιάζει στην εισαγωγή της εφαρμογής της θρησκευτικής εκπαίδευσης στη Φινλανδία και σε ορισμένα αποτελέσματα σχετικά με τις απόψεις γονέων, κηδεμόνων και εκπαιδευτικών σχετικά με το τρέχον πρόγραμμα σπουδών θρησκευτικής εκπαίδευσης. Τα πρόσφατα ερευνητικά ευρήματα σχετικά με το Φινλανδικό μοντέλο θρησκευτικής εκπαίδευσης παρουσιάζονται για να καταδειχθεί η σημασία της θρησκευτικής εκπαίδευσης των μειονοτικών θρησκειών. Τα αποτελέσματα αναφέρουν ότι η διαφορετικότητα θα πρέπει να περιλαμβάνει τον πλουραλισμό και τη θεώρηση της θρησκευτικής διαφορετικότητας επίσης στη σχολική θρησκευτική εκπαίδευση για να καταδειχθεί στην πράξη η αξία και το νόημα της ισότητας στο εκπαιδευτικό περιβάλλον και τη ζωή.

Θρησκευτικό τοπίο στη Φινλανδία

Η Φινλανδία, όπως όλες οι Σκανδιναβικές χώρες, είναι μια προτεσταντική χώρα. Προς το παρόν, το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού των 5,4 εκατομμυρίων ανθρώπων ανήκει στην Ευαγγελική Λουθηρανική Εκκλησία (67,0 %). Το ποσό μειώνεται ελαφρώς. Η Ορθόδοξη Εκκλησία έχει περίπου 60.000 μέλη (1,0 % του πληθυσμού) και ο αριθμός μειώνεται ελαφρώς λόγω της γήρανσης του πληθυσμού, καθώς και λόγω των χαμηλών ποσοστών βαπτίσεων. Στην πραγματικότητα, ο ορθόδοξος πληθυσμός είναι ανεπίσημα μεγαλύτερος επειδή οι μετανάστες από τη Ρωσία δεν εγγράφονται ως μέλη ορθόδοξων ενοριών. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία έχει περίπου 15.000 μέλη.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Προτεσταντικά δόγματα όπως οι Βαπτιστές, οι Μεθοδιστές, ο Στρατός της Σωτηρίας και οι Αντβεντιστές έχουν συνολικό αριθμό μελών που παραμένει κάτω από το 1% του πληθυσμού της Φινλανδίας. Επιπλέον, ο αριθμός των Εβραίων είναι περίπου 2.000. Στη Φινλανδία, σχεδόν ένας στους τρεις ανθρώπους είναι εγγεγραμμένος στο μητρώο πληθυσμού ή η θρησκεία του είναι άγνωστη. Επίσης, κάθε 4^ο άτομο του πληθυσμού δεν είναι εγγεγραμμένο σε καμία θρησκευτική οργάνωση.

Είναι σημαντικό ότι λόγω των μεταναστών και των προσφύγων ο αριθμός των Μουσουλμάνων αυξάνεται. Στα τέλη του 2017, υπολογίστηκε ότι υπήρχαν περίπου 70.000-75.000 Μουσουλμάνοι, οι οποίοι διαμένουν κυρίως στη Νότια Φινλανδία. (Δεν υπάρχουν επίσημοι στατιστικοί αριθμοί Μουσουλμάνων στη Φινλανδία, επειδή οι περισσότεροι από τους Μουσουλμάνους δεν είναι εγγεγραμμένοι σε μια ισλαμική κοινότητα). Στις μέρες μας είναι πολύ χαρακτηριστικό ότι για διαφορετικούς λόγους οι άνθρωποι παραιτούνται από την ιδιότητα του μέλους της Λουθηρανικής εκκλησίας. Αυτό συμβαίνει έτσι ώστε κάθε χρόνο περίπου το 2% να επιλέγει να εξαιρεθεί από την ιδιότητα μέλους αυτού του δόγματος.

Οι κατευθυντήριες γραμμές για τη θρησκευτική εκπαίδευση στη Φινλανδία

Στη Φινλανδία, ο κύριος τρόπος για να αποκτήσει κάποιος θρησκευτική εκπαίδευση (ΘΕ) είναι η υποχρεωτική εκπαίδευση στα δημόσια σχολεία. Γενικά, δεν υπάρχουν ιδιωτικά σχολεία, αλλά υπάρχουν 16 Χριστιανικά σχολεία που παρέχουν βασική εκπαίδευση σε διάφορα μέρη της Φινλανδίας, και δύο από αυτά έχουν επίσης σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Οι εκκλησίες διατηρούν τα λεγόμενα «Κυριακάτικα σχολεία», αλλά η συμμετοχή είναι σε εθελοντική βάση και σήμερα δεν είναι ιδιαίτερα δημοφιλής. Στην επαγγελματική εκπαίδευση δεν υπάρχει ουσιαστική διδασκαλία στη Θρησκευτική Εκπαίδευση.

Τα Θρησκευτικά είναι υποχρεωτικό μάθημα τόσο στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο ενιαίο σχολείο (7-16 ετών), όσο και στο Λύκειο 16-18/19 ετών). Το μάθημα οργανώνεται σύμφωνα με το μείζον δόγμα των μαθητών σε μια περιοχή του δήμου. Στην πράξη, αυτό σημαίνει Ευαγγελική Λουθηρανική θρησκεία. Ωστόσο, ως μάθημα, ονομάζεται «γενική θρησκευτική εκπαίδευση του σχολείου», όχι Λουθηρανική. Στο Φινλανδικό πλαίσιο, οι περισσότεροι μαθητές συμμετέχουν στη Λουθηρανική θρησκευτική εκπαίδευση. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η γενική ΘΕ του σχολείου είναι ανοιχτή για όλους με ορισμένες εξαιρέσεις. Έτσι, πάνω από το 90 % των μαθητών στα Φινλανδικά σχολεία παρακολουθούν αυτά τα μαθήματα. Αυτό σημαίνει ότι πάνω

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

από το 20% των Φιλανδών νέων ακολουθούν αυτήν την εκπαίδευση μη όντας μέλη της Λουθηρανικής Εκκλησίας, με βάση το αίτημα των γονέων/κηδεμόνων τους.

Το καθεστώς της Ορθόδοξης θρησκευτικής εκπαίδευσης (ΟΘΕ) είναι διαφορετικό από αυτό των άλλων θρησκευτικών μειονοτήτων. Εάν υπάρχουν τουλάχιστον τρεις μαθητές που ανήκουν στην Ορθόδοξη Εκκλησία στην περιοχή του παρόχου εκπαίδευσης, πρέπει αυτόματα να διδάσκονται τη δική τους θρησκεία. Οι γονείς δε χρειάζεται να το ζητήσουν. Ο κανόνας, επομένως, δεν αναφέρεται σε ένα μόνο σχολείο του δήμου, αλλά στο δήμο συνολικά, δηλαδή στον πάροχο εκπαίδευσης. Ο πάροχος μπορεί επίσης να είναι ιδιωτικό σχολείο, το οποίο υπόκειται στον ίδιο κανόνα. Συνιστάται στους γονείς ή κηδεμόνες άλλων μειονοτήτων να ζητούν θρησκευτική εκπαίδευση (ΘΕ) για τα παιδιά τους εάν πληρούνται η προϋπόθεση του ελάχιστου αριθμού τριών μαθητών. Η προϋπόθεση για την υποβολή αίτησης είναι ότι το άτομο πρέπει να ανήκει σε θρησκευτικό δόγμα εγγεγραμμένο στη Φινλανδία. Η ΟΘΕ έχει επίσης μαθητές που δεν είναι μέλη της Φινλανδικής Ορθόδοξης Εκκλησίας αλλά εντάσσονται σε αυτές τις ομάδες λόγω του πολιτιστικού τους υπόβαθρου. Το ίδιο συμβαίνει και με την ισλαμική ΘΕ. Όλοι οι μαθητές της ισλαμικής ΘΕ στα σχολεία δεν είναι μέλη των ισλαμικών κοινοτήτων που είναι εγγεγραμμένες. Τα μη μέλη δεν περιλαμβάνονται στον κανόνα των τριών μαθητών. Συνολικά, αυτοί και ο υψηλός αριθμός Λουθηρανών μαθητών θρησκευτικής εκπαίδευσης δείχνουν ότι η θρησκευτική εκπαίδευση δεν συνδέεται απαραίτητα με τη συμμετοχή σε εκκλησία ή θρησκευτική κοινότητα.

Από το 1985 διοργανώνεται ξεχωριστό μάθημα για τους μαθητές που δεν είναι μέλη κανενός θρησκευτικού δόγματος. Το μάθημα ονομάζεται Life Stance Education (LSE) (Εκπαίδευση Στάσης Ζωής) ή World View Education (Ηθική) για να ενθαρρύνει τους μαθητές να δημιουργήσουν τη δική τους κοσμοθεωρία. Το μάθημα δεν είναι διαθέσιμο για όσους έχουν τη δική τους θρησκευτική εκπαίδευση. Αυτό σημαίνει, για παράδειγμα, ότι μέλη της Λουθηρανικής Εκκλησίας που έχουν τη δική τους θρησκευτική εκπαίδευση δεν μπορούν να παρακολουθήσουν αυτό το μάθημα. Ορθόδοξοι μαθητές που δεν έχουν τη δική τους θρησκευτική εκπαίδευση μπορούν να επιλέξουν αυτή ή τη γενική θρησκευτική εκπαίδευση του σχολείου, εάν οι γονείς τους το θεωρούν μια εναλλακτική.

Ο αριθμός των μαθημάτων στη θρησκευτική εκπαίδευση και την εκπαίδευση Life Stance υπολογίζεται ως ο αριθμός των εβδομαδιαίων μαθημάτων ανά έτος. Για τις τάξεις 1-9, ο συνολικός αριθμός εβδομαδιαίων μαθημάτων ανά έτος είναι 10. Αυτό είναι το ελάχιστο, αλλά ο δήμος μπορεί να επιλέξει να προσφέρει περισσότερα. Κατανέμονται σε κάθε τάξη ως εξής. Οι τάξεις 1 και 2 έχουν δύο μαθήματα την

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

εβδομάδα. Κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς, αυτό είναι συνολικά 76 ώρες θεωρητικά. Οι τάξεις 3 έως 6 έχουν πέντε ώρες. Ο δήμος μπορεί να αποφασίσει ποια τάξη έχει δύο μαθήματα την εβδομάδα. Συνήθως είναι στην 4η τάξη. Οι τάξεις 7-9 έχουν ένα μάθημα την εβδομάδα. Θεωρητικά, μία ώρα την εβδομάδα σημαίνει 38 ώρες ανά σχολικό έτος. Τα μαθήματα για κάθε θρησκεία διδάσκονται σε ομάδες διδασκαλίας για τη θρησκεία από πιστοποιημένους εκπαιδευτικούς. Στις τάξεις 1-6, η θρησκευτική αγωγή διδάσκεται από εκπαιδευτικό της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης μαζί με άλλα μαθήματα, και στις τάξεις 7-9 και στην ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση από καθηγητή του μαθήματος (θεολόγο).

Στην επαγγελματική εκπαίδευση η ΘΕ ή η ηθική δεν περιλαμβάνονται στα προγράμματα σπουδών. Στην προσχολική εκπαίδευση (παιδιά στην ηλικία των 6 ετών) δεν υπάρχει ΘΕ ως ανεξάρτητο μάθημα. Ως μέρος του περιεχομένου του προγράμματος σπουδών, η διδασκαλία πραγματεύεται διαφορετικές κοσμοθεωρίες, συμπεριλαμβανομένων των θρησκειών αλλά και καμίας. Τα παιδιά υποτίθεται ότι θα εξοικειωθούν με τις δικές τους και άλλες κοσμοθεωρίες και θρησκείες που εκπροσωπούνται στην ομάδα των παιδιών ή στο περιβάλλον τους. Θα παρουσιαστούν τα ήθη και έθιμα που συνδέονται με αυτά. Η μη θρησκεία συζητείται παράλληλα με τις κοσμοθεωρίες.

Στην προσχολική εκπαίδευση και φροντίδα (παιδιά κάτω των 5 ετών) η κοσμοθεωρητική εκπαίδευση επικεντρώνεται πρωτίστως στη συνολική εξέταση των θρησκειών και άλλων κοσμοθεωριών που υπάρχουν στην ομάδα των παιδιών. Στόχος είναι η προώθηση του αμοιβαίου σεβασμού και της κατανόησης των διαφορετικών κοσμοθεωριών καθώς και η υποστήριξη της ανάπτυξης των πολιτιστικών ταυτοτήτων και κοσμοθεωριών των παιδιών. Τα παιδιά εξοικειώνονται με διαφορετικές κοσμοθεωρίες και σχετικές παραδόσεις. Οι φυσικές ευκαιρίες για εξέταση κοσμοθεωριών είναι μέρος αυτού.

Από το 2003, σύμφωνα με το Νόμο της Βασικής Εκπαίδευσης (άρθρο 13) «η διδασκαλία των θρησκευτικών οργανώνεται σύμφωνα με τη θρησκευτική κοινότητα των μαθητών ως διδασκαλία της θρησκείας στην οποία ανήκει ο μαθητής σε συμφωνία με χωριστά αναλυτικά προγράμματα». Ως αποτέλεσμα, το Εθνικό Συμβούλιο Εκπαίδευσης έχει αναπτύξει μέχρι στιγμής προγράμματα σπουδών για 10 θρησκείες, συμπεριλαμβανομένων των Χριστιανικών και άλλων θρησκειών. Σε πρώτη φάση το 2014 κάλυψαν την Ευαγγελική Λουθηρανική, την Ορθόδοξη και τη Ρωμαιοκαθολική θρησκεία. Οι μη χριστιανικές θρησκείες περιλάμβαναν το Ισλάμ και τον Ιουδαϊσμό. Το 2020, το Συμβούλιο Εκπαίδευσης ενέκρινε προγράμματα σπουδών για τις θρησκείες Αντβεντιστών, Μπαχάι, Βουδιστών, Πεντηκοστιανών και Κρίσνα. Το προηγούμενο

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

πρόγραμμα σπουδών το 2004 είχε προγράμματα σπουδών για 13 θρησκείες. Οι Εκκλησίες δεν εμπλέκονται άμεσα σε θέματα προγραμμάτων σπουδών ή στη σύνταξη των προγραμμάτων σπουδών ή των σχολικών βιβλίων της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης. Η ομάδα συνήθως περιλαμβάνει δασκάλους θρησκευτικής εκπαίδευσης και άλλους ειδικούς στη θρησκευτική εκπαίδευση (εκπροσώπους θρησκευτικών δογμάτων) από διαφορετικά σχολικά επίπεδα και προεδρεύει ένας εκπρόσωπος του Φινλανδικού Εθνικού Συμβουλίου Εκπαίδευσης. Το κράτος είναι ουδέτερο απέναντι στις θρησκείες και τις εκκλησίες.

Την τελευταία δεκαετία, η Φινλανδία έχει δει μια περισσότερο ή λιγότερο μονόπλευρη συζήτηση για το μοντέλο ΘΕ, το οποίο με κάποιους όρους υποτιμά τα δικαιώματα των μειονοτήτων στη δική τους θρησκευτική εκπαίδευση. Ειδικότερα, έχει επιταχυνθεί από το 2019, όταν το Υπουργείο Παιδείας πρότεινε να ανοιχθεί η Life Stance Education σε όλους ως εναλλακτική της ΘΕ. Μια άλλη πρόταση έχει επίσης υποβληθεί για την αντικατάσταση του τρέχοντος μοντέλου διδασκαλίας της θρησκείας και της LSE με ένα κοινό μάθημα για όλους τους μαθητές, το οποίο θα τους μούσε στα παγκόσμια θρησκευόμενα, ανεξάρτητα από τις δικές τους πεποιθήσεις. Όπως θα παρουσιαστεί αργότερα σε αυτό το άρθρο με ορισμένα ερευνητικά αποτελέσματα σχετικά με τη συζήτηση για το μοντέλο, η πρώτη πρόταση θα ήταν καλή καθώς αφήνει χώρο για την ίδια τη ΘΕ, αλλά η δεύτερη πρόταση είναι απαράδεκτη.

Οι υποστηρικτές του μαθήματος «κοσμοθεωρίας» υποστηρίζουν ότι τα παιδιά στην τάξη θα πρέπει να έχουν περισσότερες ευκαιρίες για διάλογο με ανθρώπους από διαφορετικές θρησκείες, Χριστιανούς και μη Χριστιανούς. Στα σχολεία, η ΘΕ στόχο έχει να εκπαιδεύσει τους μαθητές σύμφωνα με τη δική τους θρησκεία ώστε να εκτιμούν και να σέβονται τη δική τους κληρονομιά. Παρόλα αυτά, η ίδια η ΘΕ δεν είναι μονόπλευρη ή κλειστή στην πραγματικότητα του πεδίου των θρησκειών και των κοσμοθεωριών. Το πρόγραμμα σπουδών του 2014 ορίζει σαφώς μεταξύ των καθηκόντων του ΘΕ τα εξής: *«Οι μαθητές εξοικειώνονται με τις παραδόσεις που σχετίζονται με τις θρησκείες και τις κοσμοθεωρίες στη Φινλανδία, καθώς και με τις θρησκείες και τις κοσμοθεωρίες σε άλλα μέρη του κόσμου. Το μάθημα προάγει την κατανόηση της σχέσης μεταξύ θρησκείας και πολιτισμού καθώς και τον πολυγραμματισμό που σχετίζεται με τις θρησκείες και τις κοσμοθεωρίες. Η διδασκαλία παρέχει πολυχρηστική πληροφόρηση για τις θρησκείες και βοηθά τους μαθητές να κατανοήσουν συζητήσεις που σχετίζονται με τη θρησκεία.»* Αυτό ξεκάθαρα δηλώνει ότι στην ενιαία εκπαίδευση δεν υπάρχει ανάγκη για ένα και με ίδιο περιεχόμενο, μάθημα θρησκείας για όλους τους μαθητές. Περισσότερο να πούμε, αλλά οι στόχοι της LSE δεν είναι παρόμοιοι σε όλες τις θρησκείες και πεποιθήσεις.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Ανάπτυξη προγραμμάτων σπουδών για την ορθόδοξη θρησκευτική εκπαίδευση

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970 πραγματοποιήθηκαν δύο μεγάλες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στη Φινλανδία. Παρά τις ανανεώσεις του αναλυτικού προγράμματος για την ενιαία εκπαίδευση στη δεκαετία του 1980, ο ρόλος και η φύση της ΘΕ στα σχολεία αντιμετώπισαν ελάχιστες αλλαγές. Η ΘΕ ήταν ακόμα ομολογιακή και είχε στο επίκεντρο την εκκλησία, αλλά η εκκλησία δεν εμπλεκόταν άμεσα σε θέματα προγραμμάτων σπουδών ή στη σύνταξη των προγραμμάτων σπουδών ή των εγχειριδίων της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης.

Στη Φινλανδία, το πρώτο πρόγραμμα σπουδών για τα θρησκευτικά για την υποχρεωτική εκπαίδευση εισήχθη το 1925 και το επόμενο δημοσιεύτηκε το 1952. Δεν περιελάμβαναν πρόγραμμα σπουδών για την Ορθόδοξη ΘΕ. Το πρώτο προέκυψε ως αποτέλεσμα της μεταρρύθμισης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης το 1970. Τα προγράμματα σπουδών για την Ορθόδοξη ΘΕ σε σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (1970, 1977, 1985, 1994) είχαν όλα σχεδόν τον ίδιο διδακτικό σκοπό, με στόχο την «ανατροφή ενεργών ενοριτών». Η διδασκαλία έχει εν μέρει προσπαθήσει να κατηχήσει τον μαθητή στη θρησκεία που διδάσκεται - να μάθει τη θρησκεία. Όπως δείχνουν τα προηγούμενα προγράμματα σπουδών, η θρησκευτική εκπαίδευση είχε ομολογιακό χαρακτήρα. Το πρόγραμμα σπουδών για την ενιαία εκπαίδευση το 1994 έφερε μια ριζική αλλαγή στο νόημα και τη φιλοσοφία των προγραμμάτων σπουδών στην ΘΕ. Δεν ήταν τόσο κανονιστικό όσο τα προηγούμενα και έδωσε πολύ χώρο στα σχολεία να φτιάξουν τα δικά τους προγράμματα σπουδών για την ΘΕ. Σε σύγκριση με τα προηγούμενα προγράμματα σπουδών υπήρχαν για πρώτη φορά τόσο γενικοί όσο και κοινοί στόχοι για διαφορετικές θρησκείες. Αυτά αποτέλεσαν τη βάση για την ανάπτυξη προγραμμάτων σπουδών εξειδικευμένων στη θρησκεία με τα δικά τους ομολογιακά περιεχόμενα και μαθησιακούς στόχους. Αυτό ήταν το πρώτο βήμα για να αλλαχθεί η ΘΕ ώστε να εξετάσει τις θρησκείες έξω από τον εαυτό της και σε γενικό επίπεδο, παρόλο που η διδασκαλία βασιζόταν σε μια ομολογία.

Το πρόγραμμα σπουδών του 2004 εισήγαγε μια σημαντική αλλαγή στη θρησκευτική εκπαίδευση στη βασική εκπαίδευση και στη γενική ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Η διδασκαλία δεν μπορούσε πλέον να είναι ομολογιακή. Η εκπαίδευση άλλαξε από «ομολογιακή θρησκευτική εκπαίδευση» σε «θρησκευτική εκπαίδευση σε συμφωνία με τη θρησκεία του ατόμου». Πρώτη φορά δόθηκαν σε όλες τις θρησκείες, Χριστιανικές και μη, οι γενικοί και κοινοί στόχοι και τα περιεχόμενα. Οι μαθητές ενθαρρύνονται σε προσωπικό προβληματισμό σχετικά με ηθικά ζητήματα. Η

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

διδασκαλία ΘΕ υποστηρίζει την αυτογνωσία, την αυτοεκτίμηση των μαθητών και τους βοηθά να χτίσουν και να αξιολογήσουν την ταυτότητα και την κοσμοθεωρία του/της. Οι στόχοι της Ορθόδοξης θρησκευτικής εκπαίδευσης ανέφεραν ότι «κεντρικός στόχος είναι η ενίσχυση και διατήρηση της Ορθόδοξης ταυτότητας του μαθητή». Ο σκοπός ήταν να υποστηριχθεί η ταυτότητα του μαθητή στη θρησκεία - να μάθει για τη θρησκεία.

Το πρόγραμμα σπουδών του 2014 αναθεωρήθηκε ως προς τη δομή και το περιεχόμενο. Περιλάμβανε γενικούς στόχους κοινούς για τις πέντε θρησκείες (λουθηρική, ορθόδοξη, καθολική, εβραϊκή και ισλαμική) και τρεις τομείς κοινού περιεχομένου. Αυτά αποτελούν τη βάση για την ανάπτυξη των προγραμμάτων σπουδών ειδικά για τη θρησκεία. Η οργάνωση της εκπαίδευσης παραμένει βασισμένη στη διδασκαλία της θρησκείας του ίδιου του μαθητή και δεν είναι ομολογιακή. Η αποστολή του μαθήματος συνεχίζει να δηλώνει ότι «Η διδασκαλία παρέχει στον μαθητή στοιχεία για την οικοδόμηση και την αξιολόγηση της ταυτότητάς του/της, καθώς και την προσωπική άποψη της ζωής και της κοσμοθεωρίας». Τα αναλυτικά προγράμματα για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση σε όλες τις τάξεις θα πρέπει να καλύπτουν τρεις βασικούς τομείς περιεχομένου. Αυτά είναι η σχέση με τη θρησκεία του ατόμου (C1), ο κόσμος των θρησκειών (C2) και η καλή ζωή (C3).

Οι διδακτικοί στόχοι σε γενικό επίπεδο δεν επικεντρώνονται πλέον αποκλειστικά στη διδασκαλία της θρησκείας, αλλά είναι ευρύτεροι και ποικίλλουν ως προς το περιεχόμενο από ότι στο παρελθόν. Ενώ η έμφαση δίνεται εν μέρει στην υποστήριξη της ανάπτυξης των μαθητών - εκμάθησης της θρησκείας, το πρόγραμμα σπουδών του 2014 τονίζει επίσης έντονα τη σημασία της θρησκείας και τη διεύρυνση της θρησκευτικής κατανόησης - εκμάθησης της θρησκείας.

Η διδασκαλία των θρησκειών βασίζεται στα γενικά καθήκοντα, τους στόχους και τα περιεχόμενα (TOC) που είναι κοινά σε όλα τα μαθήματα θρησκευτικής εκπαίδευσης. Για κάθε θρησκεία έχει καταρτιστεί συγκεκριμένο αναλυτικό πρόγραμμα για τη διδασκαλία της θρησκείας, με βάση τους τρεις τομείς περιεχομένου που αναφέρονται παραπάνω. Στην περίπτωση της Ορθόδοξης θρησκείας, οι λεπτομερείς περιγραφές του προγράμματος σπουδών ακολουθούν τους βασικούς τομείς περιεχομένου της θρησκείας. Αυτά είναι τα δογματικά και άλλα χαρακτηριστικά της Ορθόδοξης Εκκλησίας, η εκκλησιαστική ζωή και η παράδοση του εορτασμού του λειτουργικού έτους, η εκκλησιαστική τέχνη, οι άγιοι άνθρωποι και οι διδαχές τους, το περιεχόμενο της Αγίας Γραφής, η ηθική, η ιστορία της Εκκλησίας και τα παγκόσμια θρησκευόμενα.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Συγκριτικά με προηγούμενους στόχους και περιεχόμενο, η διδασκαλία θα εξετάσει την πολιτιστικά ποικιλόμορφη Ορθοδοξία. Επιπλέον, μια λεπτομερέστερη ματιά στις θρησκείες και τα έθιμά τους στην Ευρώπη και σε άλλες ηπείρους, καθώς και μια εξέταση των χαρακτηριστικών των Χριστιανικών και μη Χριστιανικών θρησκειών. Λόγω της μεταβαλλόμενης φύσης του προγράμματος σπουδών, το περιεχόμενο και η ποσότητα ορισμένων από τα μαθήματα που διδάσκονται στην εγχώρια θρησκεία έχουν μειωθεί. Το επίκεντρο έχει μετατοπιστεί από την ιστορική ανάλυση της Εκκλησίας στη σύγχρονη θρησκευτικότητα, λαμβάνοντας υπόψη την παγκόσμια και τοπική ανάπτυξη της θρησκείας του καθενός.

Περί των Παιδαγωγικών Στοιχείων της Ορθόδοξης Θρησκευτικής Αγωγής

Ετερογενείς ομάδες διδασκαλίας

Στα σχολεία, η διδασκαλία των μειονοτικών θρησκειών θεωρείται συνήθως ότι πραγματοποιείται σε μικρές ομάδες. Αυτός ο ορισμός ισχύει για όλες τις θρησκείες μέχρι την έναρξη ισχύος του νέου Νόμου περί Βασικής Εκπαίδευσης την 1η Ιανουαρίου 2003. Έκτοτε, η διδασκαλία σε μικρές ομάδες με την παραδοσιακή έννοια δεν μπορεί πλέον να χρησιμοποιηθεί για την Ορθόδοξη θρησκεία. Αυτό συμβαίνει επειδή ο πάροχος εκπαίδευσης (ο δήμος) μπορεί πλέον να συνδυάσει τις τάξεις βασικής εκπαίδευσης 1-9 στην ίδια ομάδα διδασκαλίας. Για όλες τις μειονοτικές θρησκείες η κατάσταση είναι η ίδια, αλλά οι ομάδες δεν έχουν αυξηθεί με την ίδια αναλογία όπως στην περίπτωση της Ορθόδοξης διδασκαλίας.

Ευτυχώς, οι διδακτικές ομάδες από τις τάξεις 1 έως 9 δεν εφαρμόζονται ως τέτοιες, αλλά οι ομάδες μπορούν να περιλαμβάνουν μαθητές τόσο από την πρωτοβάθμια όσο και από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Έτσι, σχεδόν χωρίς εξαίρεση, η ορθόδοξη θρησκεία διδάσκεται σε συμπεριληπτικές ομάδες. Ο εκπαιδευτικός έχει συχνά δύο ή και τέσσερα προγράμματα σπουδών για να διδάξει στο ίδιο μάθημα σε αυτές τις ενωμένες ομάδες διδασκαλίας. Ο μαθητικός πληθυσμός είναι από πολλές απόψεις ετερογενής. Οι μαθητές προέρχονται από διαφορετικές τάξεις και έχουν διαφορετικά επίπεδα μαθησιακής ικανότητας. Επιπλέον, υπάρχουν μετανάστες που παρακολουθούν μαθήματα με βάση το πολιτιστικό τους υπόβαθρο. Ωστόσο, δεν έχουν μελετήσει στο παρελθόν καθόλου την Ορθόδοξη θρησκεία. Υπάρχουν επίσης διδακτικές ομάδες από τις οποίες το 80% αποτελείται από μετανάστες με φτωχές γλωσσικές δεξιότητες.

Οι παιδαγωγικές λύσεις του εκπαιδευτικού σε μια ετερογενή μικρή ομάδα επικεντρώνονται στη διαφοροποίηση, την εναρμόνιση και την περιοδικοποίηση, καθώς

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

και τον μακροπρόθεσμο σχεδιασμό και τη διδακτική εναλλαγή μεταξύ τους. Μια πρακτική λύση είναι να έχουμε τους μεγαλύτερους μαθητές να εργάζονται αθόρυβα μεταξύ τους και να εργάζονται με δασκαλοκεντρικό τρόπο με τους νεότερους μαθητές, αλλάζοντας αυτές τις ρυθμίσεις κάποια στιγμή κατά τη διάρκεια του μαθήματος. Συνήθως τα μαθήματα ξεκινούν και τελειώνουν με κοινά θέματα για όλες τις ομάδες. Η παροχή ευκαιριών για συζήτηση είναι κεντρικής σημασίας για την ανάπτυξη της θρησκευτικής σκέψης και των ζητημάτων που σχετίζονται με τη θρησκεία στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Ο Παιδαγωγικός Προσανατολισμός για την Ορθόδοξη ΘΕ

Η βασική φύση της Φινλανδικής Θρησκευτικής Εκπαίδευσης είναι τόσο η διδασκαλία όσο και η μάθηση για μια θρησκεία και από μια θρησκεία (βλ. Hull 2002, Ziebertz and Reigel 2009). Στην περίπτωση των μειονοτικών θρησκειών, υπάρχει επίσης μια μικρή τάση διδασκαλίας/εκμάθησης της θρησκείας με όρους παραδοσιακής και πνευματικής κληρονομιάς της εν λόγω θρησκείας.

Σε ένα μάθημα η άσκηση λατρείας δεν επιτρέπεται. Η Ορθόδοξη παιδαγωγική δεν έχει πρόβλημα να αντιμετωπίσει το ζήτημα τι είδους δραστηριότητες «επιτρέπονται ή ποιες όχι» κατά τη διάρκεια ενός μαθήματος. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι στις περισσότερες περιπτώσεις το διδακτικό περιεχόμενο σχετίζεται ή συνδέεται με προσευχές και ύμνους που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να εξηγήσουν και να επεξηγήσουν το Ορθόδοξο δόγμα και το περιεχόμενο διδασκαλίας. Αυτή η παιδαγωγική προσέγγιση εντάσσει το περιεχόμενο στο πλαίσιο των πρακτικών και της παράδοσης της Εκκλησίας. Αυτή η παιδαγωγική μπορεί να ονομαστεί «ομολογιακή παιδαγωγική».

Έτσι έχει εφαρμοστεί η Ορθόδοξη Θρησκευτική Εκπαίδευση στα σχολεία και βασικά η ίδια η θρησκεία του καθενός στην πράξη, υποστηρίζει την παιδαγωγική της Ορθόδοξης Θρησκευτικής Εκπαίδευσης και την καλή πρακτική αυτής. Στη διδασκαλία, η χρήση εκκλησιαστικών ύμνων, προσευχών, του σταυρού και των εικόνων, για παράδειγμα, πρέπει να δικαιολογείται παιδαγωγικά. Εάν εφαρμόσουμε τον τρόπο διδασκαλίας σύμφωνα με τη «θρησκεία του καθενός», μια συνέπεια θα είναι η χρήση της παιδαγωγικής της ίδιας της θρησκείας. Αυτό υποστηρίζει επίσης την ολιστική προσέγγιση της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης.

Η ολιστική θρησκευτική εκπαίδευση στο σχολικό περιβάλλον σημαίνει ενσωμάτωση της ερμηνείας, της ηθικής, της δογματικής, της εκκλησιαστικής ιστορίας και της λειτουργικής ζωής της Εκκλησίας στους στόχους και το περιεχόμενο της διδασκαλίας. Αυτό σημαίνει, για παράδειγμα, ότι η διδασκαλία δεν ασχολείται ειδικά με την Αγία

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Γραφή και το περιεχόμενό της, χωρίς να συνδέει και να συσχετίζει τις ιστορίες με ηθικά ζητήματα ή με την ιστορία της Εκκλησίας. Η διδασκαλία δεν αφορά τη διδασκαλία και την αναθεώρηση των διδακτικών περιεχομένων το ένα μετά το άλλο, αλλά τη διασύνδεσή τους. Αντίστοιχα, στη διδασκαλία της λειτουργίας, για παράδειγμα, μπορούμε να επεκτείνουμε την εξέταση στη Βίβλο, την ηθική, τη δογματική, την εκκλησιαστική ιστορία, την εκκλησιαστική μουσική, την εικονογραφία κ.λπ. Με άλλα λόγια, η διδασκαλία πραγματοποιείται εντός ενός μαθήματος ενσωματώνοντας τις διάφορες πτυχές της θεολογίας. Πρέπει να σημειωθεί ότι δεν πρόκειται για διδακτική αρχή ότι ένα μάθημα πρέπει να συζητείται συστηματικά στις διάφορες διαστάσεις του. Η αρχή θα πρέπει να εφαρμόζεται σε σπирάλ, έτσι ώστε να υπάρχουν λιγότερα ανοίγματα για την αντιμετώπιση των νεότερων μαθητών από ότι των πιο ώριμων.

Η ολιστική θρησκευτική εκπαίδευση σημαίνει επίσης ότι το κύριο περιεχόμενο και τα θέματα διδασκαλίας εισάγονται επανειλημμένα σε βάθος σε διαφορετικές τάξεις, αλλά πάντα από μια νέα οπτική γωνία και χρησιμοποιώντας κατάλληλες παιδαγωγικές εφαρμογές. Το μοντέλο διδασκαλίας είναι εν μέρει παρόμοιο με τη λεγόμενη σπειροειδή αρχή. Διαφέρει από το ολιστικό μοντέλο στο ότι υπάρχει λιγότερη ολοκλήρωση εντός του θέματος και πιο γραμμική πρόοδος. Τα κύρια θέματα που διδάσκονται σύμφωνα με αυτή την αρχή, είναι ο κύκλος του εκκλησιαστικού έτους με τους εορτασμούς του και τη νηστεία, παράλληλα με τη διδασκαλία της προσευχής, της ψαλτικής και της αγιογραφίας. Αυτή η αρχή εφαρμόζεται, για παράδειγμα, σε ώρες προσευχής στην τάξη και στο πλαίσιο της κοινής διδασκαλίας στην τάξη, με όλη την ομάδα να εργάζεται μαζί σε θέματα όπως οι μεγάλες εορτές του λειτουργικού έτους. Ταυτόχρονα, αυτά τα γενικά θέματα αποτελούν μέρος του λεγόμενου κρυφού προγράμματος σπουδών της Ορθόδοξης θρησκευτικής εκπαίδευσης.

Οι εικόνες είναι το πολύπλευρο διδακτικό εγχειρίδιο της εκκλησίας και η αφήγηση του εκκλησιαστικού έτους. Ένα προφανές παράδειγμα είναι η χρήση εικόνων με ολιστικό τρόπο. Για παράδειγμα, η Ορθόδοξη Εκκλησία εορτάζει τον Ευαγγελισμό της Υπεραγίας Θεοτόκου στις 25 Μαρτίου. Σύμφωνα με την παιδαγωγική του μαθήματος που διδάσκεται και σε συμφωνία με την εκκλησιαστική παράδοση, ο εκπαιδευτικός ξεκινά με την εισαγωγή της εν λόγω εορταστικής εικόνας στην αρχή του μαθήματος. Κοιτάζοντας την εικόνα, μπορούμε να παρατηρήσουμε πώς περιγράφει αυτό το Βιβλικό γεγονός. Μέσα από το κείμενο του τροπαρίου μπορούμε να εξερευνήσουμε το δογματικό περιεχόμενο της εορτής και επίσης να συσχετίσουμε το περιεχόμενο της εορτής με τη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας ως μέρος του λειτουργικού έτους. Με βάση αυτή την ανάλυση, τρεις εκπαιδευτικές πτυχές μπορούν ήδη να εντοπιστούν σε αυτό το πλαίσιο όταν χρησιμοποιείται η ολιστική παιδαγωγική προσέγγιση. Η

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

παιδαγωγική της θρησκείας του καθενός στοχεύει όχι μόνο στην παροχή γνώσης, αλλά και στην αυθεντική εμπειρία, τη δράση και τη συναισθηματική εμπειρία που συντελείται σε αυτήν την περίπτωση ψέλλνοντας το τροπάριο.

Η ολιστική προσέγγιση περιλαμβάνει επίσης την αρχή ότι δεν υπάρχουν μόνο «εκκλησιαστικά» ζητήματα, αλλά ότι η εκπαίδευση αλληλεπιδρά με την κοινωνία της εποχής της. Η θρησκεία αλληλεπιδρά με την κοινωνία και εξετάζει τα ζητήματα που προκύπτουν από αυτήν στο περιεχόμενο της θρησκευτικής εκπαίδευσης. Τον τελευταίο καιρό ένα από αυτά είναι η φύση και το περιβάλλον.

Το διδακτικό υλικό, ή τα σχολικά βιβλία, έχουν σχεδιαστεί για κάθε ομάδα ετών, αλλά χρησιμοποιούνται εκ περιτροπής. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, υπάρχουν μαθητές από πολλές διαφορετικές τάξεις στις ομάδες διδασκαλίας και ο εκπαιδευτικός δεν μπορεί να διδάξει το αναλυτικό πρόγραμμα κάθε τάξης (διδακτικό βιβλίο) χωριστά. Για παράδειγμα, σε μια συνδυασμένη ομάδα, τα σχολικά βιβλία χρησιμοποιούνται σε ζυγό έτος με σχολικό βιβλίο ζυγού έτους (π.χ. 1η τάξη) και σε μονό έτος με σχολικό βιβλίο περιττού έτους (π.χ. 2α τάξη). Έτσι, σε μια ομάδα με μαθητές 1ης και 2ας τάξης, οι μαθητές δεν διαβάζουν ξεχωριστά το σχολικό βιβλίο της τάξης τους, αλλά ο μαθητής της Α' τάξης ξεκινά με το σχολικό βιβλίο της Β' τάξης και διαβάζει το βιβλίο της Α' τάξης την επόμενη χρονιά. Με αυτόν τον τρόπο, τα βιβλία εναλλάσσονται.

Πώς νιώθουν οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί για το σημερινό μοντέλο;

Τον Φεβρουάριο του 2020 πραγματοποιήθηκε έρευνα σχετικά με το μοντέλο της ΘΕ μεταξύ των Ορθοδόξων γονέων, κηδεμόνων και εκπαιδευτικών ΘΕ (n=446).

Οι ερωτηθέντες θεώρησαν ότι η ξεχωριστή θρησκευτική εκπαίδευση βασισμένη σε δόγματα και η συνέχισή της ήταν μακράν το πιο δημοφιλές μοντέλο. Τα αποτελέσματα τόνισαν τη σημασία της διδασκαλίας της θρησκείας του καθενός μεταξύ των Ορθοδόξων γονέων, κηδεμόνων και εκπαιδευτικών, δηλαδή το τρέχον μοντέλο δεν πρέπει να αλλάξει. Αυτή ήταν η άποψη του 71% των ερωτηθέντων. Αυτή ήταν και η άποψη των Λουθηρανών εκπαιδευτικών της θρησκείας στην έρευνα που έγινε για αυτούς.

Γιατί θέλουμε να παραμείνουμε στο τρέχον μοντέλο; Τα ποιοτικά δεδομένα της έρευνας υπογραμμίζουν ιδιαίτερα τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτό το καθεστώς της εκπαίδευσης για τη μειονοτική πίστη σε σχέση με τις επιλογές του

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

μοντέλου που παρουσιάζονται στο δημόσιο διάλογο. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι απαντήσεις στις ανοιχτές ερωτήσεις αποκάλυψαν ότι οι πληροφοριοδότες ανησυχούν για την απώλεια της δικής τους θρησκευτικής εκπαίδευσης. Περισσότεροι από τους μισούς ερωτηθέντες τόνισαν την εκπαιδευτική καθώς και την πληροφοριακή σημασία της διδασκαλίας της δικής τους ΘΕ. Η πιο ξεκάθαρη αιτιολόγηση για το τρέχον μοντέλο χωριστής εκπαίδευσης για τις μειονοτικές θρησκείες που βασίζεται σε δόγματα ήταν ότι υποστηρίζει την Ορθόδοξη ταυτότητα των μαθητών και τη μετάδοση γνώσεων σχετικά με τη θρησκεία και τον πολιτισμό τους.

Οι ερωτηθέντες θεώρησαν ότι το μοντέλο της θρησκευτικής εκπαίδευσης θα πρέπει να συνεχίσει να βασίζεται σε ξεχωριστή εκπαίδευση, αλλά ότι θα μπορούσε να συμπληρωθεί ή να εξισορροπηθεί από κοινά μαθήματα. Σχεδόν το ένα τέταρτο από αυτούς πιστεύουν ότι αυτά μπορεί να είναι LSE, παγκόσμια θρησκευόμενα στο γυμνάσιο ή θεματικά μαθήματα. Οι πιο δημοφιλείς τρόποι οργάνωσης της κοινής διδασκαλίας θα ήταν είτε να συμμετέχουν μαθητές στη θρησκευτική εκπαίδευση και όλοι οι καθηγητές τους σε κοινά θεματικά μαθήματα, είτε να εναλλάσσονται οι εκπαιδευτικοί των θρησκευτικών μέσω κοινών μαθημάτων. Η κοινή διδασκαλία για όλους θα ήταν κατάλληλη μόνο για το 10% των ερωτηθέντων. Συνολικά, η αρνητική στάση απέναντι στο LSE δεν ήταν συντριπτικά αρνητική. Στις ανοιχτές απαντήσεις, η θετική άποψη ήταν ελαφρώς πιο έντονη από την αρνητική. Το πιο θετικό επιχείρημα στις ανοιχτές απαντήσεις, θεματικά, ήταν ότι έπρεπε να υπάρχει επιλογή μαθήματος θρησκευτικών στο Δημοτικό και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Λίγο περισσότερο από το ένα τρίτο (35%) των ερωτηθέντων ήταν αυτής της άποψης. Στην ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση αυτό θα μπορούσε να γίνει αποδεκτό από το 28 % των ερωτηθέντων.

Αυτή η άποψη υποστηρίζεται και από τα αποτελέσματα μιας άλλης έρευνας για την Ορθόδοξη ΘΕ. Σε αυτήν την έρευνα (n=372), που πραγματοποιήθηκε το 2020, οι γονείς, οι κηδεμόνες και οι παιδευτικοί ρωτήθηκαν πόσο σημαντικά θεωρούν τα μαθησιακά περιεχόμενα που εισήχθησαν στο πιο πρόσφατο πρόγραμμα σπουδών για την Ορθόδοξη θρησκευτική εκπαίδευση που εγκρίθηκε το 2014. Οι ερωτηθέντες εντελώς φυσικά προσδιόρισαν τη θρησκεία του ατόμου (C1) ως το πιο έγκυρο περιεχόμενο. Το 74 % των ερωτηθέντων συμφώνησε με αυτό. Επιπλέον, μια ανοιχτή ερώτηση ρώτησε τον πληθυσμό της έρευνας, τη γνώμη τους για το πιο σημαντικό πράγμα στο πλαίσιο της δικής τους ΘΕ για τους μαθητές. Περισσότεροι από τους μισούς ερωτηθέντες απάντησαν σε αυτήν την ερώτηση. Μεταξύ αυτών, το 20% συμφώνησε ότι το μάθημα είναι σημαντικό για την ταυτότητα των μαθητών. Ηθικά ζητήματα (C3) ήταν η δεύτερη πιο αξιολογη ομάδα περιεχομένου από το 62 % των

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ερωτηθέντων. Το τρίτο πιο πολύτιμο περιεχόμενο ήταν τα παγκόσμια θρησκευόμενα (C2), με το 42% των ερωτηθέντων να το αξιολογεί ως σημαντικό. Οι διαφορετικές κοσμοθεωρίες εκτιμήθηκαν λιγότερο (27%). Αυτή ήταν η άποψη λίγο πάνω από έναν στους τέσσερις ερωτηθέντες.

Συμπερασματικά, τα αποτελέσματα των μελετών δείχνουν ότι οι γονείς και οι κηδεμόνες των παιδιών και των νέων στην Ορθόδοξη θρησκευτική εκπαίδευση, καθώς και οι εκπαιδευτικοί, αντιλαμβάνονται το μοντέλο της χωριστής εκπαίδευσης με βάση τα δόγματα ως μια ιδιαίτερα σημαντική κανονιστική νομιμότητα, μια κοινωνική αξία. Η αντικατάσταση του υπάρχοντος μοντέλου με ένα κοινό μάθημα για όλους δείχνει ότι ο ρόλος της ΘΕ, οι παιδαγωγικές δυνατότητες και η παιδαγωγική σημασία της έχουν παρεξηγηθεί και παρερμηνευθεί. Αυτό θα ήταν μια πολιτιστικά και πολιτισμικά αντιπαραγωγική αλλαγή στην ανάπτυξη της κοινωνικής και παγκόσμιας ποικιλομορφίας. Αδιέξοδο για τον πλουραλισμό;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Aikonen, R. (2005). Koulun ortodoksisen uskonnonopetuksen lähtökohtia – oppia uskontoa vai oppia uskonnosta? [Starting points for Orthodox religious education in schools - learning religion or learning about religion?] In J. Kivekäs (Ed.) *Käytännöllinen teologia – teoriaa vai käytäntöä?* Helsinki: Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 245, 223–241.
- Aikonen, Risto (2015). Ortodoksinen uskonnonopetus kansakoulusta peruskouluun. Pitkä tie oman uskonnon opetukseen. [Orthodox religious education from primary to secondary school. The long road to teaching own religion.] *Teologinen aikakauskirja 2015/2*, 160–177.
- Aikonen, Risto (2017). Ortodoksisen kirkon ikonit – uskonnonopetuksen kuvakirjasto. [Icons of the Orthodox Church - Picture Library for Religious Education] In P. Iivonen & V. Paulanto (Eds.) *Uudistuva uskonnon opetus*. Helsinki: Kirjapaja, 140–155.
- Aikonen, Risto. (2019). *Nature of the Orthodox Religious Education in Finland according to Curricula in Basic Education*. Teoksessa Ζητήματα Διδακτικής

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

των Θρησκευτικών. Τομ. 2 – Πρακτικά του 2 ου Πανελληνίου Συνεδρίου
Θεολόγων. <https://ejournals.lib.auth.gr/religionseducation>

Aikonen, Risto. (2021a). Katsomusopetuksen mallit ja ortodoksisen uskonnon opetus - huoltajien ja opettajien näkemyksiä vaihtoehtoista ja niiden hyvästä toteutuksesta [Models of Worldview Education and Teaching of Orthodox religion. Views of guardians and teachers on alternatives and their good implementation]. In A. Kimanen, J. Urponen, & A.-E. Kilpeläinen (Eds.), *Oppimista katsomusten äärellä*. Helsinki: Finnish Theological Literature Society (σσ. 248-277).

Aikonen, Risto. (2021b). The relevance of the learning contents for Orthodox religious education in Basic education as perceived by guardians and teachers. *Ελληνική Περιοδική Έκδοση για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση/Greek Journal of Religious Education*, 4(1), 29-52. DOI: 10.30457/040120213

Enqvist, Alekski & Lupunen, Veera (2020). SUOL kartoitti jäsentensä ja uskonnonopettajiksi opiskelevien näkemyksiä hyvän uskonnonopetuksen tulevaisuudesta. *Synsygys 2/2020*, 21–24.

Grimmitt, Michel. (1987). *Religious education and human development*. Great Britain: McCrimmon.

Hella Elina & Wright Andrew (2009) Learning ‘about’ and ‘from’ religion: phenomenography, the Variation Theory of Learning and religious education in Finland and the UK, *British Journal of Religious Education*, 31:1, 53-64, DOI: 10.1080/01416200802560047

Hull, John. (2002). *The Contribution of Religious Education to Religious Freedom: A Global Perspective*: <https://iarf.net/REBooklet/Hull.htm>

Opetushallitus (2004). *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004* [Basics of the curriculum for comprehensive education 2004]. Helsinki: Opetushallitus.

Opetushallitus. (2014). *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014* [Basics of the curriculum for comprehensive education 2014]. Helsinki: Opetushallitus.

Opetushallitus. (2016). *Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014* [National Core Curriculum for pre-primary education 2014]. Tampere: Opetushallitus.

Opetushallitus. (2019). *Varhaiskasvatuksen suunnitelman perusteet 2018* [National Core Curriculum for early childhood education 2018]. Helsinki: Opetushallitus.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Opetushallitus. (2020). Uskonnon oppimäärät [Religious Education Curricula]:
<https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/uskonnon-oppimaarat>

Perusopetuslaki 1998/628. [Law of Basic Education.]:
<https://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980628>

Valtioneuvoston asetus perusopetuslaissa tarkoitettun opetuksen valtakunnallisista tavoitteista ja perusopetuksen tuntijaosta 422/2012. [Government Decree on the National Objectives for Education Referred to in the Basic Education Act and in the Distribution of Lesson Hours.]:
<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2012/20120422>

Ziebertz, Hans & Riegel Ulrich, Eds. (2009). How Teachers in Europe Teach Religion. An International Empirical Study in 16 Countries. Münster: LIT verlag.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Η θρησκευτική ετερότητα και ο πολιτισμικός πλουραλισμός στην Ελλάδα: Χαρτογράφηση της κατάστασης και εκπαιδευτικές προοπτικές

X. Ν. Τσιρώνης

Περίληψη

Η παρούσα ανάλυση παρουσιάζει και μελετά τη θρησκευτική ετερότητα και τον πολιτιστικό πλουραλισμό στην Ελλάδα, εμβαθύνοντας στον προβληματισμό και τα συμπεράσματα της συγκριτικής μελέτης (IO1) του IRENE project. Ο χάρτης των θρησκευτικών κοινοτήτων στη χώρα περιλαμβάνει την Ορθόδοξη Εκκλησία, η οποία είναι η μεγάλη πλειοψηφική θρησκευτική ομάδα, παλαιότερες και νεότερες θρησκευτικές κοινότητες, αλλά και έναν απροσδιόριστο αριθμό ανθρώπων που δεν έχουν σχέση με κάποια θρησκευτική κοινότητα. Το ελληνικό κράτος διασφαλίζει την πρόσβαση στην εκπαίδευση για όλα τα παιδιά ανεξάρτητα από την εθνοτική τους καταγωγή ή την πολιτιστική και θρησκευτική τους ένταξη. Η ανάλυση παρουσιάζει ακόμη στοιχεία για τη σχολική φοίτηση σε προσχολικές και σχολικές τάξεις εστιάζοντας στη χαρτογράφηση της πολιτισμικής και θρησκευτικής ετερότητας στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και στις σχετικές προκλήσεις σε ένα σύγχρονο, δημοκρατικό και χωρίς αποκλεισμούς σχολείο. Ένα σημαντικό γεγονός σε αυτή την προοπτική είναι ότι οι Πανεπιστημιακές Σχολές Θεολογίας και Παιδαγωγικής στην Ελλάδα διαμορφώνουν προγράμματα σπουδών και επιμόρφωσης για τους εκπαιδευτικούς, ώστε να αναπτύξουν οι τελευταίοι τις γνώσεις και την ευαισθητοποίησή τους σε πολιτιστικά και θρησκευτικά θέματα. Η ανάλυση ολοκληρώνεται με την προσέγγιση του ρόλου της θρησκευτικής εκπαίδευσης και τις τρέχουσες προκλήσεις και προοπτικές στο πεδίο αυτό.

Λέξεις κλειδιά: ετερότητα, θρησκευτικές κοινότητες, ελληνική εκπαίδευση, θρησκευτική εκπαίδευση

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

A. Εισαγωγικά

Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και τις συνακόλουθες διεθνείς ανακατατάξεις αναπτύχθηκαν θεωρίες που προσπαθούσαν να ερμηνεύσουν την θέση της θρησκείας στο σύγχρονο περιβάλλον. Δεν ήταν λίγοι εκείνοι που ερμήνευαν φαινόμενα, όπως ο διαχωρισμός θρησκείας και πολιτικής, η απομείωση του κανονιστικού λόγου των θρησκειών και η ελάττωση των ανθρώπων που συμμετέχουν σε θρησκευτικές τελετές στις πλουραλιστικές δημοκρατίες της Ευρώπης, των Η.Π.Α και αλλού ως ένα προμήνυμα της απόσυρσης των θρησκειών από τον δημόσιο χώρο. Κάποιοι μάλιστα διακινδύνευαν την πρόβλεψη ότι θα εκλείψει παντελώς το θρησκευτικό φαινόμενο στο σύγχρονο κόσμο.

Σήμερα όμως μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι το θρησκευτικό στοιχείο όχι μόνο εξακολουθεί να υπάρχει στις σύγχρονες κοινωνίες, αλλά και να αποτελεί ένα πεδίο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για ένα ευρύ φάσμα επιστημονικών προσεγγίσεων, πολιτικών και κοινωνικών αναλύσεων, αλλά και διαλόγων -άλλοτε σύγκλισης και άλλοτε αντιπαράθεσης- στον δημόσιο χώρο. Οι θρησκευτικές κοινότητες αναδιατάσσονται διεθνώς, αναπλαισιώνουν τις δράσεις και την έκφρασή τους και αναδιοργανώνουν την παρουσία και τις δομές τους στο περιβάλλον τώρα πια των σύγχρονων πλουραλιστικών δημοκρατιών. Η ακατάπαυστη διακίνηση ανθρώπων, ιδεών, εικόνων, αγαθών και πρακτικών¹ δημιουργεί νέες συνθήκες και νέες προκλήσεις έκφρασης του θρησκευτικού στοιχείου και της κοινωνικής πραγμάτωσης των θρησκευτικών αξιών, καθώς και μια δυναμική διαδικασία διαμόρφωσης συλλογικών ταυτοτήτων. Η ελευθερία θρησκευτικής πίστης και πεποιθήσεων, η έκφραση και η πρακτική θρησκευτικών αναφορών είναι καίρια ζητήματα στις σύγχρονες δημοκρατίες και σχετίζονται με τα ανθρώπινα δικαιώματα, τις νομικές ρυθμίσεις, τα κοινωνικά έθνη, την οργάνωση του δημόσιου χώρου, τη δημόσια τάξη, τον διάλογο για ζητήματα προσωπικών και συλλογικών ελευθεριών, την ταυτότητα και άλλα πολλά.

¹ Ο Arjun Appadurai κάνει λόγο για τη δημιουργία νέων «τοπίων ταυτότητας» που δημιουργούνται από μια συνεχή (δια)κίνηση ανθρώπων, εικόνων, ιδεών και λοιπά και χαρακτηρίζονται από παράλληλες τάσεις ομογενοποίησης αλλά και ετερογένειας. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες το τοπικό στοιχείο διαλέγεται με το παγκόσμιο και διαμορφώνει νέα «εθνο-τοπία» (ethnoscapes) άνθρωποι δηλ. και κουλτούρες σε αλληλεπίδραση μέσα από πολλές και επιμέρους ιδιότητες ως κάτοικοι, μετανάστες, τουρίστες κ.λπ και «τοπία μέσωσ επικοινωνίας» (mediascapes). Οι πτυχές της πολιτισμικής (δια)κίνησης συμπληρώνονται από τα ideoscapes, technoscapes και financescapes. Βλ.: Appadurai Arj., “Global Ethnoscapes. Notes and Queries for a Transnational Anthropology”, in: R. G. Fox (Ed.), *Recapturing Anthropology. Working in the Present*, Santa Fe: School of American Research Press, 1991, σελ. 191–210. Appadurai Arj., *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Τούτα τα ζητήματα εμφανίζονται με ιδιαίτερη πύκνωση στον χώρο της εκπαίδευσης για διάφορους λόγους: οι νέοι είναι πάντοτε οι πιο ευαίσθητοι δέκτες των αλλαγών και συνεπώς οι ζυμώσεις παρουσιάζονται στο σχολείο και στην εκπαίδευση γενικότερα με εξαιρετική ταχύτητα και πολυτροπικότητα. Ακόμη, η εκπαιδευτική πολιτική αποτελεί ένα καίριο ζήτημα της γενικότερης πολιτικής κατεύθυνσης των σύγχρονων κοινωνιών, καθώς στο πεδίο αυτό προβάλλονται, καλλιεργούνται και προάγονται οι βασικές προτεραιότητες, αξίες και στόχοι κάθε κοινωνίας. Το πολιτικό διακύβευμα λοιπόν είναι πολύ σημαντικό. Ιδιαίτερος για τις σύγχρονες συνθήκες θα πρέπει να σημειωθεί ότι στον εκπαιδευτικό χώρο συναντώνται άνθρωποι από κάθε κοινοτική ομάδα και αναφορά ταυτότητας έχοντας ως βασική προκειμένη το δικαίωμα της ισότιμης συμμετοχής. Τούτο το γεγονός ευνοεί την έκφραση της θρησκευτικής ταυτότητας, τη διεκδίκηση συνθηκών ασφάλειας και αποδοχής του δικαιώματος στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας.¹ Επιπρόσθετα, τις τελευταίες δεκαετίες καταγράφεται η άνοδος φαινομένων ριζοσπαστικοποίησης ανάμεσα στους νέους ανθρώπους. Παρατηρείται με μεγάλη ανησυχία ότι σε ορισμένες περιπτώσεις οι άνθρωποι που εμπλέκονται σε κοινωνικές και πολιτικές ταραχές και ακόμη περισσότερο σε τρομοκρατικές ενέργειες μπορεί να είναι νέοι που μεγάλωσαν μέσα στις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Ο προβληματισμός αυτός δίδει άμεση προτεραιότητα στην ανάπτυξη ενός εκπαιδευτικού συστήματος που ευνοεί τον σεβασμό, τον διάλογο και την συνεργασία αντί της πόλωσης, του αμυντικού κοινοτισμού και των κλειστών χωρίς διάλογο κοινοτήτων εντός των ευρωπαϊκών κοινωνιών καθώς και της κοινωνικής έντασης. Τέλος, ένα ακόμη πολύ σημαντικό στοιχείο είναι το γεγονός ότι η ετερότητα δεν εμφανίζεται πλέον μόνο μεταξύ κοινοτήτων αλλά και στο εσωτερικό των κοινοτήτων, δεδομένο που ενισχύει την ανάγκη για καλύτερη κατανόηση του ρόλου που έχει η θρησκευτική αναφορά στην κινητοποίηση της κοινωνικής δράσης και στη συγκρότηση ενός ευρύτερου διαλόγου για τον ρόλο των αξιών, των ηθικών αρχών, της συμμετοχής σε τελετές και θρησκευτικές πρακτικές ως προς τη διαμόρφωση του δημόσιου χώρου στις πλουραλιστικές κοινωνίες².

¹ Άρθρο 10, Χάρτης των θεμελιωδών δικαιωμάτων της ΕΕ (2000/C 364/01): «1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας. Το δικαίωμα αυτό συνεπάγεται την ελευθερία μεταβολής θρησκείας ή πεποιθήσεων, καθώς και την ελευθερία εκδήλωσης του θρησκείας ή των πεποιθήσεων του, ατομικά ή συλλογικά, δημόσια ή κατ' ιδίαν, με την λατρεία, την εκπαίδευση, την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και τις τελετές». Οι συνταγματικές πρόνοιες στην Ελλάδα για την προστασία της ελευθερίας σκέψης, συνείδησης και θρησκείας, καθώς και το διεθνές νομικό πλαίσιο αναφοράς παρουσιάζονται από τη Γενική Γραμματεία Θρησκευμάτων στην ιστοσελίδα: <https://www.minedu.gov.gr/gepo-menu-m/nomothesia-2/26522-syntagma-2> . Πρόσβαση: 22.03.2022.

² Βλ. κα: Ferrari S. , S. Pastorelli (Eds.), *Religion in Public Spaces: A European Perspective*. London: Ashgate, 2012. Beckford, J. Public religions and the postsecular: critical reflections. *Journal for the*

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

B. Η θρησκευτική ετερότητα στην ελληνική πραγματικότητα: Μια απόπειρα χαρτογράφησης

Οι κοινωνιολογικές μελέτες και η σύγχρονη κοινωνική θεωρία έχουν δείξει μέσα από τη μελέτη και τη σύγκριση δεδομένων από πολλές και διαφορετικές χώρες ότι η έννοια της ετερότητας λαμβάνει στην ύστερη νεωτερικότητα πολύ πιο ευρείες και πολύπλοκες διαστάσεις. Η διαφοροποίηση ως προς την πολιτισμική η και την θρησκευτική αναφορά, τις ηθικές επιλογές, τον τρόπο ζωής, τα έθιμα και τον τρόπο συμμετοχής στις σύγχρονες κοινωνίες υπάρχουν σε μεγάλο βαθμό ως ενσωματωμένες πραγματικότητες. Η ετερότητα λοιπόν δεν υπάρχει μόνο μεταξύ διαφορετικών κοινοτήτων αλλά και στο εσωτερικό των κοινοτήτων ¹. Αν και οι θρησκευτικές κοινότητες φαίνεται πως έχουν πολύ μεγαλύτερη συνοχή, σταθερότητα και τάση για ομοιογένεια στο εσωτερικό τους και αναπτύσσουν διαχρονικά τρόπους καλλιέργειας και ελέγχου της εσωτερικής τους ομογένειας με δόγματα, τελετουργικές πρακτικές, μακρόχρονες παραδόσεις, και καθιέρωση ορισμένων τυπικών η ανάπτυξη ετερογενών προσανατολισμών στο εσωτερικό τους καταγράφεται σε ποικίλες περιπτώσεις.

Η άνοδος του εξτρεμισμού, οι πράξεις βίας και τρομοκρατίας παρά τις διακηρύξεις των επισήμων θρησκευτικών φορέων υπέρ της ειρήνης, η διάσπαση των θρησκευτικών κοινοτήτων και η αντιπαλότητα στο πεδίο των πολιτισμικών διαξιφισμών (“cultural wars”) επιβεβαιώνουν την ύπαρξη ποικίλων διαφοροποιήσεων και τάσεων στο θρησκευτικό πεδίο. Παράλληλα, οδηγούν μάλλον στην τήρηση μιας επιφυλακτικής στάσης έναντι ενδεχόμενων γενικεύσεων. Όταν λοιπόν γίνεται λόγος για «ομόδοξους» και «ετερόδοξους» σε μια χώρα, για «Χριστιανούς» ή «μουσουλμάνους» είναι συνετό να κατανοούνται τούτες οι κατηγοριοποιήσεις ως μεθοδολογικές επιλογές που μπορούν να βοηθήσουν τη γενική κατανόηση του θρησκευτικού πεδίου, αλλά και που θα πρέπει να μελετώνται πάντοτε και ως ειδικές κατηγορίες. Όταν λοιπόν γίνεται λόγος για τους «μουσουλμάνους» σε μία χώρα θα πρέπει πάντοτε να γίνεται μια ιδιαίτερη προσέγγιση κατανόησης για το ποιες «μουσουλμανικές κοινότητες» διαβιούν στη χώρα, κάτι που ισχύει και για άλλες θρησκευτικές κοινότητες αντί της γενικευτικής ομαδοποίησης.

Υπό τις παραπάνω προϋποθέσεις λοιπόν ο χάρτης των θρησκευτικών κοινοτήτων στην Ελλάδα περιλαμβάνει μια μεγάλη πλειοψηφούσα θρησκευτική ομάδα, παλαιές και νεότερες θρησκευτικές κοινότητες που διαβιούν στην Ελλάδα αλλά

Scientific Study of Religion, v. 51, n. 1, 2012, σελ. 1-15. Calhoun, C. (Ed.). *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge: MIT Press, 1992.

¹ Beck U., *A God of One's Own: Religion's Capacity for Peace and Potential for Violence*, Cambridge, Malden, MA, Polity, 2010.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

και έναν αδιευκρίνιστο αριθμό ανθρώπων που δεν έχουν ή δεν θέλουν να έχουν σχέση με τις θρησκευτικές κοινότητες. Έτσι λοιπόν μπορεί να γίνει λόγος για πλειοψηφούσα θρησκευτική κοινότητα, αλλά και μειονοτικές θρησκευτικές κοινότητες, για χριστιανικές και μη χριστιανικές κοινότητες, για παλαιές και νεότερες θρησκευτικές κοινότητες. Η μεγαλύτερη θρησκευτική κοινότητα στην Ελλάδα είναι η ορθόδοξη, η οποία έχει θρησκευτικούς, ιστορικούς, πολιτιστικούς, πολιτικούς και κοινωνικούς δεσμούς με τη νεότερη -και όχι μόνο- Ελλάδα. Η Ορθόδοξη Εκκλησία ως επικρατούσα (Σύνταγμα, Άρθρο 3, παρ.1. «Επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού»)¹, είναι η Εκκλησία της πλειοψηφίας των Ελλήνων και αναγνωρίζεται ως σημαντικός φορέας και θεσμός στα ζητήματα θρησκείας, πολιτισμού και εκπαίδευσης στη χώρα. Έχει 81 Ι. Μητροπόλεις και την Αρχιεπισκοπή Αθηνών ενώ στο ελλαδικό χώρο υπάρχουν και 8 Μητροπόλεις στην Κρήτη καθώς και η Αρχιεπισκοπή Κρήτης, αλλά και πέντε μητροπόλεις Δωδεκανήσου (και η εξαρχία Πάτμου). Υπάρχουν ακόμη και άλλες χριστιανικές κοινότητες, όπως είναι η Ρ/Καθολική Εκκλησία με ιδιαίτερους ιστορικούς δεσμούς σε ορισμένα νησιά των Κυκλάδων αλλά και σε άλλα, όπως είναι η Κέρκυρα. Είναι η δεύτερη σε μέγεθος χριστιανική κοινότητα, στο εσωτερικό της οποίας υπάρχει ένας αυξανόμενος αριθμός πιστών που ήρθαν ως οικονομικοί μετανάστες στην Ελλάδα. Υπάρχουν ακόμη και οι προτεσταντικές-ευαγγελικές κοινότητες σε αστικά κυρίως κέντρα. Αναφορά πρέπει επιπλέον να γίνει σε διάφορες ορθόδοξες εκκλησίες εθνοτικού χαρακτήρα, στους Κόπτες, στους Αγγλικανούς, τους Πεντηκοστιανούς και σε άλλες αρκετά ολιγομελείς κοινότητες. Ιδιαίτερη είναι η παρουσία της μουσουλμανικής κοινότητας², η οποία είναι συγκεντρωμένη κυρίως στη Θράκη και αναγνωρίζεται ως θρησκευτική μειονότητα με αναγνωρισμένα μέσω διεθνούς συνθήκης δικαιώματα. Η κοινότητα αυτή έχει μέλη που μπορεί να ανήκουν σε διαφορετικές γλωσσικές ή και εθνοτικές ομάδες (τουρκογενείς, Ρομά, Πομάκοι), ενώ νέες κοινότητες μουσουλμάνων προσφύγων και μεταναστών αναπτύσσονται στα αστικά κέντρα τα τελευταία χρόνια, που σε ορισμένες περιπτώσεις ανήκουν και σε διαφορετικές θρησκευτικές υπο-ομάδες (σουνίτες, σίτες κ.λπ). Τούτο επιβεβαιώνει με τη σειρά του την αρχική υπόθεση για ανάπτυξη εσωτερικών διαφοροποιήσεων. Η

¹ Βλ. <https://www.hellenicparliament.gr/en/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/> Πρόσβαση: 02.05.2022

² Tsitselikis K., *Old and New Islam in Greece: From historical minorities to immigrant newcomers*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2012. Ζιάκα Αγγ., *Το Ισλάμ στη Βυζαντινή, Μεταβυζαντινή Και Νεότερη Ελληνική Γραμματεία: Πολεμική και Διάλογος*, Θεσσαλονίκη: εκδ. ΠΑΜΑΚ, 2016. Ασημακοπούλου Φ., Χρηστίδου-Λιοναράκη Σ., *Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 2002. Ασκούνη Ν., *Η εκπαίδευση της μειονότητας στη Θράκη. Από το περιθώριο στην προοπτική της κοινωνικής ένταξης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Ισραηλιτική κοινότητα¹ είναι μια κοινότητα με ειδική σημασία στην Ελλάδα, καθώς αποτελείται κυρίως από τους επιζήσαντες από το Ολοκαύτωμα Έλληνες Εβραίους. Επρόκειτο για μια ακμάζουσα κοινότητα, η Θεσσαλονίκη μάλιστα υπήρξε ένα από τα σπουδαιότερα παγκοσμίως κέντρα της εβραϊκής κοινότητας, η οποία συνεχίζει αν και με μειωμένους αριθμούς την πορεία της στην ελληνική κοινωνία. Τέλος, δεν λείπουν οι κοινότητες των Μαρτύρων του Ιεχωβά, οι Σιχ², οι βουδιστές, η κοινότητα Μπαχάι και άλλες.

Ακριβή ποσοτικά στοιχεία για τα μέλη των θρησκευτικών κοινοτήτων δεν τηρούνται επισήμως, καθώς αυτά τα στοιχεία είναι ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα. Πάντως, η Εκκλησία της Ελλάδος (η Ορθόδοξη Εκκλησία) αριθμεί σημαντικό αριθμό μελών στον γενικό πληθυσμό. Τούτο μπορεί να λεχθεί είτε με βάση το ποσοστό των βαπτισμένων είτε με βάση σχετικά πρόσφατες έρευνες, όπως είναι εκείνη του Ευρωβαρόμετρου (2005), της Κάπα Research (2015) κ.α. Σύμφωνα με την πρώτη έρευνα το ποσοστό των Ελλήνων που δηλώνουν ότι πιστεύουν στην ύπαρξη του Θεού είναι 81%³, ενώ σύμφωνα με τη δεύτερη έρευνα το ποσοστό όσων δηλώνουν ότι ανήκουν στο ορθόδοξο δόγμα αγγίζει το 81,4%⁴. Φαίνεται λοιπόν να υπάρχει μια ισχυρή θρησκευτική και πολιτισμική αναφορά στην Ορθόδοξη Παράδοση σύμφωνα με τα παραπάνω ποσοστά, καθώς και τις χιλιάδες εκκλησίες, τα μοναστήρια, τα αγιάσματα και τους ιερούς τόπους που είναι διασπαρμένοι σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια. Από την άλλη μεριά, οι έρευνες διαπιστώνουν και στην Ελλάδα φαινόμενα μειωμένης συμμετοχής στον εκκλησιαστικό βίο και διάκρισης μεταξύ της θρησκευτικής αναφοράς και των καθημερινών πρακτικών. Οι έρευνες δείχνουν μάλλον μια ποικιλία στάσεων και αντιδράσεων στο εσωτερικό της θρησκευτικής κοινότητας ως προς την παρουσία και τον ρόλο της πίστης στη ζωή των Ελλήνων αλλά και στη συλλογική αναφορά της χώρας. Σε πρόσφατη έρευνα⁵ η Ελλάδα παρουσιάζεται σε πολύ υψηλή

¹ Naar D. E. *Η Θεσσαλονίκη των Εβραίων. Ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Νεότερη Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια: Αθήνα, 2018; Saltiel L., *The Holocaust in Thessaloniki: Reactions to the Anti-Jewish Persecution, 1942-1943*, London: Routledge 2020; Καραμπαμπας Αν., *Στα ίχνη των Εβραίων της Ελλάδας*, Αθήνα : Ψυχογιός, 2022; Σιδηροπούλου Μ. *Οι Έλληνες εβραίοι στη σύγχρονη Ελλάδα: η περιδίνηση στη νεωτερικότητα*, Θεσσαλονίκη: εκδ. ΠΑΜΑΚ, 2020.

² Παπαγεωργίου Ν., *Θρησκεία και μετανάστευση. Η κοινότητα των Σιχ στην Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: Κορνηλία Σφακιανάκη, 2011.

³ Βλ.: Special EUROBAROMETER 225, "Social values, Science & Technology", 2005, σελ. 9-10.

⁴ Βλ.: Κάπα Research, Πανελλαδική έρευνα. Πάσχα, Θρησκευτικές συνήθειες, Εκκλησία, Πίστη & Κοινωνικές αντιλήψεις. 2015.4 Ανάρτηση: https://kaparesearch.com/wp-content/uploads/2017/12/KapaVima_Religion_GR.pdf πρόσβαση: 16.03.2022.

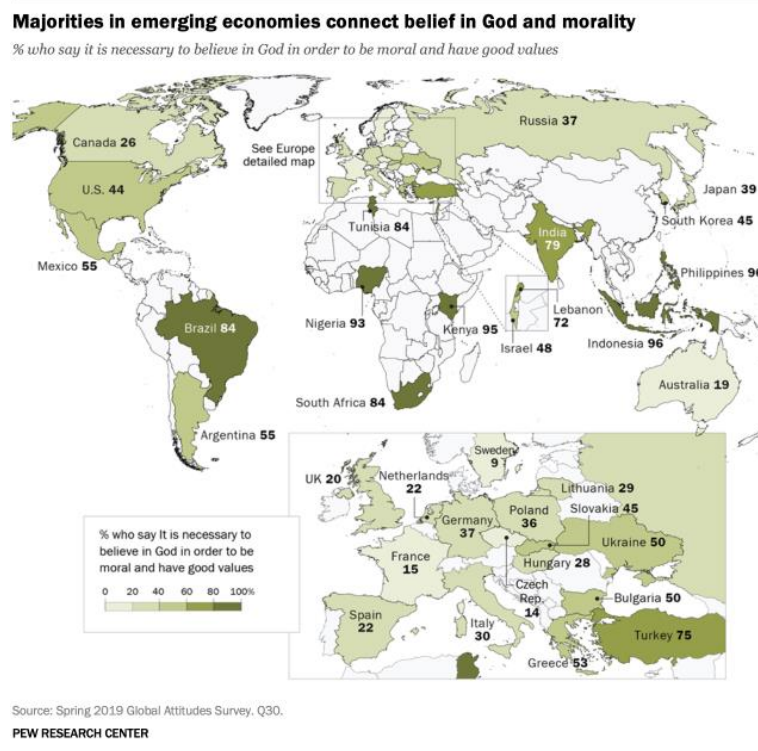
⁵ Tamir Chr., A. Connaughton and Ar. M. Salazar, *The Global God Divide*. Spring 2019 Survey Data, Pew Research Center, July 20, 2020. Ανάρτηση: <https://www.pewresearch.org/global/2020/07/20/the-global-god-divide/> Πρόσβαση: 14.03.2022.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

θέση μεταξύ των χωρών του λεγόμενου Δυτικού κόσμου σε σχέση με τη σημασία που έχει η πίστη στον Θεό για την ανάπτυξη και καλλιέργεια ηθικών αξιών, ενώ ένα ποσοστό 80% απαντά ότι η θρησκεία είναι σημαντική ή πολύ σημαντική στη ζωή τους. Η έρευνα αναδεικνύει ποικίλες διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό του πληθυσμού ανάλογα με την ηλικία, το εισόδημα, το εκπαιδευτικό επίπεδο κ.λπ.

Πηγή: Pew Research Center, Spring 2019 Survey Data

Σε διαφορετική έρευνα πάντως που διεξήχθη κατά την πανδημική περίοδο οι Έλληνες στην ερώτηση «που βρίσκουν νόημα για τη ζωή τους» απαντούν «στην οικογένεια» σε ποσοστό 54% ενώ η πίστη είναι μια επιλογή που βρίσκεται χαμηλά στο

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ποσοστό απαντήσεων¹. Φαίνεται μάλλον ότι «τα φαινόμενα εξατομικευμένης προσέγγισης του θρησκευτικού βίου και της αποσύνδεσης της θρησκευτικής πίστης από τις λειτουργίες και τους θεσμούς της θρησκευτικής κοινότητας (πιστεύει χωρίς ανήκειν ή και ανήκειν χωρίς πιστεύειν) κάνουν την εμφάνισή τους και στον ελληνικό χώρο»... Έτσι λοιπόν κάθε ανάλυση είναι αναγκαίο να λαμβάνει υπόψη ότι «... οι πιο εσωτερικές διαστάσεις του θρησκευτικού βιώματος παραμένουν σχεδόν απροσπέλαστες για την κοινωνική καταγραφή και ανάλυση. Οι μετρήσιμες λοιπόν καταγραφές της εκκλησιαστικότητας μπορούν να προσφέρουν μία γενική εικόνα για την ενσωμάτωση της θρησκείας στη δομική λειτουργία της κοινωνίας, δεν θα πρέπει όμως να λησμονείται ότι διαμορφώνονται σε ένα δυναμικό, σχεδόν ρευστό πεδίο κοινωνικών αλλαγών»².

Σε ό,τι αφορά τις άλλες θρησκευτικές κοινότητες στην Ελλάδα, η Γενική Γραμματεία Θρησκευμάτων δεν τηρεί αριθμητικά δεδομένα μελών, διαθέτει όμως δεδομένα για την ύπαρξη των θρησκευτικών κοινοτήτων που είναι καταγεγραμμένες στην Ελλάδα ανά θρησκεία και δόγμα καθώς και για τους λατρευτικούς οίκους που αυτές διαθέτουν.

Μετά από αίτημα προς το υπουργείο για την παροχή δεδομένων με στόχο τη συγγραφή της παρούσας μελέτης στο πλαίσιο του *Innovative Religious Education NEtwork: educating to the religious diversity (IRENE) project* (ERASMUS+ programme), αντλήθηκαν οι σχετικά πληροφορίες και τα αναλυτικά δεδομένα παρουσιάζονται στον ακόλουθο πίνακα³:

	ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΕΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ
--	------------------------------	--------------------------------

¹ Silver L., P. van Kessel, Ch. Huang, L. Clancy and Sn. Gubbala, What Makes Life Meaningful? Views From 17 Advanced Economies, Pew Research Center, November 18, 2021. Ανάρτηση: https://www.pewresearch.org/global/wp-content/uploads/sites/2/2021/11/PG_11.18.21_meaning-of-life_Topline.pdf Πρόσβαση: 14.03.2022

² Βλ. και: Τσιρώνης Χ. Ν., «Οι έρευνες για τη θρησκευτικότητα στη σύγχρονη Ελλάδα. Επιστημολογικά προλεγόμενα». Στο ηλεκτρονικό περιοδικό: *Culture and Research*, Vol. 1\2012, σελ. 67-82. Ανάρτηση: <http://ejournals.lib.auth.gr/culres/article/view/2715>

³ Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Γενική Γραμματεία Θρησκευμάτων, Διεύθυνση Θρησκευτικής Διοίκησης, Τμήμα Διοικητικών Υποθέσεων & Μητρώου, 16/03/2022 Αρ. Πρωτ.: 29722/Θ1

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

	ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΑΝΑ ΔΟΓΜΑ	
A	ΚΑΘΟΛΙΚΟΙ	228
B	ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΕΣ	294
B1	ΑΓΓΛΙΚΑΝΟΙ	4
B2	ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΟΙ	98
	<i>α. ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ</i>	38
	<i>β. ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΛΕΥΘΕΡΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ</i>	46
	<i>γ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ</i>	2
	<i>δ. ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ</i>	8
	<i>ε. ΑΡΜΕΝΙΟΙ</i>	1
	<i>στ. ΓΕΡΜΑΝΟΓΛΩΣΣΟΙ</i>	3
B3	ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΙΑΝΟΙ	109
	<i>α. ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ</i>	17
	<i>β. ΕΛΕΥΘΕΡΑ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ</i>	92
B4	ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΤΩΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΩΝ ΗΜΕΡΩΝ (ΜΟΡΜΟΝΟΙ)	3
B5	ΑΝΤΒΕΝΤΙΣΤΕΣ	10

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

B6	ΛΟΙΠΟΙ ΕΤΕΡΟΔΟΞΟΙ	80
Γ	ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΙΕΧΩΒΑ	104
Δ	ΟΡΘΟΔΟΞΟΙ	14
	ΑΙΓΥΠΤΙΟΙ ΚΟΠΤΟΡΘΟΔΟΞΟΙ	4
	ΑΙΘΙΟΠΕΣ	1
	ΑΡΜΕΝΙΟΙ	9
	ΑΣΣΥΡΙΟΙ	1
Ε	ΓΝΗΣΙΟΙ ΟΡΘΟΔΟΞΟΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ (Γ.Ο.Χ.)	195
	ΕΤΕΡΟΘΡΗΣΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ	
Α	ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ	13
Β	ΒΟΥΔΙΣΤΕΣ	5
Γ	ΙΝΔΟΥΙΣΤΕΣ	3
Δ	ΙΣΛΑΜ	14
Ε	ΜΠΑΧΑΙ	6
ΣΤ	ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΘΝΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ	1
Ζ	ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ	1

Ας μην λησμονείται ότι τις τελευταίες δεκαετίες αναπτύσσονται στην Ελλάδα νέες θρησκευτικές κοινότητες ως αποτέλεσμα του μεταναστευτικού φαινομένου και πολύ περισσότερο ότι δεν υπάρχουν μόνο οι οριζόντιες κατηγορίες αλλά και οι κάθετες κατηγορίες ετερότητας. Στις οριζόντιες μπορούμε να εντάξουμε εκείνες τις

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

πολιτισμικές πτυχές της ταυτότητας που αναφέρονται στη γλώσσα, τη θρησκεία, την πολιτισμική, εθνοτική ή όποια άλλη αναφορά, ενώ οι κάθετες πτυχές σχετίζονται με την κοινωνική και οικονομική κατάσταση, το φύλο και άλλες κοινωνικές πτυχές που προσδιορίζουν, νοηματοδοτούν ή επιδρούν στην εμπίωση της πολιτισμικής ετερότητας¹. Είναι σαφές ότι οι κοινωνικοοικονομικά υποβαθμισμένες ομάδες μαθητών αντιμετωπίζουν μεγαλύτερες πιθανότητες απαξίωσης, στιγματισμού και περιθωριοποίησης εξαιτίας της διαφορετικότητάς τους.

Γ. Θεσμικό πλαίσιο και εκπαιδευτικές προκλήσεις

Οι δημόσιοι φορείς δεν καταγράφουν επισήμως στοιχεία που αναφέρονται απευθείας στις θρησκευτικές πεποιθήσεις των παιδιών που φοιτούν στα ελληνικά σχολεία. Έτσι η ελληνική στατιστική υπηρεσία (ELSTAT) δεν παραχωρεί - για λόγους εμπιστευτικότητας - στοιχεία για πρόσφυγες μαθητές και τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις στην Ελλάδα. Πολύ χρήσιμα είναι συνεπώς για την κατανόηση της παρούσας κατάστασης η σύνδεση, σύγκριση και ανάλυση των υπαρκτών δεδομένων κυρίως για την προσχολική και πρωτοβάθμια εκπαίδευση, μαζί με τα Γυμνάσια, όπου φοιτούν παιδιά ηλικίας 05-15 ετών. Κατά το σχολικό έτος λοιπόν 2019/2020² στην προσχολική αγωγή (νηπιαγωγεία) φοίτησαν στα σχολεία 6671 αλλοδαποί μαθητές/τριες (άρρενες 3523, θήλεις 3148) εκ των οποίων 541 από χώρες της ΕΕ και 5657 από χώρες εκτός της ΕΕ, ενώ 473 καταγράφονται ως άγνωστης υπηκοότητας. Στην πρωτοβάθμια γενικό σύνολο 24655 εκ των οποίων 1777 από χώρες της ΕΕ, από χώρες εκτός της ΕΕ 19143, ενώ 3735 καταγράφονται ως άγνωστης υπηκοότητας. Στα Γυμνάσια της χώρας φοιτούν 10549 αλλοδαποί μαθητές/τριες, εκ των οποίων 852 από χώρες της ΕΕ, 9314 από χώρες εκτός της ΕΕ, ενώ 383 καταγράφονται ως άγνωστης υπηκοότητας. Ας σημειωθεί ότι ενώ στο σύνολο του μαθητικού πληθυσμού τα παιδιά με διαφορετική εθνοτική καταγωγή ή θρησκευτικές πεποιθήσεις δεν φαίνεται να έχουν

¹ Βλ. Τσιρώνης Χ. Ν., *Κοινωνικός αποκλεισμός και εκπαίδευση στην ύστερη νεωτερικότητα: Προκλήσεις στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2003, σελ. 298 κ.ε.. Πλεξουσάκη, Α. *Κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο: Πολιτισμός και Σχολείο*, Κλειδιά και Αντικλειδιά. Αθήνα: ΥΠΠΕΠΘ, Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2003. κ.α.

² ΠΗΓΗ: ΕΛΣΤΑΤ. Τα δεδομένα ζητήθηκαν και αναλύθηκαν στο πλαίσιο έρευνας του προγράμματος *Innovative Religious Education Network: educating to the religious diversity (IRENE) project* (ERASMUS+ programme), στοιχεία έχουν αναρτηθεί στις σελίδες: <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SED11/> και <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SED12/> και <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SED21/> πρόσβαση: 01.04.2022.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ιδιαίτερος μεγάλο ποσοστό, υπάρχουν περιοχές ή και σχολικές μονάδες στις οποίες το ποσοστό συμμετοχής τους μπορεί να είναι πολύ υψηλό¹.

ΠΙΝΑΚΑΣ 14: ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ - ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΑΓΩΓΗ (ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΑ)												
ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ ΜΑΘΗΤΕΣ ΚΑΤΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ, ΝΟΜΟ, ΦΟΡΕΑ ΚΑΙ ΦΥΛΟ												
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΛΗΞΗΣ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΤΟΥΣ 2019/2020												
Περιφέρεια, Νομός	Σύνολο			ΧΩΡΩΝ ΤΗΣ ΕΕ			ΧΩΡΩΝ ΕΚΤΟΣ ΤΗΣ ΕΕ			ΑΓΝΩΣΤΗΣ ΥΠΗΚΟΤΗΤΑΣ		
	ΣΥΝΟΛΟ	ΑΡΡΕΝΕΣ	ΘΗΛΕΙΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΑΡΡΕΝΕΣ	ΘΗΛΕΙΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΑΡΡΕΝΕΣ	ΘΗΛΕΙΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΑΡΡΕΝΕΣ	ΘΗΛΕΙΣ
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥ	6671	3523	3148	541	283	258	5657	3012	2645	473	228	245
ΠΙΝΑΚΑΣ 21: ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ - ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ												
ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ ΜΑΘΗΤΕΣ ΚΑΤΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ, ΝΟΜΟ, ΦΟΡΕΑ ΚΑΙ ΦΥΛΟ												
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΛΗΞΗΣ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΤΟΥΣ 2019/2020												
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ, ΝΟΜΟΣ ΚΑΙ ΦΟΡΕΑΣ	ΣΥΝΟΛΟ			ΧΩΡΩΝ ΕΕ			ΧΩΡΩΝ ΕΚΤΟΣ ΕΕ			ΑΓΝΩΣΤΗΣ ΥΠΗΚΟΤΗΤΑΣ		
	Σ	Α	Θ	Σ	Α	Θ	Σ	Α	Θ	Σ	Α	Θ
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥ	24655	13027	11628	1777	910	867	19143	10203	8940	3735	1914	1821
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση - ΓΥΜΝΑΣΙΑ												
Πίνακας 15: Αλλοδαποί μαθητές κατά περιφέρεια, νομό, φορέα, υπηκοότητα και φύλο												
Λήξη σχολικού έτους 2019/2020												
εία, νομός κα	Σύνολο			Χωρών της ΕΕ			Χωρών εκτός ΕΕ			Άγνωστης υπηκοότητας		
	Σ	Α	Θ	Σ	Α	Θ	Σ	Α	Θ	Σ	Α	Θ
Σύνολο	10549	5781	4768	852	439	413	9314	4959	4355	383	383	

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Η ελληνική πολιτεία οφείλει να διασφαλίζει την πρόσβαση στην εκπαίδευση όλων των παιδιών ανεξάρτητα από την εθνοτική καταγωγή, την πολιτισμική ή θρησκευτική αναφορά τους. Η αναγνώριση του δικαιώματος στην εκπαίδευση και της αναγκαιότητας για την προστασία της ακεραιότητας της ζωής όλων των παιδιών που διαβιούν στη χώρα έχει θεσμικώς κατοχυρωθεί τόσο με την επικύρωση της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (1989/ επικύρωση στην Ελλάδα με τον Ν.2101/92) όσο και με σχετική ρύθμιση στην εθνική νομοθεσία που αφορά στην προστασία και τη διασφάλιση της συμμετοχής όλων των παιδιών. Τα αλλοδαπά παιδιά έχουν το δικαίωμα να μη μετέχουν στο μάθημα των θρησκευτικών², αν και σε πολλές περιπτώσεις τα παιδιά αυτά επιλέγουν τελικώς να παρακολουθήσουν το μάθημα. Τα

¹ Κεσίδου, Α., Διαπολιτισμική εκπαίδευση: μία εισαγωγή. Ένταξη παιδιών παλιννοστούντων και αλλοδαπών στο σχολείο, στο: *Οδηγός Επιμόρφωσης - Διαπολιτισμική εκπαίδευση και αγωγή*, Θεσσαλονίκη: ΕΠΠΑΣ, 2008, σελ. 21-36.

² Σύμφωνα με τον Νόμο 1566/1985 - ΦΕΚ 167/Α/30-9-1985 το μάθημα των Θρησκευτικών εντάσσεται με τις ίδιες ρυθμίσεις που ισχύουν για όλα τα υπόλοιπα μαθήματα του αναλυτικού προγράμματος με την προϋπόθεση ότι (άρθρο 1, α.) «Η ελευθερία της θρησκευτικής τους συνείδησης είναι απαραβίαστη», ενώ ταυτόχρονα αναγνωρίζεται δικαίωμα εξαιρέσεων από μαθητές και κηδεμόνες που το επιθυμούν, αλλά και ειδικές προβλέψεις για το μάθημα των θρησκευτικών στη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης σύμφωνα με την στην αριθμ. 182721/Α3/29-11-2013 Υπουργική Απόφαση.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

τελευταία χρόνια οι θεολογικές και οι παιδαγωγικές σχολές στην Ελλάδα αναπτύσσουν ειδικά προγράμματα κατάρτισης για τους εκπαιδευτικούς ώστε να υπάρχει πολιτισμική και θρησκευτική ενημέρωση και ευαισθητοποίηση. Οι προσπάθειες αυτές που διαρκούν περισσότερο από 15 χρόνια και επεκτείνονται σε όλα τα επίπεδα της εκπαίδευσης συμπληρώνονται από ειδικά μαθήματα στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, όπου οι μελλοντικοί εκπαιδευτικοί μαθαίνουν να ανταποκρίνονται στις παρούσες συνθήκες της ελληνικής κοινωνίας και του εκπαιδευτικού περιβάλλοντος. Επιπρόσθετα διενεργούνται έρευνες και δημοσιεύονται αναλύσεις για τις εθνοθρησκευτικές ομάδες στη χώρα – παλαιότερες και νεότερες- με στόχο την καλύτερη κατανόηση της παρουσίας των θρησκευτικών ομάδων στην ελληνική κοινωνία¹.

Τα τελευταία χρόνια οι πρόσφυγες από τη μέση Ανατολή και από άλλες χώρες κατέφθασαν στην Ελλάδα με πρωτοφανή για την ελληνική κοινωνία αριθμητική αύξηση. Από τον Απρίλιο του 2016 λειτουργούσαν πολλές από τις δομές φιλοξενίας προσφύγων, όπου και μεταφέρθηκαν οι πρόσφυγες που κατέφθαναν στην Ελλάδα. Η ελληνική πολιτεία² έλαβε κάποια μέτρα για να αντιμετωπίσει το βασικό ζήτημα της εκπαίδευσης των ανήλικων προσφυγοπαίδων (Ν. 4415/2016 και Νόμου 4547/2018)³. Με ρύθμιση του 2016 (Κοινή Υπουργική Απόφαση αριθ. 152360/ΓΔ4) αποφασίστηκε η ένταξη των προσφυγοπαίδων στο δημόσιο σχολείο. Δημιουργήθηκαν ειδικές Δομές Υποδοχής για την Εκπαίδευση των Προσφυγοπαίδων (Δ.Υ.Ε.Π.), προγράμματα υποστήριξης και υλικό εκπαίδευσης, καθώς και προγράμματα υποστήριξης-ενημέρωσης με ευθύνη του Υπουργείου Παιδείας αλλά και τη συμμετοχή ΜΚΟ, ανθρωπιστικών οργανώσεων αλλά και εκκλησιαστικών φορέων.

¹ Βλ. ενδεικτικά: Σωτηρέλη Γ., *Θρησκεία και εκπαίδευση*, Αντ. Σάκκουλας, 1993. Καραμούζης Π., *Πολιτισμός και Διαθρησκειακή Αγωγή. Η συγκριτική διδακτική των θρησκειών και της θρησκευτικότητας στο σύγχρονο σχολείο*. Επίκεντρο 2012. Καραμούζης Π., Αθανασιάδης Η., *Θρησκεία, Εκπαίδευση, Μετανεωτερικότητα. Η Θρησκευτική Αγωγή στο Σύγχρονο Σχολείο*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2011. Ζαμπέτα Ε., *Σχολείο και θρησκεία*, Αθήνα: Θεμέλιο, 2003. Τσιρώνης Χ Ν, Στάμου Ν., Από την προσφυγιά στο σχολείο: Τα παιδιά των Γεζιντι στην ελληνική εκπαίδευση, στο: Ασκούνη Ν., Θάνος Θ. (Επ), *Εθνοπολιτισμικές Διαφορές και Ανισότητες στην Εκπαίδευση. Κοινωνικοί αποκλεισμοί και πορείες ένταξης*. Αθήνα: Gudenberg, 2021, σελ. 66-82. Παπαγεωργίου Ν.- Χ.Ν. Τσιρώνης, «Φύλο, Μετανάστευση και Οικονομική κρίση στην Ελλάδα: Η τρέχουσα συζήτηση». στο ηλ. περιοδικό Culture and Research, Vol 2 (2013), σελ. 101-120 Ανάρτηση: <http://ejournals.lib.auth.gr/culres/article/view/3943/3995>

² Για το νομοθετικό πλαίσιο σε σχέση με τους πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο βλ. στον ιστότοπο της Υπηρεσίας Ασύλου: <https://migration.gov.gr/nomothesia-1-2/#metanasteusi>

³ Βλ. σχετικά στον ιστότοπο της ΕΕ: European Commission > EACEA National Policies Platform > Eurydice: https://eacea.europa.eu/national-policies/eurydice/content/population-demographic-situation-languages-and-religions-33_el Πρόσβαση: 11.04.2022.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Δ. Η ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα και η θρησκευτική ετερότητα: προκλήσεις και κατευθύνσεις

Στον σύγχρονο κόσμο η ανάγκη για επικοινωνία και η ανάπτυξη δεξιοτήτων συνέργειας και ειρηνικής επίλυσης των διαφορών είναι διαρκής και δεν εμφανίζεται μόνο σε περιόδους, όταν οι μεταναστευτικές ροές είναι αυξημένες. Όπως σημείωνε αρκετά νωρίς ο Hannerz: «Από τις μητροπόλεις του Πρώτου Κόσμου έως τα χωριά του Τρίτου Κόσμου, μέσω της εκπαίδευσης και της λαϊκής κουλτούρας, μέσω ιεραποστόλων, συμβούλων, κριτικών διανοουμένων και παραμυθιάδων σε μικρές πόλεις, η συζήτηση μεταξύ των πολιτισμών συνεχίζεται»¹. Οι βασικοί εκπαιδευτικοί στόχοι για το σύνολο των εκπαιδευτικών πρωτοβουλιών αλλά και για την επιτέλεση της θρησκευτικής εκπαίδευσης ολοκληρώνονται μέσα σε ένα τρίπτυχο που συμπεριλαμβάνει τον **σεβασμό** προς τη θρησκευτική και πολιτισμική ταυτότητα, τη **συμπερίληψη** όλων των μαθητών και την **ανάπτυξη δεξιοτήτων** για διάλογο και συνεργασία με την παράλληλη εξοικείωση και **εμβάθυνση** της οικείας παράδοσης ή αναφοράς ταυτότητας.

Είναι αναγκαία λοιπόν η κατάλληλη και έγκαιρη εκπαίδευση-κατάρτιση των καθηγητών στο σχολείο για τη θρησκευτική ετερότητα, καθώς και για τη σχέση της με άλλες μορφές πολιτισμικής ετερότητας, διότι ο εκπαιδευτικός «δεν είναι ένας παθητικός παρατηρητής της φυσικής ωρίμανσης των μαθητών... Αντίθετα, οργανώνει με επιμέλεια τους παράγοντες, τους τρόπους και τα μέσα που εμπλέκονται στην διαδικασία αυτή και προσπαθεί να ενεργοποιήσει τα χαρακτηριστικά του ανθρώπινου δυναμικού της τάξης, με οφέλη τόσο σε συλλογικό όσο και σε ατομικό επίπεδο»². Προς αυτήν την κατεύθυνση έχουν γίνει νέες προσαρμογές στα προγράμματα σπουδών της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης, ώστε οι εκπαιδευτικοί να μπορούν να ανταποκριθούν στις νέες κοινωνικές συνθήκες της σχολικής τάξης με ένταξη μαθημάτων, όπως είναι η

¹ Hannerz, Ulf, 'The World in Creolization', *Africa* 57(4), 1987: 546–59. [εδώ 555]

² Τσιρώνης, Χ.Ν., Κοινωνική αλληλεπίδραση και κοινωνικές σχέσεις στο σχολείο. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στην ενσωμάτωση των μαθητών. Στο: *Ένταξη παιδιών παλιννοστούντων και αλλοδαπών στο σχολείο: Οδηγός Επιμόρφωσης - Διαπολιτισμική εκπαίδευση και αγωγή*, Θεσσαλονίκη: εκδ. ΕΠΠΑΣ, 2008, σελ. 123. Βλ. και: Χατζηχρήστου, Χ. *Διαφορετικότητα και πολιτισμός. Βιβλίο για τον εκπαιδευτικό δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης*, Αθήνα: Τυπωθήτω, 2004. Sakka, D. (2009). The views of migrant and non migrant students on cultural diversity in the Greek classroom. *Social Psychology of Education*, Vol. 12, σελ. 21-41 (εδώ σελ. 25).

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

κοινωνιολογία της εκπαίδευσης, ο διαπολιτισμικός και ο διαθρησκευτικός διάλογος κ.α..

Η θρησκευτική ταυτότητα φαίνεται ότι θα είναι μια σημαντική πτυχή της ταυτότητας των παιδιών που θα συμμετέχουν στο εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδος στο άμεσο μέλλον. Ο τρόπος με τον οποίο η θρησκευτική αναφορά θα επηρεάσει την κοινωνική πραγματικότητα, την πορεία ένταξης των παιδιών, καθώς και τις εκπαιδευτικές, κοινωνικές και πολιτικές προοπτικές και προτεραιότητες της ελληνικής κοινωνίας είναι ένα σοβαρό ζήτημα που απασχολεί την επιστημονική έρευνα και ενισχύει την ανάγκη για νέες εκπαιδευτικές πολιτικές. Η δυνατότητα της θρησκείας να κινητοποιεί την ανθρώπινη δράση έχει διερευνηθεί εκτενώς¹. Σημαντική είναι λοιπόν η κατανόηση του ρόλου των θρησκειών στην παρακίνηση της κοινωνικής δράσης μέσα σε πλουραλιστικό περιβάλλον, διότι η σχολική τάξη είναι ένα πεδίο πολύπλευρης διάδρασης καθώς «πραγματώνεται η αλληλεπίδραση με τη μορφή της συνεργασίας, της σύγκρουσης, της αποστασιοποίησης, των ενεργητικών πρωτοβουλιών και των παθητικών αντιδράσεων»². Το ερευνητικό ερώτημα είναι αν η θρησκευτική ταυτότητα θα αποτελέσει στο άμεσο μέλλον έναν παράγοντα ειρηνικού διαλόγου και συνύπαρξης στο ελληνικό σχολικό περιβάλλον, καθώς και πώς θα αλληλοεπιδράσει ο παράγοντας αυτός με άλλες πολιτισμικές πτυχές της ταυτότητας. Η ενδεχόμενη ανάδυση νέων, υβριδικών πολιτισμικών ταυτοτήτων (όπως αυτών που περιγράφει στον εμβληματικό στίχο του ο Derek Walcott “either I’m nobody, or I’m a nation”, "The Schooner Flight") αποτελεί επίσης μια νέα διερώτηση.

Η ισότητα στην εκπαίδευση παραμένει ακόμα ένα μεγάλο κοινωνικό και πολιτικό ζήτημα, το οποίο «διαρκώς διακηρύσσεται αλλά ποτέ δεν πραγματώνεται»³. Η ανισότητα στην πρόσβαση των εκπαιδευτικών αγαθών φαίνεται ότι διαδραματίζει διαχρονικά έναν σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση και αναπαραγωγή όχι μόνο της κοινωνικής ανισότητας αλλά και των συνθηκών κοινωνικού αποκλεισμού, των ελλείπων ευκαιριών πρόσβασης στα δημόσια αγαθά, της έλλειψης κοινωνικής συνοχής και της αύξησης φαινομένων ριζοσπαστικοποίησης. Η

¹ Wuthnow R., *Acts Of Compassion. Caring For Others And Helping Ourselves*. New York: Princeton University Press, 1991. Wuthnow R., *Saving America? Faith-Based Services and the Future of Civil Society*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2004. Τσιρώνης Χ. Ν., *Θρησκεία και Κοινωνία στη Δεύτερη Νεωτερικότητα: Λόγοι, διάλογοι & αντίλογοι στο έργο του Ul. Beck*, Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκης, 2018.

² Τσιρώνης Χ. Ν., *Κοινωνικός αποκλεισμός και εκπαίδευση στην ύστερη νεωτερικότητα: Προκλήσεις στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2003, σελ. 261-262.

³ Piketty, T. (μτφρ Rendall S.), *A Brief History of Equality*, Cambridge: Harvard University Press, 2022, σελ. 176 κ.ε..

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

θρησκευτική ταυτότητα δεν προκαλεί καθ' εαυτή την κοινωνική ανισότητα. Τα πολλαπλά όμως επίπεδα διαφοροποίησης και των αντίστοιχων κοινωνικών διακρίσεων συνδέονται μεταξύ τους. Αν η διαφοροποίηση ως προς τη θρησκευτική ταυτότητα συνδυάζεται με φτώχεια, χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και άλλα στοιχεία ετερότητας, τότε η διαφοροποίηση αυτή μπορεί να επιτείνει αποφασιστικά την εμπειρία του κοινωνικού αποκλεισμού. Έτσι λοιπόν σε αυτό το επίπεδο η θρησκεία έχει διπλό ρόλο: α. μπορεί να συμβάλει σε μια ενεργή προσπάθεια αποδόμησης του λόγου του ρατσισμού και των διακρίσεων και β. μπορεί και πρέπει να επικεντρώσει τη δημόσια προσοχή στις ανθρωπολογικές βάσεις της θρησκευτικής διδασκαλίας (κάτι που ισχύει ιδιαίτερος στην περίπτωση της ορθόδοξης παράδοσης στην Ελλάδα) για την ισότητα των ανθρώπων και τον σεβασμό της ακεραιότητας της ανθρώπινης ζωής. Πηγαίνοντας από το μικρο-επίπεδο της τοπικής κοινότητας (σχολείο, γειτονιά, ενορία) στο μακρο-επίπεδο της διεθνούς σκηνής η θρησκευτική εκπαίδευση μπορεί επίσης να συμβάλει στον ειρηνικό διάλογο μεταξύ διαφορετικών πολιτικών οντοτήτων, πολιτισμών και θρησκειών, στη συμφιλίωση και στην επούλωση των τραυμάτων¹. Υπό αυτήν την άποψη το μάθημα των θρησκευτικών μπορεί να γίνει ένα κατεξοχήν μάθημα καταλλαγής.

Συμπεράσματα

Από την ανάλυση της κατάστασης στην Ελλάδα επιβεβαιώνεται η αρχική υπόθεση για την ανάπτυξη διαφοροποιήσεων όχι μόνο μεταξύ των θρησκευτικών κοινοτήτων αλλά και στο εσωτερικό τους. Άλλωστε, τα δεδομένα αυτά επιβεβαιώνονται και από ανάλογες τάσεις² σε διεθνές επίπεδο. Φαίνεται πως ο πλουραλισμός και στον θρησκευτικό χώρο είναι μια πραγματικότητα, η οποία μάλιστα επιφέρει νέες προκλήσεις, νέα ερωτήματα αλλά και αμφισβήτηση για όσα θεωρούνταν δεδομένα όχι μόνο στο θρησκευτικό πεδίο αλλά και σε άλλες περιοχές του κοινωνικού

¹ Όπως σημειώνει ο Robert Crawford «η ωφέλεια από την κατανόηση των πεποιθήσεων, των εθίμων και του πολιτισμού των άλλων είναι μεγάλη· επιπλέον είναι ουσιαστικό σε μια πλουραλιστική κοινωνία και σε έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο να εκπαιδεύονται τα παιδιά για κάτι τέτοιο... Επομένως αυτό που πρέπει να ενθαρρύνουμε είναι η συνομιλία, η συνεργασία και η αδελφοσύνη με τον ξένο και όχι η έχθρα και ο φυλετισμός», στο: Crawford R., *Τι είναι Θρησκεία*, Αθήνα: Σαββάλας, 2002, σελ. 170-171.

² Riis, O. Modes of Religious Pluralism under Conditions of Globalization. In: *Koenig M & Guchteneire P. Democracy and Human Rights in Multicultural Societies. Hampshire, England: Ashgate; 2007*, σσ. 251-266. Roy O. *Is Europe Christian?* Oxford: Oxford University Press, 2020.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

βίου¹. Μέσα στο σύγχρονο περιβάλλον των συνεχών αλλαγών και ανακατατάξεων φαίνεται πως η έλλειψη γνώσης για το θρησκευτικό στοιχείο μπορεί να προκαλέσει πολύ σοβαρά προβλήματα, με κυρίαρχο εκείνο της ανάπτυξης φονταμενταλιστικών αντιλήψεων και ριζοσπαστικών στάσεων στο κοινωνικό πεδίο έναντι κάθε μορφής διαφορετικότητας στη βάση μιας ελλιπούς και εργαλειοποιημένης πληροφόρησης για τις θρησκείες. Αντιθέτως, η τεκμηριωμένη και ολοκληρωμένη γνώση για τις θρησκείες μπορεί να συμβάλει στον έλλογο και δημοκρατικό διάλογο που βασίζεται στην επιστημονική γνώση και οδηγεί στην πραγμάτωση των στόχων των σύγχρονων δημοκρατιών. Η θρησκευτική εκπαίδευση που οδηγεί στη μάθηση για τη θρησκεία αλλά και με τη θρησκεία² μπορεί να γίνει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο εφόσον καλλιεργείται από ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και μεταφέρεται στα σχολεία με ευθύνη και φροντίδα ειδικά εκπαιδευμένων καθηγητών και εκπαιδευτών. Σε αυτήν την περίπτωση, η γνώση και ο δημοκρατικός διάλογος μπορούν να συμβάλλουν στον περιορισμό του εξτρεμισμού και της εργαλειοποίησης της θρησκευτικής διαφορετικότητας.

Υπάρχουν λοιπόν ακόμη πολλά περιθώρια ανάπτυξης εκπαιδευτικών προσεγγίσεων που στοχεύουν σε μια πορεία σύγκλισης και ισότιμης συμμετοχής στην ελληνική κοινωνία. Προς αυτή την κατεύθυνση κινούνται και διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις, σύμφωνα με τις οποίες η μετριοπάθεια, η εκπαιδευτική συμμετοχή των παιδιών και ο έλλογος διάλογος μπορούν να δημιουργήσουν γόνιμες προϋποθέσεις ώστε η δεδομένη στις σύγχρονες κοινωνίες πολυπολιτισμικότητα να αντιμετωπίζεται ως ένα πεδίο διαλόγου και ανάπτυξης της κοινωνικής συνεργασίας³.

Στο πεδίο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης έχει τονιστεί ποικιλοτρόπως η αξία μιας οικοσυστημικής θεώρησης (βλ. επίσης την Ecological Systems Theory ‘EST’ του U. Bronfenbrenner⁴). Στο πλαίσιο ενός οικο-συστημικού σχεδιασμού οι παρεμβάσεις γίνονται σε επίπεδο εκπαιδευτικής πολιτικής αλλά και σχολικής τάξης, αφορούν σε όλα

¹ Response by Detlef Pollack: Toward a New Paradigm for the Sociology of Religion?. In: P. L. Berger, The Many Altars of Modernity: Toward a Paradigm for Religion in a Pluralist Age. Boston: De Gruyter; 2014. σελ.111-122.

² Jackson, R. “Teaching about Religions in the Public Sphere: European Policy Initiatives and the Interpretive Approach.” *Numen* 55, no. 2/3 (2008): 151–82. Keast J. (Ed.), *Religious Diversity and Intercultural Education: A Reference Book For Schools*, Council of Europe CEDEP (2006)14, 2007.

³ Cohen-Almagor, R. *Just, Reasonable Multiculturalism: Liberalism, Culture and Coercion*, Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

⁴ Βλ.: “An ecological orientation points to the additional importance of relations between systems as critical to the child’s development (e.g., the interaction between home and school, family, and peer group)”, στο Bronfenbrenner, U. (1974). Developmental research, public policy, and the ecology of childhood. *Child development*, 45(1), 1-5.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

τα παιδιά αλλά και στην κατάλληλη εκπαίδευση των καθηγητών. Η έννοια της ταυτότητας είναι ούτως ή άλλως κατεξοχήν πολυδιάστατη¹ και η προσέγγιση των διαφόρων πτυχών της απαιτεί μια δυναμική και εκλεπτυσμένη προσέγγιση στο σχολικό περιβάλλον. Ιδιαίτερως ο ρόλος των ευαισθητοποιημένων και καταρτισμένων καθηγητών είναι σημαντικός, καθώς, όπως σημείωνα σε άλλη περίπτωση, οι εκπαιδευτικοί μπορούν να γίνουν παράγοντες θετικής αλλαγής για τους μαθητές/τριες: «Οι εκπαιδευτικοί λοιπόν που επιδιώκουν τη διασφάλιση συνθηκών ενσωμάτωσης για όλους τους/τις μαθητές/τριες:

- ✓ Διερευνούν και προσπαθούν να κατανοήσουν την κοινωνική/πολιτισμική πραγματικότητα όλων των μαθητών. Δίδουν ακόμη ευκαιρίες αυτογνωσίας και εμπάθυνας της προσωπικής ταυτότητας, καθώς διδάσκοντας και μαθητές που γνωρίζουν την ταυτότητά τους δρουν και επικοινωνούν χωρίς να διατηρούν φοβική στάση.
- ✓ Προσαρμόζουν την εκπαιδευτική διαδικασία στις ανάγκες, τα talέντα, και τις δεξιότητες των μαθητών σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο.
- ✓ Ανταποκρίνονται στις προκλήσεις που θέτει η κοινωνία στην εκπαίδευση (π.χ. κατανόηση του διαφορετικού και δυνατότητα συνεργασίας σε συνθήκες πολιτισμικού πλουραλισμού).
- ✓ Εμπλουτίζουν την εκπαιδευτική διαδικασία, το γνωστικό και αξιακό ορίζοντα αναφοράς των μαθητών μέσα από την ταυτόχρονη ανάδειξη της διαφορετικότητας και των πανανθρώπινων αρχών, αναγκών, χαρακτηριστικών.
- ✓ Ευνοούν την ανάπτυξη του διαλόγου και της αλληλεπίδρασης των μαθητών με στόχο τη διεύρυνση των διαπροσωπικών σχέσεων (ανταλλαγή πληροφοριών, προσέγγιση των επιμέρους εμπειριών με ενσυναίσθηση) και την κριτική κατανόηση των κοινωνικών και παγκόσμιων συνθηκών, μέσα στις οποίες εντάσσεται η εμπειρία τους.
- ✓ Καλλιεργούν τον σεβασμό και το ενδιαφέρον προς την ανθρώπινη ζωή και θέτουν σε κριτική διερεύνηση στερεότυπα, προκαταλήψεις και άλλους αρνητικούς για την κοινωνική αλληλεπίδραση παράγοντες»².

¹ Δραγώνα, Θ. (2003). *Ταυτότητες και Ετερότητες: Ταυτότητα και Εκπαίδευση*, Κλειδιά και Αντικλειδιά. Αθήνα: ΥΠΠΕΠΘ, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

² Τσιρώνης, Χ., Κοινωνική αλληλεπίδραση και κοινωνικές σχέσεις στο σχολείο. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στην ενσωμάτωση των μαθητών. Στο: *Ένταξη παιδιών παλιννοστούντων και αλλοδαπών στο σχολείο: Οδηγός Επιμόρφωσης - Διαπολιτισμική εκπαίδευση και αγωγή*, Θεσσαλονίκη: εκδ. ΕΠΠΑΣ., 2008, σελ. 123-140 [εδώ σελ. 130].

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Όπως φάνηκε από την παραπάνω ανάλυση, ο πολιτιστικός πλουραλισμός στην Ελλάδα είναι πια ένα δεδομένο που συνοδεύεται μάλιστα και από την εμφάνιση του θρησκευτικού πλουραλισμού. Η πραγματικότητα αυτή καθιστά αναγκαίες την ενημέρωση, την ευαισθητοποίηση αλλά και την ανάπτυξη δεξιοτήτων διαλόγου και συνέργειας. Προς αυτόν τον σκοπό ιδιαίτερο ρόλο μπορεί να έχουν τα τέσσερα Θεολογικά Τμήματα Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης που λειτουργούν για δεκαετίες στην Ελλάδα, τα οποία συμμετέχουν στη διαμόρφωση των σχολικών αναλυτικών προγραμμάτων, στη διοργάνωση εκπαιδευτικών και ακαδημαϊκών συναντήσεων, στον διαχριστιανικό και διαθρησκευτικό διάλογο σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Ιδιαίτερος για το μάθημα των θρησκευτικών μπορεί να σημειωθεί ότι είναι δυνατόν να συμβάλει στους γενικούς στόχους της εκπαίδευσης ως ένα μάθημα που δίδει την ευκαιρία στους μαθητές να γνωρίσουν και να κατανοήσουν το θρησκευτικό εμβίωμα, να εμβαθύνουν στην οικεία παράδοση και να διαλεχθούν με τις παγκόσμιες εξελίξεις στο θρησκευτικό πεδίο.

Στην περιγραφή του σκοπού για το μάθημα των θρησκευτικών στην εκπαίδευση των μουσουλμανοπαίδων στην Θράκη το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων δίδει μια περιεκτική περιγραφή των σύγχρονων στόχων της επίσημης ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής για την αντιμετώπιση της θρησκευτικής αλλά και της πολιτισμικής ετερότητας στο ελληνικό σχολείο: «Το Μάθημα των Θρησκευτικών σήμερα οφείλει να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες μορφωτικές ανάγκες των μαθητών, υπηρετώντας, αφενός, τους γενικούς σκοπούς της εκπαίδευσης και, αφετέρου, έναν «θρησκευτικό γραμματισμό», ο οποίος συμβάλλει στη δημιουργία θρησκευτικά συνειδητοποιημένων και διαλεγόμενων πολιτών. Η θρησκευτική αυτή εκπαίδευση αποβλέπει στον θρησκευτικό γραμματισμό, αλλά και στην ευαισθητοποίηση και στον προσωπικό αναστοχασμό των μαθητών απέναντι στον δικό τους θρησκευτικό και ηθικό προβληματισμό. ...»¹. Οι σύγχρονες παιδαγωγικές προσεγγίσεις αναγνωρίζουν τον ρόλο της θρησκευτικής εκπαίδευσης στο σύγχρονο σχολείο. Για την επίτευξη των προαναφερθέντων στόχων χρειάζεται να γίνει συλλογή των καλών πρακτικών, δοκιμή σε διαφορετικές εκπαιδευτικές συνθήκες και χώρες, χρήση των ερευνητικών δεδομένων και μακροχρόνιος εκπαιδευτικός σχεδιασμός για τη δημιουργία συνθηκών που σέβονται την προσωπικότητα των μαθητών, τις δημοκρατικές αρχές της ΕΕ και

¹ <https://www.minedu.gov.gr/dimotiko-2/didaktea-yli-dimot/18393-29-02-16-proairetiki-i-didaskalia-tou-koraniou-gia-tous-mousoulmanous-mathites-tis-thrakis-2>

With the support of the
Erasmus+ Programme
of the European Union

IRENE Innovative Religious Education
NEtwork: educating to the religious diversity

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

τον στόχο της ολόπλευρης ανάπτυξης των νέων στο σχολείο. Το πρόγραμμα IRENE είναι ένα ακόμη ουσιαστικό βήμα σε αυτήν την προοπτική.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Η θρησκευτική ετερότητα ως πολιτική, εκπαιδευτική και θεολογική συνθήκη.

Η Ορθόδοξη θρησκευτική εκπαίδευση σε διάλογο με την Γερμανική Παιδαγωγική του Dietrich Benner's Allgemeine Pädagogik

Dr. Αθανάσιος Στογιαννίδης

Τμήμα Θεολογίας, Θεολογικής Σχολής School of Theology
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

1. Περίληψη

Στην παρούσα μελέτη διερευνούμε τη σημασία που έχει ο διάλογος με τη θρησκευτική ετερότητα ως συστατικό στοιχείο τόσο του δημόσιου χώρου όσο και της παιδαγωγικής διαδικασίας που πραγματώνεται στο πλαίσιο της διδασκαλίας του Μαθήματος του Θρησκευτικών. Με το σκεπτικό αυτό, η ανά χειράς μελέτη κινείται περισσότερο σε μία θεωρητική διάσταση. Το όλο θέμα προσεγγίζεται με βάση ορισμένες αρχές που αναπτύσσονται στο έργο του Γερμανού παιδαγωγού Dietrich Benner. Ειδικότερα, εξετάζουμε τον λόγο για τον οποίον το Μάθημα των Θρησκευτικών εντάσσεται στο σχολείο των μοντέρνων δημοκρατικών κοινωνιών. Αναλύεται η έννοια του δημόσιου χώρου ως τρόπου ύπαρξης, ο οποίος συγκροτείται χάρη στη συνάντηση των ετεροτήτων. Γίνεται διάκριση μεταξύ των δύο όψεων του θρησκευτικού φαινομένου, δηλ. μεταξύ μυσταγωγικής εμπειρίας και δημόσιας λειτουργίας της Θρησκείας. Επιπροσθέτως, επιχειρούμε να συνδέσουμε τον σκοπό του Μαθήματος των Θρησκευτικών με τη συμμετοχή στη δημόσια λειτουργία της Θρησκείας. Τέλος, προσεγγίζουμε την έννοια της θρησκευτικής ετερότητας μέσα από την οπτική της Ορθόδοξης θεολογικής σκέψης και ζωής· η επιλογή αυτή κρίνεται απαραίτητη, διότι στην Ελλάδα το σχετικό νομικό πλαίσιο ορίζει ότι η διδασκαλία του Μαθήματος των Θρησκευτικών θα πρέπει να έχει ως θεμελιώδη σκοπό την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης των Ορθόδοξων χριστιανών μαθητών. Επομένως, τίθεται το ερώτημα, εάν και κατά πόσο ένα μάθημα εγκεντρισμένο στην Ορθόδοξη παράδοση και ζωή μπορεί με βάση θεολογικά και παιδαγωγικά κριτήρια να λάβει υπόψη του το φαινόμενο της θρησκευτικής ετερότητας και, γενικότερα, να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του δημόσιου χώρου στις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες.

2. Για ποιον λόγο η Θρησκευτική Εκπαίδευση είναι απαραίτητη στο σχολείο των συγχρόνων δημοκρατικών κοινωνιών

Στην παιδαγωγική σκέψη του Dietrich Benner, η διαδικασία διδασκαλίας-μάθησης μέσα στη σχολική πραγματικότητα εκτυλίσσεται ως μία αποστασιοποίηση από τον

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

αληθινό κόσμο, και ως μία «εικονική» παρατήρησή του (Benner 2015b). Οι μαθητές στο σχολείο διερευνούν τον κόσμο ως αντικείμενο, για να μπορέσουν να τον συναντήσουν, και μέσω της συνάντησης αυτής να βαδίσουν τον δρόμο της ανακάλυψης του προορισμού τους. Σύμφωνα με τον Benner, αντικείμενο διδασκαλίας στο σχολείο των συγχρόνων δημοκρατικών κοινωνιών, θα πρέπει να είναι και η *Θρησκεία*. Για ποιον λόγο, άραγε; Κατά τον Benner η Θρησκεία είναι συστατικό στοιχείο του δημόσιου χώρου (Benner 2014c) και, συνεπώς, θα πρέπει να συγκαταλέγεται στα θέματα που πραγματεύεται η σχολική παιδεία, και τούτο διότι το σχολείο προετοιμάζει τους νέους για την είσοδό τους στον δημόσιο χώρο (Benner 2005). Γιατί, όμως, να είναι απαραίτητο κάτι τέτοιο, τη στιγμή κατά την οποία, όπως γνωρίζουμε, πολλές θρησκευτικές κοινότητες εκδηλώνουν ένα έμπρακτο ενδιαφέρον και μέριμνα για τη θρησκευτική αγωγή των νεαρών σε ηλικία μελών τους; Μήπως, εν τέλει, οι θρησκευτικές κοινότητες δεν είναι σε θέση με παιδαγωγικά μέσα να μεταδώσουν στις νεότερες γενεές τη διδασκαλία τους και ένεκα τούτου χρειάζονται τη συνδρομή της σχολικής εκπαίδευσης; Ή μήπως οι θρησκευτικές κοινότητες μέσω του θρησκευτοπαιδαγωγικού τους έργου ενίοτε μεταδίδουν περιεχόμενα και προσανατολισμούς, τα οποία δεν ευνοούν και δεν προάγουν την αρμονική λειτουργία του μοντέρνου, μη-ιεραρχικού κόσμου ως πεδίου δημόσιας συνάντησης και διαλόγου των ετεροτήτων και των ιδιαίτερων λογικών; Στην μπεννεριανή σκέψη εντοπίζουμε την εξής απάντηση, η οποία περιλαμβάνει και τους δύο προαναφερθέντες προβληματισμούς: «Οι λόγοι για τους οποίους συμβαίνει αυτό, θα μπορούσαν να είναι ποικίλοι και να έγκεινται στο ότι δεν είναι εφικτή η διάσωση και διατήρηση μίας Θρησκείας με τη συνδρομή αποκλειστικά και μόνο του έργου που προσφέρεται εντός των θρησκευτικών κοινοτήτων ή, επίσης, στο ότι το έργο αυτό δεν είναι δυνατόν να επαφίεται στα χέρια των θρησκευτικών κοινοτήτων, διότι θα πρέπει να αποφευχθεί η ανάπτυξη ενός θρησκευτικού φονταμενταλισμού, προκειμένου να καλλιεργηθεί η δημόσια λειτουργία της Θρησκείας» (Benner et al 2007, 15). «Εάν η Θρησκεία μπορεί να έχει ακόμη μέλλον, ίσως αυτό εξαρτάται, εν πρώτοις, από το εάν και σε ποιον βαθμό κατορθώνει να επικαιροποιήσει τη κριτική που η ίδια ασκεί στον κόσμο, υπό μίαν μη-φονταμενταλιστική έννοια, και να τη συσχετίσει με την κριτική την οποία ασκεί η Παιδαγωγική, η Ηθική και η Πολιτική απέναντι στις θρησκευτικές κοινότητες και τις Εκκλησίες» (Benner 2014e).

Οι παραπάνω επισημάνσεις δείχνουν ξεκάθαρα ότι το Μάθημα των Θρησκευτικών είναι αναγκαίο συστατικό στοιχείο της σχολικής παιδείας, όχι μόνον επειδή η Θρησκεία είναι οργανικό τμήμα του δημόσιου χώρου, αλλά διότι το μέλλον της Θρησκείας ως συστατικού στοιχείου του δημόσιου χώρου *αμφισβητείται και διακυβεύεται*. *Εμμέσως πλην σαφώς, υποδηλώνεται ότι οι θρησκευτικές κοινότητες σήμερα εμφανίζουν μία αδυναμία να αναλάβουν με αποτελεσματικότητα το έργο της*

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

θρησκευτικής αγωγής των νέων που ανήκουν σε αυτές, και ότι η εν λόγω αδυναμία οφείλεται στο γεγονός ότι αυτές δεν διαλέγονται επιτυχώς με τον σύγχρονο κόσμο.

3. Η Θρησκεία ως δομικό στοιχείο του σύγχρονου δημόσιου χώρου

Ο διάλογος στις δημοκρατικές κοινωνίες, κατά τον Benner πάντα, μπορεί να διεξάγεται αποτελεσματικά, μόνον όταν πληρούνται οι προϋποθέσεις, πάνω στις οποίες συγκροτείται ο δημόσιος χώρος. Κατά τον Γερμανό παιδαγωγό, η κατεξοχήν προϋπόθεση συγκρότησης του δημόσιου χώρου, είναι η αποδοχή της αρχής εκείνης που ομιλεί για τη μη-ιεραρχική τάξη του συνόλου της ανθρώπινης δράσης (nicht-hierarchische Ordnung der menschlichen Gesamtpraxis) (Benner 2015a): σύμφωνα με αυτήν, το συνολικό εύρος του κοινωνικού γίνεσθαι, δομείται από επιμέρους διαφοροποιημένους τομείς δράσης, καθένας εκ των οποίων διαθέτει την δική του ιδιαίτερη λογική, αλλά και τον δικό του ιδιαίτερο χώρο για τον οποίον είναι υπεύθυνος και αρμόδιος. Παρά ταύτα, όλοι μαζί συνθέτουν το σύνολο της ανθρώπινης δράσης, και, επίσης, μεταξύ τους αλληλοπεριχωρούνται για χάρη της κοινής προόδου της ανθρωπότητας. Αυτό σημαίνει ότι κάθε ένας χώρος δράσης προσεγγίζει την πραγματικότητα, όχι μόνο μέσα από τα δικά του μάτια, αλλά και μέσα από τα μάτια των άλλων. Αν ένας εξ αυτών εγείρει την απαίτηση να ηγεμονεύει έναντι όλων των άλλων και να επιβάλλει τη δική του ιδιαίτερη λογική ως μοναδικό κριτήριο αξιολόγησης των πραγμάτων του κόσμου, τότε εκδηλώνει μία στάση εξάπαντος φονταμενταλιστική, διότι καταστρατηγεί την αρχή της μη-ιεραρχικής τάξης.

Το ερώτημα που γεννάται, εδώ, είναι το εάν και με ποιον τρόπο οι θρησκευτικές κοινότητες μπορούν να διαλεχθούν με τον μοντέρνο κόσμο, τηρώντας τις προδιαγραφές του διαλόγου με βάση την αρχή της μη-ιεραρχικής τάξης. Ο Benner πραγματεύεται το ερώτημα αυτό, αφού προηγουμένως προσδιορίσει το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα της Θρησκείας ως επιμέρους χώρου δράσης (Proprium religiösen Handelns) (Benner 2014e, 19). Ο μεννεριανός στοχασμός επηρεάζεται βαθύτατα ως προς το θέμα αυτό από τον Γερμανό θεολόγο, φιλόσοφο και παιδαγωγό, Friedrich Schleiermacher· αυτός υποστηρίζει πως η θρησκευτική εμπειρία συμπυκνώνεται στο συναίσθημα της απόλυτης εξάρτησης (schlechthinniges Abhängigkeitsgefühl) (Benner 2014a, 82) του ανθρώπου και της κτίσης ολάκερης από το Απόλυτο (Benner 2014a), δηλ. από μία δύναμη που υπερβαίνει, αγκαλιάζει και νοηματοδοτεί οτιδήποτε θεωρείται ως πεπερασμένο και μη-απόλυτο. Το βίωμα αυτό δεν εκφράζει μία συναισθηματική ή μία «ρομαντική» κατάσταση, αλλά συνιστά ένα είδος αυτοσυνειδησίας, εμπειρίας και γνώσης ταυτόχρονα: Πρόκειται για τη συνειδητοποίηση του ανθρώπου πως κάθε σπιθαμή του πεπερασμένου κόσμου εξαρτάται απόλυτα από μία υπέρτατη δύναμη, η οποία νοηματοδοτεί όλα τα επιμέρους

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

πράγματα και τα οδηγεί σε μία νοητή ενότητα μεταξύ τους (cf. Stogiannidis 2013). Αυτό ακριβώς το «συναίσθημα» (βίωμα) συνθέτει στη μπεννεριανή σκέψη το χαρακτηριστικό γνώρισμα της Θρησκείας, ως συστατικής παραμέτρου της καθολικότητας της ζωής. Η συνειδητοποίηση αυτή και ο στοχασμός γύρω από την έννοια του πεπερασμένου (Endlichkeit) της ανθρώπινης φύσης, δηλ. του γεγονότος ότι ο άνθρωπος ως βιολογική ύπαρξη έχει ένα τέλος, είναι στοιχεία που συνθέτουν την ιδιαίτερη λογική (Eigenlogik) της θρησκευτικής πράξης στο κοινωνικό γίγνεσθαι (Benner 2014e, 19). Όπως υποστηρίζει ο Benner, η βίωση και η κατανόηση του πεπερασμένου (Endlichkeit) της ανθρώπινης φύσης μεταφράζεται και αποδίδεται με διαφορετικές κάθε φορά έννοιες, όπως η κτιστότητα (Geschöpflichkeit), η θνητότητα (Sterblichkeit), η βεβαιότητα του θανάτου (Todesgewissheit) αλλά και η σχέση των ζώντων με τους τεθνεώτες (Beziehungen der Lebenden zu den Toten) (Benner 2014e, 19).

4. Η δημόσια λειτουργία της Θρησκείας

Η Θρησκεία, επομένως, είναι μία βιοτή και ένας τρόπος θέασης των πραγμάτων μέσα από το πρίσμα της συνειδητοποίησης, ότι ο άνθρωπος είναι ον πεπερασμένο. Εδώ, όμως, ο Benner προχωρεί σε μία διάκριση, η οποία, μολονότι δεν κατονομάζεται ρητώς, παρά ταύτα, κατά την άποψή μου, είναι ευδιάκριτη στο έργο του. Η εν λόγω διάκριση αναγνωρίζει δύο διαστάσεις της Θρησκείας, οι οποίες δεν παραπέμπουν σε κάποιο είδος «τεμαχισμού» της, αλλά σε δύο διαφορετικές όψεις της μέσα από τις οποίες μπορούμε να την προσεγγίσουμε: Η μία έχει να κάνει με αυτό καθ' εαυτό το περιεχόμενο της θρησκευτικής εμπειρίας, ενώ η άλλη παραπέμπει στη *δημόσια λειτουργία της Θρησκείας* μέσα στην κοινωνία (öffentliche Funktion von Religion). Και οι δύο αυτές διαστάσεις αναφέρονται σ' αυτό καθ' εαυτό το θρησκευτικό γεγονός, όπως επίσης και οι δυο συνδέονται αναπόσπαστα μεταξύ τους· ωστόσο, στην πρώτη περίπτωση γίνεται προσπάθεια να αποκομίσουμε μία εικόνα από το εσωτερικό της, όπου η θρησκευτική εμπειρία αναδύεται ως κάτι το *υπερκόσμιο*, και το οποίο γεύονται μονάχα οι μνημένοι σ' αυτήν. Στη δεύτερη περίπτωση, η εικόνα που αποκομίζουμε προέρχεται από την εξωτερική της πλευρά, η οποία εκδηλώνεται εντός του κόσμου (δηλ. ως κάτι το *ενδοκοσμικό*) και αναδύεται ως ένα γεγονός σχέσης ανάμεσα σε αυτήν και σε άλλους χώρους δράσης του ανθρώπου εντός του κοινωνικού συνόλου. Για την εσωτερική όψη της Θρησκείας ο Benner χρησιμοποιεί τους όρους «μυστική εμπειρία του θρησκευτικού γεγονότος» (Arcanum des Religiösen) (Benner 2014d, 126) και «μυστήριο της πίστης» (Geheimnis des Glaubens) (Benner 2014d, 125). Για την εξωτερική πλευρά της Θρησκείας ο Γερμανός παιδαγωγός ανατρέχει και πάλι στον Schleiermacher, τον οποίον και «διαβάζει» χρησιμοποιώντας, αφενός μεν, φιλοσοφική

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ορολογία που απαντάται σ' έναν άλλο σημαίνοντα φιλόσοφο, τον Martin Heidegger, αφετέρου δε, ερμηνευτικές προσεγγίσεις που συναντούμε στο έργο της Hannah Arendt, μίας, επίσης, εξέχουσας μορφής στον χώρο της Φιλοσοφίας. Ειδικότερα, στη συνάφεια αυτή, όπου ο Benner επιχειρεί να συναντήσει και να συνδέσει αρμονικά μεταξύ τους το έργο του Schleiermacher, του Heidegger και της Arendt, η Θρησκεία χαρακτηρίζεται ως μία ουσιαστική παράμετρος που διέπει τον ανθρώπινο βίο, δηλ. αποτελεί ένα βασικό δομικό στοιχείο αυτού που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε ως *conditio humana* (ανθρώπινη κατάσταση) (Benner 2014c; Arendt 2008).

Με το σκεπτικό αυτό, η Θρησκεία αναδεικνύεται ως ένας τρόπος του να υπάρχει κανείς εντός του κόσμου (eine spezifische Form des menschlichen In-der-Welt-Seins) (Benner 2014c, 46), δηλ. ως ένα πλαίσιο (όχι το μοναδικό αλλά ένα δίπλα σε άλλα διαφορετικά) μέσα στο οποίο η ανθρώπινη υπόσταση φανερώνεται ως γεγονός σχέσης με τους συνανθρώπους γύρω της και με τον κόσμο όλο. Η έννοια „In-der-Welt-Sein“, εμμέσως πλην σαφώς, θέλει να εκφράσει το γεγονός ότι η μοναδική δυνατότητα του ανθρώπου, μέσω της οποίας αναδεικνύεται το πρόσωπό του, *είναι το να υπάρχει εντός του κόσμου*, δηλ. το να αναπτύσσεται ως υπόσταση εντός του κόσμου συσχετιζόμενη με άλλες υποστάσεις καθώς και με την κτίση ολόκληρη. Η έκφραση „In-der-Welt-Sein“ (το είναι εν τω κόσμω) είναι ιδιαίτερα γνώριμη στον φιλοσοφικό στοχασμό του Heidegger (Makris 2019) και φέρνει αβίαστα στον νου μας τον όρο „Dasein“ (εδωνά-Είναι) (Makris 2014, 308), όπως προσεγγίζεται ερμηνευτικά στο περισπούδαστο έργο του „Sein und Zeit“ («Είναι και Χρόνος») (cf. Heidegger 2006). Την ίδια στιγμή, ο όρος „conditio humana“ (ανθρώπινη κατάσταση) συνιστά ένα κεντρικό ζήτημα που διέπει τη σκέψη της Arendt· το πολιτικό γίνεσθαι, ή – με άλλη διατύπωση – η σύγχρονη Polis, η οποία ως δημόσιος χώρος συναρμολόγεται από μία ποικιλομορφία ετερόκλητων στοιχείων, είναι *η κατεξοχήν και μοναδική οντολογική δυνατότητα του ανθρώπου να υπάρχει*.

Η παραπάνω εννοιολογική διάκριση έγινε για να κατανοήσουμε τι ακριβώς προσπαθεί να μας πει ο Benner, όταν εκφράζει την άποψη, πως είναι απαραίτητο η θρησκευτική αγωγή να εντάσσεται στα ενδιαφέροντα του σχολείου. Η σχολική θρησκευτική αγωγή, σύμφωνα με την άποψη την οποίαν ο ίδιος πρεσβεύει, θα πρέπει να μεταδίδει στις νέες γενιές αυτό το οποίο στις κοινωνίες του μοντέρνου κόσμου δεν μπορούν να μεταδώσουν επιτυχώς οι θρησκευτικές κοινότητες διά της διαγενεαλογικής συμβίωσης. Έτσι, υποστηρίζεται εδώ πως οι θρησκευτικές κοινότητες σήμερα, επιδεικνύουν, ενίοτε, κάποια αδυναμία να επιτελέσουν με επιτυχία το παιδαγωγικό εκείνο έργο, χάρη στο οποίο οι νέες γενιές θα κατανοήσουν σε βάθος τη δημόσια λειτουργία της Θρησκείας (öffentliche Funktion von Religion). Εξαιτίας αυτής της αδυναμίας, δημιουργείται ένα κενό, το οποίο καλείται να αναπληρώσει η σχολική εκπαίδευση μέσω της διδασκαλίας του Μαθήματος των Θρησκευτικών.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

5. Τι ορίζεται ως συμμετοχή στη δημόσια λειτουργία της Θρησκείας

Τι ακριβώς, όμως, συνεπάγεται η συμμετοχή αυτή στη δημόσια λειτουργία της Θρησκείας; Για να κατανοήσουμε το συγκεκριμένο ζήτημα θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας, ότι ο Γερμανός παιδαγωγός χρησιμοποιεί τον όρο „*räsonierende Öffentlichkeit*“ (=δημόσιος χώρος στον οποίον οι πολίτες διαλέγονται με επιχειρήματα), προκειμένου να καταστήσει σαφές το εξής: Η επιτυχής λειτουργία της δημόσιας σφαίρας βασίζεται στην ικανότητα των πολιτών να διαλέγονται με επιχειρήματα (Benner & Brüggem 2000, 244).

Ο όρος αυτός, ενδέχεται να είναι επηρεασμένος από το έργο του Jürgen Habermas και ιδιαίτερα από τον τρόπο με τον οποίον ο εν λόγω Γερμανός φιλόσοφος προσεγγίζει την έννοια του δημόσιου χώρου (*Öffentlichkeit*) (Grümme 2018, 47-74). Ο Benner είναι αρκετά σαφής ως προς την παράμετρο αυτή, καθώς ομιλεί για ένα πεδίο συνάντησης ετεροτήτων, το οποίο κοινωνείται, μόνο όταν τα μέλη που συνέρχονται εντός των τειχών του και γνωρίζουν να διαλέγονται με επιχειρήματα τεκμηριωμένα διά του λόγου. Αυτή η προσέγγιση συσχετίζεται, αναμφίβολα, με αυτό που ο Benner κατονομάζει ως «δημόσια λειτουργία της Θρησκείας» (*öffentliche Funktion von Religion*). Σύμφωνα με τον Γερμανό παιδαγωγό, *ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά αυτής της λειτουργίας είναι ο τρόπος με τον οποίον εντός του δημόσιου χώρου κοινωνείται το ιδιαίτερο γνώρισμα της θρησκευτικής πράξης (Proprium des religiösen Handelns), δηλ. η συνειδητοποίηση πως ο άνθρωπος είναι ύπαρξη που εξαρτάται από μία υπερβατική πραγματικότητα η οποία τον «αγκαλιάζει» ως καθολικότητα* (Benner 2014b). Η προετοιμασία για συμμετοχή των αυριανών πολιτών στη δημόσια λειτουργία της Θρησκείας ως γεγονός συνάντησης και επικοινωνίας εντός των τειχών της σύγχρονης «πόλης», συνθέτει τον βασικό σκοπό της διδασκαλίας του Μαθήματος των Θρησκευτικών. Σε κοινή δημοσίευσή του με άλλους ερευνητές παρατίθενται τα εξής κατατοπιστικά σχόλια: «Με τον όρο “δεξιότητα συμμετοχής στον χώρο της Θρησκείας” εννοούμε μία ικανότητα, η οποία αναφέρεται τόσο στην οικεία θρησκευτική παράδοση όσο και σε άλλες θρησκευτικές παραδόσεις όπως επίσης και στον δημόσιο χώρο· η ικανότητα αυτή επιτρέπει στους μαθητές και τις μαθήτριες, αναφορικά με θρησκευτικά ζητήματα ή φαινόμενα να αναπτύσσουν την άποψή τους σε προσωπικό επίπεδο, σε συλλογικό επίπεδο αλλά και δημοσίως. Αυτός ο προσανατολισμός της δεξιότητας για συμμετοχή στον χώρο της Θρησκείας δεν θα πρέπει να παρερμηνευθεί και να οδηγήσει στο εσφαλμένο συμπέρασμα, πως κύριο έργο του Μαθήματος των Θρησκευτικών είναι να προσηλυτίσει τους νέους ανθρώπους και να κερδίσει την εμπιστοσύνη τους για μία συγκεκριμένη Ομολογία» (Benner et al. 2007, 143-144).

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

6. Η συμμετοχή στη δημόσια λειτουργία της Θρησκείας ως θεμελιώδης σκοπός του Μαθήματος των Θρησκευτικών

Τα παραπάνω λόγια είναι περισσότερο από σαφή, καθώς θέτουν ως θεμελιώδη σκοπό του Μαθήματος των Θρησκευτικών την ανάπτυξη της ικανότητας των μαθητών για διαμόρφωση μίας άποψης πάνω σε ζητήματα θρησκευτικού ενδιαφέροντος (και κυρίως πάνω στο γεγονός της εξάρτησης του ανθρώπου από μία καθολικότητα που τον υπερβαίνει). Η άποψη αυτή, την οποίαν οι μαθητές δύνανται να τεκμηριώσουν με επιχειρήματα, βασίζεται στην κατανόηση τόσο της εκάστοτε οικείας γι' αυτούς θρησκευτικής παράδοσης όσο και της θρησκευτικής παράδοσης του άλλου. Η διαμόρφωση μίας επιχειρηματολογίας για θρησκευτικά ζητήματα, και κυρίως για το κατεξοχήν γνώρισμα της θρησκευτικής πράξης (Proprium des religiösen Handelns), είναι κάτι που αφορά όχι μόνο τους ίδιους τους μαθητές, δηλ. είναι κάτι που αναλαμβάνουν οι μαθητές όχι μόνο για την προσωπική τους πνευματική καλλιέργεια, αλλά ταυτόχρονα, είναι μία δράση μέσω της οποίας μπορούν να συμμετέχουν στον δημόσιο χώρο. Η θέση αυτή είναι βαρύνουσας σημασίας, διότι προσδίδει στο *Μάθημα των Θρησκευτικών* έναν χαρακτήρα θεολογικό και υπαρξιακό.

Ακολουθώντας επαγωγικά αυτό το μοτίβο σκέψης, θεωρούμε ότι η προετοιμασία για συμμετοχή στη δημόσια λειτουργία της Θρησκείας, δύναται να υποδηλώνει επτά στοιχεία, τα οποία θα πρέπει να συνυπάρχουν στη διδασκαλία του Μαθήματος των Θρησκευτικών:

- Διαμόρφωση άποψης σχετικά με το θεμελιώδες χαρακτηριστικό γνώρισμα της Θρησκείας (δηλ. τη συνειδητοποίηση ότι ο άνθρωπος είναι ον πεπερασμένο και ότι εξαρτάται ως ύπαρξη από μία υπερβατική/μη-πεπερασμένη πραγματικότητα) ως δομικό συστατικό του δημόσιου χώρου.
- Γνώση και ικανότητα κατανόησης της οικείας θρησκευτικής παράδοσης.
- Γνώση και ικανότητα κατανόησης διαφορετικών (μη οικείων) θρησκευτικών παραδόσεων.
- Ικανότητα για διαμόρφωση άποψης για ζητήματα που αφορούν στον χώρο της Θρησκείας γενικότερα (και αφορούν είτε στην οικεία είτε σε διαφορετικές θρησκευτικές παραδόσεις).
- Ικανότητα κοινοποίησης και υποστήριξης της άποψης αυτής μέσα στον δημόσιο χώρο.
- Ικανότητα κατανόησης των (διαφορετικών) απόψεων που πρεσβεύουν οι άλλοι γύρω μας για θέματα θρησκευτικού ενδιαφέροντος γενικότερα.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

- Ως άμεση συνέπεια του προηγούμενου, ικανότητα διαλόγου εντός του δημόσιου χώρου με τη θρησκευτική ετερότητα.

7. Διάλογος με την ετερότητα ως όρος της ορθόδοξης πνευματικής ζωής

Όλες οι προαναφερθείσες επισημάνσεις συγκλίνουν ως προς το γεγονός, πως ο διάλογος με την ετερότητα δεν αποτελεί απλώς μία πρόκληση ή απαίτηση της εποχής μας, αλλά μία αναγκαιότητα (condition), χωρίς την οποία η εκπαιδευτική διαδικασία που υλοποιείται στο σχολείο, όπως επίσης και αυτή καθ' εαυτή η λειτουργία του δημόσιου χώρου σήμερα είναι πράγματα αδιανόητα και ανέφικτα. Μπορούμε, όμως, να προεκτείνουμε λίγο ακόμη τη σκέψη μας, προσπαθώντας να διερευνήσουμε εάν ο διάλογος με τη θρησκευτική ετερότητα σχετίζεται, κατά κάποιον τρόπο, με τη ζωή της Εκκλησίας. Ως προς το σημείο αυτό, μπορούμε να επισημάνουμε τα ακόλουθα:

7.1. Η Εκκλησία ως «πολιτικός» τρόπος ζωής

Η Εκκλησία συνιστά έναν «πολιτικό» τρόπο ζωής, δηλ. έναν τρόπο εκδήλωσης του πολιτικώς υπάρχειν, εφόσον όπως δηλώνει και η ίδια η ετυμολογία της λέξης (εκκλησία > εκ + καλώ) αποτελεί συνάθροιση και σύναξη δηλ. συνάντηση και συνύπαρξη ανθρώπων. Η εν λόγω συνύπαρξη δεν οικοδομεί μία επιφανειακή ή περιστασιακή σχέση μεταξύ των μελών που συμμετέχουν σε αυτήν, αλλά μία σχέση ζωής, κοινωνίας και αλληλοπεριχώρησης, βάσει της οποίας το κάθε μέλος ζει και αγκαλιάζει τις ζωές όλων των άλλων (βλ. Mantzaridis 2015, 62). Αυτό, τουλάχιστον, υπαγορεύει ο Απόστολος Παύλος, όταν χαρακτηρίζει την Εκκλησία ως Σώμα Χριστού (1. Cor 12, 12; 1. Cor 12, 14-27). Η χαρισματική αυτή ενότητα αποκαλύπτεται στο Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, το κέντρο της ζωής της Εκκλησίας. Επί τούτου, ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός υπογραμμίζει πως διά της συμμετοχής στο Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας όλοι οι πιστοί ενώνονται όχι μόνο με τον Χριστό αλλά και μεταξύ τους, επειδή μεταλαμβάνουν από το ίδιο σώμα και το από ίδιο αίμα (δηλ. από το σώμα και το αίμα του Χριστού) (βλ. Matsoukas 1992, 374). Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε βάσει των παραπάνω, ότι ο εκκλησιαστικός τρόπος ζωής μπορεί να χαρακτηριστεί ως «πολιτικός» τρόπος ζωής, εφόσον ο άνθρωπος καλείται να ολοκληρωθεί ως πρόσωπο, συναντώντας τον άλλον εν Χριστώ, και συμμετέχοντας μαζί του σε μία πραγματικότητα που έχει τη μορφή «πόλης» ή «σώματος».

Έτσι, η συνάντηση με τον άλλον εντός της Εκκλησίας είναι μία κίνηση «εξόδου» από την ατομικότητα και τον εγωκεντρισμό. Με την επισήμανση αυτή, αντιλαμβάνεται κανείς ότι στον Χριστιανισμό η σχέση Θεού και ανθρώπου δεν είναι μία υπόθεση ατομικής ευσέβειας ή ατομικής δράσης, αλλά μία βιοτή συμμετοχής και

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

σύμπραξης εντός μίας συλλογικότητας, η οποία χαρακτηρίζεται ως Εκκλησία ή ως Σώμα Χριστού. Και η σχέση Θεού και ανθρώπου φανερώνεται και εκδηλώνεται ως σχέση Θεού και ανθρώπων (δηλ. έχει τη μορφή μίας συλλογικότητας) μέσα στο πολιτικώς υπάρχειν της Εκκλησίας. Κατ' επέκταση, η χριστιανική ζωή είναι αδιανόητη, εάν αγνοήσουμε την «πολιτική» φύση της Εκκλησίας. Το νόημα ζωής καθώς και η πνευματική πρόοδος του ανθρώπου μέσα στην εκκλησιαστική «πόλη» είναι υπόθεση – όπως θα έλεγε ο π. Νικόλαος Λουδοβίκος – μίας δυναμικής και συνεχώς εξελισσόμενης συλλογικής σύμπραξης Θεού και ανθρώπων, ένα διαρκές γίνεσθαι μιας «αμοιβαίας δημιουργίας νοήματος» δηλ. ένα διαρκές γίνεσθαι «δι-εννοημάτωσης» (*inter-meaningfulness*) (Loudonvikos 2015), στο οποίο ο Θεός και οι άνθρωποι συμπράττουν (Loudonvikos 2019).

7.2 Η Εκκλησία ως διαρκής διάλογος με την ετερότητα

Η Εκκλησία λειτουργεί ως «πόλη», ενώ ταυτόχρονα έχει μία «πολιτική» αποστολή οικουμενικών διαστάσεων: Ο λόγος για τον οποίον υπάρχει, είναι να αποτελεί μία διαρκή πρόσκληση προς όλη την ανθρωπότητα για οικείωση και συμμετοχή στον «πολιτικό» τρόπο υπάρξεώς της. Πρακτικά αυτό μεταφράζεται ως μία συνεχής πρόταση και ένα συνεχές κάλεσμα για μετοχή σε μία βιοτή συμπαντικής ενότητας ολάκερης της κτίσης, η οποία πραγματώνεται διά της αγιαστικής παρουσίας του Τριαδικού Θεού (Matsoukas 1980, 223). Πρόκειται, λοιπόν, για μία βιοτή οικουμενικής ενότητας με κέντρο αναφοράς τον ίδιο τον Θεό. Αυτό δείχνει πως η Εκκλησία υπάρχει για χάρη του κόσμου. Σκοπό της, κατ' ουσίαν, είναι να απευθύνεται διαρκώς σε όλον τον κόσμο και να τον προσκαλεί για να μετασηματιστεί σε μία τέτοιου είδους «πόλη», εντός της οποίας αναδεικνύεται η ετερότητα, η μοναδικότητα και η ελευθερία του ανθρώπου ως οντότητας που συμπράττει με τους άλλους (οι οποίοι λογίζονται όχι ως ξένοι αλλά ως αδελφοί) επί τη βάσει της ανιδιοτελούς, θυσιαστικής και αγιαστικής αγάπης του Τριαδικού Θεού. Τούτο δεν συνεπάγεται, βέβαια, ότι η Εκκλησία επιθυμεί να επιβληθεί στον κόσμο, ούτε, επίσης, ότι θέτει ως στόχο να ιεροποιήσει την πολιτική εξουσία. Το πολιτικώς υπάρχειν της Εκκλησίας είναι τρόπος υπάρξεως και όχι μορφή εξουσίας ή επιβολής. Επειδή η αποστολή της είναι να συναντά τον κόσμο, να διαλέγεται μαζί του και να τον προσκαλεί σε μετοχή στη ζωή της, για τον λόγο αυτό, η συλλογική της ταυτότητα της, είναι διαρκώς καθ' οδόν (Nissiotis 1965, 29· πρβλ. Tsompanidis 2014, 596) με το εξής σκεπτικό: Όσο περισσότερο «ανοίγεται» και αγκαλιάζει τον κόσμο, τόσο περισσότερο εκπληρώνεται το έργο της, και τόσο περισσότερο αποκαλύπτεται η ταυτότητά της (Parathanasiou 2009). Ή, με άλλη διατύπωση, η διαδικασία οικοδόμησης του εαυτού της, δηλ. η διαδικασία ολοκλήρωσης του έργου και της αποστολής της, διέρχεται διά του Τριαδικού Θεού μέσα από τη συνάντηση με τον άλλον και κατευθύνεται προς τα έσχατα, θέμα για το οποίο θα μιλήσουμε στη συνέχεια. Χωρίς

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

τη συνάντηση αυτή, χωρίς την οικοδόμηση μίας σχέσης με τον άλλον, και, εν τέλει, χωρίς τον διάλογο με την ετερότητα, η διαμόρφωση της ταυτότητάς της δεν είναι εφικτή. Μόνο που ο διάλογος αυτός ως δηλωτικός της ταυτότητάς της δεν συνιστά μία σχέση «επιδερμική», επιφανειακή ή εθιμοτυπική, αλλά μία σχέση ζωής που πραγματώνεται με την προοπτική μιας σύμπραξης Θεού και ανθρώπων. Αυτό που εξάγεται από την παρατήρηση αυτή, είναι το γεγονός πως η Εκκλησία ως «πόλη», άρα και τα μέλη της που την συναπαρτίζουν, βρίσκονται σε μία συνεχή κίνηση και δημιουργία.

Οι προαναφερθείσες διαπιστώσεις μπορούν να προσφέρουν εναύσματα για διάλογο τόσο με την μπεννεριανή παιδαγωγική σκέψη, όσο και με την αρεντιανή πολιτικο-φιλοσοφική σκέψη, αναφορικά με το γεγονός ότι η ταυτότητα της «πόλης» αλλά και η ταυτότητα του ανθρώπινου υποκειμένου είναι μία «ανοιχτή» υπόθεση και ένα διαρκές γίνεσθαι που εξελίσσεται ως γεγονός συνάντησης και σύμπραξης μεταξύ ετεροτήτων με αναφορά προς το υπερβατικό (βλ. Loudonikos 2020, 305). Όπως φαίνεται, ακόμα και για την ίδια την Εκκλησία τούτο είναι ένα «ανοιχτό» ερώτημα και μία απορία, η οποία όμως αντιμετωπίζεται όχι μόνο σε επίπεδο Ανθρωπολογίας, αλλά και σε επίπεδο Θεολογίας. Μέσα στην εκκλησιαστική «πόλη» το διαρκές και αέναο αγώνισμα του κάθε ανθρώπου για την ανακάλυψη της ταυτότητάς του συνδέεται άμεσα με το αγώνισμα για αναζήτηση του Θεού (βλ. Loudonikos 2020, 305).

7.3 Η Εκκλησία ως Πόλη εντός του παγκόσμιου πλαισίου της Κοσμο-πόλης

Η Εκκλησία συνιστά μία «πόλη», ένας τρόπος του πολιτικώς υπάρχειν μέσα στον κόσμο (βλ. Ραπανικόλαου 2017, 231). Η «πολιτική» φύση της Εκκλησίας, βέβαια, κατανοείται με γνώμονα τις συγκεκριμένες θεολογικές διαστάσεις. Έτσι, η Εκκλησία προσκαλεί όλον τον κόσμο να μετέχει στον πολιτισμό της σάρκωσης, για τον οποίον μιλήσαμε πρωτότερα. Η πρόσκληση αυτή έχει οικουμενική και πανανθρώπινη διάσταση, ενώ ταυτόχρονα προσανατολίζεται σε μία εσχατολογική προοπτική. Λαμβάνοντας, όμως, υπόψη την *πολιτική πραγματικότητα* σε παγκόσμιο επίπεδο, διαπιστώνουμε ότι η Εκκλησία είναι μία «πόλη» ανάμεσα σε άλλες «πόλεις»: είναι ένας τρόπος του να υπάρχει και να συμπράττει κανείς μαζί με τον άλλον μέσα στον κόσμο· δεν είναι, όμως, και ο μοναδικός. Ο δημόσιος χώρος, όπως παρατηρούμε μελετώντας την παιδαγωγική θεωρία του Benner, είναι το πεδίο συνάντησης πολλών διαφορετικών επιμέρους τομέων δράσης του ανθρώπου, καθένας εκ των οποίων διαθέτει τη δική του «λογική» (Eigenlogik) καθώς και μία σχετική αυτονομία. Σημειωτέον, ότι ο κάθε ξεχωριστός τομέας δράσης συνιστά αφ' εαυτού έναν χώρο της κοινωνίας, εντός του οποίου εκδηλώνεται η πράξη του ανθρώπου ως σύν-πράξη, δηλ. ως συνάντηση ετεροτήτων. Τούτο υποδηλώνει πως το σύνολο της δράσης του ανθρώπου μέσα στο κοινωνικό γίνεσθαι (Gesamtpaxis) ή – με άλλη ορολογία, η

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

καθολικότητα της ζωής (Mitgesamttätigkeit) μέσα στα όρια του μοντέρνου κόσμου – συναπαρτίζεται από επιμέρους δημόσιους χώρους δράσης: οι επιμέρους αυτοί χώροι συγκροτούν από κοινού τον δημόσιο χώρο ως ολότητα του κοινωνικού γίνεσθαι (Benner 2014b, 131). Με βάση αυτήν την οπτική, η Εκκλησία – μιλώντας με όρους πολιτικής θεωρίας – αποτελεί ένα τμήμα του συνολικού δημόσιου χώρου και συνιστά έναν «πολιτικό» τρόπο ζωής, δηλ. μία «πόλη», η οποία αναπτύσσεται εντός – και όχι εκτός – ενός περιβάλλοντος ποικιλόμορφης ετερότητας (βλ. Stamouliis 2015, 231). Προς αυτήν την κατεύθυνση κινείται ο Αριστοτέλης Παπανικολάου εισάγοντας στη θεολογική συζήτηση τον όρο «Εκκλησιολογία του δημόσιου χώρου» (public ecclesiology) (Papanikolaou 2017, 231). Ο συσχετισμός της Εκκλησιολογίας με τον δημόσιο χώρο υπαγορεύει πως η «πόλη» της Εκκλησίας καλείται σήμερα να συνυπάρξει μέσα στη δημόσια σφαίρα μαζί με άλλες «πόλεις», ή με άλλους χώρους δράσης του ανθρώπου, οι οποίοι έχουν το δικαίωμα να αναγνωρίζονται ως ισότιμοι συνομιλητές, ενώ παράλληλα διαθέτουν μία σχετική αυτονομία καθώς και μία συγκεκριμένη αρμοδιότητα ως προς το έργο που οφείλουν να επιτελούν (βλ. Kalaitzidis 2007, 153). Η πραγματικότητα αυτή δεν αποδυναμώνει μήτε και μειώνει το έργο της Εκκλησίας: αντιθέτως, αποτελεί μία πρόκληση χάρη στην οποία έχει την ευκαιρία να εντατικοποιήσει τις προσπάθειές για την πραγματοποίηση της αποστολής της. Εφόσον, λόγω της φύσης της, καλείται να επιχειρεί μία «έξοδο» και ένα «άνοιγμα» προς τον κόσμο, είναι ευνόητο ότι η συνάντηση με τον κόσμο ως διάλογος με την ετερότητα συγκαταλέγεται στην ημερήσια διάταξη του έργου της. Η Εκκλησία οφείλει να συνδιαλέγεται με τον κόσμο, και τούτο εκδηλώνεται εν τοις πράγμασι ως αγώνας και μέριμνα για κατανόηση της «γλώσσας» του κόσμου, των ιδιαίτερων «λογικών» του (πρβλ. τον όρο Eigenlogik) και της πολυμορφίας του, για σεβασμό απέναντι στις πνευματικές του αναζητήσεις, για αναγνώριση των πνευματικών του κατακτήσεων, για ειλικρινή επικοινωνία και ανεύρεση σημείων συνάντησης και σύγκλισης, καθώς και για «μετάφραση» του δικού της τρόπου σκέψης και ζωής στα δεδομένα των κοινωνιών του μοντέρνου κόσμου με την αξιοποίηση μίας «γλώσσας» που είναι κατανοητή και «αντέχει» στον δημόσιο διάλογο και τη δημόσια έκθεση. Και εφόσον σκοπός της Εκκλησίας είναι η εν Χριστώ μεταμόρφωση του κόσμου, ευνόητο είναι πως η ίδια θα πρέπει να αγωνίζεται, όχι απλώς για να διαλέγεται με τον κόσμο, αλλά και για να προσλαμβάνει τον κόσμο εν Χριστώ, ανακαινίζοντάς τον. Η προοπτική αυτή την επιφορτίζει εξάλλου με την ευθύνη, να βρίσκεται στο πλευρό και να διακονεί τον άνθρωπο που αδικείται και χειμάζεται από τα προβλήματα της ζωής, εκφράζοντας με παρηρησία την αντίθεσή της απέναντι σε κάθε μορφή υπονόμησης και καταστρατήγησης της ελευθερίας του ανθρώπινου προσώπου, για το οποίο ο Χριστός σταυρώθηκε και αναστήθηκε (βλ. Kalaitzidis 2007, 515). *Το ότι η Εκκλησία δεν μπορεί να ζήσει διαφορετικά, ει μη μόνον όταν διαλέγεται με την ετερότητα και όταν μεριμνά για*

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

τον συνάνθρωπο που δοκιμάζεται, αποδεικνύει περίτρανα το γεγονός ότι η ίδια συνιστά έναν «πολιτικό» τρόπο ύπαρξης. Αναμφίβολα, τα μέλη της, καθώς γεύονται την εμπειρία της εν Χριστώ ανακαίνισης του κόσμου μέσω του Μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας, δεν μπορούν παρά να δρουν μέσα στον κόσμο ως «πολίτες» που αναλαμβάνουν τον ρόλο τους και συνειδητοποιούν την ευθύνη τους εντός μίας δημόσιας σφαίρας οικουμενικών και παγκόσμιων διαστάσεων. Έτσι, το κάθε μέλος της Εκκλησίας καθίσταται «πολίτης» μίας κοσμο-«πόλης», «πολίτης» του κόσμου, κοσμο-«πολίτης» (βλ. Kotsioroulos 2020, 133f).

8. Συμπεράσματα

Με την ανά χείρας μελέτη διαπιστώσαμε ότι ο διάλογος με την ετερότητα συνιστά βασικό δομικό στοιχείο, βάσει του οποίου συγκροτείται ο δημόσιος χώρος. Με άλλα λόγια, δεν είναι δυνατόν να υφίσταται αυτός καθ' εαυτόν ο δημόσιος χώρος, εάν απουσιάζει η συνύπαρξη των ετεροτήτων. Επιπλέον, είδαμε ότι το Μάθημα των Θρησκευτικών οφείλει να επικεντρώνεται στη δημόσια λειτουργία της Θρησκείας, κάτι το οποίο μεταξύ άλλων περιλαμβάνει και την ικανότητα των μαθητών για διάλογο με τη θρησκευτική ετερότητα εντός του δημόσιου χώρου. Τέλος, διερευνώντας τη θεματική μας με γνώμονα την Ορθόδοξη θεολογία, κατέστη σαφές ότι ο διάλογος με την ετερότητα δεν αποτελεί απλώς και μόνο μία πολιτική ή παιδαγωγική αναγκαιότητα· επιπροσθέτως, συνιστά και μία ουσιαστική προϋπόθεση που διέπει την πνευματική ζωή της Εκκλησίας αλλά και του κάθε πιστού ως μέλους της.

Βιβλιογραφία:

- Arendt, H. (2008). *Η Ανθρώπινη Κατάσταση (Vita Activa)* μτφρ. Σ. Ροζάνης / Γ. Λυκιαρδόπουλος. Αθήνα: Εκδόσεις Γνώση.
- Benner, D. & Brüggem, F. (2000). Theorien der Erziehungswissenschaft im 20. Jahrhundert. Entwicklungsprobleme – Paradigmen – Aussichten. In: D. Benner / H.-E. Tenorth (Hrsg.), *Bildungsprozesse und Erziehungsverhältnisse im 20.*

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Jahrhundert. Zeitschrift Fuhr Pädagogik, 42. Beiheft (pp. 240-263). Weinheim und Basel: Beltz Verlag.

Benner, D., Krause, S., Nikolova, R., Pilger, T., Schluß, H., Schieder, R., Weiß, T. / Willems, J. (2007). Ein Modell domänenspezifischer religiöser Kompetenz. Erste Ergebnisse aus dem DFG-Projekt RU-Bi-Qua. In: D. Benner (Hrsg.), *Bildungsstandards. Instrumente zur Qualitätssicherung im Bildungswesen. Chancen und Grenzen – Beispiele und Perspektiven* (pp. 141-156). Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Benner, D. (2015). *Allgemeine Pädagogik. Eine systematisch-problemgeschichtliche Einführung in die Grundstruktur pädagogischen Denkens und Handelns*. Weinheim und Basel: Beltz Juventa.

Benner, D. (2014a). Bildung und Religion. Überlegungen zu Ihrem problematischen Verhältnis und zu den Aufgaben eines öffentlichen Religionsunterrichts heute. In: Benner, Dietrich, *Bildung und Religion. Nur einem bildsamen Wesen kann ein Gott sich offenbaren* (pp. 81-97). Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Benner, D. (2014b). Die Öffentlichkeit der Schule und die Öffentlichkeit von Religion. In: D. Benner, *Bildung und Religion. Nur einem bildsamen Wesen kann ein Gott sich offenbaren* (pp. 127-141). Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Benner, D. (2015b). Erziehung und Bildung! Zur Konzeptualisierung eines erziehenden Unterrichts, der bildet. In: *Zeitschrift für Pädagogik*, 61, (4) 481-496.

Benner, D. (2014c). Erziehung und Religion, Pädagogik und Theologie. Nur einem bildsamen Wesen kann ein Gott sich offenbaren. Στο: D. Benner, *Bildung und Religion. Nur einem bildsamen Wesen kann ein Gott sich offenbaren* (pp. 25-47). Paderborn: Ferdinand Schöningh 2014.

Benner, D. (2014d). Religionsunterricht als Ort der Pädagogik und Ort der Theologie. In: D. Benner, *Bildung und Religion. Nur einem bildsamen Wesen kann ein Gott sich offenbaren* (pp. 114-126). Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Benner, D. (2014e). Thesen zur Bedeutung der Religion für die Bildung. Hinweise auf Propria des Pädagogischen und des Religiösen Denken und Handelns. Στο: του ίδιου, *Bildung und Religion. Nur einem bildsamen Wesen kann ein Gott sich offenbaren* (pp. 15-24). Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Benner, D. (2005). Schulische Allgemeinbildung versus allgemeine Menschenbildung? Von der doppelten Gefahr einer wechselseitigen Beschädigung beider. In: *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*, 4 (2005), 563-575.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Biesta, G. and Hannam, P. (2019) The uninterrupted life is not worth living: On religious education and the public sphere. In: *Zeitschrift für Pädagogik und Theologie* 71, (2), 173-185.

Grümme, B. (2018). *Aufbruch in die Öffentlichkeit? Reflexionen zum »public turn« in der Religionspädagogik*. Bielefeld: transcript Verlag.

Heidegger, M. (1920/2006). *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Καλαϊτζίδης, Π. (2007). *Ορθοδοξία & Νεωτερικότητα. Προλεγόμενα*. Αθήνα: Εκδόσεις Ίνδικτος.

Kotsiopoulos, K. (2020). Θεία Λατρεία και Κοσμόπολις, στο Κ. Κωτσιόπουλος, *ΑΝΑΛΕΚΤΑ Κοινωνιολογίας του Χριστιανισμού*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κυριακίδη.

Λουδοβίκος, Ν. (2015). Δι-ενοσημάτωση. Ξαναδιαβάζοντας Wittgenstein μέσω της παλαμικής και θωμιστικής μελέτης του Αριστοτέλη, στο *Φιλοσοφείν: έπιστήμη, εϋνοια, παρρησία*, 12, 165-181.

Loudovikos, N. (2019). Narcissism beyond Pleasure and Inter-Subjectivity without Meaning: Reading Maximus the Confessor, Gregory Palamas, and Thomas Aquinas Today στο *Analogia. The PEMPTOUSIA Journal for Theological Studies* Vol. 6 (1), 37-57.

Λουδοβίκος, Ν. (2020). Μεταλαμβάνοντας σε καιρούς πανδημίας, ή τα Χριστολογικά βάρη του εαυτού και η Θεία Κοινωνία, στο Ν. Loudovikos, *Η Ανοιχτή Ιστορία και οι Εχθροί της. Η άνοδος του Βελούδινου Ολοκληρωτισμού* (σσ. 305-312) Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός.

Μακρής, Σ. (2019). «Άνθρωπος ένας μικρός κόσμος» ή «Άνθρωπος-μέσα-στον-κόσμο;». Γεννησιμότητα, εγκοσμιότητα και δημόσια σφαίρα στη Hannah Arendt, στο *Φιλοσοφείν: έπιστήμη, εϋνοια, παρρησία*, 20, 127-156.

Μακρής, Σ. (2014). *Hannah Arendt. Ολοκληρωτισμός, ανθρώπινη κατάσταση και παράδοση*. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.

Μαντζαρίδης, Γ. Ι. (2015). *Χριστιανική Ηθική. Πρώτος Τόμος. Εισαγωγή – Γενικές Αρχές. Σύγχρονη Προβληματική*. Αγιον Όρος: Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπεδίου.

Ματσούκας, Ν. Α. (1992). *(Κείμενο – Μετάφραση – Εισαγωγή – Σχόλια). Ιωάννου Δαμασκηνού. Έκδοσις ακριβής τής ορθοδόξου πίστεως*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

- Ματσούκας, Ν. Α. (1980). *Κόσμος, Άνθρωπος, Κοινωνία κατά τον Μάξιμο Ομολογητή*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Νησιώτης, Ν. Α. (1965). *Φιλοσοφία της θρησκείας και φιλοσοφική θεολογία: σκέψεις επί του προβλήματος της θέσεως της φιλοσοφίας εν τη συστηματική θεολογία*. Αθήνα: Τύποις Χ. Σ. Χρήστου.
- Παπαθανασίου, Θ. Ν. (2009). *Η Εκκλησία γίνεται όταν ανοίγεται. Η Ιεραποστολή ως Ελπίδα και ως Εφιάλτης*. Αθήνα: Εκδόσεις Έν πλῶ.
- Papanikolaou, A. (2017). Whose Public? Which Ecclesiology? In: Kristina Stoeckl, Ingeborg Gabriel and Aristotle Papanikolaou (Eds.), *Political Theologies in Orthodox Christianity. Common Challenges and Divergent Position* (σσ. 229-242). London; New York: Bloomsbury T & T Clark.
- Σταμούλης, Χ. (2015). Θρησκεία, Πολιτική, Κοινωνία, στο Π. Υφαντής (επιμ.), *Χριστιανικός Βίος & Πολιτική Εξουσία. Ιστορικά ζητήματα και σύγχρονες προοπτικές στην Ανατολή και στη Δύση* (σσ. 293-322). Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός.
- Στογιαννίδης, Α. (2013). *Φιλοσοφία της Παιδείας και Χριστιανισμός. Μια στοχαστική περιδιάβαση στα μονοπάτια της Ορθόδοξης και της Προτεσταντικής Θρησκευτικής Παιδαγωγικής*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Εκπαιδύοντας στον Διαθρησκευτικό Διάλογο

Brunetto Salvarani

Περίληψη

Η εκπαίδευση μπορεί να παίξει έναν ρόλο κλειδί στη σημερινή διαδικασία της πολυθρησκευτικότητας στη δυτική κοινωνία. Στις σύγχρονες αλλαγές που στροβιλίζονται στο θρησκευτικό πεδίο, είναι απαραίτητη η αντίδραση μέσω μιας διαδικασίας προσαρμογής σε αυτές, κάτι που απαιτεί μια νέα προσέγγιση στα πεδία της μόρφωσης και της εκπαίδευσης. Κατά τη διάρκεια της ιστορίας της λατινικής εκκλησίας, για πολλούς αιώνες η ευρέως κυρίαρχη θέση ήταν αυτή της αποκλειστικότητας, ή της εκκλησιοκεντρικότητας, που συνοψιζόταν στο αξίωμα *extra ecclesiam nulla salus*. Μέχρι τη Δεύτερη Βατικάνεια Σύνοδο, η οποία ανοίχτηκε -με τη διακήρυξη *Nostra aetate* - σε μια θέαση περιεκτική, χριστοκεντρικής έμπνευσης. Στη συνέχεια, το Ποντιφικό Συμβούλιο για τον διαθρησκευτικό διάλογο παρήγαγε δύο σημαντικά κείμενα, *Διάλογος και Αποστολή* (1984) και *Διάλογος και Εξαγγελία* (1991), στα οποία ενδείκνυνται τέσσερα πιθανά μοντέλα διαλόγου: ο διάλογος της καθημερινής ζωής, ο διάλογος των **πράξεων/έργων**, ο διάλογος των θρησκευτικών ανταλλαγών και αυτός της πνευματικότητας και των μυστικών. Εδώ παρουσιάζονται κάποιες ενδείξεις της συγκεκριμένης μεθόδου για μια καρποφόρα εκπαίδευση στον διαθρησκευτικό διάλογο: καμία παραίτηση από την ίδια ταυτότητα· η ωρίμανση μιας νέας στάσης απέναντι στις άλλες θρησκείες· ενώ χρήσιμη θα ήταν επίσης η ομαδική εργασία σε κάποιον συγκεκριμένο τομέα, αντιμετωπίζοντας για παράδειγμα προβλήματα ή άδικες διακρίσεις, στο πλαίσιο του πλάνου για μια παγκόσμια ηθική που υποστηρίχθηκε από τον Hans Küng (ο πάπας Φραγκίσκος μιλά για έναν *κοινωνικό διάλογο για την ειρήνη* ήδη από τη διακήρυξη *Evangelii gaudium*). Πόσο μάλλον επειδή σήμερα μοιάζει αδύνατο να αρνηθούμε πως «χωρίς διάλογο, οι θρησκείες είτε εμπλέκονται μόνο με τον εαυτό τους ή οπισθοχωρούν στα ορμητήρια...ή ανοίγονται η μία στην άλλη, ή εκφυλίζονται» (R. Panikkar).

Λέξεις-κλειδιά: μόρφωση και εκπαίδευση – διαθρησκευτικός διάλογος – διάλογος των έργων/πράξεων – ταυτότητα – παγκόσμια ηθική

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Ποιος δεν γνωρίζει την τηλεοπτική σειρά κινουμένων σχεδίων The Simpsons, που προβάλλεται στις μικρές οθόνες ανά τον κόσμο για περισσότερα από 30 χρόνια; Ο Matt Groening, δημιουργός της σειράς, αποφάσισε αμέσως να παρουσιάσει μέσω της σειράς του, μια ρεαλιστική ερμηνεία των ευτελών ηρώων του, δηλώνοντας χαρακτηριστικά: «Οι δεξιοί παραπονούνται ότι στην τηλεόραση δεν γίνονται αναφορές στον Θεό όσο συχνά θα έπρεπε, αλλά οι Simpsons όχι μόνο πάνε στην εκκλησία, αλλά συμβαίνει ακόμη και να μιλάνε για τον Θεό». Είχε δίκιο (φυσικά). Στη σειρά, το θρησκευτικό στοιχείο είναι ιδιαίτερος παρών, και μάλιστα με τον πιο φυσικό τρόπο για μία χώρα όπως οι Η.Π.Α., όπου η δημόσια σφαίρα χαρακτηρίζεται από μεγάλη πολυθρησκευτικότητα, και όπου νέες θρησκείες ξεφυτρώνουν κάθε μέρα σαν μανιτάρια και η ελευθερία να ομολογεί κάποιος τη θρησκεία του προστατεύεται με ζήλο. Ας πάρουμε, για παράδειγμα, ένα επεισόδιο με τίτλο «Όμηρος, ο αιρετικός», το οποίο εστιάζει στα πιο ποικίλα θρησκευτικά κίνητρα και το οποίο τελικά βλέπει τον Εβραίο κλόουν Krusty, τον Ινδοϊστή Αρν και τον χριστιανικών φονταμενταλιστικών τάσεων Ned Flanders να ενώνουν τις δυνάμεις τους για να σώσουν το σπίτι των Simpsons, που έχει καεί εξαιτίας της αδιόρθωτης αμέλειας του πάτερ φαμίλια, Όμηρου. Σ' αυτό το επεισόδιο, ο Όμηρος κάνει μία σειρά από προσβλητικές γκάφες εις βάρος των φίλων του που δεν ακολουθούν τη δική του θρησκεία (τη γνήσια, που συνδέεται με μια απροσδιόριστη Πρεσβυτεριανή-Λουθηρανή εκκλησία, καθώς και εκείνην που μόλις δημιούργησε, περιφρονώντας την πρώτη), κοροϊδεύοντας απάνθρωπα και σκληρά τον Αρν και κλείνοντας την πόρτα κατάμουτρα στον Krusty.

ΕΝΑ ΠΑΝΟΡΑΜΑ ΧΩΡΙΣ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟ

Το ντροπιαστικό παράδειγμα του πατέρα των Simpsons στη διαδικασία της πολυθρησκευτικότητας στην πράξη μπορεί να μας βοηθήσει να εστιάσουμε στο γεγονός πως η εκπαίδευση μπορεί να παίξει έναν σημαντικό ρόλο, σε σχέση με το περιβάλλον μας: να μας βοηθήσει να διαδράσουμε με έναν θετικό τρόπο με αυτό και να ενθαρρύνουμε την ανάπτυξη μιας αρμονικής σχέσης ανάμεσα σε ανθρώπους με διαφορετική πίστη ή πολιτικούς προσανατολισμούς, με σκοπό την επίτευξη ενός αμοιβαίου πολιτισμικού ή πνευματικού εμπλουτισμού. Αυτές οι θεωρήσεις ισχύουν γενικώς, ίσως όμως περισσότερο από παντού για αυτή τη συγκεκριμένη περιοχή του θρησκευτικού περιβάλλοντος, που έχει σημαδευτεί από βαθιές αλλαγές κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες, ακόμη και σε χώρες θρησκευτικά ομοιόμορφες, όπως είναι η

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Ιταλία. Διαφορετικά από ό,τι συνέβαινε στο πρόσφατο παρελθόν, ακόμη και μια πολύ γρήγορη ματιά στις θρησκείες αποκαλύπτει πρώτα και κύρια πως αυτές είναι σε μια διεργασία υπό εξέλιξη. Είναι πιθανό να επιλέξεις να είσαι αθεϊστής, να ακολουθείς μια θρησκευτική ορθοδοξία, να αλλάζεις ομολογία, να χαράσσεις ένα προσωπικό μονοπάτι μέσα στις ίδιες τις θρησκείες¹. Όλα μοιάζουν πιο διασπασμένα, πιο αβέβαια απ' ό,τι στο παρελθόν, και οι πιστοί νιώθουν γενικότερα πιο ελεύθεροι, αν και ταυτόχρονα και πιο ασταθείς ως προς τον πνευματικό τους προσανατολισμό. Οι μεγάλοι θρησκευτικοί θεσμοί εμφανίζονται πιο ευάλωτοι από ποτέ, και η απολυτότητα του θείου μηνύματος συχνά αμφισβητείται απ' την πληθώρα των πιθανών επιλογών που βρίσκονται μπροστά μας. Το μωσαϊκό των πίστεων γίνεται πιο περίπλοκο μέρα με τη μέρα, δημιουργώντας αμηχανία, αμφιβολία και μόνο σπάνια, ελπίδα.

Πιστεύω πως πρέπει να αντιδράσουμε σ' αυτόν τον στρόβιλο των αλλαγών που πραγματοποιούνται στη θρησκευτική σφαίρα με μια διαδικασία προσαρμογής σε αυτές, που απαιτεί με τη σειρά της μια νέα προσέγγιση στα πεδία της μόρφωσης και της εκπαίδευσης, έτσι ώστε οι άνθρωποι, να μπορούν να διαχειρίζονται τις αλλαγές αυτές με έναν θετικό και αμοιβαία καρποφόρο τρόπο. Μέχρι πρόσφατα, η πλειονότητα των ανθρώπων στην Ευρώπη ζούσαν σε στενά και κοινωνικά περιγεγραμμένες θρησκευτικές ομάδες, με μια μάλλον έντονη – καθότι βασικά ανενόχλητη – επίγνωση της ταυτότητά τους και της διαφοράς που τους χώριζε από ανθρώπους που ανήκαν σε άλλες θρησκευτικές παραδόσεις. Για παράδειγμα, οι Βουδιστές, οι Ινδουιστές, οι Σιχ αλλά και οι Μουσουλμάνοι, ζούσαν σε μακρινές χώρες, όπου σύχναζαν μόνο λίγοι δυτικοευρωπαίοι τουρίστες και διανοούμενοι, και γίνονταν γενικά αντιληπτοί ως εικόνες περιέργων, εξωτικών και ακόμη και λαογραφικών πνευματικών δρόμων. Επιπλέον, η σημερινή επιβεβλημένη εγγύτητα, δε συνοδεύτηκε από ειδική εκπαίδευση, σωστή πληροφόρηση ή επαρκή σκέψη, ενώ το συλλογικό αίσθημα που αναδύθηκε από γεγονότα όπως οι επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 και οι επαναλαμβανόμενες βίαιες πράξεις στο όνομα του θεού σήμερα, έχουν συμβάλει στη διασπορά φόβου, καχυποψίας και δυσπιστίας.

Ανάλογα γεγονότα συνέβαλαν επίσης σε μια πολύ αρνητική αντίληψη του θρησκευτικού πλουραλισμού, που συχνά θεωρείται ως μια παράλογη σφήνα που τάραξε το ήρεμο σενάριο της προηγούμενης αδιαφορίας, απάθειας, εκκοσμίκευσης, καλυμμένου από έναν Καθολικισμό του προσωπείου και από το motto «Δεν μπορούμε

¹ Βλ. P. BERGER, The many altars of modernity, De Gruyter, Berlin 2014.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

παρά να αποκαλούμε τους εαυτούς μας χριστιανούς», κατά το στυλ του Benedetto Croce¹.

Αν κοιτάξουμε την ιστορία της Καθολικής Εκκλησίας, για παράδειγμα, η εικόνα εμφανίζεται γραμμική. Η ευρέως κυρίαρχη θέση, για πολλούς αιώνες ανάμεσα στην πρώτη χριστιανική κοινότητα και την παραμονή της Δεύτερης Βατικάνειας Συνόδου, ονομάζεται «αποκλειστική» ή «εκκλησιοκεντρική» και υπογραμμίζονταν από το αξίωμα *Extra Ecclesiam nulla salus* (Εκτός Εκκλησίας, δεν υπάρχει σωτηρία). Η προοπτική ήταν αποκλειστικά σωτηριολογική, και άγγιζε κατά το δυνατό (αλλά απίθανο, εκτός από πολύ συγκεκριμένες καταστάσεις) τη σωτηρία των μη Χριστιανών· και μάλιστα, των απίστων... Στη μακρά αυτή περίοδο, η ιεραποστολική προκήρυξη παρέμεινε δεμένη σε μια αποκλειστική θέαση της σωτηρίας: Χριστός ή Σατανάς· Θεός ή είδωλο· η αλήθεια που σώζει ή το λάθος που οδηγεί στην απώλεια. *Tertium non datur* (Δεν υπάρχει τρίτη επιλογή). Ήταν μόλις στην περίοδο αμέσως μετά τον πόλεμο που συγγραφείς, όπως ο J. Daniélou, ο Y. Congar, ο H. De Lubac, και ο K. Rahner με τον ανώνυμο Χριστιανισμό του, που επεξεργάστηκαν τη θέση σύμφωνα με την οποία οι θετικές αξίες των άλλων θρησκειών θα έβρισκαν την ολοκλήρωσή τους στον Χριστιανισμό, και ειδικότερα στον αποκαλούμενο εσχατολογικό Χριστό. Συγκεκριμένα, οι θεολόγοι της 'Nouvelle Théologie' μίλησαν για τις θρησκείες ως μια προετοιμασία για το Ευαγγέλιο, διαβάζοντας τον Χριστιανισμό ως την απάντηση του Θεού στη δυνατή επιθυμία να αναγερθεί ο ίδιος μέσα στην ανθρωπότητα, στην οποία επιθυμία δεν υπήρχε, ωστόσο, δυνατότητα να ανταποκριθεί μόνη της η ανθρωπότητα: αυτή είναι η «περιεκτική» ή «Χριστοκεντρική» θέση, που θα έβρισκε την πλήρη εφαρμογή της στη Δεύτερη Βατικάνεια Σύνοδο (1962-1965).

Σύμφωνα με τον Παύλο VI, που υπέγραψε την εγκύκλιο του διαλόγου, «Ecclesiam Suam», στις 6 Αυγούστου 1964, είχε έρθει η ώρα που «Η εκκλησία πρέπει να μπει σε διάλογο με τον κόσμο μέσα στον οποίο ζει». Πράγματι, με μια κλιμακωτή εξέλιξη, «η εκκλησία γίνεται λόγος· η εκκλησία γίνεται μήνυμα· η εκκλησία γίνεται συζήτηση» (ES 67)². Η διακήρυξη «Nostra Aetate» - η οποία, υιοθετώντας μια ανθρωποκεντρική προσέγγιση, δείχνει ως ιδρυτική αξία των σχέσεων την ενότητα της ανθρώπινης οικογένειας, μέσω της ενότητας της θείας οικονομίας για τη σωτηρία όλων των ανθρώπων - συνιστά με τη σειρά της, απέναντι στους πιστούς των άλλων θρησκειών ειλικρινή σεβασμό, συνεργασία και διάλογο (NA 2). Θα μπορούσαμε να μιλάμε για την ανάδυση μιας νέας ανθρωπολογικής και θεολογικής κατάστασης των

¹ Βλ. B. CROCE, "Perché non possiamo non dirci cristiani", La Critica, 20 November 1942.

² Ο λατινικός όρος που χρησιμοποιήθηκε είναι colloquium, για να αναδείξει την καθημερινή της διάσταση, και διατηρήθηκε· ενώ ο όρος dialogus θα εμφανιζόταν μόνο στα κείμενα συμφιλίωσης που ακολουθούσαν αυτή την εγκύκλιο.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

μη-Χριστιανών, που είδαν τη λέξη διάλογος να εισέρχεται στο εκκλησιαστικό λεξιλόγιο, δίπλα από τους συνήθεις όρους όπως αναγγελία, εκπαίδευση, κατήχηση, ευαγγελισμός και μαρτυρία. Από τη Δεύτερη Βατικάνεια Σύνοδο, επομένως, το κρίσιμο ερώτημα δεν είναι πια αν και πώς οι μη-Χριστιανοί μπορούν να σωθούν (το κλασσικό, *de salute infidelium, για τη σωτηρία των απίστων*), αλλά ποια ρυθμιστική και σωστική αξία θα πρέπει να ανατεθεί σε άλλες θρησκείες ως τέτοια: σ' αυτό το συγκεκριμένο, με ποια έννοια είναι απαραίτητος ο Χριστός για τη σωτηρία και, είναι η εκκλησία μέσο σωτηρίας;

ΤΕΣΣΕΡΙΣ ΤΥΠΟΙ ΔΙΑΛΟΓΟΥ

Σε αυτό το πλαίσιο, το Ποντιφικό Συμβούλιο για τον Διαθρησκειακό Διάλογο παρήγαγε δύο σημαντικά έγγραφα, με τίτλο «Διάλογος και Ιεραποστολή» (1984) και «Διάλογος και Άγγελμα» (1991), στα οποία το Ποντιφικό Συμβούλιο προτείνει τέσσερα πιθανά μοντέλα διαλόγου. Το πρώτο μοντέλο που αναφέρεται είναι «Ο διάλογος της ζωής», στο οποίο άνθρωποι, αμοιβαία καλοπροαίρετοι, προσδοκούν να ζήσουν σε πνεύμα ανοιχτότητας και καλής γειτονίας, μοιράζοντας λύπες και χαρές, προβλήματα και ανθρώπινες έγνοιες. Παραφράζοντας τον πάπα Φραγκίσκο, θα το έλεγα «ο Διάλογος της διπλανής πόρτας».

Το δεύτερο μοντέλο είναι «Ο διάλογος των έργων», το οποίο πραγματοποιείται όταν Χριστιανοί και άλλοι άνθρωποι της πίστης, άνδρες και γυναίκες δουλεύουν από κοινού για την ανάπτυξη και απελευθέρωση των ανθρώπων, σκοπεύοντας σε μια εκπαίδευση για την ειρήνη και τον σεβασμό στο περιβάλλον, για την αλληλεγγύη στον κόσμο αυτό της ταλαιπωρίας και των βασάνων, για την προώθηση της κοινωνικής δικαιοσύνης και ειρήνης μεταξύ των ανθρώπων.

Το τρίτο μοντέλο είναι εκείνο του διαλόγου των θεολογικών ανταλλαγών, στο οποίο ειδικοί από διάφορα μέρη επιδιώκουν όχι μόνο να φτάσουν σ' έναν ελάχιστο κοινό παρονομαστή, αλλά επίσης να εμβαθύνουν την αμοιβαία κατανόηση των αντίστοιχων θρησκευτικών παραδόσεων και κληρονομιών, στο σημείο της εκτίμησης και της αποδοχής των πνευματικών αξιών των άλλων. Ο στόχος είναι να παράσχουν μια γενναία υπηρεσία στην αλήθεια, σημειώνοντας τόσο περιοχές σύγκλισης όσο και βασικές διαφορές, σε μια ειλικρινή προσπάθεια να ξεπεραστούν προκαταλήψεις και παρεξηγήσεις που δεν έλειψαν στη διάρκεια των αιώνων.

Το τελευταίο μοντέλο είναι «Ο διάλογος της θρησκευτικής εμπειρίας», που είναι ό,τι συμβαίνει όταν άνθρωποι, ριζωμένοι στις δικές τους πλούσιες θρησκευτικές παραδόσεις, *απλώνουν τα χέρια τους προς τον ουρανό* (πάπας Παύλος VI): για παράδειγμα, σε ό,τι αφορά την προσευχή και την ενατένιση, την πίστη και τους

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

τρόπους που ψάχνει κάποιος τον Θεό ή το απόλυτο. Η άσκηση της ενατένισης, συγκεκριμένα, απαντά στην απέραντη δίψα για εσωτερικότητα των ανθρώπων που αναζητούν την πνευματικότητα και βοηθά όλους τους πιστούς να διεισδύσουν βαθύτερα στο μυστήριο του Θεού.

Τα δύο κείμενα αποτελούν μέρος της συζήτησης για τη σχέση ανάμεσα στον διάλογο και το άγγελμα και δείχνουν πως ο διάλογος παίρνει ακριβώς τη θέση της αποστολής. Παρουσιάζοντας διαφορετικά μοντέλα διαλόγου, τα κείμενα αναγνωρίζουν τέσσερα εμπόδια στο διάλογο: προκατάληψη, φονταμενταλισμό, συγκρητισμό, και πολεμικό πνεύμα. Τελευταία, εμπλεκόμενος κάποιος σε διάλογο, πρέπει να έχει μία στάση ανοικτότητας, καλώς εννοούμενης περιέργειας, και προθυμίας να έρθει πρόσωπο με πρόσωπο, κάτι που δεν υπονομεύει την πίστη μας αλλά, αντιθέτως, την εμπλουτίζει. Από το «extra Ecclesiam», βέβαια, η όλη προοπτική έχει αλλάξει.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΟΝΤΑΣ ΣΤΟΝ ΔΙΑΛΟΓΟ, ΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Ξαναγυρίζοντας στην αρχή της σύντομης αυτής θεώρησης, η νύξη του Groening για την ατυχία του «Ομηρου, του αιρετικού» δεν είναι ασήμαντη. Κανένας αυθεντικός διάλογος δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί στη βάση της απόρριψης της ταυτότητας κάποιου (που δεν είναι ούτε ένα είδωλο ούτε ένας Μολώχ, αλλά ένα μονοπάτι αναζήτησης και μια συνεχιζόμενη διαδικασία), ή στη βάση μια γενικότητας του στυλ «Ας αγαπήσουμε όλοι ο ένας τον άλλον», ή μιας αδιαφορίας που ευτελίζει τις διαφορές σε χαμηλή τιμή. Αυτές οι διαφορές υπάρχουν και είναι εκεί, θα παραμείνουν, και δεν πρέπει να ελαχιστοποιούνται: αν μη τι άλλο, θα πρέπει να κατανοούνται εντός των νοηματικών τους συμφραζομένων και να μην δραματοποιούνται. Ένας σοβαρός διάλογος, από την άλλη μεριά, προϋποθέτει συνομιλητές που είναι συνειδητοποιημένοι και ερωτευμένοι με την ταυτότητά τους! «Το να έχεις σταθερές πεποιθήσεις,» γράφει ο Περουβιανός θεολόγος Gustavo Gutierrez, ο ιδρυτής της Θεολογίας της Απελευθέρωσης, «δεν αποτελεί εμπόδιο στον διάλογο, αλλά απαραίτητη συνθήκη. Το να δεχτείς, όχι χάρη στον άλλον αλλά με τη χάρη του Θεού, την αλήθεια του Ιησού Χριστού στη ζωή σου είναι κάτι που όχι μόνο δεν ακυρώνει τον τρόπο συνδιαλλαγής μας με τους ανθρώπους που έχουν διαμορφώσει διαφορετικές από τις δικές μας

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

προοπτικές, αλλά επίσης δίνει στη στάση μας αληθινό νόημα¹. Σε ένα φαινομενικό παράδοξο, η ικανότητα να ακούς τους άλλους είναι τόσο καλύτερη όσο σταθερότερες είναι οι πεποιθήσεις μας και όσο πιο διαυγής είναι η ταυτότητα της πίστης μας.

Ένα δεύτερο κριτήριο για έναν καρποφόρο διαθρησκευτικό διάλογο είναι η ανάπτυξη μιας θετικής στάσης απέναντι στις άλλες θρησκείες. Αυτή είναι μια κοινή γραμμή όχι μόνο της Δεύτερης Βατικάνειας Συνόδου, ειδικότερα της διακήρυξης «Nostra Aetate», αλλά επίσης και των ακόλουθων σταδίων: από την επιλογή του Ιωάννη Παύλου Β΄ μιας «παιδαγωγικής των χειρονομιών» (από τον εναγκαλισμό του με τον ραβίνο Elio Toaff στον κύριο ναό της Ρώμης στις 13 Απριλίου 1986, στην Παγκόσμια Ημέρα Προσευχής των Θρησκειών για την Ειρήνη στην Ασίζη στις 27 Οκτωβρίου του ίδιου χρόνου, από την προσέγγισή του στο Δυτικό Τείχος στην Ιερουσαλήμ, το 2000, στην παρουσία του χωρίς παπούτσια στο τζαμί της Δαμασκού, το 2001) στην κοινή ανακήρυξη από τις χριστιανικές εκκλησίες της Ευρώπης του «Οικουμενικού Χάρτη» στο Στρασβούργο, Γαλλία (2001), στις επαναλαμβανόμενες κινήσεις καλής θέλησης και ομιλίες του πάπα Φραγκίσκου, όπως είναι το Έγγραφο Αμπου Ντάμπι, στις 3 Φεβρουαρίου, 2019². Η μόρφωση και η εκπαίδευση στον διαθρησκευτικό διάλογο, ή τουλάχιστον σε μια ζωή φιλίας και συμπάθειας με ανθρώπους άλλων θρησκειών, πρέπει πριν απ' όλα να ζητήσει να δημιουργήσει μια γενική στάση όπου θα τονίζουμε τι είναι θετικό, καλό και όμορφο στην άλλη θρησκεία, και όχι τις αρνητικές της πτυχές, και να εστιάζουμε σε οτιδήποτε ενώνει ή καλλιεργεί τη συνεργασία και τη φιλία, και όχι σε ό,τι χωρίζει.

Στην προοπτική αυτή, υπάρχει πάντα το ερώτημα τι γίνεται αν το μονοπάτι που θα πάρουμε αποδειχθεί μακρύ, περίπλοκο και με λακκούβες: είναι ανώφελο να τρέφουμε ψευδαισθήσεις (αλλά και να είμαστε πεπεισμένοι για το αποτέλεσμα πριν καν έχουμε προσπαθήσει στα σοβαρά, φυσικά!). Ιδού ορισμένες μεθοδολογικές προτάσεις που θα ευνοούσαν αυτή τη συνάντηση και θα την έκαναν λιγότερο έντονη και δραματική. Πρώτα απ' όλα, ο διαθρησκευτικός διάλογος, θα πρέπει να ωριμάσει μέσα στο πλαίσιο της συνειδητοποίησης πως όσοι εμπλέκονται δεν είναι θρησκείες (αφηρημένες οντότητες) αλλά άνδρες και γυναίκες με σάρκα και οστά, με τις μοναδικές και ανεπανάληπτες ιστορίες και εμπειρίες τους, τις ταλαιπωρίες και τις ελπίδες τους. Αυτό δεν είναι κάτι προφανές: πόσα λάθη άραγε δεν έχουν γίνει και συνεχίζουν να γίνονται, εξαιτίας μιας εντελώς ιδεολογικής και μεταφυσικής ερμηνείας του άλλου! Τα παραδείγματα μπορούν να είναι ατελείωτα. Επομένως, πρώτα απ' όλα, πρέπει να

¹ Βλ. G. GUTIERREZ, "Un nuovo tempo della teologia della liberazione", Il Regno – Attualità 10 (1997), pp.298-315.

² Βλ. PAPA FRANCESCO – AHMAD AL-TAYYEB, Documento sulla Fratellanza Umana per la pace mondiale e la convivenza comune, Paoline, Milano 2019.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

δημιουργούνται και να καλλιεργούνται ευκαιρίες, σε περιβάλλοντα που ενθαρρύνουν την αποτελεσματική επαφή. Θα είναι τότε απαραίτητο να υπάρχει μια καλή αμοιβαία γνώση των εμπλεκόμενων στον διάλογο: γνώση των κειμένων και των επίσημων εγγράφων των εκκλησιών και των θρησκειών (μαθαίνοντας για τις θρησκείες), αλλά και ανθρωπογνωσία, εκκινώντας από μια ειλικρινή στάση στο να ακούν τις αφηγήσεις των άλλων (μαθαίνοντας από τις θρησκείες). Δουλεύοντας μαζί σε έναν συγκεκριμένο τομέα, για παράδειγμα, αντιμετωπίζοντας κοινωνικά προβλήματα ή άδικες διακρίσεις, θα μπορούσε να αποδειχτεί μια διαθρησκευτική σχέση πιο συμπαγής και πειστική (απέναντι στο πλαίσιο του προγράμματος για μια παγκόσμια ηθική που προωθήθηκε από τον Hans Küng¹, ενώ ο πάπας Φραγκίσκος μιλά για έναν «κοινωνικό διάλογο για την ειρήνη» με την εγκύκλιο «Evangelii Gaudium», 2013). Αξιολογώντας τις εμπειρίες και τις βιωμένες μαρτυρίες σε έναν καρποφόρο διάλογο, λοιπόν, ειδικότερα στα μάτια των νεότερων – στη ανάγκη για βιωμένα μοντέλα και ανθεκτικά στην υπερβολική θεωρητικολογία – μπορεί σίγουρα να βοηθήσει τη διαδικασία του διαλόγου: με απευθείας επαφές, όταν είναι δυνατόν, επισκέψεις σε διάφορα μέρη των κοινοτήτων, κ.λπ.. Η κόπωση των ημερών μας, που ενισχύθηκε από την εμπειρία της συνεχιζόμενης πανδημίας, στην όψη τόσο περίπλοκων θεμάτων, μπορεί επίσης να είναι μια πολύτιμη ευκαιρία να ξανασκεφτούμε το νόημα του ευαγγελικού ριζοσπαστισμού, στο πλαίσιο του πλουραλισμού των πολιτισμών και των θρησκειών: χωρίς νοσταλγία για μια αδύνατη επιστροφή στον Χριστιανισμό και χωρίς να δραπετεύουμε στο μέλλον χωρίς ρίζες, βάθος και ρεαλισμό.

ΑΥΤΟΙ ΠΟΥ ΔΕΝ ΑΝΑΓΕΝΝΩΝΤΑΙ...

Παρόλα αυτά, σήμερα, αν θέλουμε να είμαστε έντιμοι διανοητικά, μοιάζει αδύνατο να αρνηθούμε ότι «Χωρίς διάλογο, οι θρησκείες εμπλέκονται στον εαυτό τους ή αποσύρονται στα οχυρώματά τους... Ή ανοίγονται η μία στην άλλη, ή εκφυλίζονται» (R. Panikkar²). Και αυτό, όπως συχνά επαναλαμβάνει ο Edgar Morin, «Αυτός που δεν αναγεννάται, παρακμάζει». Ποιος ξέρει αν, με αυτό που του συνέβη, ο Όμηρος θα αναγεννήσει τον εαυτό του...; Είναι θεμιτό να διατηρήσουμε τις αμφιβολίες μας ως προς αυτό το θέμα. Ακόμη και αν, σε κάποιο άλλο επεισόδιο («Screaming Yellow

¹ H. KÜNG, Global responsibility. In search of a New World Ethic, Crossroad, New York 1991.

² Βλ. R. PANIKKAR, L'incontro indispensabile. Dialogo delle religioni, Jaca Book, Milano 2001, σ. 25.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Honkers», 1999), τον ακούσουμε να προσεύχεται χωρίς αβεβαιότητα: «Ιησού, Αλλάχ, Βούδα, σας αγαπώ όλους!»¹.

¹ Στα θέματα που καλύφθηκαν, αναφέρομαι σε δύο από του τόμους μου: Vocabolario minimo del dialogo interreligioso [Minimum vocabulary of interreligious dialogue], EDB, Bologna 2008² and Il dialogo è finito? [Dialogue is finished?], EDB, Bologna ²2013.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Θρησκευτική ετερότητα και πλουραλισμός στην Ιταλία

Enzo Pace

Περίληψη

1. Ετερότητα και πλουραλισμός, είναι δύο λέξεις για δύο διαφορετικά θέματα: η έννοια της θρησκευτικής ετερότητας πρέπει να διακρίνεται από αυτήν του θρησκευτικού πλουραλισμού. Καταφεύγοντας σε σύγχρονα παραδείγματα, θα γίνει κατανοητό πως δεν είναι απαραίτητο οι δύο έννοιες να συμβαδίζουν: εκεί που υπάρχει ετερότητα, δεν υπάρχει απαραίτητα μια θετική πολιτική πράξη που θα την αναγνωρίσει και θα την αναβαθμίσει. Αυτές οι πολιτικές ποικίλουν από κυβέρνηση σε κυβέρνηση μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση.
2. Από τη ετερότητα στην υπερ-ετερότητα ανάμεσα στους πολιτισμούς και στις θρησκείες στην Ευρώπη: πρόκειται για ένα ιστορικό βήμα στη διαμόρφωση των ευρωπαϊκών κοινωνιών κατά το παρόν. Η έννοια της υπερ- ετερότητας ή της ετερότητας στη θρησκευτική ετερότητα, όπως αρχικά μελετήθηκε από τον Steven Vertovec και όπως αργότερα αναπτύχθηκε μέσα από μελέτες πάνω στη μεταμόρφωση του αστικού τοπίου που ακολούθησε την κατασκευή νέων τόπων λατρείας, και στη διαφοροποίηση των εκπαιδευτικών συστημάτων στην Ευρώπη, αποδεικνύεται ένα χρήσιμο εργαλείο για την καλύτερη κατανόηση του τι συμβαίνει στην εκκοσμηκευμένη Γηραιά Ήπειρο, υπό τους ιερούς θόλους των θρησκειών που έρχονται από μακριά.
3. Η ερώτηση που αναδύεται, τότε, είναι η ακόλουθη: πώς κυβερνάται η ποικιλότητα των θρησκευτικών διαφορετικότητων; Αυτό που είναι ενδιαφέρον να αναλυθεί είναι η πρώτη επεξεργασία των διαφορετικών εθνικών μοντέλων ανάμεσα στα 1960 και 1980, η είσοδος τους σε κρίση και η ανάδυση μιας παγκόσμιας προοπτικής: σε αντίθεση με την εθνική πολιτική κάθε κράτους της Ευρώπης, φαίνεται πως λειτουργούν αποτελεσματικότερα οι πολιτικές ενεργού θρησκευτικού πλουραλισμού σε τοπικό/παγκόσμιο επίπεδο, στις μεγάλες και τις μεσαίου μεγέθους πόλεις της Ευρώπης.

Λέξεις-Κλειδιά: Θρησκευτική ετερότητα, Θρησκευτικός Πλουραλισμός, Υπερ-ετερότητα

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Εισαγωγή

Μέχρι ποιου σημείου, η εισερχόμενη ροή ανθρώπων από διάφορες χώρες του κόσμου – περισσότερες από 180 – και ο αυξανόμενος βαθμός της θρησκευτικής ετερότητας αποτελούν μια πρόκληση για το μονοπώλιο του Καθολικισμού στην Ιταλία; Χονδρικά μιλώντας, η ερώτηση αφορά τη σχέση θρησκείας και μετανάστευσης στην Ευρώπη, και ιδιαίτερα στις χώρες του ευρωπαϊκού νότου. Δεύτερον, η διαδικασία αυτή επηρεάζει τις ιδιόμορφες θρησκευτικές δομές των χωρών αυτών. Πολλές από αυτές – όπως η Ελλάδα, η Ιταλία, η Πορτογαλία και η Ισπανία¹ - είναι, για ιστορικούς λόγους, χώρες με κυρίαρχες θρησκείες: Ορθοδοξία, η Ελλάδα και Καθολικισμό, οι υπόλοιπες.

Σε κάθε περίπτωση, η μονοπωλιακή δομή των θρησκευτικών τους πεδίων προκαλείται τώρα από την αυξανόμενη θρησκευτική ετερότητα. Αυτή σημαίνει επίσης και μια αύξηση της κοινωνικής πολυπλοκότητας που επιφέρει και μια διαφοροποίηση του σχετικού θρησκευτικού πεδίου και ένταση με το κυρίαρχο σύστημα της θρησκευτικής πίστης.

Από μια θεωρητική άποψη, μου φαίνεται χρήσιμη η εννοιολόγηση των κοινωνικο-θρησκευτικών προκλήσεων που εξελίσσονται στο νότιο τμήμα της Ευρώπης, σύμφωνα με τη θεωρία των συστημάτων². Η άποψη της θεωρίας αυτής των κοινωνικών συστημάτων μοιάζει ιδιαίτερα χρήσιμη στην ανάλυση του τι συμβαίνει σε μια κοινωνία όταν αλλάζει το περιβάλλον της σε κάτι που δεν μπορεί εύκολα να αποδοθεί στον μηχανισμό της κοινωνικής συνοχής και του κοινωνικού ελέγχου (πολιτικού, ιδεολογικού, οικονομικού και πολιτισμικού) που θα μπορούσε εύκολα να λειτουργήσει σε μια κοινωνία σχετικά πιο σταθερή και ομοιογενή. Το ρίσκο της εντροπίας τόσο για την κοινωνία ως όλον όσο και για τον θεσμό του Καθολικισμού είναι μεγαλύτερο όταν η εισερχόμενη μεταναστευτική ροή από μια ποικιλία χωρών, δεν είναι επίσης ομοιογενής. Υπάρχει ετερότητα μέσα στην ετερότητα. Όχι μόνο Ισλάμ, αλλά και Μουσουλμάνοι· όχι μόνο Ορθόδοξοι Χριστιανοί αλλά και Ρουμάνοι, Ουκρανοί, Σέρβοι, Μολδαβοί, Έλληνες, Ρώσοι Ορθόδοξοι, καθέννας με τα ιδιαίτερα θρησκευτικά χαρακτηριστικά του· όχι μόνο άνθρωποι που προέρχονται από την Ασία, αλλά επίσης Σιν, Βουδιστές, Ινδοϊστές, Χριστιανοί Ταμίλ κ.ο.κ· όχι μόνο

¹ Βλ. Vilaça, Helena. Furseth, Inger. Pace, Enzo. Pettersson, Per. The Changing Soul of Europe. Farnham, Ashgate, 2014 ; Perez-Agote, Alfonso (ed.). Portraits du catholicisme en Europe. Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2012.

² Βλ. Luhmann, Niklas. Soziale Systeme. Frankfurt a.M., Suhrkamp Verlag, 1987 (Social System. Stanford: Stanford University Press 1996); Luhmann, Niklas. Introduction to Systems Theory. Cambridge, University of Cambridge Press, 2012; Pace, Enzo. Religion as Communication. London, Routledge, 2011.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Πεντηκοστιανοί, αλλά Αφρικανοί, Λατινο-Αμερικανοί και Κινέζοι Πεντηκοστιανοί που ανήκουν σ' ένα πλουραλισμό διαφορετικών ομολογιών.

Εστιάζοντας στην περίπτωση της Ιταλίας, το πολιτικό σύστημα καλείται να ξανασκεφτεί τον τρόπο που παραδοσιακά έως τώρα διαχειριζόταν τις σχέσεις με την Καθολική Εκκλησία από τη μία πλευρά – την κυρίαρχη θρησκεία της πλειοψηφίας – και από την άλλη, με τις άλλες ομολογίες που θεωρούνται μειοψηφία και οι οποίες έχουν εισαχθεί στον νόμιμο διαχειριζόμενο δημόσιο χώρο. Αυτό σημαίνει πως πρέπει να βρεθεί ο ιταλικός τρόπος διαχείρισης της θρησκευτικής ετερότητας. Η ιδιόμορφη πολιτική του θρησκευτικού πλουραλισμού στην Ιταλία είναι μία ακόμη απόδειξη των σχετικών εννοιολογικών διαφορών που έχουν εισαχθεί από πολλούς λογίους¹.

Αυτό το άρθρο χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο, προτίθεται να εντοπίσει τα όρια του θέματος της θρησκευτικής διαφορετικότητας. Το δεύτερο μέρος θα συζητήσει με τη βοήθεια χαρτών των τόπων λατρείας και τη διάδοση των κύριων, νέων θρησκειών στην Ιταλία σήμερα.

1. Το αποτύπωμα της μετανάστευσης στην ιταλική κοινωνία

Εδώ προτείνω την ανάλυση των κοινωνικών αλλαγών που εξελίσσονται στην Ιταλία από μία ιδιαίτερη σκοπιά, δηλαδή το πέρασμα από μια κοινωνία υπό ένα Καθολικό μονοπώλιο σε μια άλλη που χαρακτηρίζεται από έναν πρωτόγνωρο και απροσδόκητο θρησκευτικό πλουραλισμό. Οι χάρτες που απεικονίζουν την παρουσία διαφόρων και διαφορετικών θρησκειών από αυτή μιας τυπικής *ιταλικής προέλευσης* (Καθολικισμός) δείχνουν πώς η κοινωνική και θρησκευτική γεωγραφία της χώρας αλλάζει. Μια τέτοια αλλαγή είναι ένας μεγάλος νεωτερισμός σε μια χώρα που θεωρούνταν πάντοτε ως Καθολική για διάφορους μακροχρόνιους ιστορικούς λόγους και επίσης λόγω βαθύρριζων και ακόμη ισχυρών πολιτισμικών αιτιών.

Παρά το γεγονός ότι η θρησκευτική ετερότητα αρχίζει να γίνεται ορατή κοινωνικά, η Καθολική Εκκλησία συνεχίζει να έχει έναν κεντρικό ρόλο στη δημόσια σφαίρα, αλλά αρχίζει επίσης να συνειδητοποιεί πως η ιταλική κοινωνία *προχωρεί*, όχι μόνο επειδή άλλες θρησκείες παλεύουν για να αποκτήσουν μια κοινωνική ορατότητα και μια δημόσια αναγνώριση, αλλά και επειδή συμβάλλουν στο να γίνεται το θρησκευτικό πεδίο πιο ποικιλόχρωμο.

¹ Βλ. Beckford, James T. Demerath Jay N. (eds.). The Sage Handbook of Sociology of Religion, 316-348. Los Angeles, Sage, 2007; Doe, Norman. Law and Religion in Europe. Oxford, Oxford University Press, 2011; Richardson, James T. Bellanger, François (eds.). New Religious Movements and Minority Faiths. London, Routledge, 2014; Wuthnow, Robert. America and the Challenges of Religious Diversity. Princeton, Princeton University Press, 2005.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Η Καθολική Εκκλησία είναι ένα σύστημα θρησκευτικών πεποιθήσεων το οποίο είναι καλά οργανωμένο, με μια περίπλοκη *potestas indirecta* (έμμεση δύναμη)¹ στη σφαίρα του πολιτικού decision-making. Αυτή είναι η θρησκεία των εκ γενετής Ιταλών. Αν και ολοένα και με μεγαλύτερη δυσκολία, συνεχίζει να αντιστέκεται στην επίθεση της εκκοσμίκευσης, όπως πρόσφατα επιβεβαιώθηκε από μια ανάλυση σ' ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα του πληθυσμού² καθώς και από μια εθνογραφική μελέτη³. Σε σύγκριση με άλλες καταστάσεις στην Ευρώπη, η Ιταλία φαίνεται να εκκοσμικεύεται ενώ ταυτόχρονα παραμένει πιστή στην εικόνα της (με όρους συλλογικής αντιπροσώπευσης) ως Καθολικής χώρας, χάρη στην οργανική δύναμη της Εκκλησίας της. Δεν είναι πια μια Καθολική χώρα με όρους θρησκευτικών πρακτικών πολλών ανθρώπων, αλλά ο συλλογικός μύθος της Καθολικής ταυτότητας των Ιταλών⁴ μοιάζει να εξακολουθεί να επιμένει. Ωστόσο, η κοινωνικο-θρησκευτική μετατόπιση είναι γεγονός: από μία και μόνη θρησκευτική κουλτούρα σε μια νεωτερική φόρμα θρησκευτικής ετερότητας. Πρόκειται για μια αργή διαδικασία που εν πολλοίς παραμένει αθέατη, και ως εκ τούτου δεν παράγει κάποια ιδιαίτερη ένταση ή διαμάχη (εκτός από την περίπτωση των λατρευτικών χώρων των Μουσουλμάνων), όμως που τελευταία παράγει μια αλλαγή στην κοινωνικο-θρησκευτική γεωγραφία της χώρας. Οι Ιταλοί δε γεννιούνται πια εκ φύσεως Καθολικοί.

Στις ακόλουθες σελίδες σκοπός μου είναι να εικονογραφήσω και να περιγράψω αυτή την αλλαγή με τη βοήθεια πληροφοριών που συλλέχθηκαν από μια μελέτη η οποία ολοκληρώθηκε το 2012⁵, και η οποία μας διευκολύνει στην υπέρβαση απλώς γενικευτικών εκτιμήσεων της παρουσίας των άλλων, μη-Καθολικών θρησκειών στην Ιταλία και στη χαρτογράφηση των διαφορετικών τόπων λατρείας, ανά περιοχή και ανά θρησκευτική ομολογία. Αν και ο αριθμός των μεταναστών έχει ξεπεράσει τα πέντε εκατομμύρια ήδη από το 2014 (ποσοστό που αντιστοιχεί στο 7% επί του πληθυσμού), ούτε το κεντρικό Ιταλικό Στατιστικό Ινστιτούτο (ISTAT) ούτε το Υπουργείο Εσωτερικών κατάφεραν να παρουσιάσουν μια περιστασιακή εικόνα της πραγματικής παρουσίας των ποικίλων θρησκειών στη χώρα, εκτός από την περίπτωση των τόπων λατρείας των Μουσουλμάνων που παρακολουθούνται από την αστυνομία και τις μυστικές υπηρεσίες για λογαριασμό του Υπουργείου Εσωτερικών και για λόγους

¹ Βλ. Poulat, Émile. L'Église romaine, le savoir et le pouvoir, in Archives de Sciences Sociales des Religions, 1974, 37 : 5- 21.

² Βλ. Garelli, Franco. Gente di poca fede. Bologna, Il Mulino, 2020; Cipriani, Roberto. L'incerta fede. Milano, Franco Angeli, 2020.

³ Βλ. Marzano, Marco. Quel che resta dei cattolici. Milano, Feltrinelli, 2012.

⁴ Βλ. Garelli, Franco. Guizzardi, Gustavo. Pace, Enzo (eds.). Un singolare pluralismo. Bologna, Il Mulino, 2003.

⁵ Βλ. Pace, Enzo. Religious Congregations in Italy: Mapping the New Pluralism, in C. Monnot & J. Stolz (eds.). Congregations in Europe, Springer, Cham, 2018, 139-158.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

εσωτερικής ασφάλειας. Πράγματι, η πηγή αυτή παρέχει ένα καλό σημείο εκκίνησης για την εξέταση και την περαιτέρω ανάλυση της κατάστασης, όπως έγινε πρόσφατα από τους Allievi¹ και Bombardieri².

Όπως και να 'χει, οι 189 διαφορετικές εθνικότητες των μεταναστών που βρίσκονται στην Ιταλία, καθιστούν σαφές πως η θρησκευτική διαφορετικότητα είναι πλέον μέρος της ζωής μας, στην τοπική αγορά, στις νοσοκομειακές μας πτέρυγες, στις φυλακές και στις σχολικές αίθουσες, στα γραφεία των τοπικών μας υπηρεσιών κ.λπ. Οι εκτιμήσεις μπορεί να αποτελούν μια αφετηρία, αλλά δεν επαρκούν πια για να δώσουν μια ακριβή εικόνα της κοινωνικο-θρησκευτικής γεωγραφίας της Ιταλίας, ικανές μιας *ρεαλιστικής* απεικόνισης των εμπειριών των ανθρώπων και των τρόπων του ανήκειν σε μια δεδομένη θρησκεία. Με άλλα λόγια, οι εκτιμήσεις δεν μπορούν να δώσουν απαντήσεις σε τι, οι άνθρωποι που τυπικά ταξινομούμε ως Μουσουλμάνους, Βουδιστές, Ινδοϊστές, Σιχ, Πεντηκοστιανούς κ.ο.κ., πραγματικά πιστεύουν.

Μόλις που αρχίζουμε να αποκτούμε μια ιδέα από τις περιοχές όπου οι διαφορετικές θρησκείες των μεταναστών τείνουν να συγκεντρώνονται, αλλά έχουμε ακόμη μια άκρως ανολοκλήρωτη και ανακριβή χαρτογράφηση των τόπων λατρείας τους. Αυτοί οι τόποι εξακολουθούν να παραμένουν αθέατοι διά γυμνού οφθαλμού – τουλάχιστον στη βιαστική ματιά μας: αν και έχουμε συνηθίσει να αναγνωρίζουμε αμέσως μια Καθολική εκκλησία με την πρώτη ματιά, δεν είμαστε επαρκώς εξοπλισμένοι για να προσέχουμε κτίρια που αναγνωρίζονται και ταυτίζονται με την παρουσία άλλων, μη-Καθολικών θρησκειών. Το βλέμμα μας έχει μια συγκεκριμένη λειτουργία στις θρησκείες. Τα μάτια μας αντανακλούν και καταγράφουν έναν εξωτερικά τακτοποιημένο κόσμο, όπου βλέπουμε πράγματα που μας είναι οικεία.

Για να αρχίσουμε να βλέπουμε *πραγματικά* πώς η κοινωνικο-θρησκευτική γεωγραφία της Ιταλίας αλλάζει, πρέπει να πηγαίνουμε πέρα από απλές εκτιμήσεις των διαφορετικών θρησκευτικών πραγματικοτήτων που έχουν πια εγκατασταθεί για τα καλά στη χώρα μας. Κάποιες θρησκευτικές κοινότητες εμφανίζουν μια συγκεκριμένη εικόνα ομοιογένειας ενώ άλλες διαφοροποιούνται ακόμη και στο εσωτερικό τους. Είναι εύκολο να βρει κάποιος πληροφορίες για το πρώτο και πολύ πιο δύσκολο για το τελευταίο (όπως στην περίπτωση των μουσουλμανικών κοινοτήτων που αναφέρονται σε διαφορετικούς συσχετισμούς, κάποιοι από τους οποίους αντιπροσωπεύουν τον κόσμο των πιστών ως όλον, ενώ άλλοι βασίζονται στη γεωγραφική καταγωγή). Για κάποιες θρησκείες, παρά έναν βαθμό διαφοροποίησης, μπορούμε να διαχειριστούμε τη

¹ Βλ. Allievi, Stefano. La guerra delle moschee. Venezia, Marsilio, 2010.

² Βλ. Bombardieri, Maria. Moschee d'Italia. Bologna, EMI, 2012.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

δυσκολία της παροχής μιας αξιόπιστης εικόνας των τόπων λατρείας τους βασιζόμενοι σε ένα δίκτυο (το οποίο με πολλή υπομονή έχουμε κατασκευάσει) μαρτύρων, που μας παρείχαν διευθύνσεις και άλλες πολύτιμες λεπτομέρειες.

Οι χάρτες χρησιμοποιούνται στα ταξίδια, και συνδυαζόμενοι με μια πυξίδα, μας βοηθούν να προσανατολιστούμε στον καινούριο χάρτη των θρησκειών στην Ιταλία. Αν κάποιος ταξίδευε από τον Βορρά στον Νότο της Ιταλίας, και από τη Δύση στην Ανατολή της χώρας, σίγουρα δε θα πρόσεχε αμέσως τους ναούς ή τα τζαμιά των Σιχ, ούτε και θα γνώριζε πώς να αναγνωρίσει μια Ορθόδοξη εκκλησία (με κάποιες βέβαια εξαιρέσεις για την Τεργέστη ή τη Βενετία, το Μπάρι ή το Ρήγιο στην Καλαβρία, όπου υπάρχουν εκκλησίες που μαρτυρούν την ιστορική παρουσία ακμαίων Ελληνικών και Αλβανικών κοινοτήτων). Ο ταξιδευτής θα ήταν ακόμη λιγότερο ικανός να πέσει πάνω σε αποδείξεις Ινδοϊστικού μαντίρ ή βουδιστικών ναών, και δε θα είχε την παραμικρή τύχη να προσέξει Αφρικανικές, Νοτιο-Αφρικανικές ή Κινεζικές νέο-Πεντηκοστιανές Εκκλησίες. Αν και οι Αφρικανικές νέο-Πεντηκοστιανές Εκκλησίες υπήρξαν αντικείμενο ειδικής έρευνας¹, τα λατινοαμερικανικά και κινεζικά αντίστοιχά τους παρέμειναν σε δεύτερο πλάνο. Επιπλέον, ένα ακόμη πρόβλημα με τις καινούριες Εκκλησίες, βρίσκεται στο γεγονός πως είναι πολύ δύσκολο να τις βρει κάποιος επειδή γεννιούνται και υπάρχουν σε πολύ αβέβαιες υλικοτεχνικές και λειτουργικές συνθήκες. Ωστόσο, είναι κοινή γνώση πως κάποιες Λατινο-αμερικανικές μέγα-Εκκλησίες, και συγκεκριμένα, η *Igreja Universal do Reino de Deus* (που δημιουργήθηκε στη Βραζιλία το 1977) έχουν διασπαρθεί σε πολλές χώρες². Η Εκκλησία αυτή έχει δέκα τοποθεσίες στην Ιταλία (στη Ρώμη, στο Μιλάνο, στο Τορίνο, στην Μάντοβα, στην Ούντινε, στη Νάπολη, στη Φλωρεντία και στις Συρακούσες). Μετά πάλι, λίγο ή και καθόλου δεν είναι γνωστό για τις θρησκευτικές συνθήκες των Κινέζων, εκτός από δύο σχετικές μελέτες που έγιναν στο Τορίνο και στο Πράτο (Τοσκάνη)³.

2. Χαρτογραφώντας τη θρησκευτική διαφορετικότητα

Ρίχνοντας μια γρήγορη ματιά στον χάρτη των θρησκειών στην Ιταλία, βλέπουμε την ακόλουθη κατάσταση σε ό,τι αφορά τους τόπους λατρείας (Πίνακας 1).

¹ Pace, Enzo. Butticci, Annalisa. *Le religioni pentecostali*. Roma. Carocci, 2010.

² Βλ. Corten, André. Dozon, Jean-Pierre. Oro, Ari Pedro (eds.). *Les nouveaux conquérants de la foi. L'Église du royaume de Dieu*. Paris, Khartala, 2003 ; Garcia-Ruiz, Jesus. Michel, Patrick. *Et Dieu sous-traita le Salut au marché*. Paris, Armand Colin, 2012.

³ Βλ. Berzano, Luigi et al. *Cinesi a Torino*. Bologna, Il Mulino, 2010; Giordan, Giuseppe; Cao, Nanlai; Pace, Enzo (eds.). *Chinese Religions in China and Italy*, *Religion & Società*, 2018, 1, p. 120.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Πίνακας 1: Τόποι λατρείας και εκτιμήσεις συμμετοχής (2018)¹

Θρησκείες	Τόποι λατρείας	Συμμετοχή/Μέλη (εκτιμήσεις)
Ισλάμ	794 (από τους οποίους 6 τζαμιά)	1,614,000
Ορθόδοξες Εκκλησίες	486 (ενορίες)	1,528,000
Αφρικανοί Νεο-Πεντηκοστιανοί	858	150,000
Σιχ	42	80,000
Βουδισμός	136 κέντρα διαλογισμού και δύο παγόδες (Ρώμη και Πράτο)	80,000
Ινδουισμός	2 μαντίρ, Ιερό (Σαβόνα) και Regognaga (Μάντοβα)	1,500
		3,453,500

Οι κινεζικές και οι λατινο-αμερικανικές ευαγγελικές Εκκλησίες δεν είναι στη λίστα: οι πρώτες είναι δύσκολο να καταγραφούν και οι τελευταίες τώρα αρχίζουν να διαδίδονται, αλλά είναι μικρής σημασίας σε σύγκριση με τις άλλες ομολογίες που περικλείονται στον παραπάνω πίνακα.

Υπάρχουν τόποι λατρείας Μουσουλμάνων που εντοπίζονται σε όλη τη χώρα, με μεγαλύτερη πυκνωση όπου η συγκέντρωση μικρομεσαίων επιχειρήσεων (στις πολυάριθμες βιομηχανικές ζώνες της βόρειας και κεντρικής Ιταλίας) προσέλκυσε πολλούς μετανάστες από χώρες Μουσουλμανικής πλειοψηφίας. Αυτό δε σημαίνει μόνο τις δυτικές αραβικές χώρες (με το Μαρόκο να έχει την πρώτη θέση, με μισό εκατομμύριο άνδρες και γυναίκες που κατοικούν πλέον μόνιμα στην Ιταλία τα τελευταία 20 με 25 χρόνια), αλλά και την Αίγυπτο, το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές. Η σχετικά μεγάλη Ιρανική και η Συριακή κοινότητα πηγαίνουν ακόμη παλαιότερα, όταν καθιερώθηκαν ως μόνιμες στη χώρα από την εποχή που το Ιράν και η Συρία αντιμετώπιζαν πολιτικά προβλήματα, με την ανάδυση του Χομεϊνί στην εξουσία του Ιράν και την καταστολή της αντιπολίτευσης από τον Χαφέζ ελ-Ασάντ στη Συρία κατά τη δεκαετία του '80.

Οι τόποι λατρείας είναι κυρίως αίθουσες προσευχής (*musallayat*), κάποιες φορές αβέβαιες και σε άβολες εγκαταστάσεις. Πραγματικά, ο αριθμός των τζαμιών, με την ορθή έννοια του όρου, μετριέται στα δάχτυλα του ενός χεριού: είναι μόνο τρία,

¹ Βλ. Πηγή: Pace, Enzo (ed.). Le religioni nell'Italia che cambia, Roma, Carocci, 2013.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

με το πιο σημαντικό να βρίσκεται στη Ρώμη, το οποίο έχει χωρητικότητα 12,000 πιστών. Αυτές οι αίθουσες προσευχής συγκεντρώνονται κυρίως κατά μήκος του δυτικο-ανατολικού άξονα, με κορύφωση τη Λομβαρδία, που ακολουθείται από τις περιοχές του Βένετο και της Εμίλια-Ρομάνια. Η κατανομή αυτή αντανακλά ακόμη τη διαφορετική σύσταση του μουσουλμανικού κόσμου, που αναγνωρίζεται σε κάποιες από τις πιο σημαντικές εθνικές συλλογικότητες – αν μη τι άλλο, επειδή σχεδόν όλοι οι τόποι λατρείας έχουν συμπεριληφθεί στην απογραφή, λόγω οργανωτικής σκοπιμότητας μιας τέτοιας συλλογικότητας. Από την άλλη πλευρά, υπάρχει η Ένωση Ισλαμικών Κοινοτήτων Ιταλίας (UCOII), η οποία βρίσκεται ιστορικά κοντά στους Αδερφούς Μουσουλμάνους (αν και τελευταία υπόκειται σε εσωτερικές αλλαγές): πρόκειται για μία από τις καλύτερα οργανωμένες συλλογικότητες, που διοικεί το 31% (205) των αιθουσών προσευχής που καταγράφηκαν στην απογραφή, ενώ ένα 32% (209) από αυτές είναι μέλη της νέας Ιταλικής Ισλαμικής Ομοσπονδίας, (CII), όπου εγγράφονται κυρίως Μαροκινοί μετανάστες (και οι οικογένειές τους). Τα υπόλοιπα 240 *musallayat* ανήκουν σε άλλες, μικρότερες συσσωματώσεις, εκ των οποίων μία τουλάχιστον – που ονομάζεται Ισλαμική Θρησκευτική Κοινότητα (COREIS) – ιδρύθηκε από έναν προσήλυτο στο Ισλάμ Ιταλό (μέσω μιας μυστικής, απόκρυφης παράδοσης που πηγάζει πίσω στη φιγούρα και τον τρόπο σκέψης του René Guénon), οπότε είναι εύκολο να υποθέσει κάποιος πως είναι, αυστηρά μιλώντας, ένα Ιταλικό Ισλάμ. Αν και πρόκειται για μια μικρή αριθμητικά ομάδα, έχει μια δημόσια ορατότητα διαφορετική από κάθε άλλη αντίστοιχη ομάδα, από όσες αναφέρθηκαν παραπάνω.

Η παρουσία των Ορθόδοξων Χριστιανών φαίνεται να είναι πιο σταθερή και καλύτερα οριοθετημένη από την αβέβαιη κατάσταση των ποικίλων μουσουλμανικών κοινοτήτων (ακόμη και σε όρους των συχνά φτωχών και εγκαταλειμμένων αστικών τοποθεσιών που τους προσφέρονται ως τόποι λατρείας), αφού οι τελευταίες ακόμη περιμένουν την επιβεβαίωση της νομικής τους κατάστασης σε μια προσπάθεια ενδυνάμωσης της κατανόησης μεταξύ των Μουσουλμανικών κοινοτήτων και του Ιταλικού Κράτους, σύμφωνα με το Ιταλικό Σύνταγμα. Αυτή η διαφορά δεν οφείλεται μόνο στο γεγονός της πρόσφατης αναγνώρισης από το Ιταλικό Κράτος μιας από τις Ορθόδοξες Εκκλησίες (τον Δεκέμβριο του 2012), αλλά και επίσης, επειδή διευκολύνθηκε η συμπερίληψή τους στον ιταλικό κοινωνικό και θρησκευτικό ιστό – τουλάχιστον για τη Ρουμανική, τη Μολδαβική και την Ουκρανική Ορθόδοξη Εκκλησία – από τους επισκόπους της Καθολικής Εκκλησίας. Σε πολλές επισκοπές, όπου υπήρχε μια ορατή και πειστική ανάγκη για χώρους λατρείας ή ύπαρξης ενοριών, οι Καθολικοί επίσκοποι εξουσιοδότησαν Ορθόδοξους ιερείς να χρησιμοποιούν μικρές εκκλησίες που είχαν μείνει δίχως ιερείς, ή παρεκκλήσια που παρέμεναν αλειτούργητα για κάποιο διάστημα (συνήθως, στις παρυφές των πόλεων). Συγκριτικά με τις Μουσουλμανικές κοινότητες, οι Ορθόδοξες ενορίες κατανέμονται πιο αρμονικά σε όλη την Ιταλία.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Αν τώρα κοιτάζουμε τους 42 ναούς των Σιχ (Gurdwara), η ανόμοια γεωγραφική κατανομή τους προκύπτει από τα τμήματα της αγοράς εργασίας τα οποία μετανάστες από τον Παντζάπ ήρθαν σταδιακά να καταλάβουν. Μια ευμεγέθης αναλογία των εργατών αυτών συμπλήρωσε τον εγκαταλειμμένο από τους Ιταλούς χώρο της βορειοδυτικής και βορειοανατολικής Ιταλίας, συμπεριλαμβανομένων περιοχών της Εμίλια, ως εκτροφείς αγελάδων που εξυπηρετούν τις βιομηχανίες γαλακτοκομικών προϊόντων και χοίρων για προϊόντα χοιρινού κρέατος: η ιστορική φιγούρα των Ιταλών *bergamini* (όπως ονομάζονταν χαρακτηριστικά σε όλη την κοιλάδα του Πιάδου) αντικαταστάθηκε από άνδρες με τουρμπάνι, τους Σιχ. Αντιθέτως, αυτοί οι μετανάστες όχι μόνο επωφελήθηκαν από έναν καλό μισθό, αλλά τους δόθηκε στέγη (συνήθως διακείμενη στις γεωργικές και κτηνοτροφικές μονάδες έτσι ώστε να μπορούν να φροντίζουν τα ζώα σε συνεχή βάση), και αυτό τους διευκόλυσε στο να φέρουν και τις οικογένειές τους στην Ιταλία – κάτι που είναι αρκετά πιο δύσκολο να γίνει για άλλες κοινότητες μεταναστών, οι οποίοι αδυνατούν συνήθως να επιδείξουν πιστοποίηση σταθερής κατοικίας. Κατά συνέπεια, μια ολόκληρη γενιά Ιταλών Σιχ αναπτύχθηκε σύντομα (είτε επειδή έφτασε στην Ιταλία σε πολύ μικρή ηλικία, είτε επειδή γεννήθηκε στη χώρα).

Οι κοινότητες των Σιχ τώρα αριθμούν περί τα 80,000 μέλη, από τις 120,000 μετανάστες από την Ινδία. Οι περισσότεροι από αυτούς έφτασαν στην Ιταλία γύρω στα 1984, κινούμενοι από έναν συνδυασμό παραγόντων και δεινών κοινωνικών προβλημάτων στην περιοχή του Παντζάπ επειδή, η Μεγάλη Βρετανία (η χώρα στην οποία οι μετανάστες αυτοί κατέφευγαν παραδοσιακά) τους αρνήθηκε την είσοδο· υπήρξε μια κρίση στον γεωργικό τομέα· και έπειτα, προέκυψε μια πολιτική σύγκρουση ανάμεσα στο κίνημα ανεξαρτησίας του Παντζάπ και του κυβερνήσεως του Νέου Δελχί¹.

Καταρχάς, ο χάρτης δείχνει μια σταδιακή θεσμοθέτηση των κοινοτήτων των Σιχ οι οποίοι αποδείχτηκαν ικανοί όχι μόνο να βρουν τις οικονομικές πηγές τις απαιτούμενες για την ανακαίνιση παλαιών βιομηχανικών εγκαταστάσεων και να τις μετατρέψουν σε τόπους λατρείας, αλλά επίσης και να διαπραγματευτούν με τις τοπικές κοινότητες χωρίς να συναντήσουν ιδιαίτερες διοικητικές δυσκολίες ή πολιτικά εμπόδια (σε αντίθεση με τις Μουσουλμανικές κοινότητες όταν προσπαθούσαν να στήσουν μια αίθουσα προσευχής ή ένα τζαμί). Ο χάρτης δείχνει επίσης πρώιμα σημάδια μιας διαφοροποίησης ανάμεσα στους Σιχ: υπάρχουν δύο διαφορετικοί σύνδεσμοι (ο

¹ Βλ. Bertolani, Barbara. Gli indiani in Emilia: tra reti di relazioni e specializzazione del mercato del lavoro, in D. Denti, M. Ferrari, F. Perocco (eds.) I Sikh, storia e immigrazione, Milano, Franco Angeli, 2003, 163-176; Bertolani, Barbara. Ferraris, Federica. Perocco, Fabio. Mirror Games: A Fresco of Sikh Settlements among Italian Local Societies, in Kristina Myrvold and Knut A. Jacobsen (eds.), Sikhs in Europe: Migration, Identities and Translocal Practices, London, Routledge, 2011, 133-161; Bertolani, Barbara. I Sikh, in E. Pace (ed.) Le religioni nell'Italia che cambia, Roma, Carocci, 2013, 31-46.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Σύνδεσμος της Θρησκείας Σιχ στην Ιταλία και το Συμβούλιο των Σιχ Ιταλίας), στις οποίες αναφέρονται οι διάφοροι ναοί. Υπάρχει ακόμη μια θρησκευτική μειονότητα η οποία θεωρείται ετερόδοξη από τον κυρίαρχο Σιχισμό, οι Ravidasi, οπαδοί ενός πνευματικού δασκάλου, του Ravidas Darbar, που εμφανίζεται να έχει ζήσει μεταξύ του 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα στο Παντζάπ· για τη σοφία και την αυθεντία του, αναγνωρίστηκε ως νέος γκουρού και προστέθηκε στους δέκα που τιμώνται από όλο τον κόσμο των Σιχ. Αν και κάποιοι ύμνοι στον Ravidas έχουν συμπεριληφθεί στο ιερό κείμενο των Σιχ (το λεγόμενο *Granth Sahib*), οι περισσότεροι Σιχ αρνούνται να του αποδώσουν την ίδια τιμή με άλλους γκουρού, επίσημα αναγνωρισμένους από την παράδοση.

Είμαστε μπροστά σε μια αργή μετατόπιση της Ιταλικής κοινωνίας προς μια πρωτόγνωρη, απροσδόκητη κοινωνικο-θρησκευτική διαμόρφωση που είναι ακόμη, από πολλές απόψεις, άγνωστη σε πολλούς Ιταλούς πολίτες. Μόνο για να δώσουμε ένα παράδειγμα, στις περιοχές όπου έχουν εγκατασταθεί οι Σιχ, για πολύ καιρό τους μπερδευαν με Άραβες που φορούσαν τουρμπάνι, ή με Ορθόδοξους Χριστιανούς· λίγοι άνθρωποι αντιλαμβάνονταν τις διαφορές που υπήρχαν μεταξύ των διαφορετικών εθνικών Εκκλησιών τους.

Για να συμπληρώσουμε την εικόνα που απεικονίζει τις υπό εξέλιξη αλλαγές στην Ιταλική κοινωνία και οι οποίες δεν οφείλονται μόνο σε εξωγενή φαινόμενα (όπως είναι η μετανάστευση ανδρών και γυναικών από άλλες χώρες). Ο παρακάτω πίνακας δείχνει την παρουσία άλλων Χριστιανικών Εκκλησιών ή Πληρώματα Εκκλησιών των οποίων η ιστορία συνυφάνθηκε για πολύ καιρό με την ιταλική ιστορία. Αυτή η παρουσία συνιστά την παλιά διαστρωμάτωση του θρησκευτικού πλουραλισμού πάνω στην οποία υπερτίθεται και από την οποία μπολιάζεται η σύγχρονη πολυθρησκευτικότητα.

Πίνακας 2: Ιστορικές Ομολογίες και Πληρώματα Εκκλησιών στην Ιταλία (μέλη και συμφωνία με το Κράτος) (2013)¹

Ομολογίες Πληρώματα Εκκλησιών	και	Συμμετοχή	Τόποι Λατρείας	Συμφωνία με το Κράτος
-------------------------------------	-----	-----------	----------------	--------------------------

¹ Βλ. Πηγές: Naso, Paolo. *Protestanti, evangelici, Testimoni e Santi*, in E. Pace (ed.) *Le religioni nell'Italia che cambia*, Roma, Carocci, 2013, 97-130 and Introvigne, Massimo, Zoccatelli Pierluigi (eds.), *Le religioni in Italia*, Torino, Elledici, 2013.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Εκκλησία των Βαλδεσιανών και Μεθοδιστών (ενωμένες από το 1975)	25,000/30,000	22	1984
Λουθηρανική Εκκλησία	8,000	11	1993
Αμερικανική Επισκοπική Εκκλησία	600	2	Δεν υπάρχει συμφωνία
Ομοσπονδία Εκκλησιών Ευαγγελικών Βαπτιστών (UCEBI)	25,000	100	1995
Εκκλησίες των Αδερφών	14,000	216	Δεν υπάρχει συμφωνία
Συνάξεις του Θεού	150,000	1,181	1986
Ομοσπονδία Εκκλησιών των Πεντηκοστιανών	35,000	520	Δεν υπάρχει συμφωνία
Εκκλησία των Αντβεντιστών της Έβδομης Ημέρας	7,000	18	1986
Μάρτυρες του Ιεχωβά	43,000	3,070	Προσχέδια Συμφωνίας το 2000, 2007 και 2015 που δεν εγκρίθηκαν ποτέ από το Ιταλικό Κοινοβούλιο
Η Εκκλησία του Χριστού των Αγίων των Τελευταίων Ημερών (Μορμόνοι)	20,000	3 Ιεραποστολές, 14 περιφέρειες, μεγάλος ναός στη Ρώμη (2019)	2012

Είναι σημαντικό να τονιστεί η ανάπτυξη κατά τη διάρκεια των τελευταίων δέκα χρόνων των Μαρτύρων του Ιεχωβά και των διαφόρων συνάξεων των Πεντηκοστιανών (οι σπουδαιότερες από τις οποίες είναι οι Συνάξεις του Θεού και η Ομοσπονδία Εκκλησιών των Πεντηκοστιανών), που αμότερες προσηλυτίζουν νέα μέλη από Ιταλούς που ήταν Καθολικοί αλλά αναζητούσαν μια άλλη μορφή Χριστιανισμού.

Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά πρωτοεμφανίστηκαν στη σκηνή το 1891· από τότε, μεγαλώνουν σταθερά σε αριθμό. Σήμερα, έχουν διασκορπισθεί σε όλη την Ιταλία, με περισσότερες από 3,000 συνάξεις, αίθουσες της βασιλείας, 250,000 ευαγγελίζοντες και

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

παρόμοιο αριθμό υποστηρικτών. Έχουν ακόμη έναν πολύ σημαντικό αριθμό προσηλυτίσεων από Αλβανούς, Ρουμάνους και Κινέζους μετανάστες, όπως επίσης και από Αφρικανούς ομιλούντες γαλλικά και πορτογαλικά.

Η διάχυση των Εκκλησιών των Πεντηκοστιανών είναι ακόμη πιο σημαντική. Οι περισσότεροι από αυτούς βρίσκονται στις Συνάξεις του Θεού, με 1,181 κοινότητες σε όλη την Ιταλία και μεγαλύτερη πυκνότητα σε ορισμένες νοτιότερες περιφέρειες, περιοχές που θεωρούνταν πως είχαν ισχυρές Καθολικές παραδόσεις. Η άλλη ομάδα, η Ομοσπονδία των Εκκλησιών των Πεντηκοστιανών, είχε μέχρι πρόσφατα 400 συνάξεις και σχεδόν 50,000 μέλη.

Αν συνδυάσουμε τις κοινότητες των Πεντηκοστιανών και Εκκλησιών με ένα πίνακα των Αφρικανικών, Λατινο-αμερικανικών και Κινεζικών νεο-Πεντηκοστιανών Εκκλησιών και μετά προσθέσουμε το κίνημα που δημιουργήθηκε εντός της Καθολικής Εκκλησίας και ονομάζεται Ανανέωση εν Πνεύματι (το οποίο τώρα καταγράφει σχεδόν 250,000 μέλη στην Ιταλία, με 1,842 κοινότητες εγκαθιδρυμένες σχεδόν σε κάθε περιοχή), μπορούμε να δούμε πως το Εκκλησιο-κεντρικό μοντέλο -το οποίο ανέπτυξε και καλλιέργησε ο Καθολικισμός ανά τους αιώνες, με την ενοριο-κεντρική του παράδοση, έρχεται αντιμέτωπο με ένα εναλλακτικό μοντέλο όπου η εμπειρία (μέσα από τελετές της κοινότητας) ενός χαρίσματος μετράει περισσότερο από ένα σύνολο δογμάτων.

Πάνω απ' όλα, η οργανωτική μορφή των εναλλακτικών αυτών θρησκευτικών δεν διατηρεί πια την παραδοσιακή διάκριση ανάμεσα στον κλήρο και στους λαϊκούς. Αν το πνεύμα όπου θέλει πνέει, όσο ο Πεντηκοστιανισμός (σε όλες του τις ποικίλες εκφράσεις) εγκαθιδρύεται όλο και περισσότερο μέσα στην παραδοσιακή Καθολική κοινωνία της Ιταλίας, θα μπορούσε να γίνει ένα στοιχείο περαιτέρω διαφοροποίησης των επιλογών των Ιταλών πιστών στη θρησκευτική σφαίρα.

Αν ο νέος τύπος του Πεντηκοστιανού Χριστιανισμού προκαλεί τον Καθολικισμό, οι Ανατολικές θρησκείες αποτελούν μία άλλη εναλλακτική που προεκτείνει την πνευματική θρησκευτική της προμήθεια σε μια χώρα ευρείας και μακράς Καθολικής παράδοσης.

Η ιταλική κοινωνία είχε ήδη συναντήσει το '70 και το '80 του προηγούμενου αιώνα τον εκδυτικισμένο Βουδισμό, μέσα από διάφορα πνευματικά κινήματα από την Ινδία και την Ιαπωνία, αντίστοιχα. Τα πιο διάσημα ήταν, μεταξύ άλλων, στην πρώτη περίπτωση τα κινήματα των Hare Krishna και Osho Rajneesh, ενώ στη δεύτερη, του Soka Gakkai. Υπάρχει, επομένως, μια μακρά παράδοση ιταλικού Βουδισμού. Σήμερα αυτή αναγνωρίζεται κυρίως στην αναγνωρισμένη από το Κράτος οργάνωση, Ιταλική Βουδιστική Ένωση (με περίπου 80,000 μέλη). Με την άφιξη μεταναστών από τη Σρι Λάνκα, την Ινδία και την Κίνα ένα νέο στρώμα ακολούθων διαφόρων σχολών του Βουδισμού σχηματίστηκε. Πρόκειται στην πραγματικότητα για μια καινοτομία που

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

εμπλουτίζει ακόμη περισσότερο την παρουσία του Βουδισμού στην Ιταλία¹. Κάτι που αποδεικνύεται και από την κατανομή των διαφόρων κέντρων διαλογισμού, όπως δείχνει ο θρησκευτικός χάρτης.

Συμπέρασμα

Η κοινωνικο-θρησκευτική γεωγραφία της Ιταλίας αλλάζει -αργά, μα σταθερά και μη αναστρέψιμα. Οι παραπάνω χάρτες και αριθμοί καταγράφουν πιστά μια δημογραφική μετάβαση, που επηρεάζει αυτό που η ιταλική κοινωνία υπήρξε ως οντότητα για τα τελευταία τουλάχιστον 50 χρόνια.

Ο ιταλικός πληθυσμός συνεχίζει να γερνάει (σήμερα, το 20% του πληθυσμού είναι από 65 ετών). Στο μεταξύ, το μέγεθος του πληθυσμού της Ιταλίας δεν μειώνεται χάρη σε ένα υψηλότερο ποσοστό γεννήσεων ανά γυναίκα (από 1.19 το 2002 σε 1.25 το 2012), εξαιτίας της μεγαλύτερης ροπής των οικογενειών των μεταναστών να κάνουν παιδιά, και μεγαλύτερης σε σύγκριση με αυτή των ιταλικών ζευγαριών. Με αυτό το δεδομένο, δεν προκαλεί καμία έκπληξη και το γεγονός πως και ο καθολικός κλήρος επίσης γερνάει: ενώ υπήρχαν 42,000 ιερείς στην Ιταλία το 1972, ο αριθμός αυτός αναμένεται να πέσει στις 25,000 μέχρι το 2023· 48% των Ιταλών κληρικών είναι τώρα πάνω από 65 χρόνων και η ηλικία του κλήρου σαν σύνολο είναι τα 62 έτη. Υπάρχει μικρός αριθμός κλίσεων και οι πολιτικές να συμπληρωθεί το κενό που είναι ήδη φανερό στις τάξεις του Ιταλικού κλήρου από νεαρούς Ασιάτες και Αφρικανούς ιερείς μοιάζουν ατελέσφορες². Συγκριτικά, οι ιερείς των 355 Ορθόδοξων ενοριών είναι πολύ νεότεροι: 60% αυτών είναι μεταξύ 30 και 45 ετών και 6% είναι κάτω των 30· η ηλικία των 600 μιάμηδων των μουσουλμανικών κοινοτήτων είναι κάτω από τα 35· και τέλος, οι 300 πάστορες των Αφρικανικών Πεντηκοστιανών Εκκλησιών είναι συνήθως μεταξύ 28 και 35 ετών.

Για την Ιταλική Καθολική Εκκλησία, οι αλλαγές που συμβαίνουν στο θρησκευτικό τοπίο είναι κάτι εντελώς καινούριο ιστορικά. Συνηθισμένη να βλέπει τον εαυτό της, κάτι αρκετά κατανοητό, ως έναν καλά οργανωμένο οργανισμό σωτηρίας, με ευρεία κατανομή στη χώρα (με 28,000 ενορίες και έναν σημαντικό αριθμό μοναστηριών, προσκυνημάτων, κέντρων για πνευματική απόσυρση, κλπ.). Αν και παραμένει ένας επίσημος παράγοντας της δημόσιας σκηνής, η Καθολική Εκκλησία πρέπει να αντιμετωπίσει τις εξελισσόμενες αλλαγές. Για ένα μεγάλο μέρος της μικρής

¹ Maciotti, Maria Immacolata. Il Sutra del Loto. Milano, Guerini e Associati, 2001; Molle, Roberto. I nuovi movimenti religiosi, Roma, Carocci, 2009; Molle, Roberto. L'Oriente italiano, in E. Pace (ed.), Le religioni nell'Italia che cambia, Roma, Carocci, 2013, 73-84.

² Castegnaro, Alessandro. Nordest. Una società in rapida trasformazione. Vicenza, Osservatorio Socio-Religioso Triveneto, 2012. 19 Cartocci, Roberto. Geografia dell'Italia cattolica, Bologna, Il Mulino, 2011.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ιστορίας του Ιταλικού κράτους μέχρι τη Δεύτερη Βατικάνεια Σύνοδο, η Καθολική Εκκλησία διατήρησε ένα είδος πολιτισμικής αδιαφορίας για τη θρησκευτική ετερότητα. Έπειτα, άλλαξε τακτική, στα χρόνια του οικουμενικού και διαθρησκευτικού διαλόγου, και έγινε πιο ανοιχτή σε πνευματικές συνδιαλλαγές με τις Εβραϊκές κοινότητες και τις Εκκλησίες του Προτεσταντικού φάσματος. Ωστόσο, μπόρεσε να αναγνωρίσει τις άλλες θρησκείες που υπάρχουν στην Ιταλία ως έναν δυναμικό συνομιλητή στον διάλογο μεταξύ διαφορετικών θρησκευτικών πίστεων· ένα διάλογο που προωθήθηκε από την Καθολική Εκκλησία σε μια προσπάθεια να φανεί ανεκτική και προοδευτική, ενώ εξακολουθούσε να τονίζει ότι ήταν η *κυρίαρχη φιγούρα στη δημόσια σκηνή* της ιταλικής θρησκευτικής σφαίρας, ο *primus inter pares* (πρώτος μεταξύ ίσων) στη ρύθμιση της δημόσιας επικοινωνίας σε θέματα θρησκείας.

Από τη μεριά της θρησκευτικής άποψης, η ιταλική περίπτωση είναι ένα καλό παράδειγμα του πώς και ως ποιο σημείο ένα συμβολικά μονοπολιστικό σύστημα μπορεί να μεταμορφωθεί από εξωγενείς παράγοντες. Η πρωτόγνωρη, απρόσμενη θρησκευτική διαφορετικότητα που αρχίζει να αναδύεται στην Ιταλία¹ κάνει απαραίτητη την επικαιροποίηση των χαρτών της θρησκευτικότητας και της εκκοσμίκευσης που οι κοινωνιολόγοι της θρησκείας της χώρας μελετούν για να ερμηνεύσουν τις αλλαγές που επισυμβαίνουν. Στο παρελθόν, οι αλλαγές αυτές συχνά συνέβαιναν μέσα στο εσωτερικό του ίδιου του Καθολικισμού και σημειωνόταν σ' αυτές ένα μικρό ποσοστό μετατοπίσεων σε μια εικόνα εμφανούς ουσιαστικής ακινησίας με όρους συλλογικής αντιπροσώπευσης των Ιταλών ως των εαυτών τους. Έβλεπαν τους εαυτούς τους ως Καθολικούς σε ποσοστό υψηλότερο του 85% των περιπτώσεων, αν και αποκάλυπταν κάποιες διαφορές (και διαφορετικά επίπεδα εκκοσμίκευσης) τόσο στη στάση απέναντι στην πίστη τους όσο και στη συμπεριφορά τους (από τις θρησκευτικές πρακτικές τους μέχρι τις ηθικές τους επιλογές, που κάποιες φορές ήταν ιδιαιτέρως εξατομικευμένες και σίγουρα καθόλου σταθερές προς τα δόγματα της Καθολικής Εκκλησίας).

Τώρα, για πρώτη φορά έπειτα από χρόνια έρευνας, οι χάρτες (κάποιοι από τους οποίους παρουσιάζονται εδώ) δείχνουν πως χρειάζεται να χρησιμοποιήσουμε μια διαφορετική πυξίδα για να ερμηνεύσουμε ένα κοινωνικό και θρησκευτικό σενάριο που αλλάζει ταχύτατα και ριζικά. Εν καιρώ, ο Καθολικισμός θα ζήσει και την εμπειρία της εσωτερικής αλλαγής. Στη συζήτηση για τον πλουραλισμό εντός της Καθολικής Εκκλησίας, το να λέμε «φωνάξτε το ιππικό» δε θα είναι πια αρκετό για να αποκρύψουμε το γεγονός πως το 5% του μεταναστευτικού πληθυσμού της Ιταλίας είναι

¹ Cartocci, Roberto. *Geografia dell'Italia cattolica*, Bologna, Il Mulino, 2011.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Καθολικοί, αλλά προέρχονται από κόσμους που απομακρύνονται από τη θεολογία και τη λειτουργία της Ρωμαϊκής Καθολικής Εκκλησίας. Αυτοί οι Αφρικανοί, οι Λατινοαμερικανοί, οι Φιλιππινέζοι, οι Κινέζοι και οι Κορεάτες Καθολικοί θα προσθέσουν τη δική τους άποψη στο τι σημαίνει να είσαι Καθολικός, άποψη που δε θα είναι απαραίτητως σύμφωνη με τις κυρίαρχες ιταλικές παραδόσεις.

Αυτό θα δώσει έναυσμα σε μια νέα περιοχή έρευνας που θα απαιτεί νέες διανοητικές ενέργειες για να ερευνηθούν οι πραγματικές θρησκευτικές εμπειρίες τόσων πολλών ανθρώπων που ανήκουν σε τόσες πολλές διαφορετικές θρησκείες. Ενέργειες που θα πηγαίνουν πέρα από τον εθνο-κεντρισμό (ή τον Καθολικο-κεντρισμό που έχει αναπόφευκτα χαρακτηρίσει την έρευνά μας στην κυρίαρχα Καθολική κοινωνία μας). Πρέπει ακόμη να αναστοχαστούμε κριτικά πάνω στις έννοιες και στα θεωρητικά συστήματα αναφοράς που απαιτούνται για να διαχειριστούμε την πρωτόγνωρη θρησκευτική ετερότητα που έχει αρχίσει να χαρακτηρίζει όλο και περισσότερο τη ζωή στην Ιταλία.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Μερικές σκέψεις για τη δημόσια θεολογία. Προέλευση, τάσεις και βασικές ιδέες.

Καθ. Călina Gelu

Με τη χριστιανική έννοια, η πρόσκληση για συνεισφορά στο κοινό καλό στη δεκαετία του 1980 συζητήθηκε εμφανώς με την ετικέτα «δημόσια θεολογία» και οδήγησε στη δημιουργία ενός παγκόσμιου δικτύου κοινωνικής θεολογίας το 2007, αν και η σχέση της χριστιανικής θεολογίας (δημόσια) με άλλες θρησκείες δεν έλαβε την προσοχή που χρειαζόταν για να πει τον λόγο της. Ο Ιερός Αυγουστίνος στο έργο «*Η Πολιτεία του Θεού*» προτείνει έναν επαναπροσδιορισμό του ίδιου του κοινού, υποστηρίζοντας ότι υπάρχει ζωή και έξω από τη χριστιανική κοινότητα.

Οι βασικές πτυχές της συμβολής του Αυγουστίνου στη δημόσια θεολογία θα μπορούσαν να συνοψιστούν στα ακόλουθα: Πρώτον, τοποθέτησε τη θεολογία σε ευρύτερα πλαίσια πολιτικής και είδε μια στενή σύνδεση μεταξύ της χριστιανικής κοινότητας και της ευρύτερης πολιτικής. Ο Αυγουστίνος άνοιξε το δρόμο για μια ανοιχτή συζήτηση σχετικά με τη χριστιανική θεολογία του δημόσιου βίου. Δεύτερον, ο Αυγουστίνος είδε, ως θεολόγος της εποχής, την κυριαρχία του Θεού επί της πολιτικής και της κοινωνίας, και έδειξε εμπιστοσύνη στη χριστιανική πίστη και εξουσία υπάγοντας ολόκληρη την κοινωνία υπό την εξουσία της Εκκλησίας ως θεσμοθετημένο θεσμό. Τρίτον, είδε τη σταθερότητα και την τάξη της κοινωνίας ως ζωτικής σημασίας τόσο για το ιερό όσο και για το βέβηλο, και υποστήριξε ότι Χριστιανοί και μη Χριστιανοί πρέπει να συνεργαστούν για να δημιουργήσουν μια εργασιακή σχέση. Τέταρτον, θεωρούσε ότι η θεία τάξη θα αλληλοεπιδρούσε συνεχώς με τη φυσική τάξη και θα έπρεπε να είναι η κατευθυντήρια αρχή για τους πολιτικούς.

Στο ίδιο πλαίσιο, πολλοί από τους μεταρρυθμιστές¹ χρησιμοποίησαν τους όρους δικαιοδοσίας ενός κοσμικού ηγεμόνα ή δικαστή που δεν ήταν αντίθετος στις χριστιανικές αρχές. Αυτό ανέλαβε επίσης ο Μάρτιν Λούθηρος, ως αυγουστινιανός μοναχός, ο οποίος περιόρισε το καθήκον της κοσμικής κυβέρνησης να προστατεύει

¹ Harro Hopfl, *Introduction*, in Harro Hopfl, trans. & ed., *Luther and Calvin on Secular Authority* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), σσ. vii – xxiii at vii.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

τους αγαθούς ανθρώπους και να τιμωρεί τους κακούς. Κατά την άποψη του Λουθήρου, οι κοσμικές αρχές ήταν επιφορτισμένες με την αποτροπή του χάους, αλλά αυτό δεν μπορούσε να γίνει μόνο με νόμο. Αμφισβήτησε το δόγμα των δύο σφαιρών της μεσαιωνικής εκκλησιαστικής εξουσίας, της κοσμικής και της πνευματικής, στην αυγουστινιανή θεολογία. Θεμελιώδης γι' αυτόν ήταν η αρχή της «ιεροσύνης όλων των πιστών», που σημαίνει το ίδιο καθεστώς και ωστόσο με διαφορετικές λειτουργίες. Αυτή η αρχή επεκτάθηκε πέρα από το βασίλειο της Εκκλησίας όταν ο Λούθηρος εξέθεσε το δόγμα του για τα δύο βασίλεια. Η κοσμική διακυβέρνηση του Θεού επιτυγχάνεται με τη χρήση του ξίφους και του αστικού νόμου από κοσμικούς ηγεμόνες ενώ παράλληλα εκπληρώνει έναν θεϊκό ρόλο. Έτσι σε αντίθεση με τις δύο δυνάμεις, τα δύο βασίλεια υπήρχαν παράλληλα. Κατά την άποψη του Λουθήρου, το καλό μπορεί να καθοδηγείται από το Πνεύμα, αλλά το κακό πρέπει να καθοδηγείται από το σπαθί. Η πολιτική θεολογία του Λούθηρου ήταν ρεαλιστική και σε συμφωνία με την πολιτική πραγματικότητα της εποχής, καθώς ενίσχυε την πολιτική εξουσία με τη θεία πρόνοια.

Από την άλλη πλευρά, ο Καλβίνος παρείχε έναν νέο τρόπο σκέψης για την πολιτική διακυβέρνηση¹. Θεώρησε ότι οι κυβερνητικές αρχές είχαν το δικαίωμα να εξαναγκάζουν γιατί η πολιτική εξουσία αναλαμβάνει την ευθύνη της προώθησης της αρετής. Επομένως, οι χριστιανοί δικαστές και ιερείς είναι αφιερωμένοι στον ίδιο σκοπό και διαφέρουν μόνο στη σφαίρα εξουσίας τους. Ο Καλβινισμός ήταν απαραίτητος για τη μετάβαση από μια μεσαιωνική έννοια της κοσμικής τάξης σε μια σύγχρονη τάξη «βασισμένη στην αλλαγή»².

Ο Thomas Müntzer, ένας ριζοσπαστικός ηγέτης, προσέγγισε τη σχέση μεταξύ της εκκλησιαστικής εξουσίας και του κράτους διαφορετικά. Πίστευε ότι η αληθινή πίστη πρέπει να εξουδετερώσει την ψεύτικη πίστη και ότι η κοσμική εξουσία θα έπρεπε να βοηθήσει σε αυτό το έργο. Σε αντίθεση με τον Λούθηρο, τόνισε πως το καθήκον των κυβερνητικών αρχών προς το λαό ήταν όχι μόνο να διατηρούν την ειρήνη και την τάξη, αλλά και να προστατεύουν και να διαδίδουν τη χριστιανική πίστη προκειμένου να εγκαθιδρυθεί μια νέα κοινωνικοπολιτική τάξη.

Ο Müntzer οδήγησε μια επανάσταση που περιελάμβανε μια ριζική ρήξη με την κρατική εκκλησία καθώς και με τις πολιτικές αρχές. Ταυτόχρονα, η άποψη του μεταρρυθμιστή Ulrich Zwingli για τη σχέση μεταξύ εκκλησίας και κράτους ήταν ότι δεν ήταν ξεχωριστές οντότητες, αλλά διαφορετικοί τρόποι διαχείρισης της πόλης (Ζυρίχη) από τη σκοπιά της διακυβέρνησης του Θεού. Ο Zwingli ενθάρρυνε τους

¹ Alister McGrath, *Reform Thought: An Introduction*, 2nd ed. Oxford: Blackwell, σσ. 205–210.

² Jurgen Moltmann, *God for a Secular Society: The Public Relevance of Theology* (London: SCM Press, 1999), pp. 5-23.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

χριστιανούς να ασκήσουν πολιτική. Ακολουθώντας τις ιδέες του Zwingli, το κίνημα των Αναβαπτιστών, που ξεκίνησε στην Ελβετία, υποστήριξε επίσης την κοινωνική δικαιοσύνη και τον μετασχηματισμό της εκκλησίας επειδή προκάλεσε την απομάκρυνση της εκκλησίας από την πολιτική εξουσία¹. Οι μεταρρυθμιστές έβλεπαν τη συμμετοχή στην πολιτική και την ευρύτερη κοινωνία ως λιγότερο σημαντική σε μεγάλο βαθμό λόγω της πολιτικής τους κατανόησης ότι οι αρχές ορίστηκαν από τον Θεό αλλά και επίσης, λόγω του ενδιαφέροντός τους για την Εκκλησία.

Καθολική κοινωνική διδασκαλία

Ένας σημαντικός τομέας της θεολογικής σκέψης που αναπτύχθηκε στα τέλη του 19ου αιώνα στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία σχετικά με τη θεολογία της οικονομικής και πολιτικής ζωής σε εθνικό επίπεδο και παγκόσμιο πλαίσιο, αφορά την Καθολική κοινωνική διδασκαλία (CST). Είναι στο επίκεντρο των αρχών του η έννοια του κοινού καλού. Σε αυτή τη σκέψη, το κοινό καλό είναι μία από τις τρεις βασικές αρχές του κοινωνικού δόγματος της Εκκλησίας, μαζί με την επικουρικότητα και την αλληλεγγύη. Επιπλέον, το κοινό καλό τονίζεται ως κύριος στόχος της κοινωνίας. Αναφέρεται επίσης ότι ο λόγος ύπαρξης πολιτικής εξουσίας είναι η προώθηση του κοινού καλού και ότι το κράτος πρέπει να διασφαλίζει το κοινό καλό διατηρώντας τα αιτήματα της δικαιοσύνης για άτομα και ομάδες μέσα σε αυτό. Το κοινό καλό θεωρείται ένα ολοκληρωμένο μέσο οργάνωσης της πολιτικής ζωής ανεξαρτήτως πολιτικού προσανατολισμού, η ανάπτυξη αυτής της έννοιας αφορά πρωτίστως την οικονομική τάξη και την απαραίτητη αλληλεγγύη με τους φτωχούς. Υπάρχει επίσης διαμάχη γύρω από αυτήν την έννοια, και η κύρια αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο μπορούν να προστατεύονται τα ατομικά δικαιώματα ενώ επιδιώκεται το κοινό καλό. Ένα άλλο ερώτημα αφορά το ποιος πρέπει να ορίζει το κοινό καλό σε ένα σύγχρονο, πλουραλιστικό και κοσμικό κράτος. Ακόμα κι έτσι, η θεολογία του κοινού καλού έχει παράσχει σημαντικές γνώσεις για την αξιοπρέπεια, την ιερότητα και την κοινωνική φύση του ανθρώπινου προσώπου. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο δόγμα της δημιουργίας του ανθρώπου από τον Θεό, το οποίο μάχεται για μια δίκαιη κοινωνία.

¹ McGrath, *Reformation Thought*, σσ. 215–217.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Οικουμενική ανάπτυξη της δημόσιας θεολογίας

Η χριστιανική θεολογία είχε ανέκαθεν λόγο για την κοινωνική πρόνοια. Πολλοί χριστιανοί συγγραφείς υποστήριζαν την ανάμειξη της Εκκλησίας στο κοινωνικοπολιτικό πεδίο και στη συζήτηση οικονομικών θεμάτων. Η Εκκλησία ανέκαθεν εστιάζει σε αυτούς που υποφέρουν, κάτι που η χριστιανική συνείδηση δεν μπορεί να αγνοήσει. Από εκπαιδευτική άποψη, η χριστιανική δικαιοσύνη είναι καθήκον για όσους αναζητούν τον Θεό. Η Εκκλησία ενθαρρύνει τους Χριστιανούς να μεταρρυθμίσουν την υπάρχουσα τάξη σύμφωνα με τις ηθικές αρχές, και από αυτή την άποψη χρειάζονται πάντα αξιακές κρίσεις. Στο επίκεντρο αυτού του προβληματισμού βρίσκονται: η ανθρώπινη ελευθερία, η αλληλεγγύη και η υπηρεσία ή η δύναμη της θυσίας.

Χριστιανική κοινωνική σκέψη στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Ο Richard Niebuhr θεωρήθηκε «θεολόγος της δημόσιας ζωής» λόγω της ικανότητάς του να προσεγγίζει μια θεολογική ερμηνεία για ένα ευρύτερο κοινό. Για τον Niebuhr, η θεολογία στοχεύει να βοηθήσει την ηθική ανασυγκρότηση της σύγχρονης κοινωνίας σφυρηλατώντας μια θρησκευτική φαντασία που υποστηρίζει μια ισχυρή δέσμευση στη δημόσια ζωή. Εμπνευσμένοι από τους παραπάνω θεολόγους και ως απάντηση στο αίτημα για κοινωνικοπολιτική ανάμειξη στη θεολογία στα τέλη του 20ού αιώνα, τρεις συγγραφείς συνέβαλαν ουσιαστικά στη διαμόρφωση της δημόσιας θεολογίας: Martin Marty¹, Jürgen Habermas και David Tracy. Ο Μάρτιν Μάρτι παρουσίασε το όραμά του για τη «δημόσια θεολογία» ή τη «δημόσια εκκλησία» στον τόμο *Public Church* (1960). Ο Jürgen Habermas², στην εργασία *Structural transformation of the public sphere* (1962), προκάλεσε πολλές συζητήσεις στη δημόσια σφαίρα και ο David Tracy³ στον τόμο *The Analogical Imagination* (1981), πρότεινε τις τρεις σφαίρες της θεολογίας, την ακαδημία, την εκκλησία και την κοινωνία, υποστηρίζοντας ότι υπάρχουν τρία είδη θεολογίας για κάθε ακροατήριο: θεμελιώδης θεολογία, συστηματική θεολογία και πρακτική θεολογία.

Άλλοι θεολόγοι όπως ο David Hollenbach, ο Richard John Neuhaus, ο Duncan Forrester, ο Gavin D'Costa, ο Rowan Williams, ο Max Stackhouse, ο Linell Cady, ο

¹ Martin Marty, *Public Church: Mainline-Evangelical-Catholic* (New York: Crossroad, 1981).

² Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, trans. Thomas Burger (Cambridge: Polity, 1989)

³ David Tracy, *The Analogical Imagination: Christian Theology and the Culture of Pluralism* (New York: Crossroad, 1981).

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Ronald F. Thiemann και ο David Ford διερεύνησαν τη δυνατότητα της «κοινωνικής θεολογίας» από διαφορετικές οπτικές γωνίες και πλαίσια.

Προώθηση της δημόσιας θεολογίας ως θεολογικού λόγου

Τα τελευταία χρόνια, παράλληλα με την καθιέρωση της κοινωνικής θεολογίας ως κλάδου, το πεδίο και η μεθοδολογία της έχουν επεκταθεί και αλληλεπιδρούν με μια σειρά από σύγχρονα δημόσια ζητήματα. Μας δίνουν επίσης μια βάση για να συζητήσουμε μερικούς από τους τομείς που δεν έχουν συζητηθεί στη δημόσια θεολογία και ό,τι, όσον αφορά τις προσεγγίσεις, μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους. Καταρχάς, υπάρχουν μελέτες που ασχολούνται με το θεολογικό και θεωρητικό πλαίσιο για τη δημόσια θεολογία και την έννοια της «δημόσιας σφαίρας» που ασχολείται συστηματικά. Δεύτερον, υπάρχουν άρθρα που εξετάζουν επίκαιρα θέματα και θέματα προκειμένου να αναπτυχθεί μια κατάλληλη μεθοδολογία για την κοινωνική θεολογία. Τρίτον, υπάρχουν άρθρα όπου συζητούν δημόσια πρόσωπα προκειμένου να αυξηθεί η συνάφειά τους για την ανάπτυξη της κοινωνικής θεολογίας. Μια τέταρτη κατηγορία άρθρων εντοπίζεται στην αλληλεπίδραση μεταξύ θεωρίας και πράξης, μεταξύ θεολογίας και πρακτικής θεολογίας. Πέμπτον, υπάρχουν άρθρα που εξετάζουν συγκεκριμένα ζητήματα σε διαφορετικά κοινωνικοπολιτικά πλαίσια για την ανάπτυξη μεθοδολογιών για το περιεχόμενο της δημόσιας θεολογίας. Όπως αναφέρθηκε, οι πέντε κατηγορίες μελετών δεν αλληλοαποκλείονται και οι συγγραφείς αλληλεπιδρούν με διάφορα θέματα. Η δύναμη της δημόσιας θεολογίας έγκειται στην ποικιλομορφία των προσεγγίσεων και τη συμμετοχή σε μια ποικιλία θεμάτων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα μια σειρά από μεθοδολογίες που συζητούν μια πιο συστηματική προσέγγιση για τη συνέχιση της προσπάθειας της δημόσιας θεολογίας και τη μεθοδολογία της.

Πρώτον, η έννοια του «κοινού» στη βιβλική, ιστορική και εκκλησιαστική προοπτική και η λογική για την έννοια της «δημόσιας θεολογίας» από την οπτική της συστηματικής θεολογίας θα ενίσχυε την πλατφόρμα ενασχόλησης με άλλους θεολόγους. Μέχρι τώρα, διάφορες λειτουργίες του «κοινού» στη σύγχρονη κοινωνία έχουν εννοιολογηθεί με πολλούς τρόπους: εκκλησία, ακαδημία και κοινωνία (Tracy), θρησκευτική, πολιτική, δημόσια ακαδημαϊκή και οικονομική σφαίρα (Stackhouse), πολιτική σφαίρα, οικονομική σφαίρα, κοινωνία των πολιτών και κοινή γνώμη (Smit), θεσμικό κοινό, ένα δομημένο κοινό και ένα προσωπικό κοινό (Elliot) και το κράτος, η αγορά, τα μέσα ενημέρωσης, οι θρησκευτικές κοινότητες, οι ακαδημίες και η κοινωνία των πολιτών (Κιμ). Η εννοιολόγηση αυτών των πεδίων ή κύριων φορέων από τις ανάγκες της δημόσιας σφαίρας πρέπει να αναπτυχθεί περαιτέρω και κάθε σφαίρα

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

πρέπει να εξεταστεί χρησιμοποιώντας την τεχνογνωσία διαφορετικών ακαδημαϊκών κλάδων. Δεύτερον, πρέπει να υπάρξει μια πιο ενεργή δέσμευση με διαφορετικούς ειδικούς επιστημονικών κλάδων, καθώς και με διάφορους φορείς που αλληλεπιδρούν στη δημόσια σφαίρα πέρα από τα όρια της θεολογίας ή της χριστιανικής κοινότητας για την επιδίωξη του κοινού καλού. Ο Jürgen Moltmann υποστηρίζει ότι η θεολογία πρέπει να διατηρεί στον δημόσιο χώρο τις καθολικές ανησυχίες της μελλοντικής Βασιλείας του Θεού, δημόσια, κριτικά και προφητικά παρουσιάζοντας τις σκέψεις της. Ο «Interactive Pluralism» («Διαδραστικός πλουραλισμός») του Rowan Williams στη διάλεξή του το 2008 (*Civil and Religious Law in England: a Religious Perspective*) αναφέρεται σε δύο διαστάσεις αμοιβαίας ευθύνης: μια ρητή και μια σιωπηρή. Αφενός, ζητά την αναγνώριση των πιθανών συνεισφορών των θρησκευτικών κοινοτήτων, την υποχρέωση του κράτους να παρέχει αυτή τη δυνατότητα στη δημόσια σφαίρα και την πρόκληση του κράτους στο μονοπώλιο του κράτους δικαίου. Από την άλλη πλευρά, φέρνει τις θρησκευτικές κοινότητες σε δημόσια συζήτηση. Υποστηρίζει ότι ο διαδραστικός πλουραλισμός βοηθά τις θρησκευτικές κοινότητες να είναι πιο ανοιχτές στον δημόσιο έλεγχο και ως εκ τούτου τις ενθαρρύνει να ενσωματωθούν στην ευρύτερη κοινωνία. Αυτό πρέπει να χαιρετιστεί γιατί θα ωφελούσε τόσο τις θρησκευτικές κοινότητες όσο και την κοινωνία γενικότερα. Ο Ουίλιαμς αμφισβητεί τόσο το κοσμικό κράτος για τη μονοπώληση των δημοσίων συζητήσεων, όσο και τις θρησκευτικές κοινότητες για την τάση τους προς αποκλειστικές προσεγγίσεις σε ζητήματα που σχετίζονται με μια ευρύτερη κοινωνία. Ο Charles Taylor, στο βιβλίο του *Secular Age*, δηλώνει ότι ο βασικός κανόνας μιας κοσμικής κοινωνίας είναι ότι έχει μετατραπεί από μια κοινωνία στην οποία η πίστη στον Θεό ήταν αδιαμφισβήτητη και απαλλαγμένη από προβλήματα σε ένα πλαίσιο όπου η πίστη είναι μια ανθρώπινη δυνατότητα, μεταξύ άλλων. Σε κοσμικά πλαίσια, ο Θεός δεν είναι πλέον αυταπόδεικτος και προτείνει τη δημιουργία μιας δημόσιας σφαίρας στην οποία οι κοινότητες συναντώνται για να συζητήσουν κοινές αρχές και συμφέροντα, ενδοεπικοινωνία, και ότι αυτό το κοινωνικό φαντασιακό είναι το κλειδί για την ανάπτυξη στη σύγχρονη κοινωνία.

Ως χριστιανική θεολογία, η δημόσια θεολογία πρέπει να αντλεί τους πόρους της από τη Γραφή και η έννοια της σοφίας στη Βίβλο θα μπορούσε να είναι ένα ζωτικό μεθοδολογικό εργαλείο. Τα τελευταία χρόνια, η χρήση της βιβλικής σοφίας έχει προωθηθεί ευρέως, και αυτό φαίνεται να παρέχει μια πιθανή προσέγγιση της δημόσιας

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

θεολογίας¹. Η σοφία είναι το αποτέλεσμα των πρακτικών και πραγματιστικών συμβουλών των σοφών, δηλαδή στηρίζεται στον Θεό και την παρουσία Του στην ίδρυσή του, αλλά χωρίς να περιορίζεται σε αυτό ως προς τη θεμελίωση, το πεδίο εφαρμογής και την εφαρμογή του. Καλύπτει δηλαδή τόσο τις θρησκευτικές όσο και τις ευρύτερες κοινωνίες ως προς τα ιερά και τα κοσμικά ζητήματα και ανησυχίες. Αυτά τα χαρακτηριστικά της σοφίας της Γραφής παρέχουν μια σημαντική προοπτική για την οικοδόμηση μιας κατάλληλης μεθοδολογίας για τη θεολογία και για τη συμμετοχή της στη δημόσια σφαίρα, στη σύγχρονη κοινωνία.

Σε άλλες ειδήσεις, η δικαιοσύνη και το κοινό καλό, που αποτελούν επαναλαμβανόμενα θέματα στην ανάπτυξη της δημόσιας θεολογίας και την υποστήριξη των μειονοτήτων, των φτωχών, των περιθωριοποιημένων και των άφωνων, χρειάζονται περισσότερη έκφραση. Η ελευθερία, η ισότητα και το κράτος δικαίου είναι βασικές φιλοδοξίες για το σύγχρονο κράτος, που επιτρέπουν την άνθηση της ανθρώπινης κοινωνίας, αλλά η κοινωνία πρέπει επίσης να αντιμετωπίσει το «ζήτημα της μειονότητας» και αυτό δεν είναι μόνο θέμα ανεκτικότητας, συμπόνιας ή φιλανθρωπίας από την πλειοψηφία ή από αυτούς που έχουν εξουσία, πλούτο και δύναμη. Όπως υποστηρίζει πειστικά ο Hollenbach, η επιλογή σήμερα δεν είναι μεταξύ ελευθερίας και κοινότητας, αλλά μεταξύ μιας κοινωνίας που βασίζεται στον αμοιβαίο σεβασμό και την αλληλεγγύη και μιας κοινωνίας που αφήνει πολλούς ανθρώπους πίσω, και αυτή η επιλογή θα έχει ισχυρό αντίκτυπο στην ευημερία όλων. Η δημόσια θεολογία έχει διατυπωθεί σε όλη την ιστορία της εκκλησίας ως χριστιανική, οι θεολόγοι έχουν εκφράσει τη δέσμευσή τους να συνδέσουν την ιδιωτική πίστη με τη δημόσια, όπως είδαμε παραπάνω, αλλά απαιτείται επίσης κριτική αξιολόγηση στους θεολογικούς κύκλους για να συνεχίσει τις προσπάθειές της να φέρει τον Θεό στη δημόσια σφαίρα για το κοινό καλό.

Δημόσια θεολογία και συμφιλίωση

Η «Συμφιλίωση» έχει μακρά ιστορία ως θεολογική έννοια, αλλά πολύ σύντομη ως εξέχων όρος στην πολιτική και στο δημόσιο διάλογο. Το τρέχον ενδιαφέρον για τη συμφιλίωση ως κοινωνικό ζήτημα που αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1990 έχει γίνει σημαντικό ζήτημα και θέμα στις συζητήσεις για την οικοδόμηση της ειρήνης μετά τη

¹ Jurgen Moltmann, *God for a Secular Society: The Public Relevance of Theology* (London: SCM Press, 1999), pp. 5:00

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

σύγκρουση αλλά και στις αναδυόμενες κοινωνίες στον τομέα της μεταβατικής δικαιοσύνης. Αυτές οι συζητήσεις εξέτασαν προκλήσεις ή μεταβάσεις μετά τη σύγκρουση μετά από συνεχείς παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων καθώς και το πώς οι κοινωνίες θα μπορούσαν καλύτερα να διαπραγματευτούν τις ανταγωνιστικές προκλήσεις της αλήθειας, της δικαιοσύνης, της συμφιλίωσης και της αποκατάστασης της δημοκρατίας, καθώς προσπαθούσαν να οικοδομήσουν από την αρχή το μέλλον, τον τρόπο με τον οποίο οι θεολόγοι είδαν την αποστολή της συμφιλίωσης ως απάντηση σε αυτό το ανανεωμένο ενδιαφέρον για κοινωνική και πολιτική συμφιλίωση σε άλλους ακαδημαϊκούς κλάδους και σε πολιτικές συζητήσεις. Η λέξη «συμφιλίωση» χρησιμοποιείται πλέον συνήθως σε άλλους κλάδους και στην ευρύτερη δημόσια ζωή ως κοσμικός όρος για να περιγράψει μια βασική πρόκληση στις μεταπολεμικές κοινωνίες, εάν οι κοινότητες που χωρίζονται από τη βία και την εχθρότητα θέλουν να ζήσουν μαζί σε μια κοινή κοινωνία. Στην ακαδημαϊκή βιβλιογραφία, η συζήτηση για τη συμφιλίωση εξετάζει τις κληρονομίες της σύγκρουσης και του διχασμού, καθώς και τους μηχανισμούς που βοηθούν τους πρώην αντιπάλους να ζήσουν και να συνεργαστούν πιο ειρηνικά. Επιστήμονες και επαγγελματίες που έχουν εκπαιδευτεί σε όλο τον κόσμο προσπάθησαν να αποσαφηνίσουν και να ορίσουν μια πιο ακριβή έννοια και κατανόηση της συμφιλίωσης από αυτή την άποψη.

Πριν από την περαιτέρω διερεύνηση της θεολογίας της συμφιλίωσης, τρία χαρακτηριστικά των πρόσφατων συζητήσεων για τη συμφιλίωση αξίζει να αναφερθούν ως σχετικά. Ένα πρώτο χαρακτηριστικό είναι ότι η συμφιλίωση νοείται ως μέρος μιας διαδικασίας οικοδόμησης ειρήνης που περιλαμβάνει διαφορετικά στάδια και διαστάσεις. Η συμφιλίωση είναι το έργο που συνήθως απομένει να γίνει μετά την ειρήνη και μετά την υπογραφή πολιτικών συμφωνιών ή μεταρρυθμίσεων, εάν επιδιώκεται η συμφωνία ουσίας και νοήματος για την ευρύτερη κοινωνία. Η παρούσα εργασία περιλαμβάνει δημογραφικές μάζες ευρύτερες από αυτές που εμπλέκονται άμεσα στις πολιτικές διαπραγματεύσεις. Οι πολιτικοί ηγέτες μπορούν να διαπραγματευτούν και να υπογράψουν συμφωνίες, αλλά για τις περισσότερες συγκρούσεις αυτό δεν αρκεί.

Αυτές οι συμφωνίες έχουν αξία και είναι βιώσιμες μακροπρόθεσμα μόνο εάν ακολουθούνται από μια ευρύτερη διαδικασία συμφιλίωσης σε ευρύτερο κοινωνικό επίπεδο. Επιπλέον, εάν η συμφιλίωση αποτελεί μέρος της διαδικασίας οικοδόμησης της ειρήνης, είναι επίσης σαφές ότι η ίδια η συμφιλίωση είναι συχνά μια διαδικασία και όχι ένα τελικό στάδιο. Η γλώσσα της συμφιλίωσης είναι βαθιά ριζωμένη στη χριστιανική παράδοση και τη θεολογία της. Η εμφάνιση της συμφιλίωσης τις τελευταίες δεκαετίες στις συζητήσεις για την οικοδόμηση της ειρήνης και τη δίκαιη

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

μετάβαση δεν εισήγαγε την ιδέα της συμφιλίωσης στη χριστιανική θεολογία, αλλά έδωσε ένα νέο πλαίσιο, αν λάβουμε υπόψη τις παλιές ιδέες. Υπό το πρίσμα αυτό, δεν είναι καθόλου περίεργο ότι υπήρξε δημόσια συζήτηση για την κοινωνική συμφιλίωση, ειδικά σε χώρες όπου ένα υψηλό ποσοστό ανθρώπων έχουν αυτοπροσδιοριστεί ως χριστιανοί. Αυτό οδήγησε σε νέα γνώση και έναν νέο τρόπο σκέψης σχετικά με τη σχέση μεταξύ της συμφιλίωσης ως κοινωνικής πρόκλησης μετά τη σύγκρουση και της μακροπρόθεσμης χριστιανικής και θεολογικής σημασίας.

Ως γνωστόν, οι ελληνικοί όροι που μεταφράζονται ως «συμφιλίωση» εμφανίζονται μόνο δεκαπέντε φορές στην Καινή Διαθήκη, και αυτό είναι κυρίως στην παύλεια γραμματεία. Ωστόσο, η ιδέα της συμφιλίωσης περιορίστηκε κυρίως στη μυστηριακή και δογματική διδασκαλία. Ένα από τα παράδοξα που έχει δώσει η χριστιανική θεολογία στη συμφιλίωση είναι ότι, παρά την ευρέως διαδεδομένη αξία της συμφιλίωσης σε μυστηριακό και δογματικό επίπεδο, οι προκλήσεις της κοινωνικής συμφιλίωσης δεν είχαν τονιστεί ιδιαίτερα από τις χριστιανικές εκκλησίες και τους χριστιανούς συγγραφείς πριν από το 1990.

Δύο παράγοντες που πιθανώς βοηθούν στην εξήγηση αυτής της φαινομενικής παραμέλησης είναι: πρώτον, η τάση ιδιωτικοποίησης της πίστης και δεύτερον, η απροθυμία των εκκλησιών να εμπλακούν σε πολιτικές διαμάχες. Από τον Διαφωτισμό, υπήρχε μια έντονη τάση ιδιωτικοποίησης της θρησκευτικής σφαίρας στην Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική. Η πίστη αντιμετωπίζεται όλο και περισσότερο τόσο από τους πιστούς όσο και από την ευρύτερη κοινωνία ως προσωπική και ιδιωτική υπόθεση. Αυτή η αντίληψη αναδεικνύει το άτομο στη σχέση του με τον Θεό και περιορίζει τη θρησκευτική εξουσία στην προσωπική-ηθική εξουσία. Από αυτή τη φιλελεύθερη σκοπιά, υπάρχουν σημαντικά πολιτικά οφέλη από την προσαρμογή της θρησκευτικής ελευθερίας και του πολιτιστικού πλουραλισμού σε διάφορες δημοκρατικές κοινωνίες. Ωστόσο, με τη χριστιανική πίστη να στρέφεται προς τα μέσα και να αποσύρεται συνεχώς από το δημόσιο χώρο, αυτή η τάση προς την ιδιωτικοποίηση της πίστης ήταν ιδιαίτερα αισθητή από την άποψη της συμφιλίωσης. Η δέσμευση της Εκκλησίας στη συμφιλίωση είχε και έχει τόσο μυστηριακή όσο και δογματική έμφαση, αλλά καμία δεν ανέπτυξε ισχυρή συλλογική διάσταση ή σαφές κοινωνικό μήνυμα. Για τους Καθολικούς, η συμφιλίωση έχει γίνει κατανοητή κυρίως σε μια μυστηριακή παράδοση, και όπως το Μυστήριο της Μετανοίας και της Συμφιλίωσης, η συμφιλίωση είναι ένα από τα επτά αναγνωρισμένα καθολικά μυστήρια. Αυτό το μυστηριακό καθεστώς της συμφιλίωσης θα μπορούσε να ήταν μια βάση για την υποστήριξη της θεολογικής εξερεύνησης της κοινωνικής και πολιτικής συμφιλίωσης και των προκλήσεών της. Στην πράξη, όμως, η στενή συσχέτιση της συμφιλίωσης με το μυστήριο συνήθως

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

χρησίμευε στον περιορισμό των οριζόντων του ευρύτερου θεολογικού ενδιαφέροντος για τη συμφιλίωση. Η συμφιλίωση έχει ταυτιστεί με το εσωτερικό πνεύμα. Σχετιζόταν με ατομική εξομολόγηση και μετάνοια για προσωπικές αμαρτίες, που συνήθως προσδιορίζονταν ως ιδιωτικές. Η Εκκλησία δεν έχει κάνει πολλά για να συμφιλιώσει τις δομικές ή συλλογικές αμαρτίες ή να εφαρμόσει δημιουργικές ιδέες από τις ιεροτελεστίες του μυστηριώδους μέχρι την πολιτική βία, τις διαιρέσεις και τις συγκρούσεις, ή το αντίστροφο. Ένας δεύτερος παράγοντας που πιθανότατα αποθάρρυνε την ιστορική χριστιανική δέσμευση ως συμφιλίωση, είναι το γεγονός πως οι πρωτοβουλίες συμφιλίωσης είναι πάντα αμφιλεγόμενες και απαιτητικές, ακόμη και σήμερα, όταν η συμφιλίωση έχει καθιερωθεί ως όρος εμπιστοσύνης και ενώ οι περισσότεροι άνθρωποι βλέπουν τη συμφιλίωση με θετικούς όρους ως επιθυμητό στόχο, υπάρχουν διαφορετικές απόψεις για το τι σημαίνει και πώς πρέπει να είναι. Μερικοί κριτικοί είναι επιφυλακτικοί για οποιαδήποτε έννοια συμφιλίωσης, άλλοι προειδοποιούν ότι το ιδανικό είναι ελκυστικό, αλλά συχνά δεν είναι πρακτικό στην πραγματικότητα. Μέρος της δυσκολίας στη δημόσια συζήτηση είναι ότι, όπως προαναφέρθηκε, η λέξη συμφιλίωση αναφέρεται τόσο σε μια διαδικασία όσο και σε μια κατάσταση. Ορισμένες από τις επικρίσεις για τη συμφιλίωση προκύπτουν μάλλον από την απεικόνισή της ως μια τελική κατάσταση, μια συνεχιζόμενη διαδικασία που δεν θα μπορούσε ποτέ να πραγματοποιηθεί πλήρως, αλλά είναι ωστόσο μια επιθυμητή δέσμευση. Η προσδοκία της συμφιλίωσης ως κατάσταση τέλειαρμονίας μοιάζει ανέφικτη για τα πραγματικά δεδομένα. Αυτό μπορεί να αποσπάσει την προσοχή από τη σημασία των θετικών βημάτων προς καλύτερες σχέσεις. Εφόσον καμία ανθρώπινη κοινωνία δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι είναι απόλυτα ειρηνική ή απόλυτα δίκαιη, καμία κοινωνία δεν μπορεί να διεκδικήσει τέλεια συμφιλίωση, αλλά, όπως στην περίπτωση της ειρήνης και της δικαιοσύνης, αυτό δεν είναι λόγος να μην προωθηθεί όσο το δυνατόν περισσότερο η συμφιλίωση. Από μια άλλη οπτική γωνία, ορισμένοι κριτικοί αντιτίθενται στη συμφιλίωση ως απλοϊκή, και πως αφελώς, «κάνει καλό». Αυτή η κριτική υποδηλώνει ότι η συμφιλίωση είναι αισιόδοξη και ότι τα βαθιά ζητήματα μπορούν να αντιμετωπιστούν μόνο μέσω καλής θέλησης και ως εκ τούτου αποτελεί έναν τρόπο αποφυγής των βασικών διαρθρωτικών προβλημάτων που δημιουργούν και συντηρούν μεγαλύτερα προβλήματα. Αυτή η ένσταση συνδέεται στενά με την άποψη ότι η ρητορική της συμφιλίωσης είναι μια μορφή αποφυγής και μια προθεσμία για να μην κάνουμε τίποτα. Είναι μια πιο κινική άποψη για τη συμφιλίωση από αυτή την άποψη, είναι μια σκόπιμη απόσπαση της προσοχής. Αυτή η κριτική βλέπει τη συμφιλίωση ως μια κενή συνήθως χειρονομία που προωθείται από όσους βρίσκονται στην εξουσία και θέλουν να διατηρήσουν τα οφέλη που αποκομίζουν από το κράτος. Και στις δύο περιπτώσεις, αν η συμφιλίωση θεωρείται ευνοϊκή, τόσο η ιδιωτικοποίηση της θεολογίας όσο και η απροθυμία να εμπλακούν σε δύσκολα ζητήματα πρακτικής

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

συμφιλίωσης μπορεί να εξηγήσουν γιατί, μέχρι τη δεκαετία του 1990, η χριστιανική θεολογία είχε σχετικά λίγα να πει για το θέμα της κοινωνικής συμφιλίωσης. Η πολύ ευρύτερη βιβλιογραφία και παράδοση των χριστιανικών κειμένων για τη θεολογία και την ηθική της «ειρήνης» είχε δώσει σχετικά λίγη προσοχή στην κοινωνική συμφιλίωση, τουλάχιστον όσον αφορά τη δημόσια διάσταση.

Καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας, οι χριστιανικές εκκλησίες έχουν εμπλακεί σε τομείς ειρήνης και/ή συγκρούσεων σε μια μεγάλη ποικιλία πλαισίων, που καλύπτουν ολόκληρο το φάσμα, από συγκρούσεις μεταξύ ατόμων και οικογενειών έως ευρύτερες συγκρούσεις μεταξύ ομάδων ή κοινωνικών σωμάτων, έως εθνικές ή διεθνείς συγκρούσεις. Κοιτάζοντας πίσω σε αυτό το ρεκόρ, υπάρχουν πολλά επιτεύγματα, αλλά το συνολικό αποτέλεσμα είναι ανεπαρκές, η ιστορία σε αυτόν τον τομέα προσφέρει ένα ευρύ φάσμα, από τη μαχητικότητα των σταυροφοριών μέχρι τον μη βίαιο αγώνα για τα πολιτικά δικαιώματα. Υπάρχουν σίγουρα περιπτώσεις στις οποίες οι χριστιανικές εκκλησίες έχουν φέρει ένα θετικό μήνυμα ειρήνης ως εναλλακτική λύση ή τουλάχιστον ως μερικό μετριασμό της καταστροφικής σύγκρουσης. Υπήρχε πάντα τουλάχιστον μια άρρητη θεολογία συμφιλίωσης σε αυτές τις συνεισφορές.

Προέλευση

Ενώ η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία αγωνίστηκε να προωθήσει και να καλλιεργήσει το κοινό καλό, η εξέλιξη αυτής της έννοιας ήταν μακρά και περίπλοκη, βασισμένη σε τόσο διαφορετικές πηγές όπως ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης και τα γραπτά των πρώτων χριστιανών Πατέρων, συμπεριλαμβανομένων των Ιωάννη Χρυσόστομου και Αυγουστίνου Ιππώνος. Το ερώτημα εάν η «εν Χριστώ ζωή» είναι «κοινωνική» έχει μια ισχυρή και καταφατική απάντηση στο βιβλίο «*Η Πολιτεία του Θεού*» και στα γραπτά του ο Ιωάννης Χρυσόστομος αναφέρει: «*Αυτός είναι ο κανόνας του τελειότερου Χριστιανισμού, ο πιο ακριβής ορισμός του, το υψηλότερο σημείο του, δηλαδή η αναζήτηση του κοινού καλού... γιατί τίποτα δεν μπορεί να κάνει έναν άνθρωπο μιμητή του Χριστού χωρίς να νοιάζεται για τους γείτονές του*». Ο Θωμάς Ακινάτης, ο οποίος έγραψε τον 13ο αιώνα, ήταν αυτός που έδωσε για πρώτη φορά στο κοινό καλό τη μορφή που έχει σήμερα, στη συνέχεια μια διαδοχή Παπικών Εγκυκλίων από τα τέλη του 19ου αιώνα που το βελτίωσαν περαιτέρω και του έδωσαν ένα σύγχρονο νόημα. Συνοψίζοντας τα γραπτά του Αυγουστίνου και του Αριστοτέλη, ο Ακινάτης ανέλυσε πώς θα μπορούσε να επιτευχθεί η καλή ζωή, όχι μόνο από το άτομο στην επιδίωξη στόχων όπως η υγεία, η εκπαίδευση και η υποστήριξη της ζωής, αλλά και με συλλογική έννοια, όπως όλοι επιδιώκουν να επιτύχουν για τέτοιους σκοπούς. Για τον Ακινάτη,

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

αυτό το καθήκον είναι ευθύνη του ενάρετου ηγέτη να διασφαλίσει ότι η κοινωνία στο σύνολό της απολαμβάνει τέτοια οφέλη και ότι όλοι μπορούν να ζήσουν μαζί ειρηνικά και με πνεύμα αμοιβαίας βοήθειας. Ενώ το κοινό καλό θεωρείται ευρέως ως χριστιανικό δόγμα, οι ρίζες του στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία καθιστούν σαφές ότι δεν απαιτεί απαραίτητα θρησκευτικό νόημα και ότι θα προωθηθεί ενεργά από κοσμικούς συγγραφείς.

Η δημόσια θεολογία στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης

Στην πραγματικότητα, το κοινό καλό δεν πρέπει να συγχέεται με τον ωφελιμισμό, ούτε είναι ένα συγκεκριμένο όραμα για ένα μελλοντικό ιδανικό κράτος, μια «ουτοπία» προς την οποία οι εργαζόμενοι προσπαθούν να κατευθύνουν την ιστορία. Μάλλον είναι ένας τρόπος του «κάνω πολιτική» που υπερβαίνει την προβολή. Η παγκοσμιοποίηση είναι η αναπόφευκτη κοινωνική, πολιτιστική και οικονομική πραγματικότητα του 21ου αιώνα. Ο θόρυβος του παρασκηνίου είναι αυτό που χρωματίζει την κοινωνική μας εμπειρία, τις οικονομικές μας σχέσεις και τις πολιτικές δυνατότητες που είναι διαθέσιμες για εξέταση και κριτική στον λόγο της δημόσιας θεολογίας. Ζούμε, όπως είπε ο William Schweiker, στην «εποχή πολλών κόσμων», όμως, ταυτόχρονα, τα όρια μεταξύ αυτών των κόσμων έχουν γίνει ολοένα και υψηλότερα. Όπως το περιγράφουν οι David Held και Anthony McGrew: παγκοσμιοποίηση σημαίνει απλώς επέκταση της κλίμακας, αύξηση του μεγέθους, επιτάχυνση και εμβάθυνση του αντίκτυπου των διηπειρωτικών ροών και των προτύπων κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Αναφέρονται σε μια αλλαγή ή μεταμόρφωση στην κλίμακα της ανθρώπινης οργάνωσης που συνδέει μακρινές κοινότητες και επεκτείνεται φτάνοντας σε σχέσεις ισχύος στις περιοχές και τις ηπείρους του κόσμου. Αλλά δεν θα πρέπει να ερμηνευθεί ότι προοιωνίζει την εμφάνιση της αρμονίας στην παγκόσμια κοινωνία ή ως μια καθολική διαδικασία παγκόσμιας ολοκλήρωσης στην οποία υπάρχει μια αυξανόμενη σύγκλιση πολιτισμών και πολιτισμών. Όχι μόνο η ευαισθητοποίηση σχετικά με τη διασύνδεση δημιουργεί νέες εχθρότητες και συγκρούσεις, αλλά μπορεί να τροφοδοτήσει αντιδραστικές πολιτικές και βαθιά ξеноφοβία. Καθώς ένα σημαντικό ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού είναι σε μεγάλο βαθμό αποκλεισμένο από τα οφέλη της παγκοσμιοποίησης, είναι ένα σοβαρό πρόβλημα και, κατά συνέπεια, μια εξαιρετικά αμφισβητούμενη διαδικασία. Η ανισότητα της παγκοσμιοποίησης μας διαβεβαιώνει ότι απέχει πολύ από το να είναι μια ομοιόμορφα βιωμένη καθολική διαδικασία σε ολόκληρο τον κόσμο. Ενώ όσοι ονειρεύονται παγκόσμιες πολιτικές δομές και παγκόσμια διακυβέρνηση παραμένουν μόνο στο μυαλό πολλών, είτε ένα απρόσιτο όνειρο είτε μια δυστοπική προοπτική, η ολοένα και πιο ολοκληρωμένη φύση

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

των οικονομικών συστημάτων και η διακρατική φύση πιο άτυπων κοινωνικών σχέσεων, υποδηλώνει την εμφάνιση μιας ακυβέρνητης και ακόμη άναρχης παγκόσμιας κοινωνίας. Αυτή η κατάσταση έχει τη δυνατότητα να παράγει σημαντικά οφέλη, ειδικά για την αναδυόμενη παγκόσμια κοινωνία, αλλά με σημαντικό οικονομικό κόστος σε παγκόσμια κλίμακα.

Η οικονομική κρίση του 2007-2008 απέδειξε την επισφαλή φύση αυτών των ατέρμωνων διασταυρώσεων, καθώς η έλλειψη ρύθμισης στον παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό κλάδο, οδήγησε σε άνευ προηγουμένου χειραγώγηση της αγοράς και σε διαφθορά στο «ασφαλές» πλαίσιο των στεγαστικών τίτλων. Το αποτέλεσμα ήταν η μεγαλύτερη ύφεση από τη Μεγάλη Ύφεση και μια συγκλονιστική παγκόσμια οικονομία στα πρόθυρα της κατάρρευσης. Πιο πρόσφατα, η ελληνική κρίση χρέους κατέδειξε τις οικονομικές δυσκολίες της ένταξης στη ζώνη του ευρώ. Οι ελληνικές κυβερνήσεις δέχτηκαν κραυγές διαμαρτυρίας ενάντια στη σκληρή λιτότητα και τα μέτρα που απαιτούνται από τη γερμανική τραπεζική βιομηχανία. Σε όλη αυτή τη διαμάχη, η δύναμη του εθνικισμού παρέμεινε ισχυρό κίνητρο κάτω από ένα διεθνικό σύνολο οικονομικών σχέσεων. Ο ρόλος της δημόσιας θεολογίας στην παγκόσμια κοινωνική, οικονομική και πολιτική κατάσταση στην οποία βρισκόμαστε είναι να ρίξει φως στο πώς η παγκόσμια δυναμική που διέπει τον προβληματισμό μας έχει θεολογία ή όχι. Αναλύοντας και ερμηνεύοντας την παρούσα κατάσταση υπό το πρίσμα των πόρων που παρέχει η χριστιανική θεολογική παράδοση, η δημόσια θεολογία μπορεί να εξετάσει πώς οι έννοιες που ενσωματώνονται σε αυτή την παράδοση μπορεί να φαίνονται ανεξέταστες, τα τεκμήρια και οι απροσδόκητες λύσεις στο συνεχιζόμενο αίνιγμα της παγκοσμιοποίησης.

Πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης

Ο προσδιορισμός της παγκοσμιοποίησης ως πλαίσιο της δημόσιας θεολογίας καθίσταται απαραίτητος για να κατανοήσουμε τόσο τι είναι η παγκοσμιοποίηση όσο και πώς λειτουργεί ως κινητήρας της ανθρώπινης κοινωνικής και πολιτιστικής πραγματικότητας. Αυτό περιπλέκεται από την πολύπλευρη φύση της ίδιας της έννοιας, καθώς και από την έλλειψη οποιουδήποτε συμφωνημένου ορισμού. Η παγκοσμιοποίηση συχνά ορίζεται απλώς από μια περιγραφή του τι κάνει, πώς επηρεάζει τις τοπικές κοινότητες, πώς καταστρέφει τα εμπόδια μεταξύ εθνών και εθνοτικών ομάδων και πώς (ανάλογα με το ποιος μιλάει) είτε επιδεινώνει είτε ξεπερνά

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

τις κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες παγκοσμίως. Ωστόσο, κατά την άποψή μας, η παγκοσμιοποίηση μπορεί να οριστεί ως «ένα παγκόσμιο σύνολο κοινωνικών, πολιτικών, πολιτιστικών, τεχνολογικών και ηθικών δυναμικών, που επηρεάζονται και νομιμοποιούνται από ορισμένα θεολογικά, ηθικά και ιδεολογικά κίνητρα που δημιουργούν μια παγκόσμια κοινωνία των πολιτών που υπερβαίνει την ικανότητα οποιασδήποτε εθνικό κράτος να το ελέγξει¹». Σε πολλές συζητήσεις, η παγκοσμιοποίηση περιγράφεται μόνο με όρους αύξησης της διεθνικής φύσης της οικονομικής δραστηριότητας, απαλλαγμένη από τους ρυθμιστικούς περιορισμούς των επιμέρους εθνικών κρατών, και ως εκ τούτου οι ατζέντες οποιασδήποτε μεμονωμένης χώρας ή πολιτικής οντότητας δεν λαμβάνονται υπόψη. Ωστόσο, η παγκοσμιοποίηση παίρνει πολύ περισσότερο από αυτό. Περιλαμβάνει και μεταμορφώνει κάθε διάσταση του πολιτισμού, συμπεριλαμβανομένης της τέχνης, της ακαδημίας, της ιατρικής, των μέσων ενημέρωσης, της τεχνολογίας και της θρησκείας. Ενώ οι παγκόσμιες οικονομικές δυνάμεις είναι η πιο εμφανής εκδήλωση της παγκοσμιοποίησης και επηρεάζονται από την όλο και πιο παγκόσμια φύση της ανθρώπινης κοινωνίας σε διάφορους βαθμούς. Οι πολιτικοί θεσμοί και δομές, από την άλλη, φαίνεται να έχουν κάποια νομιμότητα.

Έτσι, ενώ ο Friedman και άλλοι υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης βλέπουν «την ισοπέδωση του κόσμου ως μια δύναμη χειραφέτησης για κοινωνική αλλαγή, ανοίγοντας ευκαιρίες και δυνατότητες όπου δεν υπήρχαν προηγουμένως, οι επικριτές της παγκοσμιοποίησης, όπως ο Ulrich Duchrow και ο Franz Hinkelammert, το βλέπουν ως αυτό που αποκαλούν «παγκόσμια τυραννία του κεφαλαίου». Έτσι, γι' αυτούς, «η παγκοσμιοποίηση έχει μοναδικό σκοπό να απελευθερώσει τη συσσώρευση κεφαλαίου από όλα τα κοινωνικά και οικολογικά εμπόδια. Το αποτέλεσμα είναι η συνολική αγορά, η οποία βρίσκεται στη διαδικασία να καταστρέψει όχι μόνο τη ζωή στη γη, αλλά και τα ίδια της τα θεμέλια». Ομοίως, ο David Korton προειδοποιεί για τον «παγκόσμιο ελευθερισμό», ο οποίος θέτει σε κίνδυνο και τις δύο δημοκρατικές δομές κοινωνικής διακυβέρνησης, την οικονομική ευημερία της συντριπτικής πλειοψηφίας της ανθρώπινης κοινότητας και την οικολογική βιωσιμότητα του πλανήτη. Και οι δύο αφηγήσεις είναι έγκυρες και οι δύο πρέπει να λαμβάνονται υπόψη σε οποιαδήποτε θεολογική περιγραφή της παγκοσμιοποίησης. Είναι αναμφισβήτητο ότι η παγκοσμιοποίηση έχει ανοίξει ευκαιρίες για πολιτική χειραγώγηση, εργασιακή

¹ Max Stackhouse, *Globalization and Grace: God and Globalization vol. 4.* (New York: Continuum, 2007), p. 7.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

εκμετάλλευση και αύξηση της καθοδικής κοινωνικής κινητικότητας, μεταξύ πολλών άλλων. Επιπλέον, υπάρχει νομιμότητα στο ζήτημα της μακροπρόθεσμης βιωσιμότητας του αγαθού που προσφέρει η παγκοσμιοποίηση ακόμη και σε όσους θεωρούν τα οφέλη της ως έλλειψη διακυβέρνησης και ρύθμισης. Το γεγονός ότι αυτές οι ανταγωνιστικές αντιλήψεις για την παγκοσμιοποίηση είναι ριζωμένες σε διαφορετικές αναλύσεις και ερμηνείες των πραγματικών επιπτώσεών της, υποδηλώνει παραδόξως τη φύση της παγκοσμιοποίησης όπως έχει αναπτυχθεί μέχρι τώρα, καθώς και τις δυσκολίες που είναι εγγενείς σε μια κατάσταση πραγμάτων για τις τρέχουσες δομές διακυβέρνησης. Υποδεικνύει επίσης τη δυσκολία ανάλυσης των πραγματικών συνεπειών της παγκοσμιοποίησης χωρίς αναφορά σε ιδεολογίες που επιδιώκουν να υποστηρίξουν τη μία ή την άλλη αφήγηση. Και πάλι, καθεμία από αυτές τις ιδεολογικές θέσεις αποκαλύπτει κάτι για το πώς η παγκοσμιοποίηση λειτουργεί ως συντομογραφία για γνήσιες ανησυχίες για την ελευθερία, τη δικαιοσύνη και το μέλλον της ανθρώπινης κοινότητας. Στο βαθμό που η παγκοσμιοποίηση μπορεί να γίνει κατανοητή και να συζητηθεί μόνο μέσα σε αυτές τις ιδεολογικές εναλλακτικές, οι συζητήσεις για την παγκοσμιοποίηση θα συνεχίσουν να καλύπτουν το ίδιο έδαφος, με πολύ λίγα νέα να προσφέρουν. Η κοινωνική θεολογία θα πρέπει ιδανικά να παρέχει ένα εναλλακτικό πλαίσιο ανάλυσης και ερμηνείας που μπορεί να βοηθήσει στην ανάπτυξη ενός συνόλου κριτικών και εποικοδομητικών προτάσεων για τη δημιουργία μιας παγκοσμιοποίησης που έχει τη δυνατότητα να βελτιώσει την ευημερία όλων των ανθρώπων, αλλά και να επεκτείνει ένα ανθρωπινό βασίλειο κοινωνικής δυνατότητας.

Η θέση της κοινωνικής θεολογίας

Σε ποιο βαθμό λοιπόν η δημόσια θεολογία, ως ειδική προσέγγιση της θεολογίας και του ηθικού προβληματισμού, φαίνεται να έχει κάτι να συμβάλει στη συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση; Εάν μπορεί να προσθέσει στην κατανόησή μας για την επίδραση που έχει η παγκοσμιοποίηση στον ευρύτερο δημόσιο κόσμο που κατοικούμε, με ποιους τρόπους θα μπορούσε να το κάνει; Ο θεολόγος που έχει γράψει τα περισσότερα σε αυτόν τον τομέα είναι ο Max Stackhouse, του οποίου ο τόμος «Ο Θεός και η Παγκοσμιοποίηση» έχει ως στόχο να αναπτύξει μια δημόσια θεολογία της παγκοσμιοποίησης. Βασιζόμενος στο έργο πολλών συνεργατών, συνεκδοτών και συντελεστών, ανέπτυξε μια πολύπλευρη θεολογία της παγκοσμιοποίησης που είδε την πρόνοια του Θεού να εκδηλώνεται προς μια διαδικασία κοινωνικής και οικονομικής επανευθυγράμμισης που είναι η παγκοσμιοποίηση. Από μια ευρύτερη προοπτική, η δημόσια θεολογία ασχολείται με την ανάλυση ολόκληρου του φάσματος των κοινωνικών και πολιτιστικών θεσμών που συνιστούν την πλουραλιστική

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

νεωτερικότητα. Αυτή η ανάλυση είναι ιδιαίτερα κατάλληλη για την κατανόηση της παγκοσμιοποίησης ως σύγκρουσης περισσότερων θεσμικών ανακατατάξεων παρά ως μονολιθικού φαινομένου. Επιπλέον, η δημόσια θεολογία φιλοδοξεί να υπερβεί τις καθαρά τοπικές, κοσμικές επιστημολογικές θέσεις που καθόρισαν μεγάλο μέρος του λόγου γύρω από τη θρησκεία στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Αντίθετα, η δημόσια θεολογία, όπως διατυπώνεται από τον Stackhouse, προσπαθεί να προσφέρει μια προοπτική που, αν όχι καθολική, έχει τουλάχιστον την ικανότητα να δημιουργήσει μια εποικοδομητική θρησκεία, έναν λόγο πέρα από τα όρια των τοπικών κοινοτήτων. Όνειρα τεράστιων εταιρικών αυτοκρατοριών, συμβατές κυβερνήσεις, μια παγκοσμιοποιημένη καλλιέργεια των καταναλωτών και μια καθολική ιδεολογική δέσμευση για τις επιχειρήσεις. Όπως γράφει ο Stackhouse: «Σήμερα, η παγκοσμιοποίηση απαιτεί την αναγνώριση ενός ευρύτερου κοινού, το οποίο κατανοεί και σχετικοποιεί όλα τα συγκεκριμένα πλαίσια στα οποία ζούμε. Απαιτείται ένα νέο είδος ιδιαίτερης συμφραζόμενης υπέρβασης. Έτσι, αρκετοί ερευνητές σε όλο τον κόσμο προσπαθούν να αναπτύξουν μια δημόσια θεολογία, επειδή έχει γίνει σοβαρό ερώτημα εάν μια κοινωνία ή ένας πολιτισμός μπορεί να υποστηριχθεί είτε σε καθαρά τοπική βάση και μια συγκεκριμένη πίστη είτε σε μια καθαρά κοσμική βάση που ισχυρίζεται ότι υπερβαίνει κάθε θρησκεία και θεολογία. Στην πραγματικότητα, η ηθική ίνα φαίνεται να βγαίνει από μια κοινωνία ή πολιτισμό, εάν δεν υποστηρίζεται από ένα επιτακτικό όραμα υπέρβασης για να τροφοδοτεί συνεχώς το πνευματικό της κφάλαιο»¹.

Είτε συμφωνούμε είτε όχι με την εκτίμηση του Stackhouse, η θρησκεία αντιμετωπίζει την αναπόφευκτη ανάγκη για μια αρχή υπέρβασης στην κοινωνία, και η δημόσια θεολογία προσφέρει μια γλώσσα μέσω της οποίας ο χριστιανός έχει διακρίνει την σύλληψη μιας υπερβατικής άποψης που μπορεί να εφαρμοστεί στον πλουραλισμό, την τοπογραφία μιας κοινωνίας στην οποία υπάρχει μια βαθιά διαφωνία σε ζητήματα υπέρτατης ανησυχίας. Επιλογές για μια ανάλυση της σχέσης μεταξύ θεολογίας και κοινωνίας που περιλαμβάνει είτε τον ολοκληρωτικό διαχωρισμό της χριστιανικής σκέψης από μια ισχυρή δημόσια δέσμευση (όπως σε ορισμένες μορφές μεταφιλελεύθερου ή μεταμοντέρνου) αφενός ή, αφετέρου, επιμένει στην αποκλειστικότητα της νομιμότητας μιας ενιαίας μορφής θεολογικού λόγου στη δημόσια ζωή (όπως στην περίπτωση του αμερικανικού θρησκευτικού νόμου)

¹ Max L. Stackhouse, et al., *God and Globalization*. Four Volumes. (T & T Clark: 2000–2007), p. 78; Max Stackhouse, 'Civil Religion, Political Theology and Public Theology. What's the Difference?' *Journal of Political Theology* 5 (2004), 275–293. See also Max Stackhouse, *Globalization and Grace: God and Globalization vol. 4*. (New York: Continuum, 2007; idem, *Public Theology and Political Economy: Christian Stewardship in Modern Society* (Langham, MD: University Press of America, 1991)

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

αποτυγχάνει να αποδώσει πλήρως τη δικαιοσύνη στους περίπλοκους τρόπους με τους οποίους η θρησκεία συμβάλλει στον δημόσιο λόγο. Ο εντελώς εκκοσμικευμένος λόγος, ο οποίος θεωρεί τη θρησκεία άσχετη με τη δημόσια ζωή, δεν αναγνωρίζει επίσης τη συνεχιζόμενη σημασία που έχει η θρησκεία σε μια νεωτερικότητα που συχνά φαίνεται να την περιθωριοποιεί. Επιπλέον, οι υποστηρικτές του νεοαθεϊσμού επιμένουν ότι η θρησκεία «δηλητηριάζει τα πάντα¹», μεγάλο μέρος της βαθιάς διάστασης του πολιτισμού έχει τις ρίζες του στον θρησκευτικό συμβολισμό που συνεχίζει να κατέχει τη δύναμη ακόμη και της κοσμικής φαντασίας. Μεγάλο μέρος της βαθιάς διάστασης του πολιτισμού έχει τις ρίζες του σε θρησκευτικούς συμβολισμούς που συνεχίζει να έχει τη δυναμική ακόμη και της κοσμικής φαντασίας. Ο Γιούργκεν Χάμπερμας για τη «μετακοσμική», έγραψε: «Το όριο που καθιέρωσε ο Διαφωτισμός, μεταξύ της δημόσιας σφαίρας της οικονομίας και των πολιτικών διαδικασιών από τη μια πλευρά και του ιδιωτικού τομέα της πίστης από την άλλη, διαλύεται. κάτω από τα παράδοξα ρεύματα της θρησκευτικής αναγέννησης, αλλά ακόμη και στην εκδοχή μιας διαρκούς κοσμικότητας. Ομοίως, υπάρχει μια κρίση στην κοσμική νεωτερικότητα που φαίνεται να έχει χάσει «τον έλεγχο των εικόνων, που προωθεί η θρησκεία, του ηθικού συνόλου - της Βασιλείας του Θεού στη Γη - με συμπαιγνικό τρόπο. Μερικοί άνθρωποι θα θεωρούσαν το ιδανικό του Βασιλείου του Θεού στη Γη ούτως ή άλλως ως μια εκκοσμικευμένη εκδοχή περίπλοκης θεολογικής σκέψης, αλλά η άποψη του Χάμπερμας είναι ότι ο απλός πραγματισμός δεν αρκεί για να διατηρήσει ένα παγκόσμιο όραμα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και να προχωρήσει στον κοσμικό, υλιστικό χώρο. Αυτή η έλλειψη μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητή με μια αναταξινόμηση με σύμβολα, πόρους που παρέχονται στον θρησκευτικό λόγο. Επιπλέον, λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη τις κοινωνιολογικές επιπτώσεις του τρόπου με τον οποίο αυτά τα σύμβολα χρησιμοποιούνται από τις κοινότητες πίστης, είναι δυνατόν να παρασχεθούν ηθικοί πόροι που θα βοηθήσουν στην επίτευξη ενός μέτρου κοινωνικής δικαιοσύνης, που πλέον απέχει πολύ από το να παρέχει κάποιον ορίζοντα λόγω της πλήρους εκκοσμίκευσης του κοινωνικού λόγου.

Η πρόκληση που παρουσιάζει η παγκοσμιοποίηση στη δημόσια θεολογία έγκειται στο πώς είναι δυνατή η αποτελεσματική χρήση των συγκεκριμένων συμβολικών πόρων της χριστιανικής παράδοσης, δεδομένου του ευρέος φάσματος συμβολικών πλαισίων που υπάρχουν σε ένα παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο. Εκτός από την αφήγηση της εκκοσμίκευσης που έχει γίνει εξέχουσα θέση στη δυτική κοινωνία, η χριστιανική θεολογία πρέπει να πολεμήσει και να συμμετάσχει σε διάλογο με τους συμβολικούς κόσμους του Ισλάμ, του Κομφουκιανισμού, του Ινδουισμού, του

¹ Elaine Graham, *Between a Rock and a Hard Place: Public Theology in a Post-Secular Age* (London, SCM Press: 2013), p. 49.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Βουδισμού και αμέτρητων τοπικών θρησκειών σε όλο τον κόσμο. Στο βαθμό που τα όρια μεταξύ των τοπικών αντιλήψεων του τελικού ενδιαφέροντος έχουν σπάσει από τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, καμία αντίληψη δεν μπορεί να διεκδικήσει ιδεολογική εξουσία για τον καθορισμό των κανονιστικών ορίων του λόγου.

Όπως επισημαίνει ο Jorge Rieger¹, η παγκοσμιοποίηση, όπως δημιουργήθηκε τον 21ο αιώνα, δεν απαιτεί την ομοιογένεια πίστης και δράσης. Αντίθετα, η παγκοσμιοποίηση φαίνεται να εξελίσσεται, ενώ συνεχίζει να επεκτείνεται, δεν είναι πλέον θέμα διαγραφής της διαφοράς - όσο η διαφορά παραμένει ασήμαντη. Λίγοι θα θεωρούσαν τη θρησκευτική τους άποψη ως ασήμαντη, αλλά στο πλαίσιο μιας αναδυόμενης παγκόσμιας κοινωνίας που περιθωριοποιεί κάθε θρησκευτικό λόγο στο όνομα της διάβρωσης των εθνικών συνόρων και της εγκαθίδρυσης ανοιχτών αγορών και ελεύθερου εμπορίου, η θρησκεία πρέπει να επιβεβαιώσει τη συνάφειά της έναντι των ισχυρισμών ότι είναι παροδικό φαινόμενο. Η απειλή που αποτελεί για τη θρησκεία οφείλεται τουλάχιστον εν μέρει στην άνοδο της τρομοκρατίας που βασίζεται στη θρησκεία τις τελευταίες δεκαετίες. Μπροστά στον «McWorld», κάποιοι επιλέγουν το «Τζιχάντ», λανθασμένα. Οι θρησκευτικές αντιδράσεις ενάντια στην παγκοσμιοποίηση, είτε καταφεύγουν είτε όχι στη βία, είναι απόπειρες διαφυγής. Η παγκοσμιοποίηση παρουσιάζει μια μοναδική παγκόσμια πραγματικότητα, που ορίζεται από την κατάρρευση των κοινωνικών, πολιτιστικών, εθνικών και νομικών φραγμών μεταξύ των λαών σε όλο τον κόσμο, επιτρέποντάς τους να αλληλεπιδρούν μεταξύ τους με αμέτρητους νέους τρόπους. Αυτό συζητείται συχνά από την άποψη των σχέσεων αγοράς, αλλά περιλαμβάνει πολλά περισσότερα από αυτό.

Αυτή η παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα περιλαμβάνει διαφορές μεταξύ των πολιτισμών, συμπεριλαμβανομένων των θρησκευτικών απόψεων για τον κόσμο. Αλλά η θρησκευτική εμπειρία κάνει τη διαφορά που απαιτεί η χριστιανική θεολογία να αναπτύξει μια περιγραφή για το πώς αυτό είναι δυνατό, να είναι κάποιος χριστιανός με ουσιαστικό δημόσιο τρόπο, είτε καθιερώνοντας ότι η χριστιανική θεολογία έχει κάτι μοναδικό και για να πει στη δημόσια αγορά που δεν λέγεται από άλλες παραδόσεις ή υποστηρίζοντας ένα κοινό πλαίσιο εντός του οποίου μπορεί να συντονιστεί με άλλες θρησκευτικές παραδόσεις, για να απαντήσει στα ηθικά ερωτήματα που εγείρει η παγκοσμιοποίηση ή σε συνδυασμό και των δύο. Ο τρόπος με τον οποίο η δημόσια θεολογία αρθρώνει την προσέγγισή της στο πρόβλημα του θρησκευτικού πλουραλισμού, της κοινωνικής και οικονομικής εξάρθρωσης και της διάβρωσης των

¹ Jorge Rieger, *Globalization and Theology* (Nashville: Abingdon Press, 2010), p.42.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

εθνικών συνόρων θα καθορίσει την ικανότητά της να παρέχει μια σχετική χριστιανική φωνή εν μέσω αμέτρητων διασταυρούμενων πιέσεων που δημιουργούνται από την παγκοσμιοποίηση. Η χριστιανική παράδοση προσφέρει πολλούς θεολογικούς πόρους που μπορούν να συμβάλουν στην ανάπτυξη μιας τέτοιας δημόσιας θεολογίας της παγκοσμιοποίησης.

Μια κοινωνική θεολογία της παγκοσμιοποίησης

Στο βαθμό που η δημόσια θεολογία είναι ένα χριστιανικό εγχείρημα, αξιοποιεί τους πόρους της χριστιανικής παράδοσης για να θεμελιώσει τη συμβολή της στον ευρύτερο δημόσιο λόγο στον οποίο συμμετέχει. Ως εκ τούτου, αντιπροσωπεύει στο περιεχόμενό του την ένταση της παγκοσμιοποίησης μεταξύ ιδιαιτερότητας και οικουμενικότητας που οι William Garret και Roland Robertson αναφέρουν ως «έναν από τους θεμελιώδεις τρόπους δόμησης της σύγχρονης κατάστασης»¹. Όπως επισημαίνει ο Steven Bevans², «ζούμε σε μια εκκλησία σήμερα... μια παγκόσμια εκκλησία. Δεν υπάρχει πλέον ευρωπαϊκό και βορειοατλαντικό κέντρο και τριτοκοσμική περιφέρεια - πράγματι... αυτό δεν συνέβη ποτέ.»

Ειδικά όμως σήμερα η Εκκλησία είναι πλήρως εδραιωμένη και ακμάζει από κάθε άποψη, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, σε κάθε μέρος του κόσμου. Επιπλέον, από τα τέλη του 20ου αιώνα, το «κέντρο βάρους» του Χριστιανισμού μετακινήθηκε από τον λευκό, πλούσιο κόσμο της Ευρώπης, της Βόρειας Αμερικής και της Αυστραλίας/Νέας Ζηλανδίας στον μαύρο, τον καφέ και τον ασιατικό κόσμο, όπου ο Χριστιανισμός και η θεολογία ακμάζουν. Οι διάφοροι πόροι που προσφέρει η χριστιανική παράδοση καλύπτουν ένα πλήθος δογματικών και ηθικών δυνατοτήτων, αλλά υπάρχουν αρκετά βασικά θέματα που προκύπτουν στην αλληλεπίδραση μεταξύ παγκοσμιοποίησης και δημόσιας θεολογίας που είναι αξιοσημείωτα. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, καθώς η παγκοσμιοποίηση αντιπροσωπεύει μια μεγάλης κλίμακας αλλαγή στο θεσμικό επίπεδο των ρυθμίσεων σε κάθε τμήμα της κοινωνίας, απαιτεί ανάλυση των ηθικών διαστάσεων της θεσμικής ζωής. Εάν οι θεσμικές ρυθμίσεις είναι εντελώς αυθαίρετες, τότε υπάρχουν λίγοι διαθέσιμοι πόροι στη χριστιανική δημόσια θεολογία για να ασκήσουν κριτική στις συγκεκριμένες θεσμικές ρυθμίσεις που διαμορφώθηκαν από τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Ωστόσο, εάν είναι δυνατόν να υποδειχθούν θεσμικά μορφές που είναι θεμελιώδεις για τη δημιουργία

¹ Roland Robertson and William Garrett, *Religion and Global Order* (New York: Paragon House, 1991), xviii.

² Steven Bevans, *An Introduction to Theology in Global Perspective* (Maryknoll: Orbis Books, 2009), pp. 4-5.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

μιας αληθινά ανθρώπινης ζωής, τότε η δημόσια θεολογία μπορεί ακόμη και να υποστηρίξει τη διατήρηση αυτών των μορφών ζωής στη ριζική αλλαγή του πεδίου της παγκοσμιοποίησης.

Συνήθως, ο θεολογικός ακρογωνιαίος λίθος της θεσμικής ανάλυσης βρίσκεται στην ιδέα της διαθήκης, ιδίως ως διάσταση της ιδέας της κοινής χάριτος στη χριστιανική παράδοση. Στο βαθμό που, ως δημιουργημένα όντα, υπάρχουμε τόσο ατομικά όσο και κοινωνικά για συγκεκριμένους και στη συνέχεια θεσμικούς σκοπούς, οι μορφές στις οποίες ζούμε πρέπει να εξυπηρετούν αυτούς τους συγκεκριμένους σκοπούς. Η ιδέα της διαθήκης εκφράζει τη θεμελιώδη εξάρτηση και τη σύνδεσή μας με τον Θεό που μας δημιούργησε για να ζούμε σε μια σχέση μεταξύ μας μέσω ορισμένων θεσμών. Όπως έγραψε ο Stackhouse, είναι καλό να σημειωθεί ότι αυτό που μας δίνεται εκ των προτέρων για να καθοδηγήσει τη συμπεριφορά της ζωής είναι και τυπικό και τελικό, τόσο ως νόμος (nomos) όσο και ως απώτερος σκοπός (telos), όπως έχουν από καιρό παρατηρήσει οι φιλόσοφοι. Τόσο η σωστή γενική τάξη των πραγμάτων όσο και το υπέρτατο πεπωμένο της δημιουργίας πρέπει να ερμηνεύονται, φυσικά, και κανένα από αυτά δεν είναι εύκολο να διαβαστεί στα ακατέργαστα δεδομένα της ζωής. Αυτό έγκειται εν μέρει στα όρια της ανθρώπινης κατανόησης, εν μέρει στις στρεβλώσεις που προκαλούνται στη ζωή από τις αμαρτωλές αποτυχίες των ανθρώπων να χρησιμοποιήσουν την ελευθερία τους, και εν μέρει επειδή τα πλήρη δεδομένα της δημιουργίας και της ιστορίας δεν είναι ακόμη πλήρως κατανοητά. Αλλά όσοι πιστεύουν σε αυτόν τον Θεό θα ισχυριστούν ότι είναι αρκετά γνωστός ώστε να πιστεύουν με βέβαιους λόγους ότι η ζωή διέπεται από έναν ηθικό νόμο και ότι η ύπαρξη δεν είναι άσκοπη. Τελικά, η ανθρώπινη ύπαρξη διέπεται από τις πρώτες αρχές και προχωράμε προς έναν τελικό στόχο που δεν μπορούμε να γνωρίζουμε λεπτομερώς ή να επιτύχουμε χωρίς τη θεϊκή βοήθεια και καθοδήγηση¹.

Το ερώτημα του πώς αυτές οι πρώτες αρχές εκδηλώνονται στο επίσημο θεσμικό πλαίσιο είναι ένα διαρκές επιχείρημα στη χριστιανική κοινωνική σκέψη. Για ορισμένους, οι θεσμικές μορφές της ανθρώπινης ζωής - οικογένεια, κράτος, εκκλησία και άλλες οικονομικές και κοινωνικές μορφές που συνθέτουν το σύνολο της κοινωνικής ζωής - είναι αρκετά καλά καθορισμένες και σε μεγάλο βαθμό αμετάβλητες ως συγκεκριμένες μορφές κυριαρχικών σφαιρών στην κοινωνία. Ως εκ τούτου, ενώ μπορεί να αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου, θα πρέπει να το κάνουν μόνο εντός αυστηρά περιορισμένων ορίων, έτσι ώστε να μην εγκαταλείψουν το σκοπό της διαθήκης τους και να μην πάψουν να λειτουργούν με τον τρόπο με τον οποίο προτίθεται

¹ Max Stackhouse, in Scott Paeth, HakJoon Lee, and E. Harold Breitenberg, *Shaping Public Theology: Selections From the Writings of Max L. Stackhouse* (Grand Rapids, Eerdmans Publishing Company, 2014), 206.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ο Θεός. Άλλοι βλέπουν αυτές τις σφαίρες ως αρκετά πλαστικές στη μορφή και τη σχέση τους, ικανές και ακόμη και αναγκαίες να μεταρρυθμιστούν υπό το πρίσμα της μεταβαλλόμενης κοινωνικής πραγματικότητας και των συνθηκών.

Η αξία της έννοιας των «σφαιρών» που δόθηκε από τον Θεό στην κοινωνία υπόκειται σε συζήτηση, αλλά, κατανοώντας τους εαυτούς μας ως υπάρχοντες σε μια σχέση διαθήκης με έναν Θεό μέσω του οποίου έχουμε δημιουργηθεί για συγκεκριμένους σκοπούς και με τον οποίο ζούμε σε μια σχέση αγαπητικής υπόσχεσης, αναγνωρίζουμε ότι οι συγκεκριμένες θεσμικές μορφές στις οποίες ζούμε είναι απαραίτητες για να μας συντηρούν, προσπαθώντας να γίνουμε αυτό που δημιουργηθήκαμε από τον Θεό για να είμαστε. Ενώ, αφενός, δεν είναι παρά ενδεχόμενες και προτελευταίες εκδηλώσεις της χριστιανικής εσχατολογίας στις οποίες, ως Χριστιανοί, προσπαθούμε να προλάβουμε τη Βασιλεία του Θεού, που είναι η τελική θεσμική μορφή της ανθρώπινης ζωής και η σχέση διαθήκης που μας υποσχέθηκε ο Θεός. Στο βαθμό που οι κοινωνικές δομές διαμορφώνονται σύμφωνα με την προσδοκώμενη χριστιανική ελπίδα, μπορούν να ενστερνιστούν και να ενταχθούν σε μια δημόσια θεολογία της παγκοσμιοποίησης. Η αναγνώριση της πραγματικότητας της αμαρτίας ως παράγοντα παγκοσμιοποίησης απαιτεί από εμάς να εξετάσουμε τη δυνατότητα δημιουργίας μιας παγκόσμιας αντίληψης για το κοινό καλό που θα χρησιμεύσει ως προπύργιο ενάντια στις δικές μας πιο σοβαρές ηθικές τάσεις.

Η παγκοσμιοποίηση ανοίγει τη δυνατότητα να φανταστούμε έναν κόσμο στον οποίο μπορούμε πραγματικά να υπερβούμε τους ηθικούς και πολιτικούς περιορισμούς του εθνικού κράτους και εθνότητας, να οραματιστούμε μια πραγματικά παγκόσμια πολιτική που λειτουργεί για το καλό της συλλογικής ευημερίας όλης της ανθρωπότητας. Υπάρχει, φυσικά, μεγάλη δυσκολία μεταξύ της διεκδίκησης αυτής της πιθανότητας και της πραγματοποίησής της. Ωστόσο, μόνο με το να φανταστούμε έναν τέτοιο κόσμο μπορούμε να εκμεταλλευτούμε τις εσωτερικές δυνατότητες της παγκοσμιοποίησης για να κάνουμε πραγματικά βήματα προς αυτή την κατεύθυνση και πιθανώς να αποτρέψουμε τις κοινωνικές και περιβαλλοντικές καταστροφές που απειλεί να μας επιβάλει η παγκοσμιοποίηση τη χειρότερη δυνατή στιγμή. Ο θεολογικός ακρογωνιαίος λίθος αυτού του θέματος είναι η εσχατολογική δυνατότητα της Βασιλείας του Θεού. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, εφόσον η χριστιανική πίστη έχει τις ρίζες της στις υποσχέσεις του Θεού που εκδηλώνονται στη ζωή, τον θάνατο και την ανάσταση του Ιησού Χριστού, η Βασιλεία του Θεού χρησιμεύει ως το κυρίαρχο σύμβολο της προσευχής του Ιησού για να εκδηλωθεί η διακυβέρνηση του Θεού στη Γη

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

όπως είναι στον παράδεισο. Οποιαδήποτε συζήτηση σχετικά με τις συγκεκριμένες διαστάσεις και την οικονομική ζωή της σε μια παγκοσμιοποιημένη κοινωνία εντός της χριστιανικής κοινότητας πρέπει να λάβει χώρα στο πλαίσιο αυτής της ελπίδας¹. Φανταζόμαστε μια πραγματικά δίκαιη μορφή παγκοσμιοποίησης και μια που προσδοκά τη Βασιλεία του Θεού. Οι κατακερματισμένες ανθρώπινες συνθήκες μας απαιτούν να λάβουμε σοβαρά υπόψη τους τρόπους με τους οποίους η παγκοσμιοποίηση υπάρχει πραγματικά, μακριά από το να σημαδεύουμε και να αναζητούμε συγκεκριμένες λύσεις στα προβλήματα που δημιουργεί ή επιδεινώνει.

Συγκεκριμένα, σημαίνει να προσεγγίσουμε τους φτωχότερους και πιο ευάλωτους από αυτούς που επηρεάζονται από την κοινωνική, πολιτική και οικονομική πραγματικότητα της παγκόσμιας κοινωνίας - εκείνα τα μέλη της ανθρώπινης οικογένειας που παραμένουν μεταξύ των φτωχότερων των φτωχών, των οποίων οι παραδοσιακοί τρόποι ζωής έχουν απογυμνωθεί από τον κόσμο του καπιταλισμού και από εκείνους που είναι θύματα περιβαλλοντικών κρίσεων. Στις προηγούμενες περιπτώσεις, αυτό απαιτεί από εμάς να επιμείνουμε στην ενίσχυση αυτών των διεθνών πολιτικών και οικονομικών θεσμών που υπάρχουν ήδη, όπως τα Ηνωμένα Έθνη, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Παγκόσμια Τράπεζα, αλλά να το κάνουμε με τέτοιο τρόπο ώστε να απαιτούμε πραγματικά και να ενισχύουμε να θέτουν τις προσπάθειές τους στην υπηρεσία των πιο ευάλωτων, με στόχο να αναπτύξουν αυτό που ο οικονομολόγος Amartya Sen αποκάλεσε «ικανότητες» μέσω των οποίων τα ανθρώπινα όντα μπορούν να βιώσουν ως ελεύθερα μέλη της κοινωνίας. Δυστυχώς, οι σημερινές δομές αυτών των θεσμών συνεχίζουν να διαμορφώνονται από μια μεταπολεμική συναίνεση που προσομοιάζει με τις νικηφόρες δυνάμεις αυτής της σύγκρουσης έναντι όλων των άλλων. Ως αποτέλεσμα, το ουσιαστικό «ελευθερίες» στο οποίο αναφέρεται ο Σεν έχει επανειλημμένα υποταχθεί στην πολιτική και οικονομική ατζέντα αυτών των εξουσιών.

Ένα πραγματικά παγκόσμιο σύνολο πολιτικών και οικονομικών θεσμών θα αναγνώριζε τις υποχρεώσεις τους να ενεργούν με γνήσια δικαιοσύνη προς όλους τους ανθρώπους και να ακολουθούν πολιτικές που επιδιώκουν πραγματικά τη βελτίωση της ευημερίας όλων των ανθρώπων μέσω πιο δίκαιων προτεραιοτήτων οικονομικής ανάπτυξης, δικαιότερης ρύθμισης του νομισματικού συστήματος και τη δημιουργία ενός συστήματος διεθνούς και οικονομικού δικαίου και κανονισμών που έχει την

¹ Jurgen Moltmann, *The Trinity and the Kingdom: The Doctrine of God* (Minneapolis: Fortress Press, 1993); *The Way of Jesus Christ: Christology in Messianic Dimensions* (London: SCM Press, 2009).

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ικανότητα να εφαρμόζει δίκαια ένα κοινό σύνολο προτύπων σε ολόκληρο τον κόσμο εναντίον όχι μόνο ατόμων αλλά και εθνικών κρατών και/ή εταιρειών.

Το ερώτημα πώς πρέπει να διαμορφώνονται και να διοικούνται τέτοιοι θεσμοί και πώς πρέπει να συγκροτούνται οι στόχοι και οι σκοποί τους βασίζεται για τους Χριστιανούς στην αρχή ότι έχουμε δημιουργηθεί ως άνθρωποι από έναν καλό Θεό για το δώρο της κοινής ζωής στην κοινότητα. Ο απώτερος στόχος της χριστιανικής δημόσιας πολιτικής πρέπει να είναι η δημιουργία ενός κοινού καλού για κάθε άνθρωπο και για όλους τους ανθρώπους. Τεράστιες ανισότητες στον πλούτο, πολιτική καταστολή και βία, διακρίσεις σε βάρος θρησκευτικών, πολιτιστικών, σεξουαλικών ή εθνοτικών μειονοτήτων, συστημικές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οικονομική εκμετάλλευση και οικολογική καταστροφή είναι όλα σε αντίθεση με αυτόν τον αγώνα για το κοινό καλό. Τελικά, «ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς» (Ματθαίος 7:16). Ο στόχος είναι να δημιουργηθούν θεσμοί που κατορθώνουν να συνεισφέρουν στο πραγματικά κοινό καλό για την ανθρώπινη κοινότητα με την έννοια να επιτρέψουν σε όλα τα ανθρώπινα όντα να ανθίσουν με όλους εκείνους τους τρόπους για τους οποίους μας δημιούργησε ο Θεός - κοινωνικά, οικονομικά, αισθητικά και πνευματικά.

Βιβλιογραφία

- Bevans, Steven. *An Introduction to Theology in Global Perspective* (Maryknoll: Orbis Books, 2009).
- Charles E. Curran, *Catholic Social Teaching, 1891-Present: A Historical, Theological and Ethical Analysis* (Washington, D.C.: Georgetown University Press, 2002)
- Habermas, Jurgen. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, trans. Thomas Burger (Cambridge: Polity, 1989 [1962]).
- Kim, Sebastian. 'Editorial', *International Journal of Public Theology*, 8:2 (2014), 121–127.
- Kim, Sebastian. *In Search of Identity: Debates on Religious Conversion in India* (Delhi & Oxford: OUP, 2003).
- Kim, Sebastian. *Theology in the Public Sphere* (London: SCM, 2011).
- Kung, Hans. *Global Responsibility* (London: SCM Press, 1991) and *A Global Ethic for Global Politics and Economics* (Oxford: Oxford University Press, 1998).

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Marty, Martin. *Public Church: Mainline-Evangelical-Catholic* (New York: Crossroad, 1981).

Moltmann, Jurgen. *The Trinity and the Kingdom: The Doctrine of God* (Minneapolis: Fortress Press, 1993).

Moltmann, Jurgen. *The Way of Jesus Christ: Christology in Messianic Dimensions* (London: SCM Press, 2009).

Moltmann, Jurgen, *God for a Secular Society: The Public Relevance of Theology* (London: SCM Press, 1999)

Moltmann, Jurgen. *Theology of Hope* (Minneapolis: Fortress Press, 1993).

Manfred L. Pirner, Johannes Lähnemann, Werner Haussmann & Susanne Schwarz (eds.), *Public Theology, Religious Diversity, and Interreligious Learning. Contributing to the Common Good* Through Religious Education, Taylor & Francis, 2018

Schreier, Robert, ed., *The Schillebeeckx Reader* (London: Crossroad, 1987).

Stackhouse, Max L. *Public Theology and Political Economy: Christian Stewardship in Modern Society* (Langham, MD: University Press of America, 1991).

Stackhouse, Max L. *Globalization and Grace: God and Globalization vol. 4.* (New York: Continuum, 2007)

Stackhouse, Max L., *Public Theology and Political Economy: Christian Stewardship in*

Modern Society (Langham, MD: University Press of America, 1991).

Stiglitz, Joseph. *Globalization and Its Discontents* (London: Penguin, 2003).

Temple, William. *Christianity and the Social Order* (Harmondsworth: Penguin, 1942).

Thomas, M.M. 'Baptism, the Church and *Koinonia*', *Religion and Society*, XIX:1 (Mar 1972), 69–90.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Σύντομοι προβληματισμοί σχετικά με τις μεθόδους και τις τεχνικές διδασκαλίας του Μαθήματος των Θρησκευτικών

Καθηγήτρια: Călina Gelu

Κεφάλαιο I. Η συνεργασία μεταξύ του Πανεπιστημίου και της Κοινότητας.

Μια συνεχής συνεργασία μεταξύ μιας τοπικής κοινότητας και ενός θεολογικού σεμιναρίου ή μιας πανεπιστημιακής σχολής, ως συμμαχία πανεπιστημίου-κοινότητας, μπορεί να αποτελέσει το ιδανικό πλαίσιο για την εκπαίδευση "δημόσιων θεολόγων", οι οποίοι είναι επαρκώς εκπαιδευμένοι με γνώσεις, δεξιότητες και αυτοπεποίθηση για να εμπλακούν σε διάφορα κοινοτικά πλαίσια σε όλα τους τα έργα με ταπεινότητα και σοφία.

Ιδανικά, τα μαθήματα του προγράμματος σπουδών θα είναι δομημένα έτσι ώστε να διερευνούν θέματα σχετικά με τα πλαίσια των στόχων των φοιτητών σε σχέση με το περιεχόμενο του μαθήματος. Τα μαθήματα αυτά θα ενθαρρύνουν τους φοιτητές και το διδακτικό προσωπικό να δοκιμάζουν και να οικοδομούν νέες γνώσεις από κοινοτικούς εταίρους, ίσως προσφέροντας διεπιστημονικές υποτροφίες για την επαγγελματική και πνευματική κατάρτιση των φοιτητών/μαθητών. Με αυτόν τον τρόπο, οι φοιτητές μπορούν να αναπτύξουν γνώσεις σχετικά με τις Χριστιανικές γραφές, την ιστορία και τη θεολογία που είναι τόσο ουσιαστικές όσο και σχετικές.

Στην περίπτωση της Ρουμανίας, υπάρχουν θέσεις εποπτευόμενης πρακτικής άσκησης και στάδια κοινωνικής υπηρεσίας που αποτελούν τον πυρήνα ενός κατάλληλου προγράμματος σπουδών. Όταν σχεδιάζεται και υλοποιείται αποτελεσματικά, αυτό το είδος δεσμευτικής και βιωματικής εκπαίδευσης είναι απαραίτητο για την κατάρτιση των νέων θεολόγων σε πολλαπλά επίπεδα. Πρώτον, οι εμπειρίες πρακτικής άσκησης παρέχουν πλούσιες ευκαιρίες για πρακτική θεολογία καθώς και για προβληματισμό σε σχέση με όλους τους κλάδους που εκπροσωπούνται στο πρόγραμμα σπουδών. Αντί να "εφαρμόζουν" τη θεωρητική γνώση από την τάξη σε επιλεγμένους χώρους πρακτικής άσκησης (practicum), αυτός ο τύπος βιωματικής εκπαίδευσης επιτρέπει στις κοινότητες μάθησης να οικοδομήσουν ενεργά την πρακτική θεολογική γνώση, ώστε να καλλιεργήσουν μια πιο διαφοροποιημένη, πλαισιωμένη κατανόηση με βάση βέβαια, το κοινό περιεχόμενο σε όλους τους κλάδους. Οι τοποθετήσεις (πρακτική άσκηση) σε εκκλησιαστικά, ποιμαντικά ή κοινωνικά εργασιακά περιβάλλοντα, όταν συνδυάζονται με σκόπιμο και επιδέξιο προβληματισμό σε μια κοινότητα μάθησης, δίνουν στους φοιτητές την ευκαιρία να αμφισβητήσουν, και

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

να ανακατασκευάσουν θεωρητικά τη γνώση υπό το πρίσμα των μοναδικών πλαισίων και εμπειριών τους.¹

Ένα δεύτερο ουσιαστικό επίπεδο κατάρτισης για τους φοιτητές της ποιμαντικής θεολογίας ή της θεολογίας ως κοινωνικής υπηρεσίας περιλαμβάνει ευκαιρίες να προβληματιστούν σχετικά με τους δικούς τους πολιτισμούς, τις θρησκείες και την εκπαίδευσή τους, έτσι ώστε να είναι καλύτερα προετοιμασμένοι να οικοδομήσουν γνήσιες συνεργασίες και υπηρεσίες με ανθρώπους από διάφορους πολιτισμούς και θρησκείες. Πρόσφατη έρευνα² στην οποία συμμετείχε το προσωπικό των οργανισμών κοινωνικής υπηρεσίας διαπίστωσε ότι το πιο συνηθισμένο παράπονό τους για τους εκπαιδευόμενους φοιτητές ήταν ότι οι φοιτητές ήταν ανεπαρκώς προετοιμασμένοι στον τομέα της "πολιτισμικής επάρκειας" - στο να γνωρίζουν τόσο το δικό τους πολιτισμικό υπόβαθρο όσο και το ποικίλο εθνοτικό, οικονομικό και θρησκευτικό υπόβαθρο των ανθρώπων με τους οποίους αλληλεπιδρούν.³ Η επαρκής προετοιμασία για την κοινότητα-κοινωνικές σφαίρες, τη συμφιλίωση και τη συμπόνια σε μια κοινωνία και έναν κόσμο που διχάζονται απότομα με βάση την εθνικότητα, τη θρησκεία ή την οικονομική κατάσταση, απαιτεί από όλους τους φοιτητές να προβληματιστούν με βιώσιμο τρόπο σχετικά με τη δική τους εκπαίδευση στην ιστορία, την κοινωνία και την παγκόσμια δυναμική, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους οι χριστιανικές θεολογίες έχουν χρησιμοποιηθεί τόσο για να δικαιολογήσουν όσο και για να αντιταχθούν στη φυλετική, έμφυλη και θρησκευτική καταπίεση. Η πρακτική άσκηση θα πρέπει να συνδέεται στενά με μαθήματα που παρέχουν εξαιρετικές ευκαιρίες στους φοιτητές να εμπλακούν σε αυτό μέσω πολυεπίδεδου, διεπιστημονικού θεολογικού προβληματισμού, έτσι ώστε να αποκτήσουν τις δεξιότητες να ερευνούν, να αναλύουν και να ανταποκρίνονται με συμπόνια και σαφήνεια σε σχέση με το πολιτισμικό-ιστορικό πλαίσιο οποιασδήποτε κοινότητας στην οποία θα υπηρετήσουν στο μέλλον.

Ιδανικά, μέσα από αυτή τη διαδικασία ολιστικής εκπαίδευσης, κάθε φοιτητής θα ενσωματώνει όχι μόνο τη θεολογική του εκπαίδευση, αλλά ακόμη και την προσωπικότητά του. Με αυτόν τον τρόπο, θα μπορούν να γίνουν γνήσιοι και ορθοί ηγέτες, ενσαρκώνοντας την πίστη και την υπηρεσία τους με εμπιστοσύνη στα χαρίσματα, τις ικανότητες και τις γνώσεις τους, καθώς και στην πρακτική τους ικανότητα να ακούν, να διακρίνουν και να αναπτύσσονται μέσα από τις μεταβαλλόμενες κοινότητες και τα πλαίσια.

¹Eyler, Janet and Dwight E. Giles, Jr. Where's the Learning in Service-Learning? San Francisco: Jossey-Bass, 1999, σσ. 64.

²Dan W. Butin, Service-Learning in Theory and Practice: The Future of Community Engagement in Higher Education, New York: Palgrave Macmillan, 2010, σσ. 139.

³ Randy Stoecker and Elizabeth Tryon, The Unheard Voices: Community Organizations and Service Learning, Philadelphia: Temple University Press, 2009, σσ. 119.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Μοντέλα συνεργατικής σχέσης

Η παιδαγωγική προσπάθεια των εκπαιδευτικών πρέπει να επιτρέψει στους μαθητές να προσδιορίσουν τι θεωρούσαν πολύτιμο στην εκπαιδευτική τους πορεία. Αυτού του είδους η καθοδήγηση υποδεικνύει μηχανισμούς που θα μπορούσαν να υποστηρίξουν την ανάπτυξη επιτυχημένων σχέσεων μεταξύ εκπαιδευτικών και μεντόρων. Για την υλοποίηση αυτού του στόχου απαιτούνται οι ακόλουθοι μηχανισμοί:

- Ανάπτυξη μιας κοινής προοπτικής
- Επεξεργασία και σχεδιασμός από κοινού του τι πρόκειται να συμβεί με τη διδασκαλία των φοιτητών
- Χρήση μιας προσέγγισης συνεργατικού σχεδιασμού και αναθεώρησης
- Προσδιορισμός του τόπου συμμετοχής του εμπειρογνώμονα στα μαθήματα
- Προσδιορισμός των βασικών απαιτήσεων για τα μαθήματα και καθορισμός του ατόμου που θα αναλάβει το μάθημα, καθώς και προσδιορισμός του ατόμου που θα τα υλοποιήσει
- Τροποποίηση των προσεγγίσεων των μεντόρων ώστε να ανταποκρίνονται στις δεξιότητες των μαθητών
- Προσδιορισμός των μεντόρων ως εμπειρογνομόνων για τους μαθητές
- Διορισμός εντεταλμένων εκπαιδευτικών για τη δημιουργία και διατήρηση συνεργασιών εκτός σχολείου

Στη Διδακτική θεωρία των Lave και Wenger (1991)¹ σχετικά με τη μάθηση από και μέσα σε κοινότητες πρακτικής, παρατηρείται ότι η ανθρώπινη πρακτική έχει δημιουργήσει μια ορισμένη εμπειρία του κόσμου στην οποία η γνώση έχει ενσωματωθεί σε πρακτικές εμπειρίες. Η ιδέα των κοινοτήτων πρακτικής εστιάζει στο

¹ Lave, J., & Wenger, E. (1991) Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation. Cambridge: CambridgeUniversityPress. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511815355>.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ότι η μάθηση θα πρέπει να βασίζεται σε αυθεντική πρακτική που δυναμικά αποκτάται μέσω της πρακτικής εξέτασης των άλλων. Ένα βασικό ζήτημα, που αναφέρεται σε κάθε προσέγγιση, είναι ότι οι ιδέες πρέπει να μοιράζονται μεταξύ των εκπαιδευτικών, των ανθρώπων, των πόρων και των κοινοτήτων πρακτικής, και οι εκπρόσωποι των κοινοτήτων μπορούν να βοηθήσουν τους μαθητές να κατανοήσουν καλύτερα πώς το εκπαιδευτικό περιεχόμενο εφαρμόζεται στον πραγματικό κόσμο.

Γιατί θρησκεία και τεχνολογία; Η θρησκεία ως σημαντική σφαίρα της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Εκ πρώτης όψεως, μπορεί να φαίνεται μάλλον παράξενο το γεγονός ότι η εκπαίδευση θα έπρεπε να έχει ένα κεφάλαιο που να συνδυάζει τη θρησκεία και την τεχνολογία. Οι ακαδημαϊκοί θα μπορούσαν να κατηγορηθούν για το ότι ελάχιστες ρητές σχέσεις έχουν βρεθεί μεταξύ θρησκείας και τεχνολογίας, και αυτές που υπάρχουν είναι κυρίως μονόδρομες. Εξάλλου, πολλές επιρροές από τα τέλη του 21ου αιώνα φαίνεται να πηγαινούν προς την κατεύθυνση της τεχνολογίας, διεκδικώντας αμείλικτα την επιρροή και τη δύναμή της πάνω στο πεδίο της θρησκείας και της πνευματικότητας, όπως έχει συμβεί στο εμπόριο και τις οικονομίες, τους θεσμούς (πολιτιστικούς, εκπαιδευτικούς, κοινωνικούς), τη ζωή, την πολιτική, τον αθλητισμό και άλλους τομείς της ανθρώπινης προσπάθειας και δραστηριότητας. Αλλά αν δεν αναφερόμαστε σε ανθρώπινες δραστηριότητες που έχουν σχεδιαστεί για να καλύψουν τις ανθρώπινες ανάγκες για το μεγαλύτερο μέρος της ζωής μας, μπορούμε να δούμε αμέσως μερικούς από τους τρόπους με τους οποίους η θρησκεία, ο τεχνολογικός κόσμος και οι στόχοι, οι δεξιότητες και οι μέθοδοι που συνδέονται με την τεχνολογία αναπόφευκτα και συνεχώς αλληλεπιδρούν.

Θα πρέπει να είναι σαφές ακόμη και σε έναν περιστασιακό παρατηρητή ότι οι μαθησιακές απαιτήσεις αναπόφευκτα εμπλέκουν την αισθητική, τις αξίες, τις ανάγκες, τις επιθυμίες και τις χρήσεις της τεχνολογίας από τους εκπαιδευτικούς, τους μαθητές και την ευρύτερη κοινότητα που επικαλούνται και εμπλέκουν θρησκευτικές παραδόσεις, θρησκευτικές πρακτικές και συγκεκριμένες ομάδες μέσα στην κοινωνία των οποίων η κύρια ταύτιση είναι με μία ή περισσότερες συγκεκριμένες θρησκείες που ασπάζονται, για παράδειγμα, διατροφικές απαιτήσεις, ιδιαίτερη αισθητική της ενδυμασίας, ευαισθησίες σχετικά με τα ανθρώπινα όντα και τα άλλα πλάσματα (μεγάλα και πολύ μικρά), και διδασκαλίες που θεωρούνται από τους οπαδούς τους αναπόσπαστο μέρος του τρόπου με τον οποίο εμπλέκονται στον ευρύτερο κόσμο και αξίες που είναι πιθανό να επηρεάσουν βαθιά τις δικές τους μελλοντικές εισόδους στον ευρύτερο αυτό κόσμο.

Η θρησκεία, όπως και η λέξη "τεχνολογία", έχει αποδειχθεί δύσκολο να οριστεί ένας λογικός ορισμός εργασίας υποστηρίζει ότι "η θρησκεία είναι ένα ενοποιημένο

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

σύστημα πεποιθήσεων και πρακτικών σχετικά με τη ζωή και τον σχετικό με το υπερφυσικό κόσμο που ενώνει τους πιστούς ή τους οπαδούς σε μια κοινωνική οργάνωση ή μια ηθική κοινότητα” (Yang 2011: 36) .¹ Όπως σημείωσε ο Yang, “ο ορισμός αυτός περιλαμβάνει τέσσερα βασικά στοιχεία μιας θρησκείας: (1) μια πίστη στο υπερφυσικό, (2) ένα σύνολο πεποιθήσεων για τη ζωή και τον κόσμο, (3) ένα σύνολο τελετουργικών πρακτικών που εκδηλώνουν τις πεποιθήσεις και (4) μια ξεχωριστή κοινωνική οργάνωση ή μια ηθική κοινότητα πιστών και οπαδών” (Yang 2016:15) .²

Κάποιοι έχουν προβλέψει την ολοκληρωτική διάλυση της οργανωμένης θρησκείας κάθε είδους μπροστά σε αυτό που φαντάζονται ως πρόοδο της επιστήμης και της τεχνολογίας, καθώς η τελευταία αποδομεί, επαναπροσδιορίζει και συνδιαμορφώνει τον κόσμο. Οι θρησκείες γενικά, ιδίως εκείνες που θεωρούνται μεγάλες παγκόσμιες θρησκείες, χαρακτηρίζονται από έναν αφηγηματικό και φιλοσοφικό προσανατολισμό που επιδιώκει να θέσει όλη τη ζωή υπό την εξηγητική δύναμη και επιρροή της εκάστοτε θρησκείας. Για τους θρησκευόμενους ανθρώπους, σε μεγάλο βαθμό από τους προϊστορικούς χρόνους, η ίδια η φύση είναι το φόρουμ μέσω του οποίου οι πτυχές, οι ιδιότητες και οι επιθυμίες ενός ανώτερου, αόρατου κόσμου, διαμεσολαβούμενες μέσω "σημείων και συμβόλων", είναι μυστηριώδεις. Αυτά τα σημάδια και σύμβολα μπορεί να περιλαμβάνουν την ίδια την επιφάνεια της Γης, πράγματα που βρίσκονται κάτω από την επιφάνεια ή εκπέμπονται από αυτήν, αντικείμενα που πέφτουν από τον ουρανό, αντιλήψεις από τον άνθρωπο, αισθήσεις και σκέψεις και όνειρα στο μυαλό - συμπεριλαμβανομένης της "επικοινωνίας" με ένα ή περισσότερα άλλα βασίλεια που διαμεσολαβούν μέσω της γλώσσας (μια ικανότητα που όχι σπάνια η ίδια θεωρείται επίσης ως δώρο από αυτό το αόρατο, μυστηριώδες βασίλειο). Με αυτή την έννοια, η φύση χρησιμεύει ως γέφυρα μεταξύ του κόσμου μας και του κόσμου ή των κόσμων που μπορεί να υπάρχουν έξω από το δικό μας πεδίο ύπαρξης. Ακόμα και θρησκείες που φαίνεται να είναι πολύ εξωκοσμικές υιοθετούν αυτή την τοποθέτηση μέσω της φυσικής πραγματικότητας εντός της οποίας κατοικούν σήμερα και την οποία εκτιμούμε για όσα αποκαλύπτει γι' αυτές ή για όσα βρίσκονται πέρα από αυτές (Bellah, 2011) .³

Οι τρεις ισχυρές μονοθεϊστικές θρησκείες του Ιουδαϊσμού, του Χριστιανισμού και του Ισλάμ, οι οποίες μοιράζονται κάποια κοινά θρησκευτικά κείμενα και προοπτικές, παραδοσιακά υποστηρίζουν ότι υπάρχει ένας διακριτός διαχωρισμός μεταξύ της Γης

¹ David Carless, Diane Salter, Min Yang & Joy Lam (2011) Developing sustainable feedback practices, Studies in Higher Education, 36:4, 395-407, DOI: 10.1080/03075071003642449.

²Yang, F. (2011). Religion in China: Survival and revival under communist rule. New York: Oxford. University Press. Yang, F. (2016). Exceptionalism or chinamerica: Measuring religious change in the globalizing.

³Bellah, R. N. (2011). Religion in human evolution: From the Paleolithic to the axial age. Cambridge, MA: BelknapPress.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

και του φυσικού σύμπαντος στο οποίο ζει ο Θεός. Ο ίδιος ο Θεός δεν χρειάζεται καμία φυσική υπόσταση για να υπάρχει και ζει στον εξωτερικό χρόνο "μέσα" στο βασίλειο της αιωνιότητας. Ταυτόχρονα, ο Θεός φέρνει στην ύπαρξη τον κόσμο και έχει στενή σχέση με την κτιστή τάξη, συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπινων όντων που ζουν σε αυτή την τάξη - ωστόσο το ορατό σύμπαν ούτε περικλείει πλήρως ούτε εκφράζει τη θεϊκή ύπαρξη, ούτε εντάσσει την κτιστή τάξη στη θεϊκή ύπαρξη.

Άλλες θρησκείες έχουν καταβάλει παρόμοιες προσπάθειες αυτοοργάνωσης και προώθησης των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των θρησκευτικών οπαδών που κερδίζουν τα προς το ζην στον επιστημονικό τομέα. Για παράδειγμα, ο Hans Jonas (1984),¹ ένας ευσεβής Εβραίος και γνωστός φιλόσοφος της τεχνολογίας, προσπάθησε να οικοδομήσει μια εντελώς ηθική μορφή που θα μπορούσε να καθοδηγήσει τη λήψη τεχνολογικών αποφάσεων, αποφεύγοντας προσεκτικά να αναφερθεί σε θρησκευτικές πηγές που τον ενημέρωναν για τις δικές του αντιλήψεις και πράξεις. Άλλοι συγγραφείς έχουν εξηγήσει τους πολλούς τρόπους με τους οποίους οι αξίες, η ηθική και οι θεολογικές εκτιμήσεις θα πρέπει να ενδιαφέρουν την πρακτική της επιστήμης και της τεχνολογίας και την πολιτική (Gormanetal. 2005).²

Ουσιαστικά, όλα τα τεχνολογικά και σχεδιαστικά πλαίσια υπογραμμίζουν το ρόλο των αξιών στην ανάληψη διαφόρων τύπων τεχνολογικής εργασίας. Όλες οι επίσημες θρησκείες διδάσκουν γενικά κανόνες συμπεριφοράς, προδιαγράφουν ή ενθαρρύνουν ορισμένες μορφές δράσης και ενσταλάζουν ιδέες για τον εαυτό μας, τους άλλους, την κοινωνία και τους ανθρώπινους σκοπούς. Καλά σχεδιασμένες συζητήσεις μπορούν να οδηγήσουν σε ένα ευρύ φάσμα ιδεών που είναι θρησκευτικά εμπνευσμένες ως μέρος της τάξης ή της διαδικασίας απόφασης για το ποιες αξίες θα πρέπει να υπόκεινται σε διάφορες τεχνολογικές δραστηριότητες. Μια τέτοια προσέγγιση μπορεί να αναδείξει τις διάφορες πηγές από τις οποίες εκπορεύονται οι αξίες, τα μέσα με τα οποία τις διατυπώνουμε στις κοινωνίες και ο τρόπος με τον οποίο οι ομάδες ανθρώπων ταξινομούνται με βάση αυτές τις αξίες, για να καταλήξουν σε αμοιβαία συμφωνημένους τρόπους επιλογής, προσαρμογής και χρήσης των αξιών για την ενημέρωση των ανθρώπινων πρακτικών.

Η εκτεταμένη παρουσία των θεσμών που συνδέονται με τη θρησκεία στις ανθρώπινες κοινωνίες, συμπεριλαμβανομένων εκείνων στα επίσημα εκπαιδευτικά συστήματα των εθνών σε όλο τον κόσμο, είναι ένας άλλος σημαντικός τόπος για να

¹ Jonas, Hans (1984). The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age. University of Chicago Press.

²Gorman, U., Drees, W. B., &Eisinger, H. M. (Eds.). (2005). Creative creatures: Values and ethical issues in theology, science, and technology. New York: Bloomsbury T & T Clark. Grant, G. (1986). Technology and justice. Toronto: House of Anansi Press. Harrison, P. (2015). The territories of science and religion. Chicago: University of Chicago Press. Herzfeld, N. (2009). Technology and religion: Remaining human in a co-created world. West Conshohoken: Templeton Press.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

εργαστούμε σκληρότερα για να καταστήσουμε τους δεσμούς μεταξύ θρησκείας και τεχνολογίας πιο σαφείς και σκόπιμους. Τα σχολεία και τα πανεπιστήμια στα οποία διδάσκεται θεολογία μπορεί να θέλουν να τονίσουν τις δικές τους ιδιαιτερότητες των θρησκευτικών παραδόσεων, αλλά η ποιοτική διδασκαλία απαιτεί επίσης να δοθεί έμφαση στις καθιερωμένες αξίες. Τα περισσότερα πανεπιστήμια υψηλού κύρους σε όλο τον κόσμο διαθέτουν καθηγητές θεολογίας, θρησκευτικών σπουδών ή μελετητές που τους κάνουν γνωστές τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και πρακτικές, συχνά από πολλούς διαφορετικούς κλάδους μιας συγκεκριμένης θρησκείας και/ή εξοικειωμένους με πολλές διαφορετικές θρησκείες. Αυτοί οι συνάδελφοι καθηγητές μπορούν να αποδειχθούν πολύτιμοι σύμμαχοι και εταίροι διαλόγου για τη δημιουργία και την παροχή ισορροπημένων συζητήσεων που διερευνούν τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των θρησκειών, των πεποιθήσεων και των θρησκευτικών πρακτικών και των πρακτικών και εξελίξεων που σχετίζονται με την τεχνολογία. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, για παράδειγμα, διαθέτει ένα οργανωμένο σώμα κοινωνικών διατυπώσεων, ένα δόγμα για τις εκκλησίες της σε όλο τον κόσμο, το οποίο είναι διαθέσιμο σε πολλές γλώσσες (Pontifical Council for Justice and Peace 2005). Ένα τέτοιο έγγραφο μπορεί όχι μόνο να διευκολύνει την εύρεση τέτοιων συζητήσεων, αλλά και να βοηθήσει όλους τους συμμετέχοντες (συμπεριλαμβανομένων των εκπαιδευτικών) να ενημερωθούν καλύτερα για τις επίσημες διδασκαλίες της εκάστοτε θρησκευτικής ομάδας και για τους λόγους για τους οποίους αυτές οι στάσεις και οι αξίες εκφράζονται όπως εκφράζονται σε σχέση με τη σύγχρονη τεχνολογία (Teschner and Tomasi 2016).¹

Θεολογική-επαγγελματική εκπαίδευση

Η επαγγελματική εκπαίδευση μπορεί να αναδιαμορφωθεί μέσω τριών βασικών δυνάμεων. Η πρώτη έγκειται στην εμφάνιση νέων τεχνολογιών που επιτρέπουν νέους τρόπους μάθησης και συμβάλλουν στην αναδιαμόρφωση της εργασίας. Η χρήση των νέων τεχνολογιών επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι συμμετέχουν στα υπάρχοντα προγράμματα μάθησης και επιτρέπει την ατομική πρόσβαση σε διαδικτυακούς πόρους. Δεύτερον, τα νέα επαγγέλματα στο χώρο εργασίας απαιτούν νέες απαιτήσεις γνώσεων και δεξιοτήτων. Υπονομεύουν τα παλιά όρια μεταξύ επαγγελματικής και ακαδημαϊκής εκπαίδευσης και απαιτούν ισχυρότερες

¹Teschner, G., &Tomasi, A. (2016). Turning toward technology: A glimpse into the asian paradigm. Piscataway: TransactionPublishers.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

συναισθηματικές και γνωστικές δεξιότητες από ό,τι στο παρελθόν. Τρίτον, η άνοδος των νέων επιστημονικών προοπτικών δημιουργεί σημαντικές νέες προοπτικές για όλες τις μορφές μάθησης.

Από τη δεκαετία του 1980, υπό την ώθηση της παγκοσμιοποίησης, το πεδίο εφαρμογής της διαμόρφωσης και χρήσης των νέων τεχνολογιών και της ανάπτυξης και εφαρμογής τους διευρύνεται συνεχώς. Ενώ οι επιπτώσεις της τεχνολογικής προόδου παρουσιάζονται συχνά ως αναπόφευκτες συνέπειες, οι Heidegger και Petersen¹ δείχνουν πώς οι αναλύσεις που βασίζονται στην ανάπτυξη της τεχνολογίας χάνουν από τα μάτια τους τη σημασία των πολιτισμικών παραγόντων.

Αναλύοντας την πρόσφατη σχέση μεταξύ εργασίας και τεχνολογίας από τη σκοπιά της μάθησης, ιδίως στον τομέα της επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης (EEK), ανοίγονται νέες προϋποθέσεις για τέτοιου είδους διαδικασίες και διεργασίες. Για τους Heidegger και Petersen (2018), αυτό περιλαμβάνει την ανάπτυξη της προσωπικότητας και τη συνεχή ανάπτυξη των συμμετοχικών ικανοτήτων στην ενήλικη ζωή- για τον De Jaeghere (2018),² περιλαμβάνει την ανάπτυξη κρίσιμων δεξιοτήτων που είναι απαραίτητες για τη βιωσιμότητα των μέσων διαβίωσης και της ευημερίας.

Η επαγγελματική εκπαίδευση συνεχίζεται ακόμη και μετά την απόκτηση διπλώματος ή πιστοποιητικού, καθώς οι νέοι απόφοιτοι εμπλέκονται βαθύτερα στην πρακτική εξάσκηση στο χώρο εργασίας και στην εμπειρία ομαδικής εργασίας. Στο πλαίσιο των ερευνών που έδειξαν τη νέα κατάσταση των πραγμάτων, τους τρόπους με τους οποίους οι διάφορες μορφές γνώσης τίθενται σε λειτουργία, η επαγγελματική εκπαίδευση καλείται να αποδεχθεί και να χρησιμοποιήσει καινοτόμες μεθόδους και τεχνικές, ακολουθώντας την επιστημονική πρόοδο, χωρίς όμως να χάσει το περιεχόμενο πάνω στο οποίο τις μεταδίδει.

Ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι γίνονται γνωστοί και αναπτύσσουν τις δημιουργικές τους ικανότητες απαιτεί νέες αντιλήψεις για τη σχέση μεταξύ γνώσης και επαγγελματικής πρακτικής. Ο Hordern³ διερευνά πώς η επαγγελματική πρακτική μπορεί να γίνει κατανοητή από την άποψη της εξειδίκευσης στην τεκμηρίωση της

¹Heidegger G, Petersen W (2018) Shaping occupational biography and working conditions: a pedagogical principle in different VET systems. In: McGrath, S., Mulder, M., Papier, J., and Stuart, R. (eds.) (2019). 'Handbook of vocational education and training: Developments in the changing world of work'. Switzerland: Springer.

²DeJaeghere J. (2018) A capability approach to entrepreneurship education: fostering recognition and community care to address inequalities for marginalized youth. In: McGrath S, Mulder M, Papier J, Stuart R (eds) Handbook of vocational education and training: developments in the changing world of work. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-49789-1_13-1.

³Hordern J (2018) Knowledge, practice, and workplace learning. In: McGrath S, Mulder M, Papier J, Stuart R (eds) Handbook of vocational education and training: developments in the changing world of work. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-49789-1_63-1

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

γνώσης και του βαθμού στον οποίο αυτή η γνώση είναι ρητή στο σχολικό πρόγραμμα σπουδών.

Μια αντίθετη προσέγγιση για την αναπλαισίωση της γνώσης στην επαγγελματική εκπαίδευση των μαθητών από τους Gustavsson και Persson-Thunqvist¹ (2018) επικεντρώνεται στη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών για την εφαρμογή της γνώσης, ώστε ο μαθητής να μπορεί να λάβει βαθύτερες προοπτικές για τις συνθήκες που σχετίζονται με το επαγγελματικό πλαίσιο της εκπαίδευσης, απαιτώντας την επανεξέταση των προτεραιοτήτων της επαγγελματικής μάθησης σε συστημικά πλαίσια. Η επαγγελματική μάθηση είναι ενσωματωμένη στα εθνικά συστήματα και η καινοτομία και η ψηφιοποίηση θέτουν το προκλητικό ερώτημα πώς οι επαγγελματίες της εκπαίδευσης και της κατάρτισης μπορούν να συμβαδίζουν με τις δεξιότητες και τους τομείς εμπειρογνωμοσύνης που απαιτούνται για την ανάπτυξη νέων τύπων επαγγελματιών.

Διδασκαλία στην ψηφιακή εποχή

Η ψηφιοποίηση αλλάζει ριζικά τον κόσμο μας και, μαζί με αυτόν, τους ρόλους, τις απαιτήσεις και τις δυνατότητες της μάθησης μέσω της τεχνολογίας. Ενώ ο ορισμός και το πεδίο εφαρμογής θα αλλάξουν αναμφίβολα, και αυτό θα πρέπει να γίνει, με φαντασία, αποτελεσματικότητα και δικαιοσύνη. Η ψηφιοποίηση συνεπάγεται μια βαθιά ανάπτυξη προς τα εμπρός σε μια νέα διάσταση - ένα ουσιαστικό άλμα στο ανθρώπινο δυναμικό τόσο βαθύ όσο ο τροχός σε σχέση με την ανάπτυξη και τόσο σημαντικό όσο το βιβλίο στο πλαίσιο της εκπαίδευσης (Prensky 2001). Οι νέοι έχουν μεγαλώσει σε έναν ψηφιακό κόσμο- οι νέοι τον αντιλαμβάνονται αναγκαστικά, αν και η ψηφιακή εποχή απαιτεί επαναξιολόγηση του τι είναι για την εκπαιδευτική διαδικασία. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η τεχνητή νοημοσύνη δημιουργεί τεχνολογίες που κωδικοποιούνται σε μηχανές και υποδομές, σε πλαίσια γνώσης και δράσης. Η σημερινή τεχνολογία μάς βοηθά να λύσουμε μερικά από τα πιο ενοχλητικά προβλήματα στον κόσμο - καθημερινή επικοινωνία, υγειονομική περίθαλψη, μεταφορές, μοναξιά - αλλά η πραγματική μαγεία της θα είναι η τεχνολογία που προσαρμόζεται στους ανθρώπους. Οι υπολογιστές δεν είναι εδώ για να μας δώσουν όλες τις απαντήσεις, αλλά για να θέσουμε νέα ερωτήματα, με νέους τρόπους, στο σύμπαν.

¹Gustavsson M, Thunqvist D. (2018) Students' vocational learning: enabling conditions for putting knowledge to work. In: McGrath S, Mulder M, Papier J, Suart R (eds) Handbook of vocational education and training: developments in the changing world of work. Springer, Cham

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Ποιες είναι αυτές οι "ψηφιακές δεξιότητες";

Οι ψηφιακές δεξιότητες εκτιμώνται ήδη σε μεγάλο βαθμό σε όλο τον κόσμο της εργασίας. Η εφαρμογή αυτών των δεξιοτήτων μπορεί να ταξινομηθεί ως εξής:

- Ο ψηφιακός γραμματισμός, δηλαδή η ικανότητα το άτομο να σκέφτεται και να χρησιμοποιεί δημιουργικά την εξέλιξη της γλώσσας του ψηφιακού κόσμου, με άλλα λόγια, οι ικανότητες εκείνες που διαθέτει ένα άτομο για να ζει, να μαθαίνει και να εργάζεται στον 21ο αιώνα.

- Ψηφιακή κατανόηση [ή ευχέρεια], η οποία βασίζεται σε μια σίγουρη εξοικείωση με αυτή τη γλώσσα, τέτοια για να προβληματιστεί σχετικά με τις πρακτικές της επιπτώσεις.

Ενώ οι θέσεις εργασίας στον ρητό τομέα και στις λεγόμενες ΤΠΕ και κινητές επικοινωνίες γνωρίζουν άνθηση, αυτές δεν είναι σε καμία περίπτωση οι μόνες ευκαιρίες που απαιτούν ψηφιακές δεξιότητες.

Ενώ οι "δύσκολες δεξιότητες" είναι εκείνες που απαιτούνται για την εκτέλεση πραγματικής εργασίας, οι "μαλακές δεξιότητες" είναι εκείνες οι διαπροσωπικές ιδιότητες (γνωστές και ως ανθρώπινες δεξιότητες) και τα προσωπικά χαρακτηριστικά που είναι επιθυμητά για την ευημερία στον εργασιακό χώρο. Αυτές περιλαμβάνουν, για παράδειγμα, την αποτελεσματική επικοινωνία, την ευγένεια, την ευελιξία, την ακεραιότητα, την καλή αίσθηση του χιούμορ και την εργασιακή ηθική.

Δυνατότητες του Moodle - πλατφόρμα εικονικής μάθησης

Μεταξύ των ανοικτών εκπαιδευτικών πόρων, το περιβάλλον Moodle έχει γίνει όλο και πιο δημοφιλές. Το "Moodle" είναι συντομογραφία των λέξεων "Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment" και είναι ένα αυτοματοποιημένο σύστημα διαχείρισης μάθησης μέσω υπολογιστή και διαδικτύου.

Παρά το γεγονός ότι το σύστημα Moodle ήταν αρχικά προσανατολισμένο στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση, αργότερα χρησιμοποιήθηκε με επιτυχία για την οργάνωση τόσο της προπανεπιστημιακής (σχολικής) όσο και της δευτεροβάθμιας και μεταπανεπιστημιακής εκπαίδευσης (εταιρική).

Μπορείτε να αποκτήσετε πρόσβαση σε αυτή την κοινότητα στη διεύθυνση www/moodle.org/ και να παρακολουθήσετε ένα μάθημα Moodle. Εκεί θα βρείτε πολλούς ανθρώπους που είναι έτοιμοι να βοηθήσουν τους νέους χρήστες να ξεκινήσουν με το Moodle, να διορθώσουν προβλήματα και να χρησιμοποιήσουν το

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Moodle αποτελεσματικά. Το Moodle είναι σήμερα μεταφρασμένο σε περισσότερες από 75 γλώσσες (<http://moodle.org>).

Το Moodle χρησιμοποιείται για την οργάνωση:

- Εκπαίδευση εξ αποστάσεως - στην οποία ο καθηγητής και ο μαθητής συχνά δεν συναντώνται προσωπικά.
- Υποστήριξη εξ αποστάσεως για εκπαίδευση πλήρους φοίτησης - χρησιμοποιώντας εργαλεία ηλεκτρονικής μάθησης, ο σπουδαστής μπορεί να λαμβάνει εργασίες και αφού τις λύσει να τις αποστέλλει για επαλήθευση χρησιμοποιώντας το σύστημα Moodle.
- Υποστήριξη για εκπαίδευση πλήρους φοίτησης - υλοποίηση ατομικών πρακτικών εργασιών- οι εξετάσεις πραγματοποιούνται κατά τη διάρκεια εκπαιδευτικών συνεδριών στο σύστημα ηλεκτρονικής μάθησης Moodle.

Το Moodle επιτρέπει την εκπαίδευση με ατομικό ρυθμό (η ταχύτητα μελέτης του παρεχόμενου υλικού καθορίζεται από τον ίδιο τον σπουδαστή, ανάλογα με τις προσωπικές συνθήκες και ανάγκες του)- προσφέρει ελευθερία και ευελιξία (ο σπουδαστής μπορεί να προγραμματίσει ανεξάρτητα τον χρόνο, τον τόπο και τη διάρκεια των μαθημάτων), παρέχει προσβασιμότητα (ο εκπαιδευτικός πόρος είναι διαθέσιμος ανεξάρτητα από τη γεωγραφική και χρονική θέση του σπουδαστή και του εκπαιδευτικού ιδρύματος), κινητικότητα (η αποτελεσματική ανατροφοδότηση μεταξύ εκπαιδευτικού και σπουδαστή αποτελεί μία από τις κύριες προϋποθέσεις και θεμέλια για την επιτυχία της μαθησιακής διαδικασίας), τεχνολογική μάθηση (χρήση των τελευταίων επιτευγμάτων της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών στην εκπαιδευτική διαδικασία) και δημιουργικότητα (δημιουργία άνετων συνθηκών για τη δημιουργική αυτοέκφραση του εκπαιδευόμενου) (Dobrydina et al. 2014, σ. 285-286).

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι κύριες εκπαιδευτικές μονάδες του Moodle είναι τα εκπαιδευτικά μαθήματα.

Κεφάλαιο II. Μέθοδοι έρευνας στη μελέτη της θρησκείας

Είναι γενικά αποδεκτό ότι οι μέθοδοι, μαζί με τις θεωρίες, τις έννοιες και τις κατηγορίες, είναι θεμελιώδεις για τη σύγχρονη επιστήμη: η γνώση που γίνεται αποδεκτή ως "επιστημονική" πρέπει να βασίζεται σε εμπειρικό υλικό (δεδομένα) που συλλέγεται με μεθόδους αποδεκτές ως "επιστημονικές" και η ανάλυσή τους πρέπει να

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

πραγματοποιείται σύμφωνα με κανόνες που βασίζονται σε "επιστημονικές" μεθόδους με τη χρήση εννοιών και θεωριών αποδεκτών από την οικεία ακαδημαϊκή κοινότητα. Φυσικά, οι κανόνες για το τι θεωρείται επιστημονικό, τα δεδομένα, οι μέθοδοι, οι κατηγορίες και οι θεωρίες μπορούν να αλλάξουν. Αντίθετα, τα όρια μεταξύ του τι είναι επιστήμη και τι είναι μη επιστήμη ή ψευδοεπιστήμη είναι θέμα συνεχούς συζήτησης και διαπραγμάτευσης.

Τα θέματα ερευνητικών μεθόδων σπάνια εξετάζονται σε συνέδρια. Πολύ λίγα άρθρα σχετικά με τις μεθόδους έχουν δημοσιευτεί σε κορυφαία περιοδικά, ακόμη και σε αυτά που έχουν τη "μέθοδο" στον τίτλο.¹ Οι μέθοδοι σπάνια συζητούνται σε εισαγωγικά εγχειρίδια, και ξεχωριστά μαθήματα για τις μεθόδους έρευνας σπάνια περιλαμβάνονται σε προγράμματα θρησκευτικών σπουδών. Από αυτή την άποψη, η μελέτη της θρησκείας βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με άλλους επιστημονικούς κλάδους, οι οποίοι δίνουν μεγάλη έμφαση στην εκπαίδευση στις μεθόδους έρευνας - συχνά στο πρώτο έτος - και οι οποίοι έχουν ένα ισχυρό ρεκόρ δημοσιευμένων εργασιών σχετικά με τις μεθόδους, συμπεριλαμβανομένων εξειδικευμένων άρθρων σε περιοδικά, εγχειριδίων και τόμων. Δεν υπάρχει καμία συζήτηση στη μελέτη της θρησκείας που να μπορεί να ανταγωνιστεί το επίπεδο της τεχνικής τελειοποίησης που έχει καθιερωθεί σε πολλούς άλλους κλάδους.² Η παρούσα μελέτη επιδιώκει να κάνει ένα σημαντικό βήμα προς την έκθεση της μελέτης της θρησκείας μέσω πιο ισχυρών ερευνητικών μεθόδων, ιδίως για τους μεταπτυχιακούς φοιτητές.

Η παρούσα μελέτη ξεκινά από τη βασική παραδοχή ότι οι μέθοδοι είναι οι κανόνες του παιχνιδιού για την επιστημονική εργασία. Αντανακλώντας στην ελληνική ετυμολογία της λέξης (από το "μετά" και το "τρόπος"), η έννοια νοείται εδώ ως μια μεταφορά που αναφέρεται σε έναν "τρόπο" (προγραμματισμένο), έναν συγκεκριμένο τρόπο δράσης, μια οργανωμένη διαδικασία. Η επιστημονική μέθοδος, με πολύ ευρείς όρους, είναι ο γενικά αποδεκτός τρόπος διαδικασίας στις επιστήμες με την ευρύτερη έννοια (συμπεριλαμβανομένων των ανθρωπιστικών επιστημών). Υπό το πρίσμα των θεωριών, οι μέθοδοι δημιουργούν, συλλέγουν ή/και παράγουν δεδομένα για επιστημονικές εργασίες. Τα δεδομένα δεν είναι απλώς "εκεί", ανεξάρτητα από τον παρατηρητή και την παρατήρηση. Δεν υπάρχουν δεδομένα χωρίς μεθόδους και θεωρίες. Οι μέθοδοι μάς βοηθούν να αναλύσουμε την πραγματικότητα, αλλά ταυτόχρονα παράγουν, εν μέρει, τα δεδομένα προς ανάλυση. Με αυτή την έννοια, παράγοντας εν μέρει τις πραγματικότητες που θα αναλύσουν στη συνέχεια, οι μέθοδοι

¹B B. Lincoln, „Theses on method”, în *Method and Theory in the Study of Religion* 8 (3), (1996), (pp. 225 – 227), σ. 225.

² C. Smith, „Five proposals for reforming article publishing in the social scientific study of religion (especially quantitative): improving the quality, value, and cumulativeness of our scholarship”, în *Journal for the Scientific Study of Religion* 49 (4), (2010), (σσ. 583 – 595), σ. 589.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

είναι αποτελεσματικές.¹ Οι μέθοδοι και οι έννοιες που τις ενημερώνουν και τις περιγράφουν έχουν επίσης μια ιστορία, η οποία αλλάζει με την πάροδο των επιστημονικών γενεών.² Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να δώσει μια αίσθηση των σημερινών μεθόδων και των συζητήσεων σχετικά με τη μέθοδο στη μελέτη της θρησκείας.

Τυπικά, οι ερευνητικές μέθοδοι είναι τεχνικές για τη συλλογή και ανάλυση ή την υιοθέτηση δεδομένων από επιστημονικές έρευνες. Αν και υπάρχει πάντα κάποιος βαθμός αυτοσχεδιασμού, αυτές οι διαδικασίες ή τεχνικές ακολουθούν συνήθως ένα σχέδιο, μια πορεία ή ένα σχήμα. Αυτές οι καθιερωμένες διαδικασίες δεν πρέπει να παρεξηγηθούν ως αμετάβλητοι νόμοι, αλλά ως κατευθυντήριες γραμμές και παραδείγματα καθιερωμένων ή βέλτιστων πρακτικών (πράγμα που δεν σημαίνει ότι αρνούμαστε τη δυναμική των πρακτικών). Κατά συνέπεια, η παρούσα μελέτη δεν έχει σκοπό να ρυθμίσει ή να τυποποιήσει τις ερευνητικές πρακτικές στη μελέτη της θρησκείας, αλλά να βελτιώσει την έρευνα και να τονώσει την περαιτέρω ανάπτυξή της, παρέχοντας προβληματισμό και προτείνοντας εναλλακτικές λύσεις.

Μια από τις σημαντικότερες συζητήσεις στη μεθοδολογία αφορά τη χρήση ποσοτικών έναντι ποιοτικών μεθόδων. Για λόγους απλότητας, οι ποσοτικές μέθοδοι χρησιμοποιούν αριθμητικές μετρήσεις, ενώ οι ποιοτικοί ερευνητές όχι. Οι διαφωνίες αντανακλούν τις βασικές θέσεις σχετικά με τον ερευνητικό σχεδιασμό: ορισμένοι υποστηρικτές των ποιοτικών προσεγγίσεων υποστηρίζουν ότι ορισμένα πράγματα απλώς δεν μπορούν να μετρηθούν, ενώ ορισμένοι υποστηρικτές των ποσοτικών μεθόδων επικρίνουν την υποκειμενική φύση της ποιοτικής εργασίας.

Τρία γνωστά κριτήρια για την αξιολόγηση της καλής ποιότητας των ερευνητικών δεδομένων είναι η αξιοπιστία, η εγκυρότητα και η γενίκευση. Σε γενικές γραμμές, η αξιοπιστία αναφέρεται στη συνέπεια ή τη σταθερότητα των δεδομένων ή της μέτρησης μιας έννοιας- η εγκυρότητα αναφέρεται στο κατά πόσον ένας δείκτης (ή ένα σύνολο δεικτών) αντικατοπτρίζει (ή μετρά) σωστά τις έννοιες για τις οποίες έχει σχεδιαστεί να αντικατοπτρίζει ή, εναλλακτικά, κατά πόσον προβλέπει με ακρίβεια τα σχετικά αποτελέσματα- και η γενίκευση αναφέρεται στη δυνατότητα εφαρμογής των ευρημάτων πέραν του δείγματος μιας συγκεκριμένης μελέτης.

Μια άλλη στρατηγική για την επικύρωση της έρευνας είναι η τριγωνοποίηση. Αυτή αναφέρεται στη χρήση πολλαπλών μεθόδων ή/και πηγών (ή τύπων) εμπειρικού υλικού σε μια μελέτη. Η μεταφορά του τριγώνου υποδηλώνει την πολλαπλότητα των

¹ J. Law, *After Method: mess in social science research*, Routledge, London, New York, 2004, σ. 143.

² J. Platt, *A History of Sociological Research Methods in America, 1920–1960*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, σσ. 44–52.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

προοπτικών της μεθόδου και των δεδομένων.¹ Εκτός από τη συμμετοχή διαφορετικών (ή διαφορετικών παραλλαγών) μεθόδων και δεδομένων, η έννοια αναφέρεται επίσης στην απασχόληση πολλών ερευνητών (παρατηρητών) ή/και θεωριών. Αυτό αντανακλά την άποψη ότι οι διαφορές μεταξύ των μεθόδων και οι διάφορες επιπτώσεις τους πρέπει να λαμβάνονται ενεργά υπόψη. Η τριγωνοποίηση θεωρείται συχνά ως μέρος της έρευνας σε μικτές μεθόδους. Αν και αυτό δεν είναι δυνατό για τα περισσότερα ερευνητικά έργα ανθρωπιστικών επιστημών, τα οποία συνήθως διεξάγονται από έναν ερευνητή με αυστηρά περιορισμένο χρόνο και πόρους, η ενσωμάτωση στοιχείων τριγωνοποίησης είναι επίσης χρήσιμη για μικρότερα έργα. Ο μεθοδολογικός πλουραλισμός δεν διδάσκει ότι όλες οι μέθοδοι είναι εξίσου καλές ή κακές για κάθε έργο. Σε κάθε περίπτωση, η επιλογή των κατάλληλων ερευνητικών μεθόδων είναι ένα σημαντικό μεθοδολογικό ζήτημα, το οποίο θα πρέπει να αντιμετωπίσουν όλοι οι ερευνητές.

Η θεωρία παίζει διαφορετικό ρόλο σε διαφορετικά ερευνητικά μοντέλα, και αυτό επηρεάζει τον ρόλο των μεθόδων. Μπορούμε να διακρίνουμε κατά προσέγγιση διαφορετικά μοντέλα κατά μήκος μιας συχνά αμφισβητούμενης συνεχούς επιστημονικής πρακτικής, η οποία δεν μπορεί να συζητηθεί εδώ λεπτομερώς. Στο αντίθετο άκρο του φάσματος βρίσκονται τα μοντέλα για τον έλεγχο της θεωρίας (επιστημονική μέθοδος) και την οικοδόμηση της θεωρίας (θεμελιωμένη θεωρία). Στην επιστημονική μέθοδο, μια θεωρία αναφέρεται σε ένα σύνολο δηλώσεων (αξιώματα και υποθέσεις), οι οποίες δοκιμάζονται και αναθεωρούνται συνεχώς με την εμπειρική επαλήθευση και διάψευση. Τα πειράματα αποτελούν την κλασική μέθοδο αυτού του είδους έρευνας, ενώ οι έρευνες και άλλες ποσοτικές μέθοδοι διαδραματίζουν ανάλογο ρόλο στις κοινωνικές επιστήμες. Η βασισμένη θεωρία, από την άλλη πλευρά, αναφέρεται σε ένα μοντέλο επιστημονικής πρακτικής που δεν χρησιμοποιεί δεδομένα για τον έλεγχο της θεωρίας, αλλά οικοδομεί έννοιες, κατηγορίες και τελικά θεωρία από μια δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ της συλλογής και της ανάλυσης δεδομένων.

Σε σύγκριση με πολλούς άλλους επιστημονικούς κλάδους, όχι μόνο δεν υπήρξε έλλειψη ενδιαφέροντος για τις ερευνητικές μεθόδους μεταξύ των θρησκευτικών επιστημόνων, αλλά φαίνεται να υπάρχει και περιορισμένο ενδιαφέρον για την ενεργό διερεύνηση νέων μεθοδολογικών επιλογών. Κατά συνέπεια, ένας από τους κύριους στόχους αυτού του τόμου είναι να καταστήσει τους ακαδημαϊκούς στον τομέα της θρησκείας ενήμερους για το εύρος των μεθοδολογικών επιλογών και για τις πολλές επιλογές που έχουν χρησιμοποιηθεί και μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην παιδαγωγική πράξη, καθώς και για τους διάφορους περιορισμούς. Η μελέτη θα δώσει

¹ E.G. Guba and Y.S. Lincoln, Competing paradigms in qualitative research, in N.K. Denzin and Y.S. Lincoln, (eds), Handbook of Qualitative Research, SAGE, Thousand Oaks, CA, London, 1994, (σσ. 105 – 117), σσ. 105–106.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

κίνητρα για μια κατάλληλη και δημιουργική προσέγγιση των ερευνητικών μεθόδων και θα βοηθήσει τους ερευνητές να αποφύγουν τις μεθοδολογικές παγίδες. Ταυτόχρονα, θα βοηθήσει τους αναγνώστες να αξιολογούν το επιστημονικό έργο και να αναπτύξουν κριτική αντίληψη των ισχυρών και αδύναμων ερευνών. Δεδομένης της κεντρικής σημασίας των μεθόδων για την επιστήμη και το επιστημονικό έργο, ο προβληματισμός σχετικά με τις μεθόδους και τα μεθοδολογικά ζητήματα είναι ζωτικής σημασίας για τον προσδιορισμό και τη βελτίωση της ποιότητας του ακαδημαϊκού έργου.

Επιστημολογικά θέματα για τη μελέτη της θρησκείας

Τα περισσότερα θέματα επιστημολογίας είναι εξίσου σημαντικά για τη μελέτη της θρησκείας όσο και για οποιοδήποτε άλλο ακαδημαϊκό πεδίο. Ωστόσο, ορισμένα θέματα χρήζουν πιο ειδικής συζήτησης, επειδή είναι σημαντικά για την επιστημονική πρακτική στη μελέτη της θρησκείας. Πιθανότατα το πιο σημαντικό θέμα είναι το καθεστώς του θρησκευτικού λόγου σε σχέση με τον εφαρμοσμένο λόγο στην επιστήμη της θρησκείας, ή απλά το ερώτημα "ποιος έχει δίκιο;" και "τι είναι αλήθεια;". Πρέπει κατ' αρχάς να πούμε ότι οι θρησκευτικές και οι επιστημονικές αξιώσεις εγκυρότητας είναι ριζικά διαφορετικές. Οι θρησκευτικές δηλώσεις για αλήθειες ή υπερβατικούς παράγοντες είναι αδύνατον να επικυρωθούν επιστημονικά, και ο περισσότερος θρησκευτικός λόγος είναι αδιαπέραστος από τα δεδομένα, τις εξηγήσεις και τις ερμηνείες της επιστήμης. Τούτου λεχθέντος, είναι εξίσου προφανές ότι τα θέματα της μελέτης της θρησκείας μπορούν, στην πραγματικότητα, να μελετηθούν ως ανθρώπινες συμπεριφορές, ιδέες και θεσμοί και, υπό αυτή την έννοια, δεν φαίνεται να υπάρχουν ιδιαίτερα προβλήματα με τους ισχυρισμούς περί αλήθειας. Υπό αυτή την έννοια, η επιστήμη της θρησκείας ανήκει εξ ολοκλήρου στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες και αντιμετωπίζει ουσιαστικά τα ίδια προβλήματα. Ωστόσο, λόγω της ακαδημαϊκής της ιστορίας και των παγκόσμιων, διαπολιτισμικών φιλοδοξιών της, υπάρχουν μερικά σημεία που αξίζει να αναφερθούν σχετικά με την επιστημολογία γενικά. Αυτά περιλαμβάνουν: τη φύση των δεδομένων- τους τρόπους συμπερασματικής συλλογιστικής- τις συνέπειες του σχετικισμού- τους λόγους επιχειρηματολογίας και αιτιολόγησης- το πρόβλημα των "επιστημικών αρετών"- και το πρόβλημα της "μη παρατηρήσιμης γνώσης".

Η πρώτη θεώρηση, ο εμπειρισμός, είναι η τυπική ιδέα που οι περισσότεροι από εμάς έχουμε ως "προεπιλεγμένο" ψυχολογικό μηχανισμό: η βάση της γνώσης μας για τον κόσμο προέρχεται από την εμπειρία, μέσω των αισθήσεων στις οποίες βασίζουμε τις πεποιθήσεις μας, κάνουμε δηλώσεις και έτσι φτάνουμε σε (ένα είδος) γνώσης. Για τον

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

εμπειρισμό, τα μέσα για την οικοδόμηση της γνώσης έρχονται μέσω της επαγωγής και το κριτήριο εγκυρότητας παρέχεται από την αναφορά.¹ Οι κατηγορίες με τις οποίες κατανοούμε τον κόσμο διαμορφώνονται σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο με τον οποίο είναι ο κόσμος. Στον δεύτερο "-ισμός", τον ορθολογισμό, οι κατηγορίες με τις οποίες ερμηνεύουμε τον κόσμο θεωρούνται έμφυτες, σταθερές και δεν προέρχονται άμεσα από την εμπειρία. Αντίθετα, η εμπειρία και η γνώση μας διαμορφώνονται από γνωστικούς μηχανισμούς. Ο τρίτος "-ισμός", ο κονστρουκτιβισμός, είναι μέχρι στιγμής μια γνωστή θέση στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες (σπανίζει στις φυσικές επιστήμες, όχι όμως στη φιλοσοφία και την κοινωνιολογία της επιστήμης). Η άποψη αυτή υποστηρίζει ότι οι κοινωνικές συνθήκες και δυνάμεις είναι υπεύθυνες για τη γνώση μας και τις διαδικασίες διαμόρφωσης της γνώσης.

Δύο συναφείς "-ισμοί" έχουν κυκλοφορήσει αμέτρητες φορές σε συζητήσεις σχετικά με τη μελέτη της θρησκείας, δηλαδή ο θετικισμός και ο αναγωγισμός. Ο θετικισμός αναπτύχθηκε ως βασική φιλοσοφία της επιστημονικής προόδου τον 19ο αιώνα. Η βασική αρχή του είναι ότι η επιστήμη πρέπει να ασχολείται με προβλήματα για τα οποία μπορούμε να έχουμε θετική και αξιόπιστη γνώση και επομένως πρέπει να αποφεύγονται οι μεταφυσικές εικασίες. Πρόκειται ουσιαστικά για μια πολύ ισχυρή ώθηση προς την αντικειμενικότητα και την ουδετερότητα. Τέλος, η μελέτη της θρησκείας έχει επωφεληθεί από τη θετικιστική στάση στην έρευνα. Και πάλι, ακόμη και οι θετικιστές έχουν απόψεις και προκαταλήψεις και επίσης προσυπογράφουν θεωρίες ακόμη και αν δεν το γνωρίζουν. Στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, η θετικιστική σκέψη άρχισε να παρακμάζει και οι όροι "θετικιστής" και "θετικισμός" έγιναν υποτιμητικοί όροι για τους ερευνητές που θεωρητικά δεν είχαν επίγνωση των δικών τους προϋποθέσεων. Το ιδεώδες στην τρέχουσα έρευνα είναι περισσότερο μια προσπάθεια να συμπεριληφθούν οι προϋποθέσεις της έρευνας και έτσι να επεκταθεί ο στόχος της αντικειμενικότητας στην ίδια την επιστημονική πρακτική.²

Η "αναγωγή", ο "αναγωγισμός" και ο "αναγωγιστής" συναντώνται επίσης τακτικά ως υποτιμητικοί όροι στη μελέτη της θρησκείας, οι οποίοι εφαρμόζονται συχνότερα σε εκείνους (αντιπάλους) που "ανάγουν" τη θρησκεία σε "κάτι άλλο" (π.χ. πολιτική, οικονομία ή γνώση) και συνεπώς τις υποτιθέμενες βασικές θρησκευτικές ιδιότητες της θρησκείας. Ο όρος "αναγωγή" έχει διάφορες σημασίες, αλλά στην επιστήμη σημαίνει πρωτίστως μια αλλαγή στη θεωρία ή στο επίπεδο και παράγει έτσι μια "νέα εικόνα των πραγμάτων". Ο αναγωγισμός παίζει ρόλο από τη στιγμή που λέγεται "με άλλα λόγια",³

¹ A. Chalmers, What Is This Thing Called Science? An assessment of the nature and status of science and its methods. 3rd edn., OpenUniversityPress, NewYork, 1999, σσ. 1-21.

² Ibid, σσ. 113-123.

³ J. S. Jensen, The Study of Religion in a New Key: theoretical and philosophical soundings in the comparative and general study of religion, Aarhus University Press, Aarhus 2003, σσ.134-139.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

διότι τότε χρησιμοποιείται ένα διαφορετικό ερμηνευτικό πλαίσιο, μαζί με σχετικές ερμηνείες και εξηγήσεις. Αν η μελέτη της θρησκείας ήθελε να αποφύγει την πλήρη αναγωγή, υπό αυτή την έννοια το μόνο καθήκον που θα απέμενε θα ήταν να επαναλάβει αυτά που πιστεύουν, λένε και κάνουν οι πιστοί. Οι περισσότερες συζητήσεις στην επιστημολογία και τη φιλοσοφία της επιστήμης έχουν επικεντρωθεί στις προϋποθέσεις και τα προβλήματα των φυσικών επιστημών στην αναζήτηση αξιόπιστης γνώσης, θεμελίωσης και αιτιολόγησης. Η διαμόρφωση της γνώσης στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες δεν έχει εξεταστεί στον ίδιο βαθμό, και οι τομείς αυτοί δεν έχουν θεωρηθεί από ορισμένους καθόλου επιστημονικοί.

Συνοψίζοντας, πολλές επιστημολογικές ανησυχίες αποκαλύπτουν ότι δεν χρειάζεται να είσαι φυσικός ή φιλόσοφος για να ξέρεις τι είναι η επιστήμη, επειδή οι επιστημονικές αρετές είναι καταρχήν αρκετά εύκολες στην κατανόηση και τη χρήση. Υπάρχουν επεκτάσεις και συνέχειες των ανθρώπινων ικανοτήτων που έχουν εξελιχθεί έτσι ώστε να μην περπατάμε στα δέντρα της ζούγκλας. Όταν προσθέσουμε σε αυτό τις υποχρεώσεις της κοινωνικής ζωής και την κανονιστική χρήση της γλώσσας, βλέπουμε ότι το περίγραμμα της επιστημονικής πρακτικής είναι παρόμοιο με την ανθρώπινη πρακτική γενικά. Τα ίδια πρότυπα ισχύουν και στην άσκηση της επιστήμης, γι' αυτό και νομίζω ότι πρέπει να προτιμήσουμε το σενάριο των "αρετών" από την προσκόλληση στην αναζήτηση ενός αυστηρού συνόλου κανόνων. Ο καθένας μπορεί να ακολουθήσει αυστηρούς κανόνες, αλλά είναι πολύ πιο δύσκολο να παραμείνει ορθολογικός όταν οι κανόνες εξαντληθούν. Υπάρχει λύση και σε αυτό, διότι, όπως είπε κάποτε ο φιλόσοφος Hilary Putnam, έχουμε μια υποτιμημένη, πρωτόγονη υποχρέωση να είμαστε λογικοί, όχι βέβαια μια "ηθική υποχρέωση" ή μια "δεοντολογική υποχρέωση", αλλά παρόλα αυτά μια πολύ πραγματική υποχρέωση να είμαστε λογικοί".¹

Περιεχόμενο της ανάλυσης

Με ερευνητικές μεθόδους, όπως τα πειράματα και οι έρευνες, οι άνθρωποι ανταποκρίνονται σε ελεγχόμενες καταστάσεις ή απαντούν σε ερωτήσεις και έτσι παρέχουν δεδομένα που δεν ήταν προηγουμένως διαθέσιμα. Ορισμένοι ερευνητές προτιμούν να μελετούν μηνύματα που υπάρχουν ήδη σε καταγεγραμμένη ή οπτική μορφή. Η ανάλυση κειμένου είναι η μέθοδος που χρησιμοποιείται για την περιγραφή και την ερμηνεία των χαρακτηριστικών ενός καταγεγραμμένου ή οπτικού μηνύματος. "Κείμενα" είναι κάθε αντικείμενο, τεχνούργημα ή συμπεριφορά που περιλαμβάνει τη χρήση συμβόλων. Τα κείμενα μπορεί να είναι γραπτά αντίγραφα ομιλιών ή

¹ H. Putnam, The Many Faces of Realism, Open Court, LaSalle, IL, σ. 84.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

συνομιλιών, γραπτά έγγραφα (επιστολές, αρχεία προσωπικού, εφημερίδες, περιοδικά, εγχειρίδια), ηλεκτρονικά έγγραφα (κασέτες ήχου, ταινίες, βιντεοκασέτες, αρχεία υπολογιστή) ή οπτικά κείμενα (πίνακες ζωγραφικής, φωτογραφίες και αρχιτεκτονική).

Η ανάλυση περιεχομένου έχει αναπτυχθεί κυρίως ως μέθοδος περιγραφής και επεξήγησης των χαρακτηριστικών των μηνυμάτων που ενσωματώνονται σε κείμενα μαζικών και δημόσιων μέσων ενημέρωσης (αν και μπορεί να περιλαμβάνει μηνύματα ιδιωτικής φύσης ή απευθυνόμενα σε ένα ή περισσότερα άτομα). Η ανάλυση περιεχομένου ορίζεται ως μια "ερευνητική τεχνική για την εξαγωγή αναπαραγωγικών και έγκυρων συμπερασμάτων από κείμενα (ή άλλο σημαντικό υλικό) στο πλαίσιο της χρήσης τους".¹ Περιλαμβάνει "οποιαδήποτε από τις πολλές ερευνητικές τεχνικές που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή και τη συστηματική ανάλυση του περιεχομένου της γραπτής, προφορικής ή εικονογραφικής επικοινωνίας - όπως βιβλία, εφημερίδες, τηλεοπτικά προγράμματα ή απομαγνητοφωνημένα κείμενα συνεντεύξεων"² και συνήθως καταλήγει στην ανάπτυξη αντικειμενικών και ποσοτικών δεδομένων, αν και οι ποιοτικές ποικιλίες που βασίζονται κυρίως ή αποκλειστικά στην ποιοτική ανάλυση και αναφορά είναι συνηθισμένες.

Η ανάλυση περιεχομένου έχει τις ρίζες της στις θρησκευτικές σπουδές και ανάγεται στη Σουηδία του 18ου αιώνα, όταν οι ερευνητές μέτρησαν τον αριθμό των θρησκευτικών συμβόλων σε μια συλλογή 90 ύμνων, για να διαπιστώσουν αν οι ύμνοι κήρυτταν κατά της Εκκλησίας.³

Πρώτον, η ανάλυση περιεχομένου είναι χρήσιμη εάν οι ερευνητές ενδιαφέρονται να παρακολουθήσουν συγκεκριμένα δεδομένα για να εντοπίσουν και να κατανοήσουν την κατεύθυνση ή τις αλλαγές σε συγκεκριμένα φαινόμενα με την πάροδο του χρόνου. Δεύτερον, η ανάλυση περιεχομένου είναι κατάλληλη εάν οι ερευνητές θέλουν να εντοπίσουν κοινά μοτίβα ή στοιχεία σε ένα συγκεκριμένο είδος. Τρίτον, εάν δεν αναζητούν κοινά στοιχεία, οι ερευνητές μπορούν να χρησιμοποιήσουν την ανάλυση περιεχομένου για να εντοπίσουν διαφορές συγκρίνοντας παρόμοιους τύπους μεταβλητών σε δύο διαφορετικά συστήματα ή σε διαφορετικά πλαίσια. Τέταρτον, οι ερευνητές μπορούν να χρησιμοποιήσουν την ανάλυση περιεχομένου για να αξιολογήσουν την εικόνα ορισμένων ομάδων στην κοινωνία. Πέμπτον, η ανάλυση περιεχομένου μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη μέτρηση ενός συγκεκριμένου φαινομένου με βάση ένα συγκεκριμένο πρότυπο, προκειμένου να ταξινομηθεί το

¹K.H Krippendorff, Content analysis: an introduction to its methodology, Sage Publications, Thousand Oaks, California, 1980, σ. 18.

²W.P. Vogt, Dictionary of statistics and methodology, third edn. Sage Publications, Thousand Oaks, California, 2005, σ. 59.

³Cf. K Dovring, „Quantitative semantics in 18th century Sweden”, Public opinion Quarterly 18, 1954-1955, (σσ. 389 – 394).

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

φαινόμενο, να γίνει μια κρίση για αυτό ή να προσδιοριστεί πόσο κοντά βρίσκεται στην ικανοποίηση ενός συγκεκριμένου προτύπου ή προσδοκίας. Έκτον, η ανάλυση περιεχομένου μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη συσχέτιση ορισμένων χαρακτηριστικών του μηνύματος με άλλες μεταβλητές.

Αρχικά, η ανάλυση περιεχομένου είναι ένας διακριτικός τρόπος μέτρησης των φαινομένων. Δεύτερον, η ανάλυση περιεχομένου επιτρέπει στους ερευνητές να διαχειρίζονται και να συνοψίζουν συστηματικά μεγάλες ποσότητες σχετικά αδόμητων πληροφοριών ευκολότερα από ό,τι άλλες ερευνητικές μέθοδοι. Επιπλέον, η ανάλυση περιεχομένου μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την περιγραφή φαινομένων επικοινωνίας με τρόπο που επιτρέπει την τριγωνοποίηση με άλλες ερευνητικές μεθόδους.

Παρά τα εμπειρικά της θεμέλια, η ανάλυση περιεχομένου δεν είναι μια καθαρά αντικειμενική μέθοδος. Τα κείμενα δεν έχουν αμιγώς αντικειμενικές ιδιότητες- δεν είναι "ανεξάρτητα από τον αναγνώστη".¹ Στην περίπτωση της ανάλυσης περιεχομένου, τα νοήματα προσδίδονται στα κείμενα από ερευνητές που σχεδιάζουν προσεκτικά την ανάλυση χρησιμοποιώντας συγκεκριμένα θεωρητικά πλαίσια, προετοιμάζουν ανεξάρτητους κωδικοποιητές για να περιγράψουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και ερμηνεύουν προσεκτικά τα αποτελέσματα. Επιπλέον, η ανάλυση περιεχομένου βασίζεται στην υπόθεση ότι υπάρχουν ομοιόμορφες σχέσεις μεταξύ των συμβόλων και των νοημάτων τους. Τέλος, η ίδια η φύση των κειμένων και της ανάλυσης κειμένου απαιτεί από τους ερευνητές να εξάγουν συγκεκριμένα συμπεράσματα από τα κείμενα σε συγκεκριμένα πλαίσια - δηλαδή, από το κείμενο για το τι σκοπεύει ο συγγραφέας, από το κείμενο για το τι σημαίνει το κείμενο για τους χρήστες και από το κείμενο για το πώς το κείμενο επηρεάζει τους χρήστες.

Σε αυτή την κατηγορία, οι ερευνητές εστιάζουν σε θρησκευτικές τελετουργικές πρακτικές ή στην εκτέλεση (είτε ατομικά είτε συλλογικά) περισσότερο ή λιγότερο αμετάβλητων ακολουθιών τυπικών θρησκευτικών πράξεων και εκφράσεων. Για παράδειγμα, οι ερευνητές ενδιαφέρονται για το περιεχόμενο, τη δομή και την εκτέλεση των προσευχών. Μερικές φορές το περιεχόμενο της προσευχής σχετίζεται με άλλες μεταβλητές και συνδέει το περιεχόμενο της προσευχής με τη σωματική, ψυχική και πνευματική υγεία. Άλλοι μελετούν τη λατρευτική μουσική και τους ύμνους για να κατανοήσουν το περιεχόμενο των ιστοριών και των τραγουδιών του κατηχητικού σχολείου. Η ανάλυση του περιεχομένου των αφηγήσεων μεταστροφής και των απόψεων του Θεού βοηθά στον εντοπισμό κοινών βιωματικών θεμάτων που

¹ K. Krippendorff, „Reliability in content analysis: some common misconceptions and recommendations”, Human Communication Research 30 (3), 2004, (σσ. 411 – 433), σ. 22.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

τοποθετούν τις ατομικές θρησκευτικές εμπειρίες σε ευρύτερα κοινωνικά περιβάλλοντα.

Μια κατηγορία μελετών διερευνά τον τρόπο με τον οποίο τα κυρίαρχα ειδησιογραφικά μέσα περιγράφουν ή πλαισιώνουν θρησκευτικούς ανθρώπους, ομάδες ή γεγονότα. Δεύτερον, οι μελέτες μπορεί να εστιάζουν στην παρουσία ή την απουσία θρησκευτικού περιεχομένου στα κυρίαρχα ψυχαγωγικά και εμπορικά μέσα ενημέρωσης, συχνά ως μέσο περιγραφής ορισμένων θρησκευτικών πεποιθήσεων, εντοπισμού τάσεων ή ανάδειξης προκαταλήψεων. Τρίτον, οι ερευνητές μελετούν τα θρησκευτικά μέσα ενημέρωσης για να προσδιορίσουν τις στάσεις, τις πεποιθήσεις, τις πρακτικές και τις ταυτότητες θρησκευτικών οργανώσεων ή ατόμων. Αρκετές μελέτες σε αυτόν τον τομέα αναφέρονται στην κυβέρνηση και την ιθαγένεια. Δεύτερον, πολλές μελέτες επικεντρώνονται στη θρησκεία και στη σχέση της με την υγεία και την ευημερία. Τρίτον, η διασταύρωση μεταξύ θρησκείας και εκπαίδευσης προκαλεί σημαντικό ενδιαφέρον. Τέταρτον, πολλοί ερευνητές ενδιαφέρονται για τον ρόλο της θρησκείας στην οικογενειακή ζωή. Τέλος, οι μελέτες σε αυτόν τον τομέα επικεντρώνονται σε θέματα φυλής και φύλου.

Η ανάλυση περιεχομένου είναι ιδανική για τις θρησκευτικές σπουδές επειδή επιτρέπει στους ερευνητές να προχωρήσουν πέρα από το προφανές περιεχόμενο που συναντάται στα κείμενα - το ορατό, επιφανειακό περιεχόμενο - στο λανθάνον περιεχόμενο ή στις ερμηνείες του περιεχομένου που αφορούν κάτι σχετικά με τη φύση των επικοινωνούντων ή τις επιδράσεις στους επικοινωνούντες. Ωστόσο, παρά τα πολλά πλεονεκτήματά της που περιγράφονται εδώ, υπάρχουν ορισμένοι περιορισμοί στην ανάλυση περιεχομένου. Πρώτον, μπορεί να είναι δύσκολο να βρεθούν αντιπροσωπευτικά δείγματα. Δεύτερον, η γενίκευση των αποτελεσμάτων μιας ανάλυσης περιεχομένου σε μια άλλη είναι δύσκολη, επειδή οι ερευνητές ενδέχεται να μην χρησιμοποιούν παρόμοιες μονάδες κωδικοποίησης ή κατηγορίες. Τέλος, ενώ η ανάλυση περιεχομένου είναι χρήσιμη για την περιγραφή των χαρακτηριστικών και των τάσεων του μηνύματος, δεν επιτρέπει στους ερευνητές να εξάγουν συμπεράσματα σχετικά με την αιτία και το αποτέλεσμα, όπως στην περίπτωση των πειραμάτων.

Ανάλυση συνομιλίας

Η ανάλυση συνομιλίας είναι μια μέθοδος ανάλυσης της προφορικής αλληλεπίδρασης. Ασχολείται ιδιαίτερα με τη διαδοχική οργάνωση της διαδραστικής συνομιλίας.¹ Δηλαδή, επιδιώκει να διερευνήσει πώς οι ενέργειες και οι στροφές του λόγου διαδέχονται η μία την άλλη με συστηματικό τρόπο.

¹ Πρβλ. E. A. Schegloff, Sequence Organization in Interaction: a primer in conversation analysis. Volume 1. Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Αν και η ανάλυση συνομιλίας εφαρμόζεται σήμερα σε πλήθος επιστημονικών κλάδων, π.χ. γλωσσολογία, σπουδές επικοινωνίας, ψυχολογία και εκπαίδευση, έχει αρχικά τις ρίζες της στην κοινωνιολογία. Δημιουργήθηκε από τον κοινωνιολόγο Harvey Sacks τη δεκαετία του 1960.¹ Επηρεάστηκε ιδιαίτερα από την εθνομεθοδολογική κοινωνιολογία του Harold Garfinkel. Το κύριο πεδίο εφαρμογής της Ανάλυσης Συνομιλίας στις θρησκευτικές σπουδές είναι η μικροαναλυτική μελέτη των γεγονότων θρησκευτικού λόγου. Σε κάθε θρησκευτική κοινότητα υπάρχει ένα πλήθος επαναλαμβανόμενων περιστατικών λόγου.

Τα δεδομένα της ανάλυσης συνομιλίας αποτελούνται από καταγραφές της λεγόμενης φυσικής ομιλίας σε αλληλεπίδραση.² Αυτό σημαίνει ότι οι σημειώσεις πεδίου ή οι συνεντεύξεις δεν θεωρούνται επαρκή δεδομένα. Κατά την ανάλυση της συνομιλίας, η ανάλυση πρέπει να συμφιλιωθεί με μικροσκοπικές λεπτομέρειες των πραγματικών συζητήσεων, και τέτοιες λεπτομέρειες είναι δύσκολο, αν όχι αδύνατο να τις θυμηθούμε αργότερα. Χρησιμοποιούνται τόσο ηχογραφήσεις όσο και βιντεοσκοπήσεις, αλλά οι βιντεοσκοπήσεις προτιμώνται επειδή μπορούν να αποτυπώσουν τις μη λεκτικές πτυχές της αλληλεπίδρασης. Αυτός ο τύπος καταγραφής δεδομένων μπορεί να προκαλέσει προβλήματα πρόσβασης. Υπάρχουν θρησκευτικές ομάδες μεταξύ των οποίων είναι αδύνατο να ληφθεί άδεια καταγραφής. Σε αυτές τις ομάδες θα πρέπει να χρησιμοποιούνται άλλες μέθοδοι.³

Υπάρχουν επίσης ηθικά ζητήματα κατά την καταγραφή διαδραστικών δεδομένων. Η εμπιστευτικότητα των συμμετεχόντων στην αλληλεπίδραση πρέπει να προστατεύεται. Ειδικά, όταν η καταγραφή γίνεται σε μη δημόσιο περιβάλλον, είναι απαραίτητο να ληφθεί η γραπτή συγκατάθεση όλων των συμμετεχόντων. Πρέπει να ενημερώνονται για τον σκοπό της μελέτης, τον τρόπο χρήσης των δεδομένων και το πού θα προβάλλονται τα αρχεία. Κατά τη μεταγραφή, η συνήθης πρακτική είναι να προστατεύεται το απόρρητο των συμμετεχόντων με την αλλαγή όλων των ονομάτων, των τόπων και άλλων λεπτομερειών που καθιστούν δυνατή την ταυτοποίηση.

Η ανάλυση των συνομιλιών περιλαμβάνει λεπτομερή μικροανάλυση των δεδομένων. Αυτό αποτελεί δύναμη αλλά και περιορισμό της μεθόδου. Η κύρια δύναμη της μεθόδου είναι ότι αφορά το τι πραγματικά συμβαίνει στη συνομιλία θρησκευτικής αλληλεπίδρασης. Επίσης, επειδή η ανάλυση συνομιλίας ασχολείται με τη διαδοχική

¹EsaLehtinen, „Conversation analysis”, The routledge handbook of research methods in the study of religions, eds. Michael Stausberg and Steven Engler, Routledge, London and New York, 2011, (σσ. 122-133), σ. 123.

²Πρβλ. J. Heritage, Garfinkel and Ethnomethodology. Polity Press, Cambridge, 1984.

³EsaLehtinen, „Conversation analysis”, The routledge handbook of research methods in the study of religions, eds. Michael Stausberg and Steven Engler, Routledge, London and New York, 2011, (σσ. 122-133), σ. 128.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ανάλυση, μπορεί να εξηγήσει πώς οι ίδιοι οι συμμετέχοντες ερμηνεύουν τις ενέργειες των άλλων. Αυτό γίνεται εξετάζοντας τον τρόπο με τον οποίο οι μετοχές αντιμετωπίζονται στον επόμενο γύρο. Έτσι, η ανάλυση της συνομιλίας μπορεί να ρίξει φως στην πτυχή της θρησκευτικής πρακτικής από τη σκοπιά των επαγγελματιών.

Ωστόσο, επειδή η ανάλυση είναι τόσο λεπτομερής, ένας αναλυτής συνομιλίας θα πρέπει συνήθως να εστιάζει σε έναν τύπο θρησκευτικής συνάντησης. Έτσι, μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα αποτελέσματα της ανάλυσης συνομιλίας παρέχουν μια περιορισμένη εικόνα οποιασδήποτε θρησκευτικής κοινότητας. Επίσης, ειδικά όταν οι ερευνητές μελετούν μια θρησκευτική κοινότητα με την οποία δεν είναι εξοικειωμένοι, χρειάζονται πολιτισμικές γνώσεις της κοινότητας για να κατανοήσουν τα σχετικά συμπερασματικά πλαίσια. Προκειμένου να αποκτηθεί αυτή η γνώση, πρέπει να πραγματοποιηθεί εθνογραφική παρατήρηση της κοινότητας. Έτσι, ο συνδυασμός εθνογραφικών αναλυτικών και συνομιλιακών μεθόδων μπορεί να προσφέρει εξαιρετικά αποτελέσματα. Το καλύτερο δυνατό σενάριο θα ήταν να δημιουργηθεί μια ερευνητική ομάδα εθνογράφων και αναλυτών συνομιλιών. Οι εθνογράφοι μπορούν να επικεντρωθούν στην παροχή μιας ολιστικής εικόνας της κοινότητας ομιλίας, ενώ οι αναλυτές συνομιλίας μπορούν να επικεντρωθούν σε συγκεκριμένους τύπους συμβάντων ομιλίας.¹

Ερμηνευτική

Όταν η ερμηνεία αναπτύσσεται σε μια επιστημονική μέθοδο, της δίνεται ένα ελληνικό όνομα - "ερμηνευτική" - μια έννοια που προέρχεται από το ρήμα "ερμηνεύειν", που σημαίνει "εκφράζω", "μεταφράζω", "ερμηνεύω". Το πηγαιό υλικό της ερμηνευτικής είναι τα κείμενα και άλλες δηλώσεις και ο στόχος είναι η κατανόηση των νοημάτων τους. Στις θρησκευτικές σπουδές, η μελέτη των κειμένων και των δηλώσεων δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά ένα μέσο για να πούμε κάτι για τη θρησκεία και τις θρησκευτικές διεργασίες σε μια κοινωνία.

Οι Χριστιανοί συγγραφείς έχουν κάνει διάκριση μεταξύ διαφορετικών επιπέδων νοήματος στη Βίβλο. Ο Ωριγένης (185-254) διέκρινε μεταξύ του κυριολεκτικού, του ηθικού και του πνευματικού νοήματος της Γραφής. Στην πράξη, οι διακρίσεις αυτές έχουν συχνά περιοριστεί σε έναν διαχωρισμό μεταξύ του κυριολεκτικού και του

¹Vezi E. Lehtinen, „Conversation analysis and religion: practices of talking about Bible texts in Seventh-day Adventist Bible study”. Religion 39, σσ. 233-247, EsaLehtinen, „Conversation analysis”, The routledge handbook of research methods in the study of religions, eds. Michael Stausberg and Steven Engler, Routledge, London and New York, 2011, (σσ. 122-133), σ. 130.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

αλληγορικού νοήματος. Στην Αναγέννηση, η ερμηνευτική συνδέθηκε στενά με τη φιλολογία, συνδυάστηκε με την κριτική των πηγών και θεωρήθηκε ως η βασική μέθοδος των ανθρωπιστικών επιστημών.

Η ερμηνευτική συνίσταται σε μια ανάγνωση που κινείται μπρος-πίσω μεταξύ των μερών και του όλου κειμένου, μεταξύ της δομής και του νοήματός του, μεταξύ του ορίζοντα του αναγνώστη και του ορίζοντα του κειμένου και μεταξύ του κειμένου και των συμφραζομένων του. Η ερμηνευτική είναι τόσο μια μέθοδος όσο και μια φιλοσοφία ερμηνείας. Η μέθοδος δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ή να εξηγηθεί ικανοποιητικά χωρίς να έχει γερές ρίζες στις θεωρίες της ερμηνείας, διότι η πράξη της ερμηνείας πρέπει πάντα να περιλαμβάνει έναν συστηματικό προβληματισμό σχετικά με την ερμηνευτική διαδικασία και τις δικές μας αφετηρίες σε αυτή τη διαδικασία.

Ο πρώτος οδηγός για τη χρήση της ερμηνευτικής μεθόδου είναι η αργή και ενδελεχής ανάγνωση του κειμένου. Ένα κείμενο μπορεί να διαβαστεί εκατοντάδες φορές -προς τα εμπρός, προς τα πίσω και εγκάρσια- και κάθε φορά να παρέχει νέες πληροφορίες. Σύμφωνα με το μοντέλο του ερμηνευτικού κύκλου, πηγαίνουμε στο κείμενο με τις δικές μας προκαταλήψεις και στη συνέχεια προβάλλουμε νοήματα σε αυτό. Οι γνώσεις που αποκτά κανείς μέσω της αρχικής ανάγνωσης αλλάζουν τις προκαταλήψεις του και το κείμενο αποκτά πλουσιότερη ερμηνεία σε κάθε επόμενη ανάγνωση.

Ένας δεύτερος οδηγός είναι να εφαρμόσουμε όλα όσα γνωρίζουμε για τη γλώσσα και το πλαίσιο του κειμένου. Η λέξη "κείμενο" προέρχεται από το λατινικό *textere*, "ιστός", το οποίο είναι αρκετά εύστοχο, καθώς ένα κείμενο είναι ένα δίκτυο αναφορών σε έννοιες, ιδέες, πρακτικές και άλλα κείμενα (διακειμενικότητα). Ένα πλαίσιο αντιπροσωπεύει τις αλληλεξαρτώμενες συνθήκες υπό τις οποίες συμβαίνει ή εμφανίζεται κάτι. Στην περίπτωση ενός κειμένου, το πλαίσιο περιλαμβάνει ιδίως το περιβάλλον του και το κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον. Σύμφωνα με μια εκδοχή του ερμηνευτικού κύκλου, ο αναγνώστης κινείται μπρος-πίσω μεταξύ του κειμένου και του πλαισίου του. Ένα κείμενο έχει πάντοτε πολλά συμφραζόμενα και όχι μόνο ένα.

Η σύγχρονη ιστορία της ερμηνευτικής περιλαμβάνει ερεθίσματα από τις βιβλικές σπουδές, τη φιλοσοφία και τη συγκριτική λογοτεχνία. Αντανακλά την ανάπτυξη μιας βαθύτερης προοπτικής για τη φύση της ερμηνείας, καθώς και συγκρούσεις σχετικά με τις ερμηνευτικές διαδικασίες και τον σκοπό της ερμηνείας. Σημαντικά ονόματα της σύγχρονης ιστορίας της ερμηνευτικής είναι ο Friedrich Schleiermacher (1768-1834), ο Wilhelm Dilthey (1833-1911), ο Martin Heidegger (1889-1976), ο Hans-Georg Gadamer (1900-2002) και ο Paul Ricoeur (1913-2005).

Η ερμηνευτική είναι σημαντική στις θρησκευτικές σπουδές, διότι ασχολείται με τα κείμενα, το νόημα και την ερμηνεία με θεωρητικά αναστοχαστικό τρόπο. Ένα από τα

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

δυνατά σημεία αυτής της προσέγγισης είναι ότι νέες προοπτικές και πλαίσια θα προσκαλέσουν νέα ερωτήματα και ερμηνείες.¹

Η ερμηνευτική προσέγγιση των θρησκευτικών κειμένων προϋποθέτει μια βαθιά γνώση της παράδοσης της ερμηνείας της συγκεκριμένης θρησκείας εκ των έσω. Επομένως, υπάρχει διαφορά μεταξύ των δημιουργικών χρήσεων των θρησκευτικών κειμένων και των επιστημονικών ερμηνειών τους. Η ερμηνευτική στον τομέα των θρησκευτικών σπουδών δεσμεύεται να κατασκευάσει ερμηνείες που πιστεύω ότι λένε κάτι για τους χρήστες ενός κειμένου και τις κειμενικές κοινότητες σε ένα συγκεκριμένο σημείο της ιστορίας. Το εύρος των αποδεκτών αναγνώσεων των θρησκευτικών κειμένων είναι συνεπώς περιορισμένο και δεν πρέπει να υπερβαίνει τα όρια της ερμηνείας που εξαρτώνται από το πολιτισμικό και κοινωνικό πλαίσιο του κειμένου.

Φαινομενολογία

Η φαινομενολογία είναι μια ισχυρή μέθοδος, αλλά δεν χρησιμοποιείται επαρκώς στη μελέτη της θρησκείας - εν μέρει επειδή πάρα πολλοί μελετητές παρεξηγούν τι συνεπάγεται. Κάθε ερευνητικό έργο είναι ενδιαφέρον. Αυτό που τα κάνει να ξεχωρίζουν είναι το οπτικό βάθος που αναζητούν. Οι επιφανειακές και οι βαθιές απόψεις είναι διαφορετικά ερευνητικά αντικείμενα που απαιτούν διαφορετικές ερευνητικές τεχνικές - έρευνες και συνεντεύξεις, αντίστοιχα.

Στη μελέτη της θρησκείας, ο όρος "φαινομενολογία" μας παραπέμπει στις εμπειρίες που πρέπει να διέπουν τη θρησκευτική ζωή. Το κάλεσμα στην εμπειρία απέκτησε επιστημονική σημασία στα τέλη του 17ου αιώνα, με την προσπάθεια του Friedrich Schleiermacher (1799) να δικαιολογήσει τον χριστιανισμό απέναντι στον ορθολογισμό του Διαφωτισμού. Καθώς προβληματίζεται σχετικά με αυτή την εμπειρία, αναπτύσσει την ιδέα ενός παντοδύναμου και φιλόανθρωπου Θεού, της μόνης δυνατής πηγής που μπορεί να έχει μια τέτοια εμπειρία. Αυτή η ιδέα είναι μια "υπερβολική αυτοπεποίθηση" για να χρησιμοποιήσουμε τον μεταγενέστερο όρο του William James: μια διανοητική συναγωγή και η επεξεργασία της ίδιας της εμπειρίας. Σύμφωνα με τα λόγια του James, οι θρησκευτικές ιδέες "προϋποθέτουν ως αντικείμενο τις άμεσες εμπειρίες. Είναι συνέπεια του θρησκευτικού συναισθήματος, δεν συντονίζονται με αυτό, δεν είναι ανεξάρτητες από αυτό που διαπιστώνει".² Ο Husserl ξεκίνησε τη φιλοσοφία του με τη συνειδητή εμπειρία. Η φαινομενολογία περιλαμβάνει την πυκνή περιγραφή αυτών των

¹IngvidSælidGilhus, „Hermeneutics”, The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religions, eds. Michael Stausberg and Steven Engler, Routledge, London and New York, 2011, (σσ. 275-284), σ. 282.

² W. James, The Varieties of Religious Experience, Modern Library, New York.1961, σσ. 424.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

υποκειμενικών εμπειριών προκειμένου να εντοπιστούν οι δομές τους. Η φαινομενολογία αναζητά μοντέλα σε αυτές τις περιγραφές, χωρίς να φαντάζεται ότι αναφέρονται σε κάτι άλλο εκτός από την υποκειμενική συνείδηση.

Ο μαθητής του Husserl, Martin Heidegger, ανέπτυξε τη φαινομενολογία προς μια κάπως διαφορετική κατεύθυνση, σημειώνοντας ότι η υποκειμενική εμπειρία δεν είναι απομονωμένη. Αντίθετα, τοποθετείται πάντα σε έναν προϋπάρχοντα κόσμο. Όχι μόνο η εμπειρία είναι πάντα κάτι, αλλά τα πράγματα που παρουσιάζονται στον πειραματιστή παρουσιάζονται πάντα σε ένα πλαίσιο που διαμορφώνει και τις δύο πλευρές της δράσης. Η χαϊντεγκεριανή φαινομενολογία διερευνά τον ρόλο που παίζουν αυτά τα πλαίσια στη συγκρότηση τόσο της εμπειρίας όσο και του πειραματιστή.

Εκεί που ο Χάιντεγκερ επικεντρώθηκε στο πλαίσιο, ο Μορίς Μερλώ-Ποντύ επικεντρώθηκε στο ζωντανό σώμα. Επειδή το σώμα είναι τόσο ο μηχανισμός της συνείδησης όσο και ένα από τα αντικείμενά της, αδιαχώριστο, η σωματική αντίληψη είναι το μόνο σημείο στο οποίο η ίδια η συνείδηση δεν μπορεί να διαχωριστεί από τη συνείδηση κάποιου πράγματος. Αυτή τη φορά, το σώμα-ψυχικός κόσμος παρουσιάζονται στη συνείδηση με ενιαίο τρόπο. Η διαφορά είναι εντυπωσιακή. Η φαινομενολογία του Merleau-Ponty προσπαθεί να περιγράψει αυτές τις διαφορές, βλέποντάς τες ως διαφορές σε αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε "ζωντανό σώμα". Η εμπειρία είναι πάντα μια ενσώματη εμπειρία, ενσωματωμένη σε έναν βιωμένο, ενσώματο κόσμο. Αυτή η μορφή φαινομενολογίας τοποθετεί αναπόφευκτα το σώμα στο κέντρο της θρησκευτικής ζωής.

Από τα παραπάνω, θα πρέπει να είναι προφανές ότι η δραστηριότητα των ερευνητών των θρησκευτικών σπουδών, όπως του Mircea Eliade και του Ninian Smart, δεν ήταν "φαινομενολογία" με την αυστηρή έννοια του όρου. Όπως επισημαίνει ο James Coes, αυτοί και άλλοι χρησιμοποίησαν "θέματα που έχουν συνδεθεί με τη φαινομενολογία - περιλαμβάνοντας προηγούμενες υποθέσεις, χρησιμοποιώντας μια εντελώς εμπειρική προσέγγιση, εντοπίζοντας τυπολογίες και επιμένοντας ότι η θρησκεία περιλαμβάνει μια κατηγορία από μόνη της".¹

Η σύγχρονη εμπειρική φαινομενολογία επιδιώκει να κάνει κάτι εντελώς διαφορετικό. Προσπαθεί να κατανοήσει τον κόσμο όπως τον βιώνουν οι άνθρωποι, αγνοώντας τις ερμηνείες τους για τις εμπειρίες αυτές. Οι οπαδοί του Husserl δίνουν έμφαση στη δυναμική της συνείδησης και της συνείδησης που πρόκειται να υπάρξει. Οι οπαδοί του Χάιντεγκερ δίνουν έμφαση στην ταυτόχρονη εμπειρία του αντικειμένου και του πλαισίου. Ο Merleau-Ponty τονίζει την ενσώματη φύση όλων των εμπειριών.

¹ J.L. Cox, A Guide to the Phenomenology of Religion, T&T International, London, 2006, σσ. 204–205.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Ωστόσο, παρ' όλα αυτά, επιδιώκει να συλλάβει την υποκειμενική συνείδηση. Αυτό είναι το αντικείμενο προς το οποίο κατευθύνεται η φαινομενολογική μέθοδος.

Φαίνεται να υπάρχει μια αντίφαση στην καρδιά του φαινομενολογικού πρότζεκτ. Από τη μία πλευρά, η φαινομενολογία πρέπει να διερευνήσει τις καθαρές εμπειρίες, αφαιρώντας τις ερμηνείες των ανθρώπων γι' αυτές. Από την άλλη πλευρά, οι ανθρωπολογικές, ψυχολογικές και κοινωνιολογικές φαινομενολογίες παράγουν διαφορετικές περιγραφές αυτών των εμπειριών.

Όλοι οι σοβαροί φαινομενολογικοί ερευνητές παλεύουν με αυτό το πρόβλημα - ένας από τους λόγους για τους οποίους η φαινομενολογία είναι μια από τις πιο δύσκολες ερευνητικές μεθόδους για να χρησιμοποιηθεί σωστά. Πρέπει πάντα να δίνουμε προσοχή στις αφηγήσεις που μας εμποδίζουν να κοιτάζουμε φαινομενολογικά.

Ακουστικό υλικό

Δεδομένου ότι οι θρησκευτικές σπουδές έχουν εξελιχθεί σε ένα τόσο πολυεπιστημονικό και διεπιστημονικό πεδίο έρευνας, όπως δείχνει και η παρούσα μελέτη, είναι απαραίτητο να αναφερθούμε σε μεθοδολογίες που δημιουργούνται από την "αναγνώριση του αυτιού".¹ Επιπλέον, ορισμένοι από τους τομείς που παραδοσιακά περιγράφουν και αναλύουν οι θρησκευτικοί επιστήμονες, όπως η πρακτική, η εμπειρία, η ταυτότητα, η λειτουργία, η επιτέλεση, η διαμεσολάβηση, η ενσάρκωση και η χωρικότητα, προσφέρονται για ηχητική ανάλυση.

Κατ' αρχάς, πρέπει να γίνουν ακόμη περισσότερες έρευνες σχετικά με την αντιληπτή σχέση μεταξύ συγκεκριμένων ήχων (περιβαλλοντικών ή παραγόμενων από φωνές ή όργανα) και συγκεκριμένων θεοτήτων ή πνευματικών όντων, αυτό που ο Ter Ellingson αποκαλεί "ισομορφισμό".² Χρειάζονται περισσότερες μελέτες σχετικά με τους ιστορικούς και πολιτιστικούς παράγοντες που οδήγησαν σε ορισμένους ήχους που έχουν γίνει εμβληματικοί ορισμένων θρησκευτικών παραδόσεων, είτε πρόκειται για φωνές στο Ισλάμ, είτε για τον άνθρωπο στον Ινδουισμό, είτε για ψαλμωδίες στον Βουδισμό, είτε για το σοφάρ στον Ιουδαϊσμό, είτε για την καμπάνα στον Χριστιανισμό. Ομοίως, η ζωή των σύγχρονων συνθετών και μουσικών μπορεί να εξεταστεί παραγωγικά μέσω (αυτο)βιογραφικής μελέτης και προσωπικών συνεντεύξεων για να διακρίνουμε τις θρησκευτικές ή/και πνευματικές πεποιθήσεις και πρακτικές, καθώς και τις κοινωνικές δυνάμεις που διαμόρφωσαν τη μουσική τους.

¹ Βλ. Erlmann 2004 apud Rosalind I.J. Hackett, „Auditory materials”, The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religions, eds. Michael Stausberg and Steven Engler, Routledge, London and New York, 2011, (pp. 275-284), (σσ. 447-458), σ. 450.

² T. Ellingson, „Music: music and religion”, L. Jones, (ed.), Encyclopedia of Religion, Macmillan, New York, 2005, pp. (pp. 6248 – 6256), p. 6253. T. Ellingson, „Music: music and religion”, L. Jones, (ed.), Encyclopedia of Religion, Macmillan, New York, 2005, (σσ. 6248 – 6256), σ. 6253.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Η μετατόπιση από τον "λόγο" και το "κείμενο" σε μια νέα έμφαση στις αισθήσεις ως διαμεσολαβητές της εμπειρίας έχει χαρακτηριστεί ως "αισθητηριακή επανάσταση"¹.

Ο Howes τονίζει τη σημασία της εστίασης στην "αλληλεπίδραση των αισθήσεων στην πολιτιστική εμπειρία και έκφραση"². Επιπλέον, κατά την εκτίμηση του Howes, η αίσθηση είναι "δυναμική, σχεσιακή και πολιτική (όχι όπως λένε οι σύγχρονοι ψυχολόγοι)"³.

Η έρευνα σχετικά με τους περιπλανώμενους ήχους ή τη μουσική σε παγκόσμιο επίπεδο παρουσιάζει μια σειρά από προφανείς πρακτικές προκλήσεις για κάθε ερευνητή που μπορεί να ενδιαφέρεται για τις θεραπευτικές ή ηθικές επιδράσεις των πρακτικών ακρόασης σε διάφορες πολιτισμικές τοποθεσίες. Ωστόσο, η διαμεσολαβημένη μέσω υπολογιστή πληροφόρηση και επικοινωνία αποτελούν εξαιρετικές ευκαιρίες για νέα έρευνα, ενώ ταυτόχρονα εγείρουν νέα ερωτήματα σχετικά με το τι συνιστά δεδομένα για την ακουστική και ακουστική έρευνα στον τομέα των θρησκευτικών σπουδών.

Εν κατακλείδι, είτε γίνεται μεγάλη κλίμακας είτε γίνεται πρόσθετη έρευνα σχετικά με την παραγωγή, τη διάδοση, την αντίληψη ή την πρακτική του ήχου στις θρησκευτικές παραδόσεις και κοινότητες, τα αποτελέσματα θα πρέπει να είναι ωφέλιμα τόσο για τους μελετητές όσο και για τους φοιτητές. Αν και δεν μπορεί ο καθένας να έχει ένα ώριμο μουσικό αυτί, δεδομένης της διάδοσης των τεχνολογιών ήχου και της πολυαισθητηριακής αλλαγής σε πολλά επιστημονικά πεδία, ο τομέας αυτός μπορεί να αποτελέσει έναν πολύ παραγωγικό ορίζοντα για πιο ηχητικά συνειδητοποιημένες θρησκευτικές σπουδές.

Υλικός πολιτισμός

Ο υλικός πολιτισμός είναι ένας αναδυόμενος διεπιστημονικός τομέας που ενσωματώνει πτυχές των κλάδων της ιστορίας και της θεωρίας της τέχνης και του οπτικού και παραστατικού πολιτισμού, της αρχαιολογίας, των θρησκευτικών σπουδών, της ιστορίας, της ανθρωπολογίας, της λαογραφίας, της ιστορίας της τεχνολογίας, της πολιτισμικής γεωγραφίας, της ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας, της επιστήμης των

¹ Concordia Sensoria Research Team (CONCERT), available at: www.david-howes.com/senses, 11/10/2021.

² D. Howes, *Empire of the Senses: the sensual culture reader*, Berg, Oxford, New York, 2004, p. 399 and V. Erlmann, (ed.), *Hearing Cultures: essays on sound, listening and modernity*, Berg, New York, 2004, σ. 4.

³ D. Howes, *ό.π.*, σ. 400.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

υλικών, της επιστήμης της συντήρησης και της αρχαιομετρίας, μεταξύ άλλων, αφιερωμένες στην επιστημονική ερμηνεία του υλικού πολιτισμού.¹

Ο υλικός πολιτισμός μπορεί να μοιάζει πρωτίστως με τη μελέτη μιας συλλογής πραγμάτων - τεχνουργημάτων. Στην πραγματικότητα, ο υλικός πολιτισμός είναι κάτι πολύ περισσότερο από αυτό, αν και το σύνολο μπορεί να προκύψει από τα αντικείμενα, διότι κάθε πράγμα περιλαμβάνει ένα σύνολο υλικών δραστηριοτήτων και νοημάτων που αλληλεπιδρούν με το αντικείμενο και μεταξύ τους και μεσολαβούν σε ένα πολιτιστικό τοπίο.

Ως εκ τούτου, ο υλικός πολιτισμός αναφέρεται σε ό,τι είναι τόσο αντιληπτό όσο και πολιτισμικό, όχι μόνο στα τεχνουργήματα, αλλά και στα πλαίσια, τις διαδικασίες και τις δεξιότητες χρήσης και παραγωγής που περιβάλλουν και διαπερνούν τα τεχνουργήματα. Η μουσική, για παράδειγμα, είναι υλική (ο ήχος της, καθώς και τα όργανα και τα σώματα που την παράγουν)- το ίδιο και η γεύση ενός ιερού γεύματος, η μυρωδιά του θυμιάματος, η αίσθηση των κομπολογιών στα όντα, η ίδια η πρόσληψη του σώματος (ιδιοδεκτικότητα) σε ιερές στάσεις ή χειρονομίες (γονατίζοντας στην προσευχή, για παράδειγμα, ή κάνοντας το σημείο του σταυρού) ή η κιναισθησία του σώματος που συμμετέχει σε θρησκευτική δραστηριότητα (π.χ. sa"y κατά τη διάρκεια του Hajj).²

Η αλληλοδιείσδυση μεταξύ θρησκείας και υλικού πολιτισμού είναι σύνθετη και πολυδιάστατη- ως εκ τούτου, οι μέθοδοι μελέτης αυτών των αλληλοδιεισδύσεων είναι επίσης σύνθετες και πολυδιάστατες. Τρεις αναλυτικές διακρίσεις είναι χρήσιμες για την αποσαφήνιση του πεδίου της θρησκείας και του υλικού πολιτισμού: η υλική θρησκεία, οι υλικές θρησκευτικές επιρροές στον κοσμικό πολιτισμό και τα υλικά στοιχεία που υπερβαίνουν αυτά τα όρια. Αυτές θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως ευρετικές συσκευές και όχι ως κατηγορηματικές διακρίσεις.

Η υλική θρησκεία εκτείνεται πέρα από τα ρητά θρησκευτικά πλαίσια. "Οι θρησκείες πειθαρχούν και ερμηνεύουν τα σώματα- δημιουργούν και ορίζουν ιερούς χώρους μέσω της αρχιτεκτονικής- παράγουν, λατρεύουν και μελετούν εικόνες σε όλα τα περιβάλλοντα- ρυθμίζουν την πρόσληψη τροφής- τη δομή της χρονικής εμπειρίας- και, γενικά, διαπερνούν και διαπερνώνται με τη σειρά τους από τα πολιτιστικά τοπία στα οποία υπάρχουν".³

¹S. Lubar and W.D. Kingery, (eds), History from Things: essays on material culture, Smithsonian Institution Press, Washington, 1993, σσ. ix – xi.

² A variety of subfields of religious studies address aspects of material culture. For example, there is a field of visual culture and religion, there are studies of religious music, there are ritual studies. Spatial and temporal studies of religion address material culture, as do documentary studies when considering material aspects of documents.

³R. M. Carp, „Teaching religion and material culture”, Teaching Theology and Religion 10 (1), 2007, (σσ. 2 – 12), σ. 3.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Η μέθοδος, αν και συχνά παρουσιάζεται ως μια πειθαρχημένη και τακτική διαδικασία για τη διερεύνηση των δεδομένων και την ανάπτυξη της γνώσης, μπορεί να γίνει έγκυρα κατανοητή ως το μέσο με το οποίο τα δεδομένα και η γνώση γίνονται εμφανή και φαίνονται προφανή.¹ Στη μελέτη της θρησκείας, όπως και αλλού, οι μέθοδοι μελέτης του υλικού πολιτισμού περιλαμβάνουν μεθόδους συλλογής και ερμηνείας δεδομένων.

Η μελέτη του υλικού πολιτισμού μάς συνδέει με τον δικό μας υλικό πολιτισμό: τα σώματά μας και τις φυσικές μας οντότητες, το πλαίσιο, τις διαδικασίες και τις ικανότητες με τις οποίες σχετίζονται. Ως επιστήμονες, αποκτούμε επίγνωση των ενσώματων πτυχών των υποτροφιών και του υλικού πολιτισμού της ακαδημαϊκής κοινότητας.

Τα ανθρώπινα σώματα είναι υλικές οντότητες. Το να γίνει κανείς ικανός σε μια κουλτούρα είναι μια σύνθετη μορφή φυσικής αγωγής που διαμορφώνει τη συνολική εμπειρία του κόσμου, συμπεριλαμβανομένου του εαυτού του και των ικανοτήτων του. "Είτε το συνειδητοποιούμε είτε όχι, όλοι μας εμπλεκόμαστε σε δια βίου σχέδια αυτοκαλλιέργειας".² Ενώ η υλική κουλτούρα είναι ένα ανθρώπινο προϊόν, η υλική κουλτούρα είναι επίσης μια αντικειμενική πραγματικότητα και οι άνθρωποι είναι προϊόντα της υλικής κουλτούρας.³ Δηλαδή, τα ανθρώπινα σώματα είναι τεχνουργήματα του υλικού πολιτισμού.⁴

Τα ίδια μας τα σώματα είναι το πλαίσιο και η πηγή των μεθόδων. "Ο καθημερινός κόσμος της πολιτισμικής κανονικότητας και ο εξειδικευμένος κόσμος της ακαδημαϊκής γνώσης συν-παράγονται από ένα κοινό σύνολο δεξιοτήτων ενσωματωμένων στα σώματά μας - και τις τεχνικές και τεχνολογικές τους επεκτάσεις".⁵ "Τα σώματα, οι πολιτισμοί, το συναίσθημα και η αντίληψη, η γνώση και η πίστη συνυφαίνονται σε ένα δίκτυο διασυνδέσεων που δεν μπορεί να αποκοπεί. Ως γνωστοί, αναπόφευκτα βρισκόμαστε σε ένα δίκτυο που μας επιτρέπει και περιορίζει τη γνώση μας".⁶

¹Ibidem, σ. 7.

² G. Downey, Learning Capoeira: lessons in cunning from an Afro-Brazilian art form, Oxford University Press, New York, 2005, σ. 3.

³ P. Berger and T. Luckmann, The Social Construction of Reality, Anchor Books, New York, 1967, σ. 61.

⁴Φυσικά, η ενσάρκωση του σώματος, συμπεριλαμβανομένων των αισθητηριακών διαστάσεων της, δεν είναι μονολιθική σε μια συγκεκριμένη κουλτούρα. Μπορεί να διαφέρει ανάλογα με το φύλο, την ηλικία, την τάξη, την εθνικότητα και μια σειρά άλλων παραγόντων και να μεταβάλλεται με την πάροδο του χρόνου. Αυτοί οι παράγοντες μπορεί να είναι σημαντικό να εξεταστούν σε κάθε συγκεκριμένη ερευνητική εργασία.

⁵ R.M. Carp, „Perception and material culture: Historical and cross-cultural perspectives”, Historical Reflections/Réflexions Historiques 23 (3), 1997, (σσ. 269 – 300), σ. 103.

⁶ R.M. Carp, „Seeing is believing, but touching’s the truth”, Watkins, G.J. (ed.), Teaching Religion and Film, Oxford University Press, New York, 2008, (σσ. 177 – 188), σ. 178–179.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Όλος ο υλικός πολιτισμός είναι μια εκδήλωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς και οι συνεχείς χρήσεις του, συμπεριλαμβανομένων των "νοημάτων" του, είναι ανθρώπινες συμπεριφορές. Αυτό συνεπάγεται τη χρήση "συγκεκριμένων συνθηκών και την ενσωμάτωση των αρχών της ψυχολογικής, επικοινωνιακής και διαδραστικής διαδικασίας"¹ για την κατανόησή του.

Μια αλληλένδετη σειρά υλικών πολιτισμών μπορεί να περιγραφεί ως πολιτιστικό τοπίο. Σύμφωνα με τον Lewis, ένα πολιτιστικό τοπίο περιλαμβάνει "οτιδήποτε κάνουν οι άνθρωποι με τη φυσική γη για οποιονδήποτε λόγο".² Η έννοια του πολιτιστικού τοπίου μας προτρέπει να εξετάσουμε τόσο τα "κοινά" όσο και τα ελίτ στοιχεία του δομημένου περιβάλλοντος- η υπόθεση είναι ότι "ολόκληρο το ανθρώπινο τοπίο έχει πολιτιστική σημασία".³

Όσον αφορά το ύφος, δεν μας ενδιαφέρει το μυαλό των ατόμων, αλλά μάλλον "το πλέγμα των συναισθημάτων, των αισθήσεων, των διαισθήσεων και των κατανοήσεων που είναι μη λεκτικά ή προ-λεκτικά, και σε κάθε πολιτισμό πολλά από αυτά είναι κοινά".⁴ Το στυλ είναι το κλειδί για την ανακάλυψη αυτών των στοιχείων, όπου στυλ σημαίνει κοινά τυπικά χαρακτηριστικά. "Αυτές οι ομοιότητες ή οι απηχίσεις αποτελούν το ύφος".⁵ Η ανάλυση του ύφους μπορεί, ωστόσο, να χρησιμοποιηθεί για την ανακάλυψη και την ερμηνεία των ευαισθησιών, όπως αυτές προκύπτουν στη σύγχρονη εποχή.

"Το ίδιο το υλικό μεταφέρει μεταφορικά και άλλα μηνύματα σχετικά με τα αντικείμενα και τη θέση τους σε έναν πολιτισμό".⁶ Οι λόγοι για τη χρήση των υλικών περιλαμβάνουν τη λειτουργία, τη διαθεσιμότητα, την οικονομία, το στυλ και την παράδοση.⁷

Ένα ευρύ φάσμα σχετικών κειμένων μπορεί να παρέχει χρήσιμες πληροφορίες για οποιαδήποτε πτυχή της μελέτης: θρησκευτικά κείμενα, τεχνολογικές πραγματείες, πρακτικοί οδηγοί, ερμηνείες του αντικειμένου μελέτης κ.ο.κ. Εδώ μιλάμε για τις πληροφοριακές πτυχές των κειμένων, εξεταζόμενες εκτός από την υλικότητά τους.

¹M.O. Jones, „Why take a behavioral approach to folk objects?“, S. Lubar and W.D. Kingery, (eds), History from Things: essays on material culture, Smithsonian Institution Press, Washington, 1993, (σσ. 182 – 196), σ. 194.

²P. Lewis, „Axioms for reading the landscape: some guides to the American scene“, T.J. Schlereth, (ed.), Material Culture Studies in America, The American Association for State and Local History, Nashville, TN, 1992, (σσ. 174 – 182), σ.116.

³P. Lewis, ό.π., σ. 176.

⁴P. D. Prown, „The truth of material culture“, S. Lubar and W.D. Kingery, (eds), History from Things: essays on material culture, Smithsonian Institution Press, Washington, 1993, (σσ. 1 – 19), σ. 5.

⁵Ibidem, p. 4.

⁶R. Friedel, „Some matters of substance“, S. Lubar and W.D. Kingery, (eds), History from Things: essays on material culture, Smithsonian Institution Press, Washington, 1993, (σσ. 41 – 50), σ. 43.

⁷Ibidem, σ. 44.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Ο υλικός πολιτισμός και η θρησκεία αποτελούν ένα αναδυόμενο διεπιστημονικό πεδίο που διερευνά τα θρησκευτικά πολιτιστικά τοπία και την παρουσία της θρησκείας σε κοσμικά πολιτιστικά τοπία. Αναδεικνύει τον ενσώματο και υλικό χαρακτήρα τόσο της θρησκείας όσο και της επιστήμης, δημιουργώντας μια πιθανή κριτική των προηγούμενων, πιο άυλων και ασώματων αντιλήψεών μας. Ως αναδυόμενο πεδίο, ο υλικός πολιτισμός και η θρησκεία απαιτούν μεθοδολογική δημιουργικότητα και σαφήνεια. Χρειάζεται να δανειστεί μεθόδους από μια σειρά γειτονικών πεδίων, ενσωματώνοντάς τες παράλληλα με νέους τρόπους και αναζητώντας νέες δικές του μεθόδους. Με αυτόν τον τρόπο, το πεδίο αναδύεται μέσω μιας διαλεκτικής δεδομένων και μεθόδου: ενώ τα δεδομένα καθορίζουν τις μεθόδους που μπορούν να τα ερμηνεύσουν, οι μέθοδοι καθορίζουν την ανάδυση των δεδομένων και απαιτούν ερμηνεία. Έτσι, ο υλικός πολιτισμός και η θρησκεία παρέχουν ένα δημιουργικό και προκλητικό πεδίο έρευνας, ιδίως για τους νεότερους μελετητές και τους μεταπτυχιακούς φοιτητές που τώρα αποσαφηνίζουν τα ερευνητικά τους ενδιαφέροντα.

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, η παρούσα μελέτη συμβάλλει στην πρόοδο του μεθοδολογικού προβληματισμού και της ευαισθησίας στη μελέτη της θρησκείας. Η επιλογή των μεθόδων που προσφέρονται και οι λεπτομέρειες με τις οποίες διερευνώνται αποτελούν σταθερά βήματα, αλλά δεν φτάνουν πολύ μακριά. Ελπίζουμε ότι η εργασία αυτή θα εμπνεύσει και θα καθοδηγήσει τα βήματα άλλων ερευνητών να συνεχίσουν το δικό τους ταξίδι.

Αυτοί οι τομείς μελέτης χαρακτηρίζονται από διεπιστημονικότητα και, για προφανείς λόγους, από πολυμεθοδολογικά ερευνητικά προγράμματα. Ωστόσο, ενώ έχουν αναπτύξει μεθόδους για τη μελέτη συγκεκριμένων υλικών, δεν μπορούν να αντιγραφούν μόνο για τη μελέτη της θρησκείας. Τέλος, τη ζωή μας, συμπεριλαμβανομένης της επαγγελματικής μας ζωής, μπορεί να είναι δύσκολο να τη φανταστούμε χωρίς να αποδεχτούμε την πραγματικότητα του κόσμου στον οποίο ζούμε. Επομένως, για να αντιμετωπίσουμε τις υποσχέσεις και τους κινδύνους αυτού του περιβάλλοντος με μεθοδολογικά κατάλληλο τρόπο, απαιτείται μια ορισμένη επανεξέταση του κόσμου.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

1. Berger P. and T. Luckmann, *The Social Construction of Reality*, Anchor Books, New York, 1967.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

2. Carp, R.M., „Perception and material culture: Historical and cross-cultural perspectives”, *Historical Reflections/Réflexions Historiques* 23 (3), 1997, (pp. 269 – 300).
3. Carp, R.M., „Seeing is believing, but touching’s the truth”, Watkins, G.J. (ed.), *Teaching Religion and Film*, Oxford University Press, New York, 2008, (pp. 177 – 188).
4. Carp, R.M., „Teaching religion and material culture”, *Teaching Theology and Religion* 10 (1), 2007, (pp. 2 – 12).
5. Chalmers, A., *What Is This Thing Called Science? An assessment of the nature and status of science and its methods*, 3rd edn., Open University Press, New York, 1999.
6. Concordia Sensoria Research Team (CONSERT), disponibil la: www.david-howes.com/senses
7. Cox, J.L., *A Guide to the Phenomenology of Religion*, T&T International, London, 2006.
8. Dovring, K., *Quantitative semantics in 18th century Sweden. Public opinion Quarterly* 18, 1954-1955, (pp. 389 – 394).
9. Downey, G., *Learning Capoeira: lessons in cunning from an Afro-Brazilian art form*, Oxford University Press, New York, 2005.
10. Ellingson, T., „Music: music and religion”, L. Jones, (ed.), *Encyclopedia of Religion*, Macmillan, New York, 2005, (pp. 6248 – 6256).
11. Erlmann, V., (ed.), *Hearing Cultures: essays on sound, listening and modernity*, Berg, New York, 2004.
12. Friedel, R., „Some matters of substance”, S. Lubar and W.D. Kingery, (eds), *History from Things: essays on material culture*, Smithsonian Institution Press, Washington, 1993, (pp. 41 – 50).
13. Gilhus, Ingvild Sælid, „Hermeneutics”, *The routledge handbook of research methods in the study of religions*, (eds.) Michael Stausberg and Steven Engler, Routledge, London and New York, 2011, (pp. 275-284).

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

14. Guba, E.G., and Y.S. Lincoln, „Competing paradigms in qualitative research”, N.K. Denzin and Y.S. Lincoln, (eds), Handbook of Qualitative Research, SAGE, Thousand Oaks, CA, London, 1994, (pp. 105 – 117).
15. Hackett, Rosalind I.J., „Auditory materials”, The routledge handbook of research methods in the study of religions, (eds.) Michael Stausberg and Steven Engler, Routledge, London and New York, 2011, (pp. 275-284).
16. Heritage, J., Garfinkel and Ethnomethodology, Polity Press, Cambridge, 1984.
17. Howes, D., Empire of the Senses: the sensual culture reader, Berg, Oxford, New York, 2004.
18. James, W., The Varieties of Religious Experience, Modern Library, New York, 1961.
19. Jensen, J.S., The Study of Religion in a New Key: theoretical and philosophical soundings in the comparative and general study of religion, Aarhus University Press, Aarhus 2003.
20. Jones, M.O., „Why take a behavioral approach to folk objects?”, S. Lubar and W.D. Kingery, (eds), History from Things: essays on material culture, Smithsonian Institution Press, Washington, 1993, (pp. 182 – 196).
21. Krippendorff, K., „Reliability in content analysis: some common misconceptions and recommendations”, Human Communication Research 30 (3), 2004, (pp. 411 – 433).
22. Krippendorff, K.H., Content analysis: an introduction to its methodology, Sage Publications, Thousand Oaks, California, 1980.
23. Law, J., After Method: mess in social science research, Routledge, London, New York, 2004.
24. Lehtinen, E., „Conversation analysis”, The routledge handbook of research methods in the study of religions, (eds.) Michael Stausberg and Steven Engler, Routledge, London and New York, 2011, (pp. 122-133).
25. Lewis, P. „Axioms for reading the landscape: some guides to the American scene”, T.J. Schlereth, (ed.), Material Culture Studies in America, The American Association for State and Local History, Nashville, TN, 1992, (pp. 174 – 182).

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

26. Lincoln, B., „Theses on method”, în *Method and Theory in the Study of Religion* 8 (3), (1996), (pp. 225 – 227).

27. Lubar, S., and W.D. Kingery, (eds), *History from Things: essays on material culture*, Smithsonian Institution Press, Washington, 1993.

28. Platt, J., *A History of Sociological Research Methods in America, 1920–1960*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, (pp. 44–52).

29. Prown, J.D., „The truth of material culture”, S. Lubar and W.D. Kingery, (eds), *History from Things: essays on material culture*, Smithsonian Institution Press, Washington, 1993, (pp. 1 – 19).

30. Putnam, H. *The Many Faces of Realism*, Open Court, LaSalle, IL.

31. Schegloff, E.A., *Sequence Organization in Interaction: a primer in conversation analysis, Volume 1*. Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

32. Smith, C., „Five proposals for reforming article publishing in the social scientific study of religion (especially quantitative): improving the quality, value, and cumulativeness of our scholarship”, *Journal for the Scientific Study of Religion* 49 (4), (2010), (pp. 583 – 595).

33. Vogt, W.P., *Dictionary of statistics and methodology*, third edn. Sage Publications, Thousand Oaks, California, 2005.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα άρθρα του e-book αυτού διακρίνονται αφενός ως προς τους στόχους και αφετέρου ως προς την ποικιλία των προσεγγίσεων του θέματος.

Στις γραμμές που ακολουθούν θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε κάποια συμπεράσματα-κλειδιά τα οποία αναδύονται από μια περιεκτική, κριτική και συγκριτική ανάγνωση των κειμένων.

I. Το θρησκευτικό προφίλ της Ευρώπης

Πολλά από τα άρθρα επιχειρούν τη χαρτογράφηση του σύγχρονου θρησκευτικού χάρτη της Ευρώπης. Η χαρτογράφηση αυτή δεν τελειώνει με μια «οριζόντια» προσέγγιση των δεικτών του κοινωνικού και πνευματικού τοπίου. Αποκαλύπτουν τις αιτίες και τις συνέπειες του φαινομένου. Σύμφωνα με τους συγγραφείς των άρθρων, η θρησκευτική φυσιογνωμία της σύγχρονης Ευρώπης έχει τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

Θρησκευτική ρευστότητα και από-Χριστιανισμός της Ευρώπης. Οι Ευρωπαίοι σταδιακά και κάτω από την επιρροή των ιστορικών γεγονότων και περιστάσεων, τείνουν να εγκαταλείψουν τις παραδοσιακές θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Άλλοι συνδέουν τη θρησκευτική πίστη με μεθόδους καταπίεσης και αποκλεισμού οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν από κομμουνιστικά καθεστώτα στο παρελθόν ενάντια στη θρησκεία. Άλλοι πάλι απομακρύνθηκαν απλώς από την πίστη εξαιτίας της αποτελεσματικότητας της αθεϊστικής προπαγάνδας.

Αδύναμη σκέψη. Η ρευστότητα που αναφέρθηκε παραπάνω τροφοδοτείται από την αδύναμη σκέψη που κυριάρχησε στη θρησκευτική νοοτροπία και συμπεριφορά από το δεύτερο μισό του τελευταίου αιώνα έως σήμερα. Η κατάρρευση των ισχυρών ιδεολογιών και κοινωνικο-πολιτικών συστημάτων παρέσυρε τα αφηγήματα και τις ερμηνείες των θρησκειών, συμπεριλαμβανομένου και του Χριστιανισμού. Σε μεγάλο βαθμό, οι χριστιανικές ρίζες της Γηραιάς Ηπείρου αφυδατώθηκαν και δεν είναι σε θέση πια να δώσουν νόημα στη ζωή του σύγχρονου ανθρώπου, που μοιάζει να βυθίζεται όλο και περισσότερο στο σχετικισμό και στις αντιφάσεις της παγκοσμιοποιημένης ύστερης νεωτερικότητας.

Κοινωνική περιπλοκότητα, θρησκευτική διαφορετικότητα και πολυπολιτισμικότητα. Οι μεγάλες μετακινήσεις των μεταναστών και των προσφύγων

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

στη Γηραιά Ήπειρο τις προηγούμενες δεκαετίες μεταμόρφωσαν τις Ευρωπαϊκές μεγαλουπόλεις, αλλά επίσης σε μεγάλο βαθμό και τις ευρύτερες περιοχές, σε πολυπολιτισμικές και πολυ-θρησκευτικές τοιχογραφίες. Ο φόβος πολλών Ευρωπαίων πως μπορεί να χάσουν την πολιτιστική τους ταυτότητα τούς οδήγησε στην αναζήτηση και αναβίωση θρησκευτικών παραδόσεων που είχαν λησμονηθεί στο προ-Χριστιανικό υπέδαφος της Ευρωπαϊκής λαϊκής κουλτούρας και μυθολογίας.

Ιδιωτική θρησκευτικότητα και ατομική (à la carte) πνευματικότητα. Σε αντίθεση με την απέραντη και δίχως όρια εικονική κοινότητα που σχηματίζεται από την πολιτισμική και οικονομική παγκοσμιοποίηση, ο σύγχρονος άνθρωπος αισθάνεται περισσότερο μόνος και κατανοεί τον εαυτό του ως αυτόνομη μονάδα ανάμεσα σε άλλες. Ακόμη και οι δεσμοί που διατηρούσαν μεταξύ τους οι θρησκευτικές κοινότητες έχουν χαλαρώσει. Οι σύγχρονοι Ευρωπαίοι προτιμούν να ασκούν τη θρησκευτική τους πίστη ατομικά, χωρίς τους δεσμούς της κοινότητας και έξω από αυτήν. Αυτό ευνοεί την ανάπτυξη μιας ιδιωτικής θρησκευτικότητας και μιας ατομικής, προσωπικής (à la carte) πνευματικότητας, στις οποίες μπορεί κάποιος να επιλέξει και να συνθέσει στοιχεία που προέρχονται από διαφορετικές θρησκευτικές παραδόσεις. Έτσι, παγανιστικά κινήματα και λατρείες, κάποιες φορές συνδεδεμένα με το ζήτημα της θεολογίας, αναδύθηκαν στον θρησκευτικό ορίζοντα της σύγχρονης Ευρώπης.

Εκκοσμίκευση και ακαμψία των Εκκλησιών. Οι Χριστιανικές Εκκλησίες και ομολογίες υπέστησαν διαφορετικού βαθμού εκκοσμίκευση, γεγονός που τις κατέστησε ευάλωτες σε δριμεία κριτική σε σχέση με βιβλικά και πνευματικά πρότυπα. Από την άλλη μεριά, οι Εκκλησίες, και οι ομολογίες έγιναν πιο συντηρητικές και άκαμπτες, από φόβο μήπως χάσουν το ποίμνιό τους. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ωστόσο, κατέστησαν ανίκανες να διαχειριστούν τις απαιτήσεις του σύγχρονου και περιθωριοποιήθηκαν ακόμη περισσότερο. Αυτό το φαινόμενο είναι περισσότερο έντονο σε χώρες όπου αρχικά επικρατούσε η θρησκευτική παράδοση και που τώρα αυτή καλείται να μοιραστεί το δημόσιο χώρο με άλλους.

Α-πολιτισμικότητα. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν πρώην Χριστιανικές κοινωνίες που βρίσκουν θρησκευτικό ενδιαφέρον ή καταφύγιο σε Ανατολικές θρησκείες ή εναγκαλίζονται με το δόγμα της α-πολιτισμικότητας.

II. Οι προτεραιότητες των Εκκλησιών και της θεολογίας

Οι συγγραφείς των άρθρων που συμπεριλαμβάνονται σ' αυτό το e-book, παρά τις διαφορετικές τους προσεγγίσεις, συμφωνούν σε κάποια θεμελιώδη ευρήματα σχετικά με το ρόλο και τις προτεραιότητες των Εκκλησιών και της θεολογίας στο περίεργο,

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

πολύπλοκο, και άκρως απαιτητικό πολύ-θρησκευτικό και πολυπολιτισμικό περιβάλλον της σύγχρονης Ευρώπης.

Πράγματι, αυτό που οι Εκκλησίες και οι Χριστιανοί θεολόγοι καλούνται να κάνουν σήμερα δε διαφέρει από την πρώτη αποστολή του Χριστού και της ίδιας της Εκκλησίας κατά τη διάρκεια της διςχιλιόχρονης ιστορίας της στο χρόνο και το χώρο. Δηλαδή, να διδάξουν την αγάπη και την ενότητα ανάμεσα στον Θεό και τον άνθρωπο και μεταξύ των ανθρώπων, να δείξουν πως η σωτηρία είναι ένα συλλογικό γεγονός και όχι ατομικό. Και, φυσικά, να υπογραμμίσουν πως πίστη και ζωή εν Χριστώ δε σημαίνει μια διαφυγή από την κοινωνία και τον κόσμο, ή αδιαφορία για τα κοινωνικά και τα άλλα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο άνθρωπος και η ανθρωπότητα. Αντίθετα, είναι μια αδιάκοπη πορεία και μια διά βίου πάλη εσωτερικής κάθαρσης και κοινωνικής δράσης για τη συνεχή ανανέωση του σύμπαντος κόσμου.

Ανάμεσα σε αυτές τις προτεραιότητες των Χριστιανικών Εκκλησιών και των ομολογιών, οι συγγραφείς των άρθρων τονίζουν τα ακόλουθα:

Την επείγουσα ανάγκη καλλιέργειας μιας κουλτούρας του διαλόγου. Αυτός ο διάλογος αφορά τόσο την Εκκλησία και τις άλλες θρησκευτικές κοινότητες και τους κοινωνικούς οργανισμούς, όσο και τους πιστούς μεταξύ τους.

Τη δημόσια θεολογία. Πολλά άρθρα τονίζουν την ανάγκη να αναπτύξουν οι Εκκλησίες μια θεολογική συζήτηση, απλή, ακριβή, ειλικρινή, πειστική και πάνω απ' όλα, ικανή να διεκδικήσει μια ισότιμη θέση στο δημόσιο χώρο. Αυτή η προτεραιότητα είναι πιο δύσκολη αλλά επίσης και πιο απαραίτητη σε κοινωνίες όπου σε ένα σύντομο σχετικά χρονικό διάστημα η θρησκευτική διαφορετικότητα διέκοψε την ενοποιημένη πολιτισμική και θρησκευτική ιθαγένεια και κυριαρχία κάποιας Εκκλησίας ή ομολογίας.

Την ανάπτυξη μιας θετικής στάσης απέναντι στο θρησκευτικά διαφορετικό. Είναι απαραίτητο για τις Εκκλησίες να παραδεχθούν ότι ο «Άλλος», περισσότερο από μία θρησκευτική δέσμευση, πολιτιστική ιδιορρυθμία, ή εθνοτική προέλευση, είναι πρωτίστως μια ανθρώπινη υπόσταση. Ένας άνθρωπος με ανάγκες, ανησυχίες και επιθυμίες, κοινές μεταξύ όλων των ανθρώπων. Αυτή η υπενθύμιση της κοινής ανθρώπινης φύσης είναι ιδιαίτερης σημασίας για όλες τις ομολογίες της Χριστιανικής πίστης, που με τη σειρά της πιστεύει και δοξολογεί έναν κοινό επουράνιο Πατέρα όλων των ανθρώπων χωρίς εξαίρεση.

Περισσότερη δράση και λιγότερη θεωρία. Οι Χριστιανικές Εκκλησίες καλούνται να ακροαστούν και να δράσουν πάνω στα προβλήματα του καθημερινού

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ανθρώπου και κυρίως, εκείνα των αδικημένων και των πτωχών. Σε μια εποχή όπως η σημερινή, όπου η εικόνα κυριαρχεί, ευνοείται η χειραγώγηση και η κατανάλωση και ο λόγος έχει μετατραπεί σε σλόγκαν ή διαφημιστική λεζάντα με κοινό στόχο το κέρδος, η πρακτική φροντίδα και η ανιδιοτελής υπηρεσία έχουν γίνει η πιο πειστική μαρτυρία της αλήθειας των Χριστιανικών Εκκλησιών.

Την υπεράσπιση και προώθηση του κοινού καλού. Ακόμη και στο χείλος ενός ουδέτερου, πολυ-θρησκευτικού, πολυ-πολιτισμικού ή ακόμη και μη-πολιτισμικού περιβάλλοντος, η Εκκλησία και τη θεολογία πρέπει να υπηρετούν το κοινό καλό που εκπηγάζει από το βιβλικό αλφάβητο. Όπως σημειώνει ορθώς ένα από τα κείμενα του παρόντος e-book, το κοινό καλό σε ένα σύγχρονο, πλουραλιστικό και κοσμικό κράτος είναι δύσκολο να οριστεί. «Ακόμη κι έτσι, η θεολογία του κοινού καλού έχει παράσχει σημαντικές ματιές στην αξιοπρέπεια, την ιερότητα και την κοινωνική φύση του ανθρώπου. Η έμφαση τοποθετείται στο δόγμα της δημιουργίας του ανθρώπου από τον Θεό, μια θεολογία που αγωνίζεται για μια δίκαιη κοινωνία» (C. Celu).

III. Θρησκευτική εκπαίδευση και ετερότητα

Είναι κοινό εύρημα σε πολλά άρθρα πως η σύγχρονη εκπαίδευση μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ένα αποτελεσματικό εργαλείο για να καταπολεμηθεί η προκατάληψη, η εχθρότητα, η αποξένωση, ο αποκλεισμός και η περιθωριοποίηση, όπως επίσης ένα μέσο ενδυνάμωσης της κοινωνικής ενότητας και συνοχής.

Πράγματι, η θρησκευτική εκπαίδευση είναι απαραίτητη εφόσον η θρησκεία παραμένει, ή μάλλον έχει δυναμικά επιστρέψει στο προσκήνιο των κοινωνικών ζυμώσεων και των προσωπικών επιδιώξεων, παρά ή ίσως ακριβώς λόγω ενός άγονου αντικληρικαλισμού ή μιας συστηματικής ιδεολογικής προσπάθειας να αντιμετωπιστεί ως ένα άχρηστο κατάλοιπο του παρελθόντος, προορισμένο να πεθάνει.

Η θρησκευτική εκπαίδευση, σ' αυτή την προοπτική, ευνοεί την κατανόηση της *conditio humana* (ανθρώπινη συνθήκη) και την κατανόηση του άλλου, του διαφορετικού, ως αδερφού. Είναι ενδεικτικό πως, από μια Ορθόδοξη οπτική, η στάση απέναντι στους διαφορετικούς άλλους είναι ένα κριτήριο βιβλικής πιστότητας και μίμησης του Χριστού.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα αυτά τα γεγονότα, ο θετικός ρόλος της θρησκευτικής εκπαίδευσης ως παράγοντα που καλλιεργεί το σεβασμό για οποιαδήποτε θρησκευτική και πολιτισμική ταυτότητα, η συμπερίληψη όλων των μαθητών όχι απλώς ως αυριανών

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

πολιτών αλλά ως πρωταγωνιστών σε μια πολυπολιτισμική πραγματικότητα, το κύτταρο της οποίας είναι το σχολικό περιβάλλον, γίνεται ξεκάθαρα κατανοητό.

Επιπρόσθετα, η αναβίωση του θρησκευτικού φονταμενταλισμού και των ολοκληρωτικών ιδεολογιών εξαναγκάζει τη θρησκευτική εκπαίδευση να αποδομήσει θεωρητικά το ρατσισμό και τη διάκριση, αναφερόμενη στις ανθρωπολογικές σταθερές της Χριστιανικής πίστης αλλά και στον ειρηνικό διάλογο και τη συμφιλίωση. Με άλλα λόγια, η θρησκευτική εκπαίδευση καλείται να γίνει πρωταγωνιστής της εκπαίδευσης στη θρησκευτική ετερότητα τόσο για θεολογικούς όσο και για κοινωνικούς λόγους.

IV. Χαρακτήρας και περιεχόμενο του Μαθήματος των Θρησκευτικών

Αν και τα άρθρα του e-book αυτού ρητά ή σιωπηρά μοιράζονται τους παραπάνω στόχους, υπάρχουν δύο διαφορετικές τάσεις και προτάσεις που αφορούν τη φύση και το περιεχόμενο του Μαθήματος των Θρησκευτικών (ΜΘ) στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση.

Τα δύο διαφορετικά μοντέλα του ΜΘ είναι τα ακόλουθα.

1. Ομολογιακό, κατηχητικό και μονοφωνικό

Το Μάθημα των Θρησκευτικών αντλεί από και μεταδίδει τη γνώση σε μία μόνο θρησκευτική παράδοση και λιγότερο, ή ίσως και καθόλου, από ή σε άλλες θρησκείες. Σε αυτή την περίπτωση, το μάθημα είναι ομολογιακό και μονοφωνικό, με την έννοια ότι απευθύνεται σε μαθητές μιας συγκεκριμένης πίστης. Το ίδιο ισχύει για τον διδάσκοντα, που κάποιες φορές εγκρίνεται όχι μόνο από την εκπαιδευτική αρχή αλλά και από τις σχετικές θρησκευτικές ηγεσίες. Ένα τέτοιο μάθημα, με όρους περιεχομένου και σκοπού, δε διαφέρει πολύ από την κατήχηση. Είναι φανερό πως ένα τέτοιο Μάθημα Θρησκευτικών, με όρους πάλι περιεχομένου και του κοινού στο οποίο απευθύνεται, μπορεί να γίνει το μακρύ χέρι της θρησκείας και της θρησκευτικής κοινότητας μέσα στο σχολείο που γίνεται ουσιαστικά ο χώρος άσκησης ενός καθαρά εκκλησιαστικού καθήκοντος, όπως είναι η κατήχηση.

Αν και δεν υπηρετεί ενεργά την αποδοχή της θρησκευτικής διαφορετικότητας, αυτό το ομολογιακό και κατηχητικό ΜΘ εξυπηρετεί τις ποιμαντικές ανάγκες μιας κυρίαρχης Εκκλησίας ή Χριστιανικής ομολογίας, που μπορεί να έχουν ακόμη και έναν θεσμικώς κατοχυρωμένο ρόλο ή συζήτηση στο πρόγραμμα σπουδών. Μπορεί όμως και να υπηρετεί τις ανάγκες μιας μειονοτικής ομολογίας, διαμέσου της οποίας το Μάθημα ενδυναμώνει την ταυτότητα των νεότερων μελών της απέναντι σε άλλες ομολογίες ή θρησκείες.

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

2. Μη-ομολογιακό και πολυφωνικό

Το Μάθημα των Θρησκευτικών δεν εξυπηρετεί μια θρησκευτική παράδοση ή ομολογία και δεν αντλεί πληροφορίες και γνώση από μία μόνο συγκεκριμένη θρησκεία αλλά από όλες τις θρησκείες. Απευθύνεται σε όλους τους μαθητές άσχετα από τη θρησκευτική τους παράδοση ή ταυτότητα και ο/η διδάσκων/ουσα δε χρειάζεται να ανήκει σε κάποια συγκεκριμένη θρησκευτική παράδοση.

Ο χαρακτήρας ενός τέτοιου μαθήματος είναι εξωστρεφής και πολυφωνικός. Καλλιεργεί επίσης ένα οικουμενικό πνεύμα και ενθαρρύνει την αποδοχή της ετερότητας, αφού είναι το ίδιο ένα γεγονός συνάντησης, γνωριμίας και σχέσης με τον θρησκευτικά και πολιτισμικά «άλλον». Επιπρόσθετα, ένα τέτοιο μάθημα συμβάλλει στην αποσύνδεση του ΜΘ από την κυρίαρχη θρησκευτική παράδοση και εθνική ταυτότητα, όπως είναι ιδιαίτερα η περίπτωση των Ορθόδοξων κρατών.

Αυτή η διαφοροποίηση συναντάται ακόμη και μεταξύ αρθρογράφων που ανήκουν στην ίδια Χριστιανική ομολογία, αλλά σε διαφορετικές χώρες μέλη του προγράμματος IPENE. Αντιστρόφως, υπάρχει μια συμφωνία μεταξύ διαφορετικών κρατών μελών αλλά επίσης και Χριστιανικών παραδόσεων. Είναι φανερό πως αυτές οι εσωτερικές διαφωνίες ή απρόσμενες συμφωνίες θα πρέπει να αποδοθούν στην ιδιαιτερότητα κάθε τόπου και τις ιδιαίτερες ανάγκες κάθε θρησκευτικής παράδοσης.

Ωστόσο, ο οικονομικός παράγοντας παίζει επίσης έναν αποφασιστικό ρόλο στην επιλογή του χαρακτήρα του Μαθήματος των Θρησκευτικών. Για παράδειγμα, ισχυρές οικονομικά χώρες μπορούν, μετά από αίτημα εκκλησιών και θρησκειών, να προσλάβουν διαφορετικούς διδάσκοντες για να διδάσκουν σε κάθε θρησκευτική κοινότητα. Αντιθέτως, σε οικονομικά ασθενείς χώρες, αυτό είναι πρακτικά αδύνατο.

Σχετικό με το χαρακτήρα του ΜΘ είναι το θέμα των Χριστιανικών σχολείων. Το παράδειγμα της Εσθονίας είναι χαρακτηριστικό, όπου, όπως διαβάζουμε στο σχετικό άρθρο του e-book, δύο ριζικά αντίθετες απόψεις επικρατούν. Σύμφωνα με την πρώτη, η ίδρυση αυτών των σχολείων, εφόσον βασίζεται στη διάκριση μεταξύ Χριστιανών και μη-Χριστιανών, βαίνει αντίθετα στις φιλελεύθερες αρχές και πρέπει να καταργηθεί. Η άλλη άποψη, ωστόσο, τα θεωρεί απαραίτητα γιατί «είναι ο μόνος τρόπος διαβεβαίωσης πως άνθρωποι με διαφορετικές κοσμοθεωρίες έχουν την ευκαιρία να εκπαιδευθούν τα παιδιά τους σύμφωνα με αυτές.» (Triin Käpp).

Κλείνοντας, ελπίζουμε πως τα κοινά ευρήματα όπως επίσης και οι διαφορετικές προσεγγίσεις των άρθρων που απαρτίζουν αυτό το e-book θα βοηθήσουν τον

KA2 - Agreement Number: 2020-1-RO01-KA204-080071 The European Commission's support for the production of this document does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the EC cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

αναγνώστη να κατανοήσει πληρέστερα την ευρύτερη έννοια της σύγχρονης θρησκευτικής εκπαίδευσης, να εμβαθύνει στο περιεχόμενο κάθε άρθρου και να κάνει καλύτερη χρήση του στο ιδιαίτερο κοινωνικό, πολιτισμικό, πνευματικό και εκπαιδευτικό περιβάλλον του.

ΚΑΤΕΥΘΥΝΤΗΡΙΕΣ ΓΡΑΜΜΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΕ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

Αυτές οι κατευθυντήριες γραμμές κατάρτισης συνοδεύουν το ηλεκτρονικό βιβλίο "Καινοτόμο Δίκτυο Θρησκευτικής Εκπαίδευσης: το οποίο αποτελεί πνευματικό αποτέλεσμα 2 Συλλογή άρθρων του έργου IRENE που χρηματοδοτείται από το πρόγραμμα Erasmus +. Αυτό το ηλεκτρονικό βιβλίο έχει επιμεληθεί σχολαστικά ως ένα πολύτιμο βοήθημα για ενήλικες εκπαιδευόμενους - επαγγελματίες στη θεολογία, καθηγητές θρησκευτικών, φοιτητές πολιτιστικών σπουδών, λάτρεις της θεολογίας, εργαζόμενους στην ποιμαντική, κληρικούς και ενεργά μέλη θρησκευτικών κοινοτήτων. Έχει σχεδιαστεί για να εξοπλίσει τους εκπαιδευόμενους με τις γνώσεις, τις ιδέες και τα πρακτικά εργαλεία που απαιτούνται για να περιηγηθείτε στις περιπλοκές της θρησκευτικής ποικιλομορφίας και των πολυπολιτισμικών προκλήσεων στις καθημερινές σας προσπάθειες.

Μέσα στις σελίδες του ηλεκτρονικού βιβλίου, οι μαθητές θα ξεκινήσουν ένα μεταμορφωτικό ταξίδι μέσα από δεκατρία άρθρα που προκαλούν τη σκέψη και έχουν επιλεγεί προσεκτικά για να εξετάσουν διάφορες πτυχές της θρησκευτικής ποικιλομορφίας, του διαθρησκευτικού διαλόγου, της διαπολιτισμικής επικοινωνίας και της δυναμικής διασταύρωσης της θρησκευτικής ταυτότητας και του εξελισσόμενου τοπίου της Ευρώπης. Στόχος μας είναι να παρέχουμε στους ενήλικες εκπαιδευόμενους τόσο θεωρητικές βάσεις όσο και πρακτικές στρατηγικές που θα τους ενδυναμώσουν να συμμετέχουν σε ουσιαστικούς διαθρησκευτικούς διαλόγους, να προωθούν περιβάλλοντα χωρίς αποκλεισμούς και να συμβάλλουν στην εποικοδομητική ανάπτυξη μιας ενωμένης ευρωπαϊκής ταυτότητας.

Το ηλεκτρονικό βιβλίο "Καινοτόμο Δίκτυο Θρησκευτικής Εκπαίδευσης: Educating to Religious Diversity" θα χρησιμοποιηθεί ως αναπόσπαστο μέρος του πιλοτικού εκπαιδευτικού προγράμματος με θέμα "Ενίσχυση των μεθόδων θρησκευτικής εκπαίδευσης σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα". Αυτό το μάθημα έχει σχεδιαστεί προσεκτικά για να ανταποκρίνεται στις ανάγκες διαφορετικών επαγγελματιών και ενήλικων εκπαιδευομένων που ασχολούνται με τη θρησκευτική εκπαίδευση και την παιδαγωγική σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα. Το εκπαιδευτικό υλικό που παρουσιάζεται στο ηλεκτρονικό βιβλίο θα χρησιμεύσει ως πολύτιμος πόρος για τον εμπλουτισμό της μαθησιακής σας εμπειρίας και θα σας εφοδιάσει με πρακτικές γνώσεις και στρατηγικές για την αντιμετώπιση των προκλήσεων της θρησκευτικής ποικιλομορφίας.

Κοινό-στόχος

Οι κατευθυντήριες γραμμές κατάρτισης έχουν σχεδιαστεί για ένα ευρύ φάσμα συμμετεχόντων, συμπεριλαμβανομένων:

- Καθηγητές θρησκευτικής εκπαίδευσης (καθηγητές Θρησκευτικών) που επιθυμούν να βελτιώσουν τις μεθόδους διδασκαλίας τους σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα.
- Ενήλικες με επαγγελματική εμπειρία στον τομέα της θρησκευτικής παιδαγωγικής, με στόχο να αναπτύξουν περαιτέρω τις γνώσεις τους και να προσαρμόσουν τις προσεγγίσεις τους σε διαφορετικά πλαίσια.
- Διαφορετικές ομάδες ενηλίκων σε τοπικό επίπεδο, που περιλαμβάνουν άτομα από διάφορες θρησκευτικές παραδόσεις, συμπεριλαμβανομένων της Ορθόδοξης, της Ρωμαιοκαθολικής και της Λουθηρανικής Εκκλησίας.
- Κάθε ενήλικος εκπαιδευόμενος που είναι μέλος θρησκευτικής κοινότητας και ενδιαφέρεται να επωφεληθεί από το περιεχόμενο του μαθήματος. Αυτό περιλαμβάνει όσους εργάζονται με διαφορετικές ομάδες ανθρώπων και επιθυμούν να διευρύνουν

τους ορίζοντές τους μέσω διεθνών κινητοποιήσεων και ευκαιριών δια βίου μάθησης.

Χρήση του ηλεκτρονικού βιβλίου

Κατά τη διάρκεια τόσο της Ενότητας 3 όσο και της Ενότητας 4 του πιλοτικού εκπαιδευτικού προγράμματος "Ενίσχυση των μεθόδων θρησκευτικής εκπαίδευσης σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα", οι ενήλικες εκπαιδευόμενοι θα βρουν τα άρθρα του ηλεκτρονικού βιβλίου στρατηγικά ενσωματωμένα στο πρόγραμμα σπουδών. Τα άρθρα αυτά έχουν επιλεγεί έτσι ώστε να ευθυγραμμίζονται με τους στόχους του μαθήματος, παρέχοντας πληροφορίες για θέματα όπως η θρησκευτική ποικιλομορφία, η διαπολιτισμική επικοινωνία, ο διαθρησκευτικός διάλογος, οι μέθοδοι διδασκαλίας και η έννοια της "δημόσιας θεολογίας". Τα άρθρα προσφέρουν θεωρητικές βάσεις, μελέτες περιπτώσεων και πρακτικά παραδείγματα που θα σας επιτρέψουν να γεφυρώσετε αποτελεσματικά τη θεωρία και την πράξη.

Ο ρόλος των μαθητών

Ως συμμετέχων στο πιλοτικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα, η ενεργός εμπλοκή των εκπαιδευομένων με το περιεχόμενο του ηλεκτρονικού βιβλίου θα είναι ζωτικής σημασίας. Το υλικό που παρέχεται θα εμπλουτίσει την κατανόηση των ενήλικων μαθητών, θα διεγείρει συζητήσεις και θα εμπνεύσει καινοτόμες προσεγγίσεις για τη θρησκευτική εκπαίδευση σε πολυπολιτισμικά πλαίσια. Ενθαρρύνουμε τους εκπαιδευόμενους να εξερευνήσουν τα άρθρα, να προβληματιστούν σχετικά με τις συνέπειές τους και να εξετάσουν πώς οι γνώσεις που αποκομίζουν μπορούν να εφαρμοστούν στους συγκεκριμένους επαγγελματικούς ρόλους και τις εμπειρίες σας.

Με την εμβάθυνση των εκπαιδευομένων σε αυτό το ολοκληρωμένο ηλεκτρονικό βιβλίο και την ενεργό συμμετοχή τους στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, θα είναι καλύτερα εξοπλισμένοι για να καλλιεργούν περιβάλλοντα χωρίς αποκλεισμούς, να προωθούν τον διαθρησκευτικό διάλογο και να συμβάλλουν θετικά στο πολυπολιτισμικό τοπίο της θρησκευτικής εκπαίδευσης. Η αφοσίωσή τους σε αυτό το ταξίδι όχι μόνο θα ενισχύσει τη δική τους πρακτική, αλλά και θα διαδραματίσει ζωτικό ρόλο στη συλλογική προσπάθεια για τη δημιουργία μιας πιο αρμονικής και κατανοητής κοινωνίας που εκτιμά τη διαφορετικότητα.

Προτεινόμενα άρθρα ως χρήσιμα αναγνώσματα (εκπαιδευτικό υλικό) για την Ενότητα 3 του Πιλοτικού Μαθήματος Κατάρτισης (Διανοητικό Αποτέλεσμα 3):

Η ακόλουθη συλλογή άρθρων, που διαμορφώθηκε ως διανοητικά αποτελέσματα για το IO2 "Συλλογή άρθρων", προτείνεται να ενσωματωθεί απρόσκοπτα στην Ενότητα 3: "Πρακτική εφαρμογή της θρησκευτικής εκπαίδευσης σε ποικίλα πλαίσια". Τα άρθρα αυτά προσφέρουν βαθιά γνώση των περιπλοκών, των δυνατοτήτων και των τακτικών που σχετίζονται με τη θρησκευτική εκπαίδευση σε διαφορετικές ευρωπαϊκές κοινότητες. Η σχολαστική επιμέλεια αυτών των άρθρων έχει ως στόχο να ενισχύσει την κατανόησή σας και να διεγείρει διεισδυτικούς διαλόγους. Κάθε άρθρο παρουσιάζει μια ξεχωριστή οπτική γωνία, προωθώντας συλλογικά τον στόχο μας να δημιουργήσουμε μια σύνδεση μεταξύ των θεωρητικών βάσεων και της πρακτικής εφαρμογής. Τα άρθρα αυτά είναι τα εξής:

- **Άρθρο 1: Χριστιανικά σχολεία στην Εσθονία - Triin Käpp**

Το άρθρο αυτό εξετάζει το ρόλο των χριστιανικών σχολείων στην Εσθονία και την έννοια της πνευματικής εκπαίδευσης. Παρέχει μια επισκόπηση του τρόπου με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η χριστιανική εκπαίδευση αξιών στο εσθονικό πλαίσιο. Το άρθρο είναι ενσωματωμένο στην εκπαιδευτική ενότητα αριθ. 3 του πιλοτικού προγράμματος κατάρτισης και προτείνεται ως χρήσιμο ανάγνωσμα στο πλαίσιο της ενότητας της πλατφόρμας ηλεκτρονικής μάθησης. Προτείνεται η διερεύνηση της πρακτικής εφαρμογής της

θρησκευτικής εκπαίδευσης σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο, εξετάζοντας τις προκλήσεις και τις ευκαιρίες που αντιμετωπίζουν τα χριστιανικά σχολεία. Μπορεί επίσης να αναδείξει την αλληλεπίδραση μεταξύ της θρησκευτικής εκπαίδευσης και των πολιτιστικών αξιών.

- **Άρθρο 2: Σύντομοι προβληματισμοί σχετικά με τις μεθόδους και τις τεχνικές διδασκαλίας των θρησκευτικών - Calina Gelu**

Το άρθρο αυτό τονίζει τη σημασία των συμπράξεων μεταξύ τοπικών κοινοτήτων, θεολογικών σεμιναρίων και πανεπιστημιακών σχολών. Το άρθρο είναι ενσωματωμένο στην εκπαιδευτική ενότητα αριθ. 3 του πιλοτικού εκπαιδευτικού προγράμματος και προτείνεται ως χρήσιμο ανάγνωσμα στο πλαίσιο της ενότητας της πλατφόρμας ηλεκτρονικής μάθησης. Προτείνει ότι αυτές οι συμπράξεις μπορούν να εκπαιδεύσουν "δημόσιους θεολόγους" που μπορούν να εμπλακούν αποτελεσματικά σε ποικίλα κοινοτικά πλαίσια. Αυτό το άρθρο προσφέρει ιδέες για αποτελεσματικές μεθόδους και τεχνικές διδασκαλίας για τη θρησκευτική εκπαίδευση. Προτείνει μια διεπιστημονική προσέγγιση και υπογραμμίζει τη συνάφεια του περιεχομένου του μαθήματος με τους στόχους των μαθητών και τα κοινοτικά πλαίσια.

- **Άρθρο 3: Διδασκαλία της θρησκείας των μειονοτήτων - μια ορθόδοξη προοπτική - Risto Aikonen:**

Το άρθρο αυτό ασχολείται με τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι μειονοτικές θρησκείες στα ευρωπαϊκά σχολικά συστήματα. Τονίζει τη σημασία του σεβασμού της διαφορετικότητας και της ισότιμης θρησκευτικής ελευθερίας στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού προγράμματος σπουδών. Το άρθρο αυτό μπορεί να συμβάλει στις συζητήσεις σχετικά με την ενσωμάτωση της θρησκευτικής εκπαίδευσης, αντιμετωπίζοντας τις ανάγκες των μειονοτικών θρησκειών, διατηρώντας παράλληλα το σεβασμό στις ατομικές πεποιθήσεις. Επισημαίνει επίσης τα νομικά και ηθικά ζητήματα που σχετίζονται με τη θρησκευτική εκπαίδευση.

- **Άρθρο 4: Η σημασία της θρησκευτικής εκπαίδευσης στο φινλανδικό γυμνάσιο και λύκειο - Ismo Pellikka, Timo Tossavainen και Antti Junonen:**

Το άρθρο αυτό διερευνά τη σημασία της θρησκευτικής εκπαίδευσης στα φινλανδικά σχολεία, εστιάζοντας στις διαφορές στα κίνητρα και τις αντιλήψεις μεταξύ των δύο φύλων και των βαθμίδων εκπαίδευσης. Παρέχει εμπειρικά δεδομένα σχετικά με τη στάση των μαθητών απέναντι στη θρησκευτική εκπαίδευση. Αυτό το άρθρο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να συζητηθούν αποτελεσματικές στρατηγικές για την εμπλοκή των μαθητών στη θρησκευτική εκπαίδευση, λαμβάνοντας υπόψη τα κίνητρα, το ενδιαφέρον και την αντιλαμβανόμενη σημασία. Μπορεί επίσης να αναδείξει το ρόλο της θρησκευτικής εκπαίδευσης στη διαμόρφωση των αντιλήψεων των μαθητών.

- **Άρθρο 5: Θρησκευτική εκπαίδευση για ισότητα, ανεκτικότητα, διάλογο και διαμόρφωση ευρωπαϊκής ταυτότητας - Diana Petrova Tyurkedzhieva:**

Το άρθρο αυτό εξετάζει το ρόλο της θρησκευτικής εκπαίδευσης στη Βουλγαρία στη διαμόρφωση της κοσμικής εκπαίδευσης, της θρησκευτικής ανεκτικότητας και της διαμόρφωσης μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας. Διερευνά τον τρόπο με τον οποίο ποικίλλει η τοπική θρησκευτική κατάσταση και τονίζει τις δυνατότητες της θρησκευτικής εκπαίδευσης στην οικοδόμηση της ανεκτικότητας, της αμοιβαίας κατανόησης και μιας ισχυρότερης ευρωπαϊκής ταυτότητας. Στην εκπαιδευτική ενότητα, το άρθρο αυτό θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να πυροδοτήσει συζητήσεις σχετικά με τους ευρύτερους στόχους της θρησκευτικής εκπαίδευσης, το ρόλο της θρησκευτικής ταυτότητας σε διαφορετικά ευρωπαϊκά πλαίσια και τις στρατηγικές για την προώθηση της ανεκτικότητας και του διαλόγου μέσω της θρησκευτικής εκπαίδευσης. Παρέχει επίσης ένα πραγματικό παράδειγμα από τη Βουλγαρία που μπορεί να διεγείρει την κριτική σκέψη των συμμετεχόντων σχετικά με

την εφαρμογή παρόμοιων στρατηγικών στα δικά τους πλαίσια.

- **Άρθρο 6: Θρησκευτική εκπαίδευση στα εθνομικά σχολεία γενικής εκπαίδευσης:**

Το άρθρο αυτό επικεντρώνεται στα διάφορα μοντέλα θρησκευτικής εκπαίδευσης στην Ευρώπη και παρέχει μια ειδική μελέτη περίπτωσης της θρησκευτικής εκπαίδευσης στα εθνομικά σχολεία γενικής εκπαίδευσης. Περιγράφει την ιστορική εξέλιξη της θρησκευτικής εκπαίδευσης στην Εσθονία, τα αναλυτικά προγράμματα σπουδών και τις προκλήσεις που σχετίζονται με την αμερόληπτη διδασκαλία. Στην εκπαιδευτική ενότητα, το άρθρο αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη σύγκριση των διαφορετικών προσεγγίσεων της θρησκευτικής εκπαίδευσης στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Οι συμμετέχοντες μπορούν να αναλύσουν την εξέλιξη της θρησκευτικής εκπαίδευσης στην Εσθονία, να συζητήσουν τις πρακτικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει η διατήρηση της αμερόληπτης διδασκαλίας και να διερευνήσουν πιθανές μελλοντικές κατευθύνσεις για τη θρησκευτική εκπαίδευση. Το άρθρο αυτό μπορεί επίσης να χρησιμεύσει ως βάση για τη συζήτηση της ισορροπίας μεταξύ της κοσμικής εκπαίδευσης και του θρησκευτικού περιεχομένου σε διαφορετικά εκπαιδευτικά συστήματα.

Η ενσωμάτωση αυτών των άρθρων στην εκπαιδευτική ενότητα θα μπορούσε να περιλαμβάνει δραστηριότητες όπως:

- **Ομαδικές συζητήσεις:** Οι συμμετέχοντες μπορούν να συζητήσουν τα βασικά σημεία που τίγονται σε κάθε άρθρο, ανταλλάσσοντας τις απόψεις τους σχετικά με το πώς οι έννοιες που συζητήθηκαν μπορούν να εφαρμοστούν στο δικό τους εκπαιδευτικό πλαίσιο.
- **Μελέτες περιπτώσεων:** Τα άρθρα παρουσιάζονται ως μελέτες περίπτωσης για να τις αναλύσουν οι συμμετέχοντες, παρέχοντάς τους την ευκαιρία να εντοπίσουν τις προκλήσεις, τις στρατηγικές και τα πιθανά αποτελέσματα που σχετίζονται με τη θρησκευτική εκπαίδευση.
- **Συγκριτική ανάλυση:** Οι συμμετέχοντες μπορούν να συγκρίνουν τα συστήματα και τις πρακτικές θρησκευτικής εκπαίδευσης που συζητούνται στα άρθρα με εκείνα στις δικές τους χώρες, επισημαίνοντας ομοιότητες και διαφορές.
- **Παιχνίδι ρόλων και δημιουργία σεναρίων:** Οι συμμετέχοντες θα μπορούσαν να συμμετάσχουν σε δραστηριότητες παιχνιδιού ρόλων για την προσομοίωση πραγματικών σεναρίων που σχετίζονται με την προώθηση της ανεκτικότητας, της διαφορετικότητας και της θρησκευτικής εκπαίδευσης.
- **Διαδραστικές παρουσιάσεις:** Οι εκπαιδευτές μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα άρθρα ως αφετηρία για διαδραστικές παρουσιάσεις, ενθαρρύνοντας τους συμμετέχοντες να κάνουν ερωτήσεις και να μοιραστούν τις ιδέες τους.
- **Εφαρμογή στις στρατηγικές διδασκαλίας:** Οι συμμετέχοντες μπορούν να κάνουν καταγισμό ιδεών και να συζητήσουν πώς οι έννοιες από τα άρθρα μπορούν να ενσωματωθούν σε αποτελεσματικές στρατηγικές διδασκαλίας στις δικές τους τάξεις.

Χρησιμοποιώντας αυτά τα άρθρα ως εκπαιδευτικά μέσα, οι συμμετέχοντες μπορούν να κατανοήσουν βαθύτερα τις πρακτικές επιπτώσεις της θρησκευτικής εκπαίδευσης σε ποικίλα ευρωπαϊκά πλαίσια και να αναπτύξουν στρατηγικές για να εφαρμόσουν αυτές τις γνώσεις στις δικές τους διδακτικές πρακτικές.

Για να χρησιμοποιήσουν αυτά τα άρθρα ως κατευθυντήριες γραμμές κατάρτισης, οι εκπαιδευτές μπορούν να τα ενσωματώσουν σε διάφορα στοιχεία της ενότητας, όπως αναγνώσεις, συζητήσεις, μελέτες περιπτώσεων και πρακτικές ασκήσεις. Κάθε άρθρο προσφέρει μια μοναδική προοπτική για τη θρησκευτική εκπαίδευση μέσα σε διαφορετικά ευρωπαϊκά πλαίσια, εμπλουτίζοντας την εμπειρία μάθησης και προωθώντας μια βαθύτερη

κατανόηση της δυναμικής μεταξύ θεωρίας και πρακτικής.

Προτεινόμενα άρθρα προς ενσωμάτωση στην Ενότητα 4 "Ακαδημαϊκές προσεγγίσεις για τη θρησκευτική ποικιλομορφία" του πιλοτικού εκπαιδευτικού προγράμματος (πνευματικό αποτέλεσμα αριθ. 4)

Τα ακόλουθα άρθρα του ηλεκτρονικού βιβλίου (πνευματική παραγωγή αριθ. 2 "Συλλογή άρθρων") θα συμβάλουν στρατηγικά στην ενασχόληση των μαθητών με το σύνθετο θέμα της θρησκευτικής ποικιλομορφίας και τις επιπτώσεις του στην εκπαίδευση. Τα άρθρα αυτά έχουν επιλεγεί για να προωθήσουν βαθύτερες γνώσεις και να προκαλέσουν στοχαστικές συζητήσεις μεταξύ των συμμετεχόντων. Ακολουθεί ο τρόπος με τον οποίο κάθε άρθρο μπορεί να αξιοποιηθεί αποτελεσματικά στο πλαίσιο αυτής της εκπαιδευτικής ενότητας:

• **Άρθρο 1: Εκπαίδευση για τον διαθρησκευτικό διάλογο - Brunetto Salvarani**

Το άρθρο αυτό, που παραλληλίζει την εμβληματική σειρά κινουμένων σχεδίων "The Simpsons" με τον διαθρησκευτικό διάλογο, προσφέρει μια μοναδική και προσιτή προοπτική για την ενσωμάτωση της θρησκευτικής ποικιλομορφίας στην κυρίαρχη κουλτούρα και εκπαίδευση. Ακολουθεί ο τρόπος με τον οποίο αυτό το άρθρο μπορεί να ενσωματωθεί για εκπαιδευτικούς σκοπούς για την ενότητα 4: Ακαδημαϊκές προσεγγίσεις για τη θρησκευτική ποικιλομορφία" που είναι ενσωματωμένο μέρος του μαθήματος πιλοτικής κατάρτισης (διανοητικό αποτέλεσμα 4):

- **Εισαγωγή και πλαισίωση:** Ξεκινήστε με την εισαγωγή του θέματος του άρθρου, τονίζοντας τη συνάφεια του με τους στόχους της ενότητας. Συζητήστε τη σημασία της λαϊκής κουλτούρας ως αντανάκλαση της κοινωνικής στάσης απέναντι στη θρησκευτική ποικιλομορφία.
- **Συνεδρία συζήτησης:** Χωρίστε τους συμμετέχοντες σε ομάδες και αναθέστε σε κάθε ομάδα συγκεκριμένα επεισόδια ή περιστατικά από τους "Simpsons" που αφορούν τη θρησκευτική ποικιλομορφία. Ενθαρρύνετε τους να αναλύσουν την απεικόνιση των διαφόρων θρησκειών και των διαθρησκευτικών αλληλεπιδράσεων στην εκπομπή.
- **Ομαδική παρουσίαση:** Κάθε ομάδα παρουσιάζει τα ευρήματά της και ακολουθεί συζήτηση σχετικά με την αποτελεσματικότητα της χρήσης της δημοφιλούς κουλτούρας ως εργαλείο για τον διαθρησκευτικό διάλογο σε εκπαιδευτικά περιβάλλοντα.
- **Άσκηση εφαρμογής:** Οι συμμετέχοντες μπορούν να κάνουν καταγισμό ιδεών για στρατηγικές ενσωμάτωσης στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού στις μεθόδους διδασκαλίας τους για την προώθηση του διαθρησκευτικού διαλόγου και της κατανόησης μεταξύ των μαθητών.

• **Άρθρο 2: Enzo Pace: Θρησκευτική ποικιλομορφία και πλουραλισμός στην Ιταλία - Enzo Pace**

Το άρθρο αυτό εξετάζει την εξέλιξη του θρησκευτικού τοπίου της Ιταλίας ενόψει της αυξανόμενης θρησκευτικής ποικιλομορφίας λόγω της μετανάστευσης. Η εστίασή του στη θεωρία του συστήματος και στην κοινωνικοθρησκευτική αλλαγή προσφέρει μια πλούσια ευκαιρία στους συμμετέχοντες να εξερευνήσουν τις ακαδημαϊκές πτυχές της θρησκευτικής ποικιλομορφίας. Ακολουθεί ο τρόπος με τον οποίο το άρθρο αυτό συμβάλλει στην ενότητα 4: Ακαδημαϊκές προσεγγίσεις για τη θρησκευτική ποικιλομορφία" που είναι ενσωματωμένο μέρος του πιλοτικού κύκλου μαθημάτων κατάρτισης (διανοητικό αποτέλεσμα 4)

- **Διάλεξη και παρουσίαση:** Ξεκινήστε με μια διάλεξη που εισάγει την έννοια της θρησκευτικής ποικιλομορφίας και τις επιπτώσεις της. Στη συνέχεια, παρουσιάστε τις βασικές έννοιες του άρθρου, δίνοντας έμφαση στη μετάβαση από τη μετανάστευση στη μετανάστευση και στην εφαρμογή της θεωρίας του συστήματος.
 - **Καθοδηγούμενη συζήτηση:** Εμπλέξτε τους συμμετέχοντες σε μια καθοδηγούμενη συζήτηση σχετικά με τις μοναδικές προκλήσεις και ευκαιρίες που θέτει η θρησκευτική ποικιλομορφία σε χώρες όπως η Ιταλία. Ενθαρρύνετε τους να συσχετίσουν αυτά τα ευρήματα με τα δικά τους εκπαιδευτικά πλαίσια.
 - **Διαδραστική άσκηση χαρτογράφησης:** Δώστε στους συμμετέχοντες χάρτες με τους τόπους λατρείας στην Ιταλία. Ζητήστε τους να αναλύσουν την κατανομή των διαφόρων θρησκευτικών ομάδων και να συζητήσουν τις επιπτώσεις στην κοινωνική συνοχή.
 - **Ανάλυση πολιτικής:** Χωρίστε τους συμμετέχοντες σε μικρές ομάδες και αναθέστε σε κάθε ομάδα μια διαφορετική χώρα που βιώνει παρόμοιες αλλαγές στη θρησκευτική ποικιλομορφία. Ζητήστε τους να αναλύσουν πώς οι χώρες αυτές προσαρμόζουν τις πολιτικές τους για την αντιμετώπιση του θρησκευτικού πλουραλισμού, αντλώντας ιδέες από την περίπτωση της Ιταλίας.
- **Άρθρο 3: Μαθαίνοντας από τη διαφορετικότητα και εκπαίδευση στον πλουραλισμό: Andrian Aleksandrov: Προκλήσεις και προοπτικές - Andrian Aleksandrov**

Το άρθρο αυτό επικεντρώνεται στη σημασία της ανεκτικότητας, της κατανόησης και των δικαιωμάτων της ελευθερίας της έκφρασης και των πεποιθήσεων στη θρησκευτική εκπαίδευση. Υπογραμμίζει τη σημασία της δια βίου μάθησης για την προώθηση των τοπικών βουλγαρικών διδακτικών παραδόσεων που σέβονται τόσο την τοπική όσο και την παγκόσμια πολιτισμική ποικιλομορφία. Ακολουθεί η συμβολή αυτού του άρθρου στην ενότητα 4: "Ακαδημαϊκές προσεγγίσεις για τη θρησκευτική ποικιλομορφία" που αποτελεί ενσωματωμένο μέρος του πιλοτικού κύκλου μαθημάτων κατάρτισης (διανοητικό αποτέλεσμα 4)

- **Εισαγωγική συζήτηση:** Ξεκινήστε με την εισαγωγή του θέματος της ποικιλομορφίας, του πλουραλισμού και της σημασίας της ανεκτικότητας στη θρησκευτική εκπαίδευση. Διατυπώστε τη συνάφεια του άρθρου με τους στόχους της ενότητας.
 - **Ομαδικές σκέψεις:** Χωρίστε τους συμμετέχοντες σε ομάδες για να συζητήσουν τις προκλήσεις και τα οφέλη της ενσωμάτωσης της παγκόσμιας πολιτισμικής ποικιλομορφίας στις τοπικές εκπαιδευτικές πρακτικές. Ενθαρρύνετε τους να προβληματιστούν σχετικά με τις εμπειρίες και τις απόψεις τους.
 - **Ανάλυση μελέτης περίπτωσης:** Αξιοποίηση μελετών περίπτωσης που αναδεικνύουν περιπτώσεις επιτυχούς ενσωμάτωσης της πολιτισμικής ποικιλομορφίας στη θρησκευτική εκπαίδευση. Οι συμμετέχοντες μπορούν να αναλύσουν αυτές τις περιπτώσεις, κάνοντας παραλληλισμούς με τα δικά τους πλαίσια διδασκαλίας.
 - **Συνεργατικός αναστοχασμός:** Διευκολύνετε μια συνάντηση συλλογικού προβληματισμού όπου οι συμμετέχοντες μοιράζονται στρατηγικές που έχουν χρησιμοποιήσει για να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις που σχετίζονται με τη διδασκαλία της θρησκευτικής ποικιλομορφίας, αντλώντας έμπνευση από τα ευρήματα του άρθρου.
- **Άρθρο 4: Ορισμένες σκέψεις για τη Δημόσια Θεολογία. Προέλευση, τάσεις και βασικές ιδέες - Καθηγήτρια Călina Gelu**

Το άρθρο αυτό διερευνά την έννοια της δημόσιας θεολογίας, τις ρίζες της και τη σχέση της με το χριστιανικό αίσθημα της συμβολής στο κοινό καλό. Ακολουθεί η συμβολή αυτού του άρθρου στην ενότητα 4: "Ακαδημαϊκές προσεγγίσεις για τη θρησκευτική ποικιλομορφία", που είναι ενσωματωμένο μέρος του μαθήματος πιλοτικής κατάρτισης (διανοητικό αποτέλεσμα 4)

- **Διάλεξη και ιστορικό πλαίσιο:** Εισαγωγή της έννοιας της δημόσιας θεολογίας και των ιστορικών της καταβολών. Συζητήστε πώς θεολόγοι όπως ο Άγιος Αυγουστίνος και ο Μαρτίνος Λούθηρος συνέβαλαν στην κατανόηση του ρόλου της θεολογίας στη δημόσια ζωή.
- **Συζητήσεις μικρών ομάδων:** Χωρίστε τους συμμετέχοντες σε μικρές ομάδες και αναθέστε σε κάθε ομάδα μία από τις βασικές πτυχές της συμβολής του Αυγουστίνου στη δημόσια θεολογία. Οι συμμετέχοντες μπορούν να συζητήσουν τις επιπτώσεις αυτών των πτυχών στα σημερινά ποικίλα εκπαιδευτικά περιβάλλοντα.
- **Συγκριτική ανάλυση:** Συμμετοχή των συμμετεχόντων σε μια συγκριτική ανάλυση των αρχών που πρότεινε ο Λούθηρος και της συνάφειας τους με τις προκλήσεις της θρησκευτικής ποικιλομορφίας σε διαφορετικές κοινωνίες.
- **Άσκηση εφαρμογής:** Ενθαρρύνετε τους συμμετέχοντες να κάνουν καταγισμό πρακτικών εφαρμογών των αρχών της δημόσιας θεολογίας για την προώθηση του διαθρησκευτικού διαλόγου και της κατανόησης μεταξύ των μαθητών.

• Άρθρο 5: Θρησκευτική ποικιλομορφία και πολυπολιτισμικότητα στην Εσθονία - Liina Kilemit

Το άρθρο αυτό προσφέρει μια σύντομη επισκόπηση της θρησκευτικής και πολιτιστικής ποικιλομορφίας στην Εσθονία, εξετάζοντας την κατανομή του πληθυσμού μεταξύ των διαφόρων εθνοτικών και θρησκευτικών ομάδων. Εξετάζει επίσης τις στάσεις απέναντι στη θρησκεία εντός των κύριων εθνοτικών ομάδων. Αναφέρονται οι προκλήσεις και οι ευκαιρίες που σχετίζονται με τη θρησκευτική και πολιτιστική ποικιλομορφία. Το άρθρο τονίζει ότι παρά τον σχετικά υψηλό βαθμό ποικιλομορφίας, οι σχέσεις μεταξύ των θρησκευτικών οργανώσεων είναι συνεργατικές. Ακολουθεί η συμβολή αυτού του άρθρου στην ενότητα 4: "Ακαδημαϊκές προσεγγίσεις για τη θρησκευτική ποικιλομορφία" που αποτελεί ενσωματωμένο μέρος του πιλοτικού κύκλου μαθημάτων κατάρτισης (διανοητικό αποτέλεσμα 4)

- **Εισαγωγή και πλαισίωση:** Εισαγωγή της έννοιας της θρησκευτικής και πολιτιστικής ποικιλομορφίας, με έμφαση στη σημασία της στο παγκόσμιο πλαίσιο. Επισημάνετε τη μοναδική κατάσταση της Εσθονίας ως μελέτη περίπτωσης.
- **Ομαδικές συζητήσεις:** Χωρίστε τους συμμετέχοντες σε ομάδες για να αναλύσουν τις προκλήσεις και τις ευκαιρίες της θρησκευτικής και πολιτιστικής ποικιλομορφίας που παρουσιάζονται στο άρθρο. Ενθαρρύνετε τους να κάνουν παραλληλισμούς με το δικό τους περιβάλλον διδασκαλίας.
- **Συγκριτική ανάλυση:** Παροτρύνετε τους συμμετέχοντες να συγκρίνουν την προσέγγιση της Εσθονίας για τη θρησκευτική ποικιλομορφία με τις πρακτικές στις αντίστοιχες χώρες τους. Ενθαρρύνετε την κριτική σκέψη σχετικά με τους παράγοντες που συμβάλλουν στις ειρηνικές διαθρησκευτικές σχέσεις.
- **Πρακτική εφαρμογή:** Ενεργοποίηση των συμμετεχόντων σε συνεδρίες καταγισμού ιδεών για τον εντοπισμό στρατηγικών που μπορούν να εφαρμοστούν για την προώθηση σχέσεων συνεργασίας μεταξύ θρησκευτικών οργανώσεων και την προώθηση της διαθρησκευτικής κατανόησης σε εκπαιδευτικά περιβάλλοντα.

- **Άρθρο 6: Βοήθεια. Καθηγητής Δρ Αθανάσιος Στογιαννίδης**

Το άρθρο αυτό διερευνά τη σημασία του διαλόγου με τη θρησκευτική ποικιλομορφία στο δημόσιο χώρο και τις παιδαγωγικές διαδικασίες, ειδικά στο πλαίσιο του μαθήματος των Θρησκευτικών. Αναλύει τις έννοιες του δημόσιου χώρου, της μυσταγωγικής εμπειρίας και της δημόσιας λειτουργίας της θρησκείας. Αντλώντας στοιχεία από τις αρχές του Dietrich Benner, εξετάζει την ενσωμάτωση της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στις δημοκρατικές κοινωνίες και τον ρόλο της στις σύγχρονες προκλήσεις. Ακολουθεί η συμβολή αυτού του άρθρου στην ενότητα 4: "Ακαδημαϊκές προσεγγίσεις για τη θρησκευτική ποικιλομορφία" που αποτελεί ολοκληρωμένο μέρος του πιλοτικού κύκλου μαθημάτων κατάρτισης (διανοητικό αποτέλεσμα 4)

- **Διάλεξη και συζήτηση:** Διάλεξη σχετικά με την έννοια της δημόσιας θεολογίας και τη σημασία της για τη θρησκευτική ποικιλομορφία. Διευκολύνετε μια συζήτηση σχετικά με τις προκλήσεις και τα οφέλη της ενσωμάτωσης της θρησκευτικής εκπαίδευσης στις δημοκρατικές κοινωνίες.
- **Αρχές του Benner:** Παρουσιάστε τις αρχές του Dietrich Benner που στηρίζουν τη σημασία του διαλόγου με τη θρησκευτική ποικιλομορφία. Ενθαρρύνετε τους συμμετέχοντες να αναλύσουν κριτικά τη δυνατότητα εφαρμογής αυτών των αρχών στα εκπαιδευτικά τους πλαίσια.
- **Εργασία σε μικρές ομάδες:** Χωρίστε τους συμμετέχοντες σε μικρές ομάδες και αναθέστε σε κάθε ομάδα μια συγκεκριμένη αρχή από το έργο του Benner. Ζητήστε τους να διερευνήσουν πώς αυτές οι αρχές μπορούν να μεταφραστούν σε πρακτικές στρατηγικές διδασκαλίας.
- **Δεοντολογικά ζητήματα:** Συμμετοχή των συμμετεχόντων σε μια συζήτηση σχετικά με τις ηθικές εκτιμήσεις και τις πιθανές προκλήσεις της ενσωμάτωσης της δημόσιας θεολογίας στο μάθημα των Θρησκευτικών. Ενθαρρύνετε τους να διερευνήσουν πιθανές λύσεις.

- **Άρθρο 7: Θρησκευτική ποικιλομορφία και πολιτιστικός πλουραλισμός στην Ελλάδα: Ν. Τσιρώνης**

Το άρθρο αυτό παρουσιάζει μια ανάλυση της θρησκευτικής ποικιλομορφίας και του πολιτιστικού πλουραλισμού στην Ελλάδα. Επικεντρώνεται στο ρόλο της Εκκλησίας της Ελλάδος ως καθιερωμένης εκκλησίας και στη συνύπαρξη διαφόρων θρησκευτικών κοινοτήτων. Η ανάλυση περιλαμβάνει στοιχεία σχετικά με τη σχολική φοίτηση, αναδεικνύοντας τις προκλήσεις και τις προοπτικές στο πλαίσιο της ελληνικής εκπαίδευσης. Δείτε πώς αυτό το άρθρο μπορεί να ενισχύσει την ενότητα:

- **Περιεχομενοποίηση:** Εισάγετε την έννοια της θρησκευτικής ποικιλομορφίας στην Ελλάδα και τονίστε την ιστορική και πολιτιστική της σημασία.
- **Διαδραστική παρουσίαση:** Χρησιμοποιήστε διαδραστικές παρουσιάσεις για να απεικονίσετε δεδομένα σχετικά με τη σχολική φοίτηση και την πολιτιστική-θρησκευτική ποικιλομορφία. Ενθαρρύνετε τους συμμετέχοντες να αναλύσουν κριτικά τα δεδομένα και τις επιπτώσεις τους.
- **Συζήτηση σε πάνελ:** Οργανώστε μια συζήτηση με ειδικούς σε θέματα ελληνικής εκπαίδευσης και θρησκευτικής ποικιλομορφίας. Ενθαρρύνετε τους συμμετέχοντες να θέσουν ερωτήσεις και να συμμετάσχουν σε μια ουσιαστική ανταλλαγή ιδεών.
- **Μελέτη περίπτωσης:** Χωρίστε τους συμμετέχοντες σε ομάδες και αναθέστε τους να εκπονήσουν ένα ολοκληρωμένο σχέδιο για την αντιμετώπιση των προκλήσεων στην ελληνική εκπαίδευση που σχετίζονται με τη θρησκευτική ποικιλομορφία. Κάθε ομάδα μπορεί να παρουσιάσει το σχέδιό της, προωθώντας τη δημιουργική επίλυση προβλημάτων.

Με την προσεκτική ενσωμάτωση αυτών των άρθρων, οι συμμετέχοντες θα αποκτήσουν μια ολοκληρωμένη κατανόηση των ακαδημαϊκών προσεγγίσεων για τη διδασκαλία της θρησκευτικής ποικιλομορφίας. Θα αποκτήσουν τη δυνατότητα να εφαρμόσουν τις θεωρητικές γνώσεις στις εκπαιδευτικές τους πρακτικές, προωθώντας περιβάλλοντα χωρίς αποκλεισμούς και ουσιαστικές διαθρησκειακές αλληλεπιδράσεις. Αυτά τα άρθρα, όταν ενσωματωθούν με περίσκεψη στην ενότητα, θα εμπλουτίσουν τις συζητήσεις, θα τονώσουν την κριτική σκέψη και θα προσφέρουν πρακτικές ιδέες για τον χειρισμό της θρησκευτικής ποικιλομορφίας σε εκπαιδευτικά περιβάλλοντα. Με την ενσωμάτωση αυτών των δραστηριοτήτων, οι συμμετέχοντες θα είναι καλύτερα εξοπλισμένοι για να περιηγηθούν στις ακαδημαϊκές διαστάσεις της θρησκευτικής ποικιλομορφίας και να ασχοληθούν αποτελεσματικά με τις προκλήσεις και τις ευκαιρίες που παρουσιάζει. Θα αποκτήσουν γνώσεις σχετικά με πρακτικές στρατηγικές, ηθικούς προβληματισμούς και το ρόλο της εκπαίδευσης στην προώθηση της ανεκτικότητας και της κατανόησης στις ποικιλόμορφες κοινωνίες.

Συμπεράσματα

Μέσα από τις σελίδες αυτού του περιεκτικού ηλεκτρονικού βιβλίου, ελπίζουμε ότι οι μαθητές θα έχουν αποκτήσει μια βαθύτερη κατανόηση των πολύπλευρων διαστάσεων της θρησκευτικής ποικιλομορφίας, του πολιτισμικού πλουραλισμού και των βαθύτατων επιπτώσεών τους στο πλαίσιο της Ευρώπης. Τα άρθρα που παρουσιάζονται στο ηλεκτρονικό βιβλίο έχουν επιλεγεί σχολαστικά για να παρέχουν στους ενήλικες εκπαιδευόμενους ποικίλες προοπτικές, πρακτικές γνώσεις και ακαδημαϊκές προσεγγίσεις για την αντιμετώπιση των προκλήσεων και των ευκαιριών που προκύπτουν στους τομείς της θρησκευτικής εκπαίδευσης, της διαπολιτισμικής επικοινωνίας και του διαθρησκειακού διαλόγου.

Οπλισμένοι με αυτές τις νέες γνώσεις και εξοπλισμένοι με μια εργαλειοθήκη αποτελεσματικών μεθόδων διδασκαλίας, οι εκπαιδευόμενοι θα είναι καλύτερα προετοιμασμένοι να περιηγηθούν στις περιπλοκές της θρησκευτικής ποικιλομορφίας στις επαγγελματικές τους προσπάθειες. Είτε είναι δάσκαλος, θεολόγος, ποιμαντικός λειτουργός ή ενεργό μέλος μιας θρησκευτικής κοινότητας, τους ενθαρρύνουμε να εφαρμόσουν τις γνώσεις που αποκομίζουν από αυτό το ηλεκτρονικό βιβλίο στην καθημερινή τους εργασία, καλλιεργώντας περιβάλλοντα χωρίς αποκλεισμούς, προωθώντας το διάλογο και συμβάλλοντας στη συνεχιζόμενη συζήτηση για την ευρωπαϊκή ταυτότητα και τη σχέση της με τον θρησκευτικό πλουραλισμό.